Onze Gouden Eeuw

ONZE GOUDEN EEUW

TANDEM FIT SURCULUS ARBOR.

ONZE

GOUDEN EEUW

DE REPUBLIEK DER VEREENIGDE NEDERLANDEN
IN HAAR BLOEITIJD

GESCHETST DOOR

DR. P. L. MULLER

Hoogleeraar aan de Rijks-Universiteit te Leiden

GEÏLLUSTREERD ONDER TOEZICHT VAN

J. H. W. UNGER

Archivaris der Gemeente Rotterdam

I

De opkomst

LEIDEN. — A. W. SIJTHOFF.

Aan

HARE MAJESTEIT

ADELHEID EMMA WILHELMINA THERESIA

KONINGIN-REGENTES DER NEDERLANDEN

WORDT DIT WERK EERBIEDIG OPGEDRAGEN

DOOR

SCHRIJVER EN UITGEVER

VOORREDE.

ONZE GOUDEN EEUW, behoef ik aan iemand te zeggen wat ik daaronder versta? Is er één beschaafd Nederlander, die niet weet, dat die woorden alleen kunnen gelden van dat tijdvak onzer geschiedenis, dat besloten ligt tusschen het vertrek van Leicester in 1587 en den vrede van Utrecht in 1713?

De wereldgeschiedenis heeft tot nog toe geen tweede voorbeeld kunnen aanwijzen eener op elk gebied zoo buitengewone ontwikkeling, als die van het Nederland dier dagen. Vooraan staande onder de Europeesche natiën, lieten onze voorvaderen toen hun vlag wapperen op alle zeeën, handhaafden haar op de verst verwijderde, nog niet lang geleden onbereikbaar geachte of onbekende kusten. Alle andere volken benijdden hen, omdat zij haast op elk gebied den palm der overwinning wegdroegen. Want niet alleen verbaasde hun welvaart de geheele wereld, erkende iedereen, dat zij de eerste kooplieden van dien tijd waren, die door hun handel meer gezag hadden dan andere volken door de wapenen, niet alleen stond de invloed, dien zij in en buiten Europa uitoefenden, buiten alle verhouding tot hun geringe getalsterkte, niet alleen ook bewonderde iedereen de mannen, die aan het

hoofd stonden van hun staats- en krijgsbewind, maar ook op het gebied des geestes gingen zij allen anderen volken voor. Nederlands schilderkunst bereikte in die dagen een hoogte, welke slechts door weinige geslachten in andere eeuwen en andere landen is geëvenaard, door geen is overtroffen.

Toen schitterde hier een dier weinige buitengemeene genieën, welks voortbrengselen tot de allerhoogste kunstuitingen worden gerekend. En hoe velen stonden niet naast den eenigen Rembrandt! En hoevele kunstenaars op ander gebied dan dat der schilderkunst verwierven toen hier niet een blijvenden naam! Ook de Nederlandsche geleerden dier dagen stonden aan het hoofd der wetenschappelijke beweging van den tijd; van heinde en verre kwam men om hen te hooren; de beroemdste buitenlanders achtten 't een eer in hun kring te worden opgenomen. En slechts aan den geringen omvang van het Nederlandsche taalgebied had de Nederlandsche letterkunde dier dagen het te wijten, dat zij niet meer in het buitenland werd gewaardeerd. Nog gelden enkele harer voortbrengselen als het beste wat ooit in onze taal is geschreven.

Zoo paarde zich buitengewone geestelijke ontwikkeling aan ongeëvenaarde welvaart en zeldzame kracht. De bloei en de roem van Florence en Venetië schenen in Nederland vereenigd te zijn. Men moest teruggaan tot de grijze oudheid, tot het Athene van Pericles, om zulk een algemeene ontwikkeling op zulk een beperkt grondgebied weder te vinden.

Zeker, er is ook toen een keerzijde geweest. Lang niet alles wat toen bestond, zouden wij thans terugwenschen. Veel scheen toen vanzelf te spreken, wat wij verkeerd en verderflijk achten. De maatschappij had haar grove gebreken, het staats-

leven van dien tijd komt ons bijna monsterachtig voor. Niemand onzer zeker zou zich thuis gevoelen in het leven der zeventiende eeuw.

Maar toch, het Nederland dier dagen maakt een overweldigenden indruk. 't Is voor ieder Nederlander een genot zich in de beschouwing daarvan te vermeiden. Daarom heb ik dan ook een poging gewaagd om in de volgende bladzijden er een schets van te geven, of liever, ik heb getracht de Republiek der Vereenigde Nederlanden te schetsen in de verschillende tijdperken van haar, of laat ik liever zeggen, van onzen gouden tijd, in haar opkomst, haar bloei en eenigszins ook in haar beginnenden achteruitgang. Ik heb getracht dat te doen op mijn wijze, ik heb vooral die zijden van het verleden van ons volk willen schilderen, die mij 't meest belang inboezemen, waarmede ik het meest bekend ben. Over de sociale toestanden heb ik veel minder gezegd dan men tegenwoordig pleegt te eischen; statistische gegevens zal men hier tevergeefs zoeken; over onze kunst, onze letterkunde, onze wetenschap zal wel niemand willen, dat ik meer zeg dan strikt noodig is, om het tafereel niet volstrekt onvolledig te maken. Ik heb zoo gedaan om twee redenen. Vooreerst heeft er over het economisch verleden van ons volk nog maar een begin van onderzoek en dat slechts ten opzichte van enkele vraagpunten plaats gehad; 't was dus volstrekt onmogelijk, hier, waar slechts de slotsommen van onderzoekingen kunnen worden gegeven, er over te handelen. En verder is de geschiedenis van onze wetenschap, letterkunde en kunst zulk een uitgebreid veld, dat een eenigszins voldoende behandeling veel te veel plaats zou innemen. Ik ben mij die leemte wel bewust en maak allerminst aanspraak voor dit werk op grondigheid en volledigheid. Integen-

deel, wanneer iemand mij van oppervlakkigheid wil beschuldigen, dan zal ik gaarne schuld bekennen en niets tot mijn verdediging aanvoeren, dan dat ik in dit bestek kwalijk anders kon handelen. Dat zelfde geldt ook voor het vele, dat ik niet heb behandeld.

Ik heb slechts getracht, zoo goed en kwaad als dit in zulk een kort bestek kon, te zeggen hoe 't er uitzag in ons land, hoe 't stond met het bestuur van den staat, in zijn deelen en in zijn geheel, hoe in 't algemeen de verhouding was der burgers onderling en tegenover hen, die deel hadden aan een der takken van het bestuur, hoe in 't algemeen de toestanden waren, die hier bestonden.

Vandaar dat ik, na eerst de ontwikkeling van volk en staat tot op het midden der eeuw, de dagen van den vrede van Munster, het zenith van onzen bloei, te hebben geschetst, een beschrijving heb gegeven van het land en van de instellingen, van regeering en bestuur, van godsdienst en kerk, van handel, nijverheid en zeevaart, van land- en zeemacht, van de vestiging, uitbreiding en inrichting onzer koloniale heerschappij.

Een beschouwing van de verdere ontwikkeling der Republiek tot aan het einde van het tijdperk en van de veranderingen, welke op zoo velerlei gebied in dat tijdperk van bloei, maar ook van stilstand en, helaas, ook van beginnenden achteruitgang hebben plaats gehad, sluit zich daarbij aan, terwijl ik het maatschappelijk en geestelijk leven, de toestanden op het gebied van wetenschap, onderwijs, letterkunde en kunst, voor zoover ik mij vermeten mag daarover mede te spreken, heb samengevat in een algemeen, de geheele gouden eeuw omvattend overzicht, dat het geheele werk besluit.

Zal een dergelijk werk eenigermate beantwoorden aan de bedoeling, zal het dienstbaar wezen aan lezers, die niet in de

gelegenheid zijn het rijke leven van het voorgeslacht door eigen studie als uit aanschouwen te kennen, dan dient, naast het geschreven woord, het beeld mede te werken, om eenigszins een voorstelling te geven van gebeurtenissen en toestanden. Doch 't moeten om zoo te zeggen authentieke afbeeldsels zijn, uit het tijdperk zelf, geen voortbrengselen van de phantasie van een, zij 't ook nog zoo in het verleden te huis zijnden kunstenaar. De taak om de afbeeldingen uit te kiezen, die hier in reproductie moesten worden vertoond, kon natuurlijk niet door mij zelven worden vervuld. Daartoe toch behoort een geheel bijzondere kennis, een vertrouwdheid zoowel met de kunst en letterkunde als met de toestanden, die alleen eigen is aan wie zich bijzonder in die richting heeft ontwikkeld. Aan den archivaris van Rotterdam, den heer J. H. W. Unger, die reeds vroeger een dergelijken arbeid met uitnemend gevolg had verricht, kon die taak met vertrouwen worden opgedragen. Zijn werk is hier van geen minder belang dan het mijne.

Omdat ik niet schreef voor geleerden, heb ik mij onthouden van noten en aanhalingen. Wie niet in de gelegenheid is dergelijke aanhalingen te controleeren, heeft al bitter weinig aan de opgave van bronnen; wie daartoe wel in staat is, zal, als hij geneigd mocht wezen een blik te slaan in mijn werk, wel begrijpen, dat ik mijn best heb gedaan om niets te zeggen, wat niet gegrond is op een historisch onderzoek, niet zoozeer ondernomen met het oog op dit werk, dan wel sinds lange jaren begonnen en steeds voortgezet, ter wille der beoefening mijner wetenschap.

Met name geldt dat van die hoofdstukken, waarin ik getracht heb de ontwikkeling der Republiek gedurende de zeventiende eeuw historisch te schetsen. Maar ook bij de andere zijn 't vooral

de resultaten van vroeger onderzoek geweest, die mij hebben gediend, in de eerste plaats, waar over de staatsinstellingen en de ontwikkeling daarvan en de onderlinge verhouding der staatkundige machten wordt gehandeld.

Daarnaast heeft geen boek mij zoozeer als leiddraad gediend als de Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden, die zooveel meer geeft dan een voorstelling van het heden (het midden der achttiende eeuw) en zoo oneindig veel mededeelt over de vroegere toestanden. Dat geldt in nog veel hooger mate van die hoofdstukken, waarin over toestanden en huishouding in de verschillende deelen des lands wordt gesproken. Vooral door voortdurende vergelijking met de Laet's Belgii Confoederati Res Publica, Schook's Status Rei Publicae Faederatarum Provinciarum Belgii, die beide in het midden der zeventiende eeuw zijn geschreven; met Pestels Commentarii, zoowel de onvoltooide groote als de kleine uitgave, met het Politiek en Militair Handboekske en een aantal stedebeschrijvingen en met Mees' Historische Atlas van Noord-Nederland, is mij de Tegenwoordige Staat van onberekenbaar nut geweest. Maar misschien zou ik, althans wat de staats- en rechtsinstellingen betreft, er nimmer zooveel aan hebben gehad, als ik niet telkens als wegwijzer de aanteekeningen had kunnen raadplegen, door mij ruim dertig jaar geleden op de colleges over de staats- en rechtsinstellingen der Republiek van mijn hooggewaardeerden vriend en leermeester Fruin gemaakt, zoo onvolledig ze ook niet zelden bleken. Welk een aanwinst zou 't voor onze historische letterkunde zijn, als datgene, wat hij zelf voor die colleges heeft opgeteekend, thans door hem zelven herzien en in druk uitgegeven werd!

Dat mij verder bij de hoofdstukken over handel, nijverheid, zeevaart en koloniën boeken als van Rees' Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland, S. Muller Fz.'s Mare Clausum en Noordsche Compagnie, de Jonge's Opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië en zooveel andere, (j'en passe et des meilleurs mag ik wel zeggen), naast Valentijns Oud en Nieuw Oost-Indië en andere boeken uit dien tijd, steeds ter hand zijn geweest, behoef ik wel evenmin te zeggen, als dat ik bij het handelen over het leger in de eerste plaats Lodewijk Mulders inleiding op het Journael van Anthonis Duyck raadpleegde, en dat bij het spreken over kerkelijke toestanden Knuttels Toestand der Nederlandsche Katholieken mij van veel dienst is geweest. Wie leest wat ik van de zeemacht heb gezegd, zal terstond de sporen zien van het gebruik van de Jonge's Zeewezen, dat, helaas, ons half verloren gegaan Marine-archief voor den geschiedschrijver moet vervangen, terwijl ik over de belastingen de mededeelingen van den Tegenwoordigen Staat heb vergeleken met die, welke in de werken van Engels en Sickinga voorkomen.

En wat heb ik al niet voor hulp gehad van al die verspreide artikelen van grooten en kleinen omvang van velerlei handen, die in onze tijdschriften, »Nijhoffs en Fruins Bijdragen", »de Gids" en zooveel andere en in de uitgaven van genootschappen, het Historisch Genootschap te Utrecht natuurlijk in de eerste plaats, te vinden zijn. Hoe dikwijls hebben die mij geholpen om de resultaten van vroegere studie mij weder duidelijk voor oogen te stellen!

Men vergeve mij, dat ik in mijn opgaven niet nauwkeuriger ben. Mijn lezers zullen, hoop ik, voor lief nemen met deze mede-

deelingen, evenals ik hoop, dat zij zullen doen met het boek zelf, zooals ik in vereeniging met den heer Unger, getracht heb het te geven, als een schets van de Republiek der Vereenigde Nederlanden in afbeelding en in schrift in de jaren van haar opkomst en in die van haar bloei.

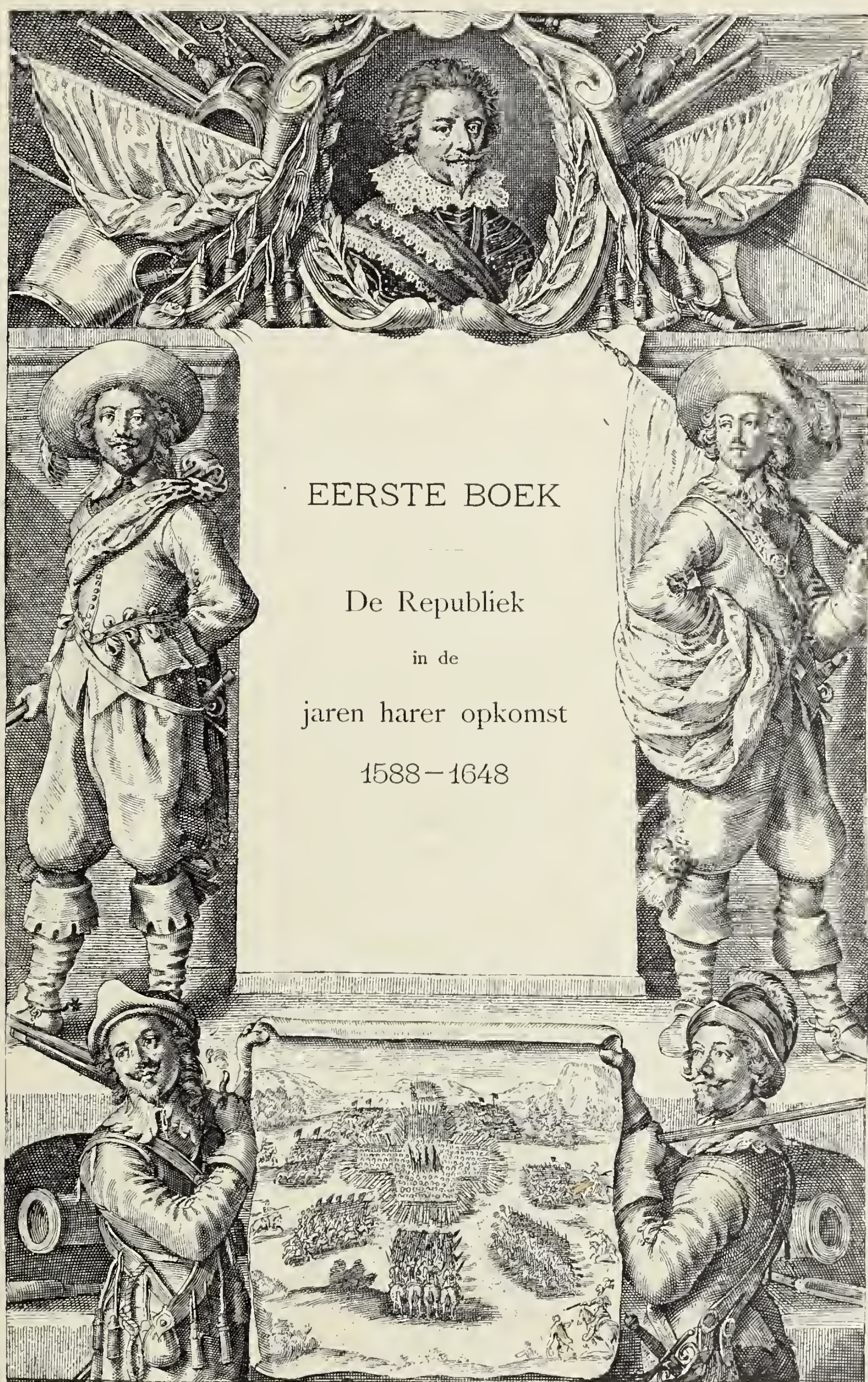
Mogen zij 't aldus nemen, als niets meer en niets minder, zonder overschatting en zonder kleinachting!

Wanneer de heer Unger en ik er in geslaagd zijn hun te te laten zien, hoe en wat ongeveer het Nederland der gouden eeuw geweest is, dan hebben wij alle reden om met die schets tevreden te wezen en zal ons werk niet tevergeefs zijn geweest.

Leiden, October 1896.

P. L. MULLER.

Titelprent van J. J. von Walhausen. *L'art militaire pour l'infanterie.* Leeuw. 1630.

EERSTE HOOFDSTUK.

Ontstaan der Republiek. Handhaving der onafhankelijkheid.

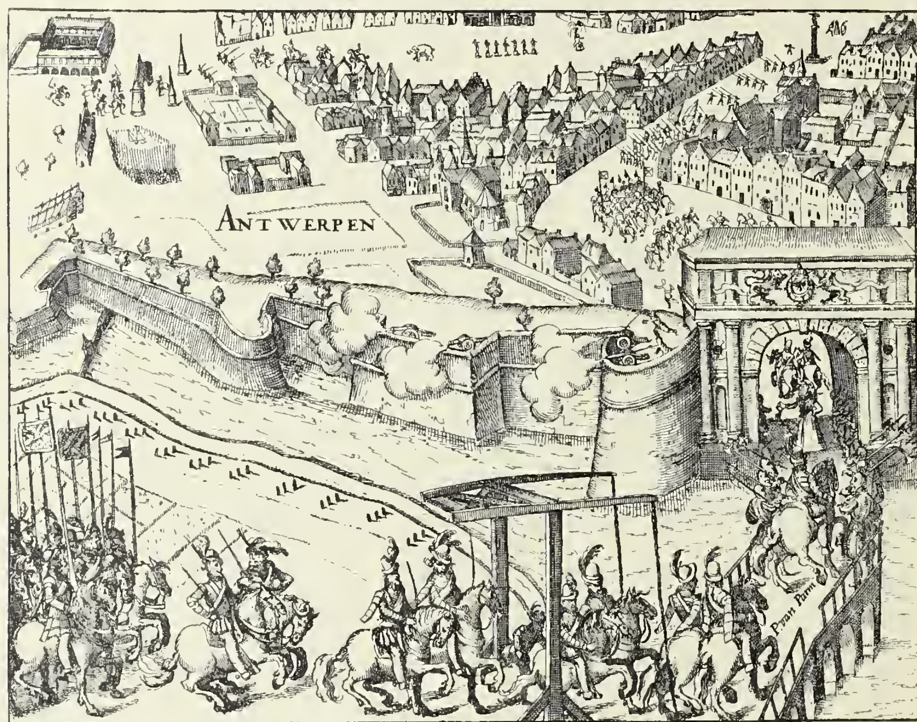

EN schreef 1585. Twintig jaren waren er verloopen, sedert de strijd om godsdienstige en staatkundige zelfstandigheid in de Nederlanden begonnen was, twintig jaren van fellen strijd met steeds wisselenden uitslag. Nu echter scheen de beslissing gevallen. Immers, de zuidelijke helft des lands was onderworpen. De val van Antwerpen had het groote werk der herwinning van dat deel des lands, waar 't eigenlijk, naar de schatting der tijdgenooten althans, op aankwam, bezegeld. Alexander van Parma had de taak volbracht, waarin zijn voorgangers in de landvoogdij waren te kort geschoten. Hoe zouden thans de deels arme en geringe, deels door den langen kamp uitgeputte gewesten in het Noorden den strijd nog langer volhouden, vooral daar een groot gedeelte der bevolking ook daar niets liever wilde dan terugkeeren onder het gezag van Koning en Kerk!

Zoo scheen het. Inderdaad was er wel een beslissing gevallen, toen Antwerpen den strijd opgaf, maar een geheel andere dan de tijdgenooten meenden. Want er was beslist, dat voortaan de

Nederlanden gescheiden zouden blijven in twee groepen van gewesten, die van nu af aan ieder een eigen zelfstandig nationaal bestaan begonnen.

In 1585 werden Nederland en België geboren. Slechts weinige woorden zijn noodig om te zeggen, hoe dat gekomen was, want de geschiedenis van den opstand is het meest bekende deel onzer

Beleg van Antwerpen (1585).
Uit W. Baudartius. *Veldslagen en belegeringen*, 1615.

geschiedenis. Zelfs de buitenlander, anders veelal zoo slecht op de hoogte, waar 't Nederland geldt, kent het.

In 1572 hadden Holland en Zeeland het juk afgeschud en zich onder leiding van Prins Willem van Oranje aaneengesloten tegen de overmacht. Vier jaren hielden zij den strijd alleen vol, onder hoeveel gevaar en met hoeveel inspanning, weet iedereen. Die jaren zijn onze heldentijd.

Zooals vanzelf sprak, zochten de beide gewesten aan hun

vereeniging een staatkundigen vorm te geven, wat, midden in den strijd, niet dan met moeite gelukte. Eindelijk, in 1576, kwam de Unie van Holland en Zeeland tot stand, een confoederatie der beide provinciën met enkele plaatsen daarbuiten en met den Prins van Oranje, die zelf als »Hooge Overheid", te zamen met de

Don Louis de Requesens.

vereenigde Statenvergaderingen der beide gewesten, de leiding in handen had.

Het nieuwe staatslichaam was nauwelijks tot stand gekomen, of de dood van den Spaanschen landvoogd Requesens en de groote muiterij van het Spaansche krijgsvolk gaven aanleiding tot het uitbarsten der nationale beweging in Brabant, Vlaanderen en de Waalsche gewesten. Binnen korten tijd waren alle Neder-

landen er door medegesleept, met uitzondering van het eene Luxemburg.

Tusschen de nieuwe en de oude rebellen werd nu een verbond gesloten, de Pacificatie van Gent. Doch dit verbond had geen nadere vereeniging tusschen beide groepen ten gevolge. Integendeel, Holland en Zeeland bleven in alle opzichten zelfstandig en

Allegorie op de Pacificatie van Gent.
Uit Valerius. *Neder-lantsche Gedenck-clanck*, 1626.

zonden meestal slechts voor den vorm hun afgevaardigden naar de vergadering der Staten-Generaal, welke de gemeenschap van al de Nederlanden heette te vertegenwoordigen. De door deze aangestelde landsregeering oefende geen gezag uit binnen het gebied der confoederatie.

Ruim twee jaren later, den 23sten Januari 1579, werd te Utrecht de Nadere Unie gesloten, het verbond, dat bestemd was om de band te worden tusschen de gewesten, welke de Republiek der Vereenigde Nederlanden zouden vormen. Tot dit verbond

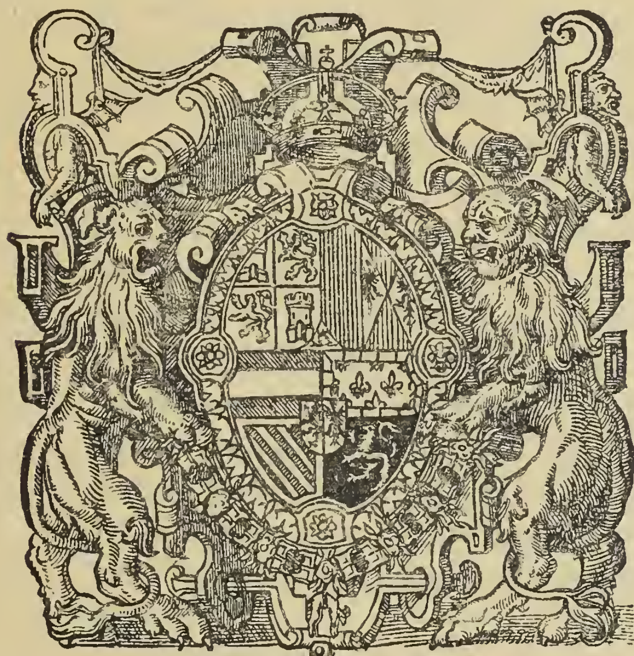

Pacis triumphantis delineatio. Zinneprent op de Pacificatie van Gent.

Kopergravure van W. Haecht, 1577.

Tractaet vandẽ Peys/

ghemaeckt ende gesloten/tusschen de Staten van dese Nederlanden/vergadert binnen der Stadt van Bruessele. Ende den Heere Prince van Orangien/ Staten vã Hollandt ende Zeelandt/mit heure geassocieerde. Ende Ghepubliceert opden achsten dach van Nouembri. M. D. zessentzeuentich. Mitter aggreatie ẽn confirmatie Ons Heeren des Coninckx/ daerop ende naegevolght.

Met Priuilegie der Co. Maiesteyt.

Gheprint inde Princelijcke Stadt van Bruessele/ by my Michiel van Hamont / gezworen Drucker der Co. Maiesteyt. Anno. M. D. LXXVI.

Titel der eerste uitgave van het tractaat der Pacificatie van Gent (1576).

de andere
nmelanden,
ıfoederatie,
ı onderling
: voor hen
er de Unie
e aan alle
r zich voor
et verbond
harer zelf-
lat de Unie
chaam.
Vlaanderen
benoorden
gezag der
Unie was
ag binnen
leen werd
velke niet
de alge-
raal lieten
Provinciën
ı van het

lat er een
d, dat wel
maar toch

erd onder
al in 1581
Anjou de
geschiedde
trecht zou
State als

traden Holland en Zeeland toe op gelijken voet als de andere oudste leden, Gelderland, Utrecht en de Groninger Ommelanden, dat wil zeggen, ieder voor zich, niet gezamenlijk als confoederatie, zooals bij de Pacificatie geschied was. Wel gaven zij hun onderling verbond ook nu niet op, evenmin als toen, maar ook voor hen verloren alle andere verbintenissen haar kracht tegenover de Unie van Utrecht. Want deze bezat één eigenschap, welke aan alle andere verbonden ontbrak: zij was onverbreekbaar. Door zich voor altijd te verbinden en het recht op te geven om uit het verbond te treden, hadden de toegetreden provinciën een deel harer zelfstandigheid opgeofferd aan de gemeenschap. Vandaar, dat de Unie dienen kon als grondwet van een levensvatbaar staatslichaam.

Hoewel ook verschillende deelen van Brabant en Vlaanderen tot de Unie toetraden, waren 't alleen de gewesten benoorden de groote rivieren, die zich voegden onder het gezag der bondsregeering, welke terstond na het sluiten der Unie was ingesteld. Ook Holland en Zeeland lieten dat gezag binnen hun gebied gelden, en wat nog meer zegt, niet alleen werd dat erkend in die gewesten van het Noorden, welke niet formeel in de Unie waren opgenomen, maar ook de algemeene landsregeering deed dit, en de Staten-Generaal lieten afgevaardigden der vergadering der Nader Geünieerde Provinciën toe als vertegenwoordigers der gezamenlijke gewesten van het Noorden.

Zoo had dus de Unie van Utrecht ten gevolge, dat er een afzonderlijk verbond van noordelijke gewesten ontstond, dat wel den ouden bond van alle Nederlanden niet verbrak, maar toch een zelfstandig staatslichaam in 't leven riep.

Intusschen waren de Waalsche provinciën teruggekeerd onder het gezag des Konings en hadden de Staten-Generaal in 1581 dezen de gehoorzaamheid opgezegd en den hertog van Anjou de landsheerlijke waardigheid opgedragen. Het laatste geschiedde onder uitdrukkelijk voorbehoud, dat hij de Unie van Utrecht zou erkennen. En hoewel hierop zoowel de oude Raad van State als

de door de Utrechtsche bondgenooten ingestelde regeeringsraad vervangen werden door een enkel college van algemeen bestuur, den Landraad, nam bijna onmiddellijk de uit dezen voor het beheer der gewesten »beoosten Maze” (dat wil zeggen benoorden de groote rivieren) gedeputeerde commissie niet alleen een zelfstandige positie in, maar trad zelfs geheel op als ware zij een college der Utrechtsche bondgenooten. Het Noorden bleef dus na 1579 steeds zelfstandig.

Zinneprent op het bondgenootschap met Engeland.
Gedeelte van een titelprent uit Bor, *Vervolch van de Ned. Oorloghen*, III. 1626.

Toen eindelijk Brabant en Vlaanderen waren onderworpen en de zetel der algemeene regeering en der Staten-Generaal voorgoed naar het Noorden was overgebracht, bestond er geen enkele reden meer om het bestaan van twee afzonderlijke regeeringen en vergaderingen te bestendigen. Natuurlijk verviel de vergadering der Nader Geünieerde provinciën, want in de Staten-Generaal waren ook alleen deze vertegenwoordigd, en evenmin behoefde er nevens den voor 't geheele land geldenden Raad van State een afzonderlijke regeeringsraad voor het Noorden te wezen. Maar de Unie van Utrecht gold van nu af als de grondwet, die door de eigenlijk aan de Unie vreemde staatslichamen

moest geëerbiedigd worden. Vanzelf had zoo de vereeniging der Nederlandsche gewesten het karakter gekregen, dat zij tot aan den val der Republiek in 1795 heeft behouden.

Zelfs zou men met grond kunnen beweren, dat toen, in 1585, de Republiek der Vereenigde Nederlanden al bestond. Want er was binnen haar gebied geen ander gezag dan dat der door de provinciën afgevaardigde regeeringslichamen. Maar dat was slechts uit nood; verreweg de groote meerderheid der natie en zelfs der regenten was overtuigd van de noodzaaklijkheid eener monarchale, zij 't ook wettelijk beperkte regeering. En evenzeer van die van een buitenlandsch protectoraat. Of liever, die begrippen vielen bij de Nederlanders samen; zij achtten 't noodig, dat het landsheerlijk gezag, dat eenmaal den koning van Spanje was toegekomen, onder zekere voorwaarden aan een buitenlandsch vorst werd opgedragen. Dat was ten allen tijde de meening geweest van den Prins van Oranje, en nu deze gestorven was, meende men niet beter te kunnen doen, dan in zijn geest te handelen en de door Anjou's overlijden openstaande souvereiniteit aan den koning van Frankrijk aan te bieden.

Maar Hendrik III waagde 't niet de proef te nemen, en toen wendden de Staten-Generaal zich tot koningin Elizabeth van Engeland.

't Behoeft hier zeker niet in herinnering gebracht te worden, hoe deze, vasthoudende aan haar tweeslachtige, tusschen de toen Europa verdeelende katholieke en protestantsche partijen door dobberende staatkunde, het aanbod weigerde, maar wel haar gewapenden bijstand en een aanvoerder toezeide. Evenmin hoe daarop het tractaat van Westminster gesloten werd, dat zulke ernstige, diep ingrijpende gevolgen heeft gehad. Voor lange jaren werd Nederland gebonden aan een protectoraat, dat als bescherming bitter weinig beteekende, maar dat de zelfstandigheid des lands op allerlei wijzen beperkte. Doch voor 't oogenblik zag men die gevolgen niet in. Integendeel, zoozeer was men overtuigd van de noodzaaklijkheid van een eenhoofdig bestuur, dat men den door

de koningin gezonden aanvoerder, den graaf van Leicester, tegen den wil zijner meesteres, de waardigheid van algemeen landvoogd opdroeg, met een gezag, veel onbeperkter en veel omvangrijker dan ooit door iemand sedert 1572 in de opgestane gewesten was bezeten.

Elizabeth van Engeland.
Kopergravure van Chr. van de Pas naar Is. Olivier.

Hoe jammerlijk de proef mislukte om aan de bezwaren eener republikeinsche regeering te ontkomen, is genoeg bekend. Het korte Leicestersche tijdperk (de jaren 1586 en '87) is het rampzaligste en gevaarvolste tijdperk van den vrijheidsoorlog geweest, ja het heeft een partijstrijd in het leven geroepen, welks naweeën grootelijks hebben meegewerkt om elke gezonde staatkundige ontwikkeling in den Nederlandschen staat onmogelijk te maken. Niet alleen, dat de vraag werd opgeworpen, die bovenal gevaarlijk is in een op bondgenootschappelijken grondslag rustend staatslichaam, de vraag nl. aan wie de souvereiniteit toekwam, aan de afzonderlijke deelen, of aan het geheel, en dat die vraag van nu af aan in den Nederlandschen staat een onoplosbare quaestie bleef, maar ook het zoo uiterst moeilijke vraagstuk van de verhouding van kerk en staat werd te berde gebracht. En dat op een wijze, die terstond de hartstochten deed ontvlammen.

Weinige maanden was Leicester pas in 't land, of er was overal hevige strijd, en het meer en meer van nabij dreigend gevaar van de zijde des vijands werd vergeten, omdat men slechts oog had voor den binnenlandschen tegenstander. En daarbij werd van weerszijden van elk wapen, dat men vinden kon, gebruik gemaakt. Rechtsverkrachting en geweld waren aan de orde en 't scheelde soms weinig of 't was tot bloedstorting gekomen.

Toen Leicester na twee jaren het land verliet, verkeerde dit in een toestand, zóó benauwd, als men zich kwalijk voor kan stellen.

Bijna het geheele Oosten en Noorden was in 's vijands handen. Met moeite werd Friesland tegen diens invallen beschermd. Van Gelderland waren alleen Arnhem en de Veluwe nog vrij, van de rivieren alleen de Rijn geheel in onze handen. Deventer en Zutphen sloten den IJsel, Nijmegen de Waal, Grave en Venlo de Maas af. De handel te land en langs de rivieren was bijna te niet. Het verlies van Sluis bedreigde de Schelde en verschafte den vijand een haven, van waar uit hij de Zeeuwsche stroomen onveilig kon maken en een aanval op onze onbeschermde kusten en zeegaten kon beproeven. Ten gevolge

Robert Dudley, graaf van Leicester.
Kopergravure door C. van Sichem.

van den voortgang van 's vijands wapenen, waren Gelderland en Overijsel buiten staat iets noemenswaards bij te dragen in de kosten der gemeenschappelijke verdediging, die meer dan ooit te voren door Holland alleen gedragen moesten worden.

Wat haast nog erger was: ten gevolge van het wanbeheer, de verwaarloozing en de tweespalt verkeerde het leger in een staat van

Zinneprent op Nederland bij het vertrek van Leicester.

ontbinding. Een goed gedeelte was niet te vertrouwen en het overige was verdeeld in elkander vijandige benden, die gereedstonden het zwaard tegen elkander te trekken. Wien eigenlijk het gezag toekwam over het leger van den staat, was bezwaarlijk uit te maken.

Het zeewezen was in beter toestand, maar het beheer er over volkomen gedesorganiseerd. Met de financiën was 't nog erger gesteld. Holland en Zeeland alleen kwamen hun verplichtingen na, maar konden toch bezwaarlijk in eens voorzien in alle behoeften, zoodat menig onheil plaats had, dat bij meer ruimte van geld had kunnen voorkomen worden.

Een eigenlijke regeering bestond er niet; geruimen tijd kon

daar zelfs niet in voorzien worden, omdat Leicester nog niet officieel afstand had gedaan van het gezag. Niemand wist dus eigenlijk, wien hij te gehoorzamen had, ieder, die wilde of durfde, kon in verzet komen tegen een regeeringsmaatregel, die hem niet aanstond.

De verbittering der partijen was nog niet bedaard. Wel had

Beleg van Sluis (1587).
Uit W. Baudartius. *Veldslagen en belegeringen*, 1615.

de landvoogd het veld geruimd, nadat hij alle pogingen had zien mislukken, om in Holland op wettige of gewelddadige wijze het gezag in handen te krijgen, en nadat het bekend worden van Elizabeths voornemen om vrede met Spanje te sluiten hem zijn populariteit bij een goed gedeelte zijner aanhangers had gekost, maar daarom was de eendracht nog niet hersteld. Alleen in Holland en Zeeland konden de Staten en die 't met hen hielden, op gehoorzaamheid rekenen, ja, in een hoekje van 't eerste gewest,

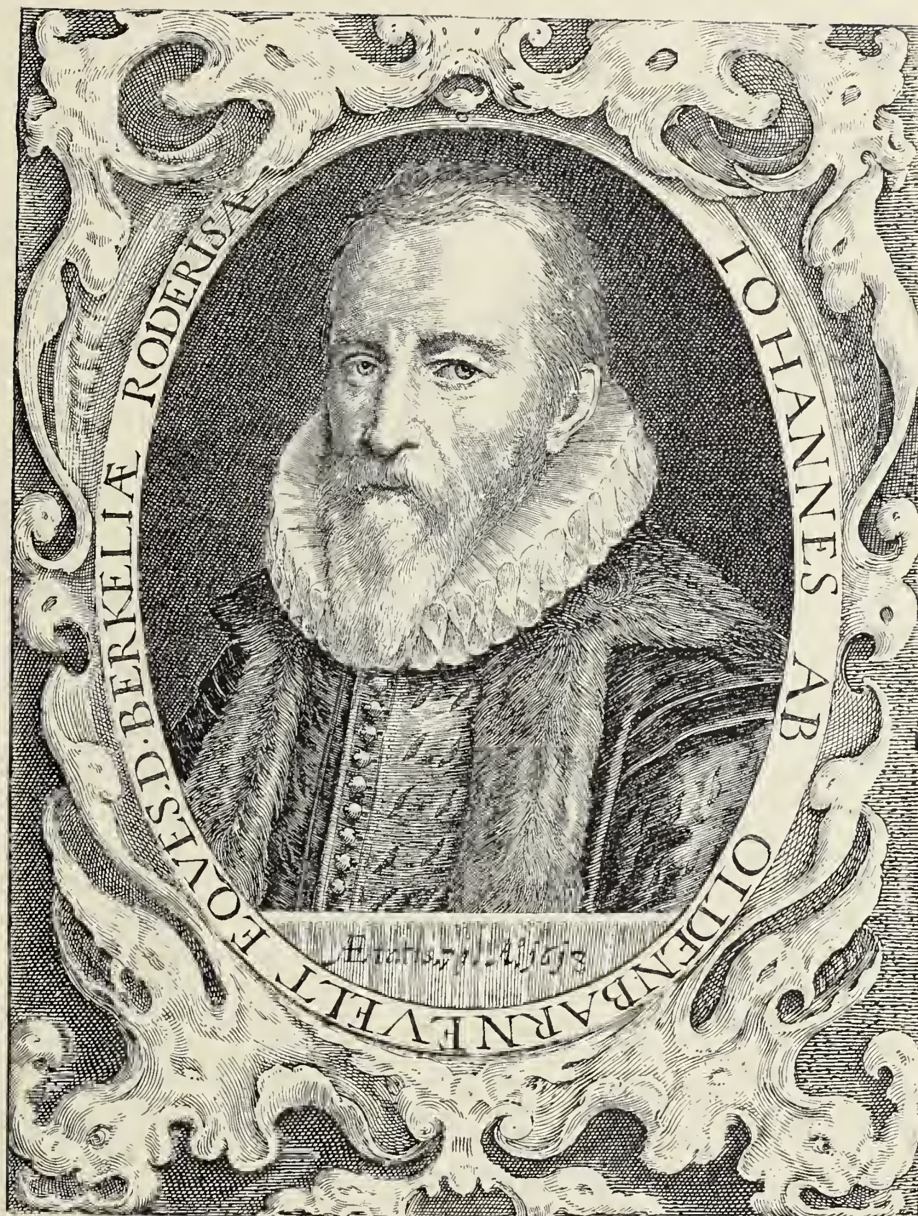
in Noord-Holland, werd hun die botweg door den gouverneur, den ouden watergeus Diederik Sonoy, geweigerd, en in sommige Hollandsche en Zeeuwsche steden dreigden de bezettingen, soms met haar Engelsche aanvoerders aan het hoofd, met open opstand. In Utrecht handhaafde zich de door een staatsgreep in 't zadel gekomen calvinistisch-democratische regeering, steunende op den bijstand der gewapende burgermacht en der Engelsche hulp-

Diederik Sonoy.

troepen, en in Friesland hadden Leicesters aanhangers nog zooveel in te brengen, dat zij de souvereiniteit over dat gewest, recht tegen de Unie in, aan Elizabeth dorsten aan te bieden.

Waarlijk 't was geen lichte taak in dien chaos orde te brengen, en in de eerste maanden van 1588 scheen 't geschapen alsof dat nimmer zou gelukken. Maar de mannen, die nu het roer van staat grepen, dat te kwader ure aan Leicester was toevertrouwd

Johan van Oldenbarnevelt.

Kopergravure van W. J. Delff naar M. Miereveld.

geworden, waren tegen die taak wel opgewassen. Zij hadden het geluk in Johan van Oldenbarnevelt een leidsman aan te treffen, die meer dan iemand in staat was het werk te volbrengen, dat Willem van Oranje begonnen was, het vestigen van een zelfstandigen Nederlandschen staat. Zeker, hij deed het op zijn wijze, en de Republiek, zooals die nu ontstond en die in vele opzichten evenzeer voor het werk zijner handen kan gelden als de Amerikaansche Unie voor dat van George Washington, beantwoordde allesbehalve aan de eischen, welke men zelfs in die dagen aan een bruikbaar staatsgebouw stelde. Maar hem ontbrak het gezag, dat een exceptioneele positie en een nog zeldzamer populariteit den Prins bijzette, en zelfs deze had menige inrichting moeten billijken, die hij voor zich liever anders had gewenscht. 't Is toch bekend, hoe weinig hij ingenomen was met de organisatie der graaflijke regeering, zooals men op het punt stond in te voeren, toen hij op zoo droevige wijze aan zijn einde kwam. En toch had de Prins er in berust, omdat hij vooreerst geen kans zag om iets beters tot stand te brengen. Hoeveel te minder kon de advocaat zijn wil doordrijven, die slechts raden, niet bevelen kon, die slechts het gezag bezat, dat hem het vertrouwen der regenten verleende, en die formeel niet eens hun gelijke, ja hun dienaar was! En daarbij stonden overal de bepalingen van het verdrag van Westminster in den weg en moest men, midden tusschen alle beslommeringen van het dagelijksch bestuur, de grondslagen leggen, waarop de regeering gevestigd werd.

Toch kon nog binnen 't jaar de nieuwe staatsregeling tot stand komen en werd die ingericht op een wijze, welke, hoe gebrekkig ook, toch tweehonderd jaren lang kon worden gehandhaafd. En in denzelfden tijd hield ook de binnenlandsche partijschap op. In Friesland was 't het werk van den stadhouder, graaf Willem Lodewijk van Nassau, die zich aan de zijde der Hollanders schaarde en den tegenstand brak eener partij, die lang onder calvinistische vlag had schuilgegaan, maar thans niet opzag tegen het inroepen van Spaanschen bijstand. In Utrecht had een dergelijke

staatsgreep, als voor twee jaar de aristocratie had omvergeworpen, thans het herstel der oude regenten ten gevolge, en zonderling genoeg, vooral door den bijstand van dezelfde personen, wier optreden toen hun val had berokkend, de bevelhebbers der burgerwacht en den stadhouder der provincie. De Engelsche bondgenooten en hun nieuwe aanvoerder hielden weldra op de regeering te bemoeilijken; hoewel de verstandhouding met hen ver van

De Onoverwinnelijke vloot in 1588.
Uit J. Orlers. *Den Nassausschen Lauren-Crans*, 1610.

hartelijk was, de tweedracht verdween. Aan het verraad der bezetting van Geertruidenberg hadden zij veel minder schuld dan aan de hardnekkigheid, waarmede een tijdlang Sonoy alle pogingen om hem tot rede te brengen afwees. Maar ook deze moest op den duur het hoofd buigen, hoewel in West-Friesland nog geruimen tijd het vuur der tweedracht smeulde en later nog eenmaal in felle vlammen uitbarstte.

Niets echter bracht er zooveel toe bij om de partijen te

Guilielmus Ludovicus Comes Nassaviæ, Cattimeliboci, Viandæ, Dietziæ, etc. Baronis Beilsteiny etc
Præfectus Frisiæ, Groningæ, Omlandiæ, Drenthæ, etc. quam eximii Co effigiem à Mich. Ioh. Miereveldio
ad vivum depictam, et a Guilh. Iac: Delphio cælo hac formâ expressam, Nobilissimæ Nassaviorum stirpi
dedicant consecrantq3 ijdem pictor ac sculptor Cum privilegio Illustr. DD Ordinum General. ad annos octo. An. Domi ƆIƆIƆC.XXXIII

Graaf Willem Lodewijk van Nassau, stadhouder van Friesland.

Kopergravure door W. J. Delff, naar M. Miereveld.

verzoenen dan het ontzettend gevaar, dat allen dreigde, toen de Armada naderde en 't maar al te duidelijk bleek, dat Elizabeths kortzichtige staatkunde niet alleen Nederland, maar ook Engeland zelf op den rand des ondergangs had gebracht. Maar toen werden ook alle krachten ingespannen en alle handen ineengeslagen voor het éene doel, zelfbehoud. En toen het gevaar voorbij was, zag de wereld er anders uit. Nederland en het protestantisme waren gered.

De Onoverwinnelijke vloot is niet door de Nederlanders verslagen geworden, zij hebben zelfs maar een gering deel aan haar nederlaag gehad. Toch heeft niet alleen haar ondergang, maar vooral haar toerusting en nadering een verbazenden invloed gehad op het verloop der gebeurtenissen in Nederland.

Had Parma in 1588 zijn aanval op het haast aan alle zijden openliggende grondgebied der Republiek kunnen voortzetten, er ware weinig kans geweest, dat men hem toen had kunnen weerstaan. Maar zijn koning dwong hem alle ondernemingen te staken en de Armada af te wachten. Zoo bleef hij werkeloos tot de vloot verschenen en verdwenen was. In dien tijd hadden zijn krachten, zonder strijd, zwaar geleden. Zijn matten aanval op Bergen op Zoom in het najaar van 1588 sloegen de Nederlanders zonder moeite af, en daarop waren zijn krachten zóó gering geworden, dat hij niet eens partij kon trekken van het verraderlijk overleveren van Geertruidenberg.

Op die wijze verkregen de Nederlanders gelegenheid om hun krachten te herstellen. En, 't moet gezegd worden, zij maakten daar uitstekend gebruik van.

Vóór alles moest er orde worden gebracht in de regeering. Een souverein hoofd te kiezen was thans onmogelijk. Al ware er iemand geweest, wien men die waardigheid had kunnen opdragen, het tractaat van Westminster belette het. En hetzelfde gold van een gouverneur-generaal, zoo althans de Hollandsche regenten nogmaals de proef daarmede wagen wilden. De eenige, die daarvoor in aanmerking kon komen, was graaf Maurits van Nassau, en diens verhouding tot Engeland was alleen reeds voldoende

om zijn optreden onmogelijk te maken. Over 't geheel had reeds Prins Willem nimmer neiging tot Engeland betoond, maar steeds een Fransch protectoraat voorgestaan, en zijn zoon had tijdens Leicesters bestuur, hoewel zich zooveel mogelijk buiten de groote

Alexander Farnese.

Kopergravure naar O. Vaenius, met adres van P. de Jode.

quaestiën houdende, toch altoos aan de zijde der Hollandsche regenten gestaan. Reeds zijn verheffing tot stadhouder, onmiddellijk vóór Leicesters komst en kenlijk geschied om de aanstelling van een creatuur van dezen te voorkomen, kon den Engelschen kwalijk welgevallig zijn. En Leicester had niets gedaan om hem en den talrijken aanhang zijns vaders aan zich te verbinden. In die dagen was Maurits en al wat tot het huis van Oranje-Nassau behoorde, 's Prinsen weduwe in de eerste plaats, nauw verbonden met de

libertijnsche Statenpartij en kon als tegenstander der calvinistische democraten gelden.

Hoewel Maurits dus niet met een voor al de provinciën geldend gezag werd bekleed, behalve dat hij als admiraal-generaal der Unie aan het hoofd der zeezaken werd gesteld, werd hij toch zonder tegenspraak de eerste persoon in de Republiek, tegen

Beleg van Bergen op Zoom (1588).
Uit J. Orlers. *Den Nassauschen Lauren-Crans*, 1610.

wien zelfs de aanvoerders der Engelsche hulptroepen geen gezag dorsten te laten gelden. Als stadhouder en kapitein-generaal van Holland en Zeeland had hij het opperbevel over verreweg het grootste gedeelte der krijgsmacht, terwijl 't niet lang duurde of hem werd achtereenvolgens ook de stadhouderlijke waardigheid in Gelderland, Utrecht en Overijsel opgedragen. Van de zeven gewesten stonden er dus vijf onder zijn gezag, en hoewel dat gezag geenszins zoo uitgebreid was als dat van een landvoogd, 't was groot genoeg om het gemis van dezen minder te doen gevoelen.

Zoo bleef de nieuwe staat der Vereenigde Nederlanden zonder hoofd en berustte de souvereiniteit binnen zijn gebied zonder tegenspraak bij de Staten, de vergaderingen der afgevaardigden van de regeerende corporatiën en personen in de verschillende gewesten, en dientengevolge, althans in een aantal gevallen, bij de Staten-Generaal, de vergadering der afgevaardigden der provinciën. Over de begrenzing van beider macht was men 't nog evenmin eens als vóór en in de dagen van Leicester, maar voor 't oogenblik deed dat geen schade.

Louise de Coligny.
Kopergravure met adres van Claes Jansz. Visscher.

De nieuwe staat was vanzelf een Republiek geworden, of liever een aristocratisch geregeerde statenbond. Voorloopig bleef Maurits zich uitsluitend met de verdediging bezighouden en deed hij geen poging om zijn groote staatkundige macht te laten gelden. Hoe groot zijn verdiensten als opperbestuurder van het krijgswezen zijn geweest, behoef ik kwalijk in herinnering te brengen. Uit de talrijke, maar slecht geordende en gedeeltelijk onbetrouwbare benden, die Leicester had in dienst

Prent, verschenen ter eere van Prins Maurits na den slag bij Nieuwpoort (1600).

gehouden, schiep hij, in vereeniging met zijn neef Willem Lodewijk, een kleine, maar voortreffelijk geoefende, gedisciplineerde en uitgeruste legermacht, welke weldra de bewondering van geheel Europa tot zich trok en juist berekend was voor de taak, die zij eerlang had te vervullen.

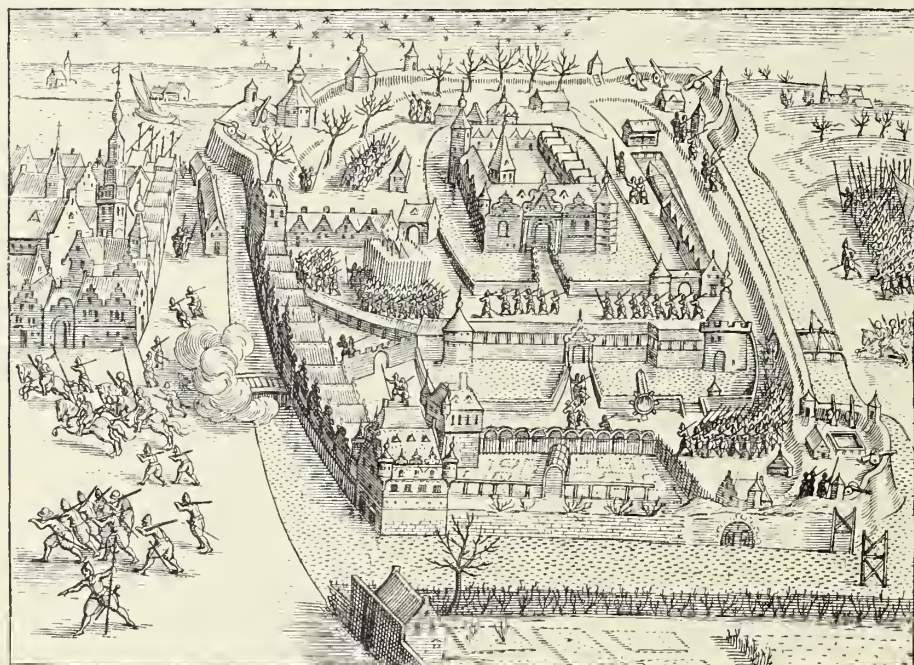
Dat zou echter niet mogelijk zijn geweest zonder de nieuwe regeling der betaling van het krijgsvolk. Deze werd thans in dier voege gewijzigd, dat niet meer de Raad van State het geheele leger betaalde uit de hem daartoe door de verschillende provinciën verstrekte sommen, maar dat voortaan elke provincie een aan haar aandeel in die sommen geëvenredigd aantal troepen bezoldigde, een maatregel, die aan verreweg het grootste deel des legers geregelde betaling verzekerde en de muiterijen van vroeger voorgoed onmogelijk maakte.

En terwijl op die wijze voor de verdediging gezorgd werd, gingen de Staten-Generaal onafgebroken voort, de verschillende collegiën van bestuur dusdanig in te richten, dat ze geheel onder hun eigen contrôle kwamen en de invloed van Engeland zoo goed als geheel te niet werd gedaan, terwijl bij de wegneming der meeste geschilpunten tusschen Holland en de andere gewesten, door deze aan het machtige en de meeste lasten dragende gewest die invloed gegund werd, welke het werkelijk toekwam, wanneer die naar gelang der lasten werd verdeeld. Hoe langer hoe meer werd op die wijze Oldenbarnevelt de erkende leider van Hollands staatkunde, tevens de leider der Republiek. De buitenlandsche betrekkingen stonden geheel onder zijn bestuur. De advocaat werd vanzelf de minister van buitenlandsche zaken.

Na twee jaren van voorbereiding, waarin de vijand geen voet gronds had gewonnen, maar integendeel door de verrassing van Breda een aanzienlijk deel van Brabant onder Nederlandsch gezag kwam, tot groot voordeel tevens van het huis van Oranje, dat daardoor een zeer belangrijk deel zijner Nederlandsche bezittingen terugkreeg, achtten Maurits en de Staten den tijd gekomen om aanvallenderwijs te werk te gaan.

Het turfschip van Breda.

Verrassing van Breda (1590).

Beide uit J. Orlers. *Den Nassauschen Laurens-Crans*, 1610.

Parma's krachten waren uitgeput. Niet alleen had hij die na 1588 niet weder kunnen herstellen, maar de ommekeer in Frankrijk, waar koning Hendrik III zich eindelijk aan de macht der katholieke Ligue had ontrukt en zich met de Hugenooten had verbonden en waar daarop door zijn gewelddadigen dood de kroon overgegaan was

Beleg van Delfzijl (1591).
Uit W. Baudartius. *Veldslagen en belegeringen*, 1615.

op den Hugenoot Hendrik van Navarre, had hem gedwongen die grootendeels in Frankrijk aan te wenden tot steun der nu openlijk aan de zijde van Spanje tredende katholieke partij. Daardoor was hij belet tijdig te hulp te snellen, toen Maurits met bewonderenswaardig beleid in den veldtocht van 1591 de bevrijding van het grondgebied der Unie begon.

't Is hier geenszins mijn voornemen dien veldtocht te beschrijven, evenmin als de krijgsgebeurtenissen der volgende jaren.

In den eersten werd Gelderland door de herovering van Nijmegen, Deventer en Zutphen bevrijd. Waal en IJsel kwamen daardoor weder in Nederlandsche handen en konden weder als handelswegen naar Duitschland gebruikt worden. De Schelde werd nog beter dan te voren afgesloten en Zeeland gedekt door de verovering van Hulst. In het Noorden bleef Groningen nog wel het

Beleg van Geertruidenberg.
Uit W. Baudartius. *Veldslagen en belegeringen*, 1615

bolwerk der Spaansche macht, maar door den val van Delfzijl begon het reeds erg benauwd te worden, terwijl de gemeenschap tusschen het Spaansche Noorden en de zuidelijke gewesten ernstig bemoeilijkt werd.

In het volgend jaar bereidde de val van Steenwijk en Koevorden dien der hoofdstad van het katholieke Noorden voor, dien Parma's luitenant Verdugo wel vertragen, maar niet beletten

Hier mach de goetwillige Leser sien de forme ende ghestalt voor ghedachter Stadt Gronningen met alle ghelegenheyde(n), der Schanssen, Fortressen, Loopgraven, ende Bataillieryen, mitsgaders die Weghen, Passagien, Rivieren, ende anders, alles ín syn Quartieren (so wel van binnen alsoock van buyten) rontsomme met Zijferen ordentlijck affgeteykent, wie volcht:

Eerstlijck.

1. Dat Raedthuys.
2. S. Martens Kercke.
3. Die A Kercke.
4. S. Wolborchs Kerck.
5. Die Jacopijnen.
6. Dat Minnebroeders Clooster.
7. Die geestelijcke Maegden.
8. Het hillige Geest Gasthuys.
9. S. Geertruyden-Gasthuys.
10. S. Anthonius Gasthuys.
11. S. Jacobs Gasthuys.
12. Dat Fraterhuys oft Bisschops Hof.

35. De Schans op dongherhorne buten d Crane-poorte.
36. Die Schans op de Rijscamp.
37. Die Schans op Kortinges heem.
38. Die Schans op Kurre wech.
39. Die Wech nae noorder Hogerbruggen.
40. Die Schans op noorder Hogerbruggen.
41. Amel Vigers Huys die Rutterwacht.
42. Die Schans op ooster Hogerbruggen.
43. Die Ovelgunne.
44. Die Dam op hoghewal.
45. Die Gronningher Loopschans.
46. Dat Gronningher Schansken ande Drenckelers Thoorn.

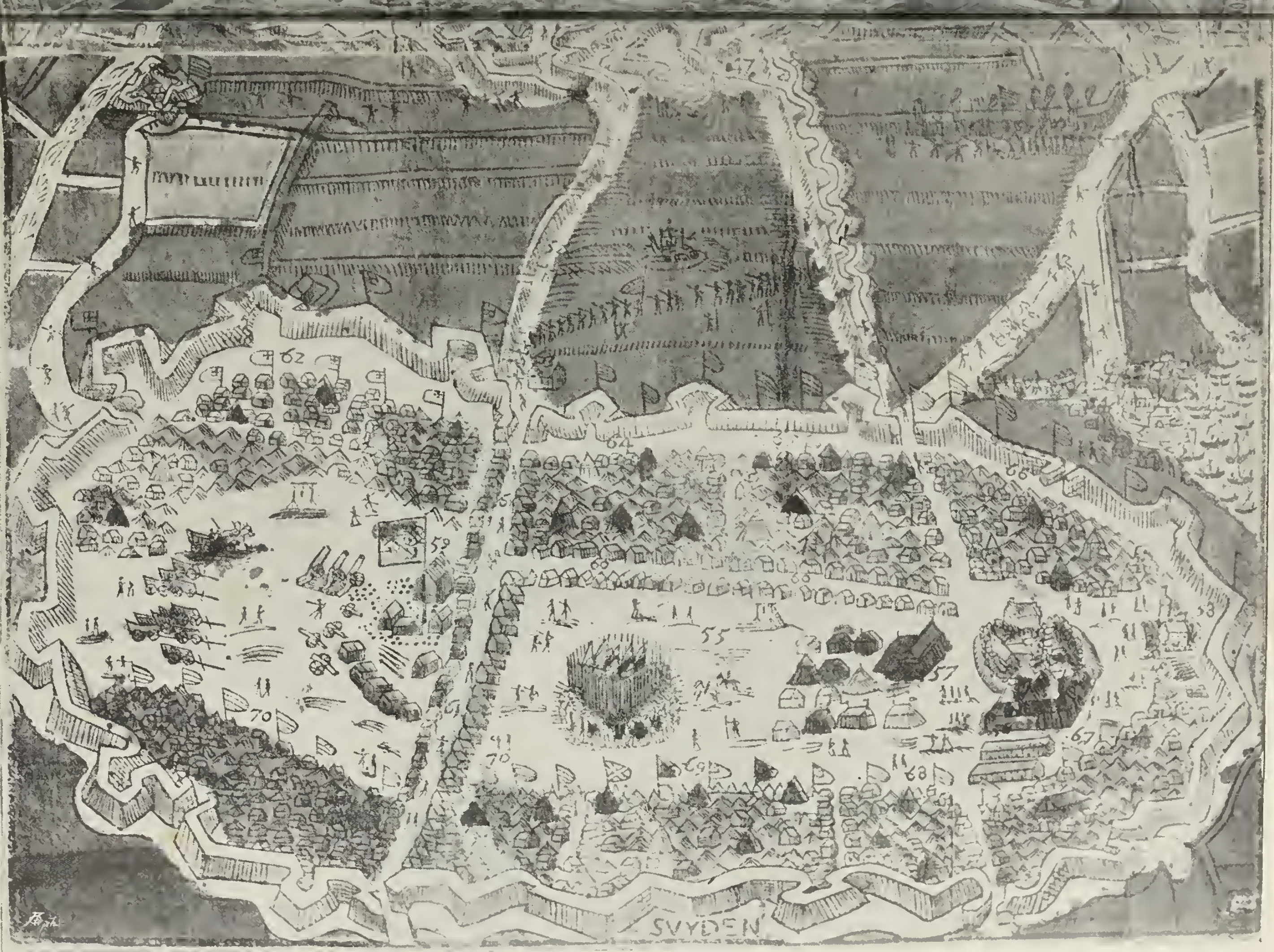
14. De Ooster Poort.
15. De halve Maen, dwelck den VI Julij is gesprengt, ghestormt ende met ghewalt is inghenomen worden.
16. Drenckelers Thoorn, dwelck is boven affghe-schoten.
17. Dat olde Rondeel.
18. De Steenpijpe.
19. Der A Poorte.
20. De Krane Poort.
21. Botteringer Poorte.
22. De Ebbinger poorte.
23. De Poelpoorte.
24. De Steentilpoorte.
25. Het Schutendiep.
26. Het Damsterdiep.
27. Het Schutenschuversvendiep.
28. Het Horensche diep.
29. Het Hoendiep.
30. Het Reydtdiep.
31. Het Botterdiep.
32. Het Diep nae Noorder Hogerbrugghen.
33. Dat Closter Selwerde.
34. Die Schepen mit Victalye ende Munitie, int Reydtdiep.

lieryen.
48. Die Schans by dat Horenschediep tegent Rondeel.
49. Die Horensche Dijck.
50. Mepschen Hoff.
51. Die Drentsche Lane.
52. Die Heerwech nae Helpen.
53. Die Oosterwech mit die cromme Loopgraven nae die Stadt.
54. Berendt Ents Huys mit die Victaley Schepen.
55. Dat gantsche Leger.
56. Die Tente van sijn Exeletije.
57. Graeff Willems Tente.
58. Dat Amonutij Huys.
59. Dat Artalary Huys.
60 ende 61. Die Plaetse der Suetelaers.
62. Dat Engelsche Quartier.
63. Die Gasthuys Rercke toe Helpen.
64. Dat Noordt Hollantsche Quartier.
65. Dat Suydt Hollantsche Quartier.
66. Dat Vriesche Quartier.
67. Graeff Philips Quartier.
68. Sijn Exelentije Quartier.
69. Der Schotten Quartier.
70. Graeff van Solms Quartier.

Warachtige Conterfeytinge der wytberoemden Stadt Gronningen, in gestalt als

die Anno M D XCIIII. den xii. Dach May van den Doorluchtigen Hoochgeboren Furst en Heere Graeff Maurits Gebooren Prince van [illegible] Grave van Nassau etc. en den Heeren Generale Staten der [illegible] Provintien met [illegible] is Belegert [illegible]

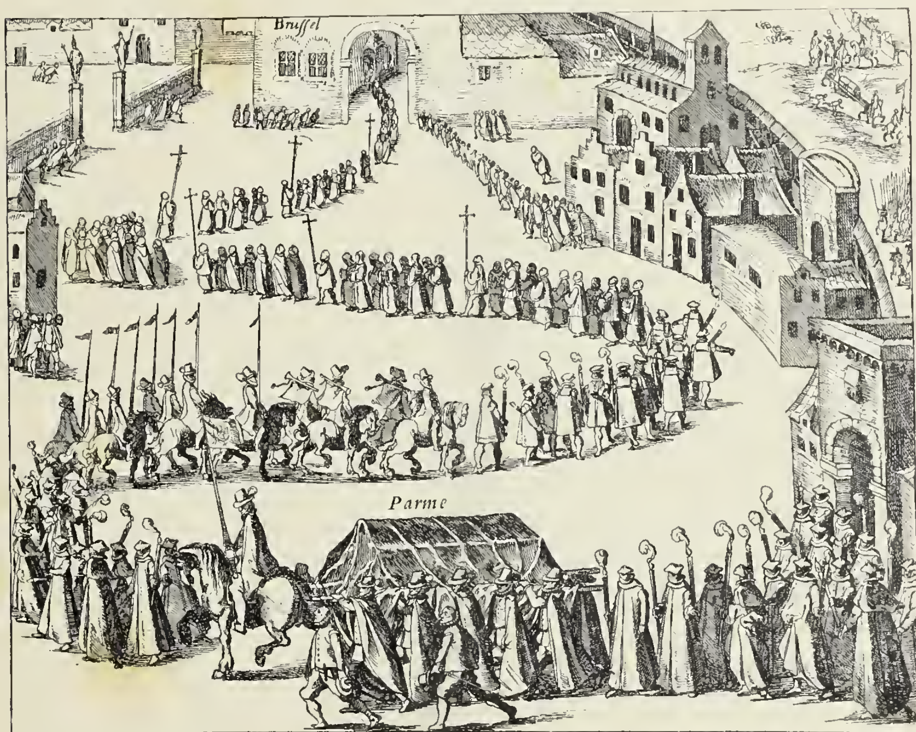

Beleg van Groningen (1594).

Verkleinde voorstelling naar een opgekleurde oude houtsnede.

kon, en die zeker al in 1593 zou hebben plaats gehad, als Holland niet uitdrukkelijk gewenscht had de eenige stad van zijn grondgebied, die in 's vijands macht was, Geertruidenberg, aan hem te ontweldigen. Door een meesterstuk van belegeringskunst vervulde Maurits dien wensch, en daarop wendde hij zich in het volgend jaar tegen Groningen, dat nu niet langer te houden was.

Begrafenis van Parma te Brussel (1592).
Uit W. Baudartius. *Veldslagen en belegeringen*, 1615.

In 1594 werd de stad met de Ommelanden, tot één provincie vereenigd, als zevende lid aan de Unie toegevoegd.

Zoo had een volslagen ommekeer in de verhouding der oorlogvoerenden plaats. Spanje kon er niet meer aan denken om het grondgebied der Zeven Provinciën te veroveren, 't had genoeg te doen met dat van België tegen de Nederlanders te bewaren. En van nu af begonnen de laatsten den strijd ook op ander gebied.

5

Philips II was niet zoo gelukkig als zijn landvoogd, die stierf vóór hij den val der door hem zoo uitnemend gehandhaafde Spaansche overmacht moest aanschouwen. Want niet alleen zag hij in Frankrijk zijn vijand Hendrik IV meester worden, maar hij was zelfs gedwongen vrede met hem te sluiten, zonder hem te kunnen noodzaken de verbinding met de Nederlanders op te geven. En deze zag hij niet alleen meester worden van de zeeën, waarop vroeger alleen zijn vlag zich dorst vertoonen, maar hij beleefde 't nog dat zij, met de Engelschen vereenigd, Spanje's kusten kwamen bestoken. Ja, tot in het verre Indië, waar 't niemand dan zijn Portugeeschen onderdanen vergund was te komen, drongen zij door en ontweldigden dezen niet alleen hun monopolie, maar maakten aanstalten om zich te vestigen. En dat alles moest hij bijna lijdelijk toelaten, terwijl hij niet eens beletten kon, dat de rebellen onder valsche vlag in zijn havens kwamen handelen, omdat Spanje niet missen kon wat zij aanvoerden en hun bemiddeling behoefde om de eigen voortbrengselen uit te voeren.

Isabella Clara Eugenia, landvoogdes der Nederlanden.
Kopergravure door J. Wierix (?).

Nog één hoop bleef hem. Als de Nederlanden van Spanje werden losgemaakt, zouden de rebellen misschien te bewegen zijn, zich gezamenlijk met de verzoende provinciën te stellen onder het bewind van een lid van zijn geslacht. Dan bleven de Nederlanden althans behouden voor zijn dynastie. Daarom ging

Philips II, koning van Spanje.

Kopergravure van J. Suyderhoef, naar de schilderij van A. Moro.

hij er toe over om kort voor zijn dood deze af te staan aan zijn lievelingsdochter en deze den steun te verschaffen, dien zij noodig had bij die zware taak, door haar aan den Aartshertog Albert van Oostenrijk uit te huwelijken. Maar de Nederlanders zagen in de »Aartshertogen” niet meer dan Spaansche landvoogden, zij dachten er niet meer aan zich weder onder hun gezag te begeven. Zij begeerden volledige erkenning hunner onafhankelijkheid. En zij konden dat eischen. Want zelfs toen achtereenvolgens Frankrijk en Engeland de wapens neerlegden en zij met slechts geringe ondersteuning van die zijde tevreden moesten zijn, bleken zij bestand tegen de eenmaal overstelpende overmacht.

Albertus van Oostenrijk.
Kopergravure van J. Wierix (?).

Dat bewees ruimschoots het laatste jaar der zestiende eeuw, toen aan Maurits de toen onvergelijkelijke eer te beurt viel om in een open veldslag het Spaansche leger te verslaan. De slag bij Nieuwpoort is het roemruchtigste wapenfeit uit den Tachtigjarigen krijg, ik mag wel zeggen uit de Nederlandsche geschiedenis, de eenige groote overwinning, door een Nederlandsch leger zonder bondgenooten in het open veld behaald.

Van toen af begon de oorlog te verflauwen. Drie jaren lang concentreerde hij zich om Ostende. Alle krachten, waar de Spaansche monarchie over te beschikken had, werden ingespannen om een vesting te winnen, die, eenmaal veroverd, alle beteekenis

verloor. Want reeds toen was Duinkerken het werkzaamste wapen geworden, waarmede Spanje de Nederlanders kon kwetsen op hun gevoeligste punt, het hoofdkwartier eener kaperij, die vooral aan de groote visscherij ontzaglijke schade deed. Ostende daarentegen kreeg later noch als oorlogs-, noch als handelshaven eenige beteekenis en Maurits won in Sluis een haast even gewichtig punt op de Vlaamsche kust.

Toen het eindelooze beleg geëindigd was, begon de oorlog

Spotprent op de Spanjaarden na het verlies van „Enschede, Meurs, Brevoort, Alphen, Grol, Ootmaer(sum), Berck, Lingen en Oldenseel", 1597—98.

zoo goed als doelloos te worden. Wel gelukte 't aan den bedwinger van Ostende, den vermaarden Spinola, in het oosten des lands veld te winnen en taande Maurits' roem dermate, dat velen opnieuw beangst werden voor den uitslag van den strijd en zelfs het denkbeeld eener nauwere verbinding met Frankrijk weder bij enkelen opkwam, maar de berooide toestand van Spanje belette den bekwamen Genuees verdere voordeelen te behalen. Beide oorlogvoerende machten waren evenzeer verzwakt. Er

ILLVSTRISSIMVS ET EXCELLENTISSIMVS PRINCEPS AMBROSIVS SPINOLA,
MARCHIO SESTII ET VENAFRI, DVX SANSEVERINVS EQVES AVREI VELLERIS,
REGI CATHOLICO A CONSILIIS STATVS ET BELLI, MILITIÆQ. ET ÆRARII REGII
IN BELGIO PRÆFECTVS, CIϽ IϽ C. XV.

M. à Mierevelt pinxit J. Muller sculpsit. *Cum privileg.*

Ambrosio Spinola.

Kopergravure van J. Muller, naar de schilderij van M. Miereveld.

bestond in werkelijkheid niet de minste kans, dat een van beide de andere zoo volkomen zou kunnen verslaan, dat deze vrede moest vragen. Maar hoe zwaar de oorlog ook viel, uitzicht op vrede bestond er niet, tenzij de koning van Spanje kon worden overgehaald tot een erkenning van Nederlands onafhankelijkheid en tot vrijlating der vaart op Indië.

Misschien zou dat beletsel, waarop alle pogingen om tot vrede

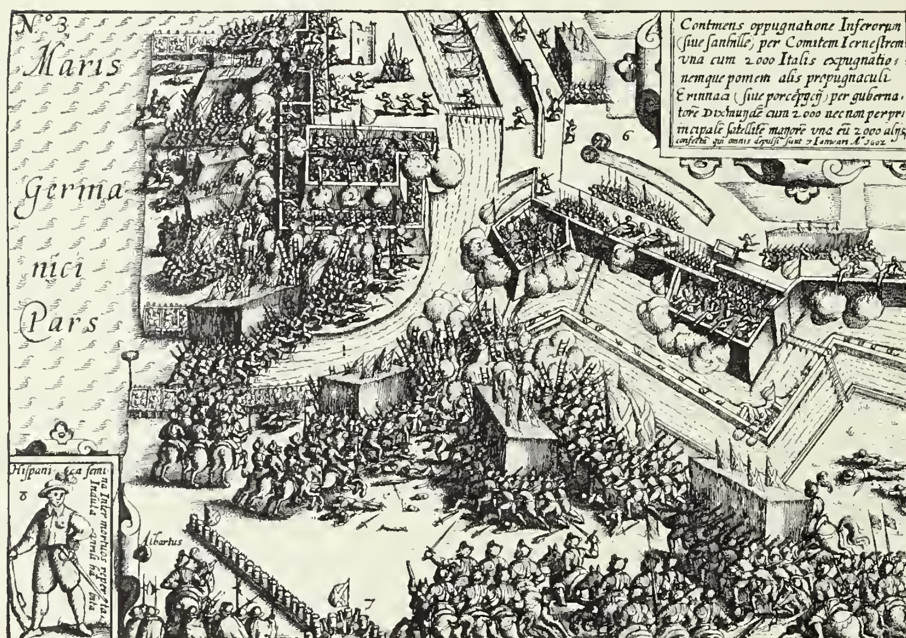

De slag bij Nieuwpoort.
Uit J. Commelin, *Leven en bedrijf van Frederick Henrick*, 1647.

te geraken bleven afstuiten, niettegenstaande ook de overige groote Europeesche mogendheden ijverig de hand boden tot het uitdooven van den krijg, nog lang aan elke staking der vijandelijkheden in den weg hebben gestaan, wanneer niet Heemskerks met zijn eigen leven gekochte groote overwinning bij Gibraltar aan de Spaansche zeemacht een slag had toegebracht, welke voor het overwicht ter zee beslissend was. Toen werd voorgoed een reeds vroeger voorgestelde middelweg ingeslagen, welke den

6

Spaanschen trots ongekwetst liet en toch de belangen der Nederlanders voldoende bevredigde. De vrede zou niet voor altijd, maar voor een twaalftal jaren gelden, de vijandelijkheden zouden alleen in Europa gestaakt worden en de koning behoefde slechts zijn toestemming te verleenen tot een overeenkomst met de Nederlanden, alsof deze een vrije, souvereine staat waren, zonder die vrijheid formeel te erkennen. Armzalig zelfbedrog, dat Spanje meer

Bestorming van Ostende (7 Januari 1602).

nadeel toebracht dan een ruiterlijke erkenning van de werkelijkheid, dat het veroordeelde tot lange jaren van hopeloozen strijd, van nuttelooze krachtsverspilling, die het voorgoed uitputte en tot den speelbal der Europeesche politiek maakte, ja die het later dwong in den ouden rebel den beschermer te zien, in den nazaat van den gehaten Oranje den beschikker over het lot der monarchie.

Op dien voet werd, na langdurige voorloopige besprekingen en nadat de Nederlanders, eindelijk ook de lang krachtig tegenstrevende Zeeuwen, in een later gedurig verlengde wapenschorsing

hadden toegestemd, op den eersten Februari 1608 met den plechtigen intocht van het Spaansche gezantschap in Den Haag, de »Trèveshandel" geopend. Maar 't duurde meer dan een jaar eer die zijn beslag kreeg. En dat niet alleen ten gevolge der soms zeer dubbelzinnige staatkunde der Spanjaarden, maar ook omdat in Nederland de vraag over vrede of oorlog aanleiding tot veel strijd gaf. Want reeds toen bleek het, hoe, bij een staatsinrichting als die der Republiek, een bittere partijstrijd niet uitblijven kon,

Spotprent op de overgave van Ostende aan Spinola (2 September 1604).
Kopergravure van C. de Passe.

zoodra er een ernstig punt van geschil bestond. En thans was er niet één, maar waren er vele. Bij de staatkundige voegden zich de kerkelijke, en bij de reeds in Leicesters tijd zoo merkbare tegenstrijdigheid tusschen het belang van Holland en dat der overige provinciën voegde zich de meer en meer openlijk aan den dag komende verwijdering tusschen Maurits en Oldenbarnevelt en de felle haat, dien velen tegen den advocaat koesterden. Niet zelden scheen het alsof alles zou mislukken. De onderhandeling in Den Haag werd zelfs afgebroken. Maar toch, de behoefte

aan verpoozing was ook hier te sterk en dwong ten slotte aan weerszijden de weerbarstigen tot toegeven. Zoo werd onder krachtige medewerking van het buitenland, vooral van Frankrijk, den 9den April 1609 het Twaalfjarig Bestand te Antwerpen gesloten.

't Was een feit van Europeesche beteekenis, de bezegeling van de overwinning der Nederlanders in den strijd om zelfstandig volksbestaan. In de rij der Europeesche staten werd voortaan een mogendheid medegeteld, die, klein in omvang en gering

Zeeslag bij Gibraltar.

in getal van bevolking, in staat was een kracht te ontwikkelen, welke tegen die van groote, vanouds gevestigde monarchieën opwoog. En het volk van dat vroeger zoo weinig bekende aanhangsel van Vlaanderen, zooals Noord-Nederland vroeger den Spanjaarden gegolden had, zou toonen, dat het op nog ander gebied dan op dat van den oorlog en den handel een eerste plaats kon innemen. Werd al zijn taal te weinig gesproken, dan dat buitenlanders zijn letterkunde konden waardeeren (al bleef

Afbeeldinge van de heerlicke Triumphe ende vieringe die tot Antwerpen geschiet is over het af-lesen van den Treve, 1609.

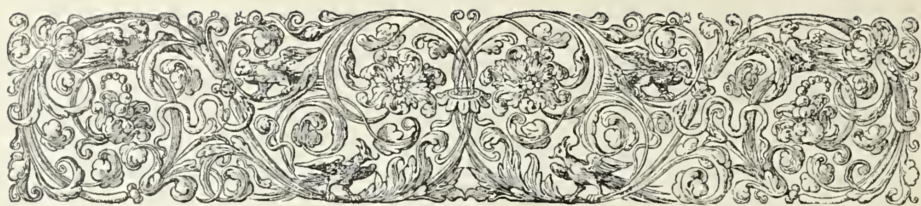
Kopergravure door Floris Balthasar (?).

ook die niet zonder invloed op de overige wereld), in de voor ieder, die oogen had, verstaanbare taal der kunst bracht het meesterstukken voort, die Nederland op dat gebied een plaats naast Italië verzekerden. Reeds waren, toen het Bestand gesloten werd, de grootste zeeheld en de grootste kunstenaar, die Nederland heeft voortgebracht en de zeventiende eeuw heeft aanschouwd, samen misschien de volledigste verpersoonlijking van

Ontvangst van de gezanten der Aartshertogen nabij 's Gravenhage.
Kopergravure van S. de Fries.

al wat er groots en goeds in Nederland was, de Ruyter en Rembrandt, geboren. En zij waren alleen de grootsten onder velen. Om hen heen leefde een geslacht, dat grootsche dingen op eenvoudige wijze deed op elk gebied, een geslacht van helden van het woord en de daad en de gedachte, zooals er in ons land geen weder is aanschouwd geworden. Nederland was zijn gouden eeuw ingetreden.

TWEEDE HOOFDSTUK.

De Republiek der Vereenigde Nederlanden wordt een groote mogendheid.

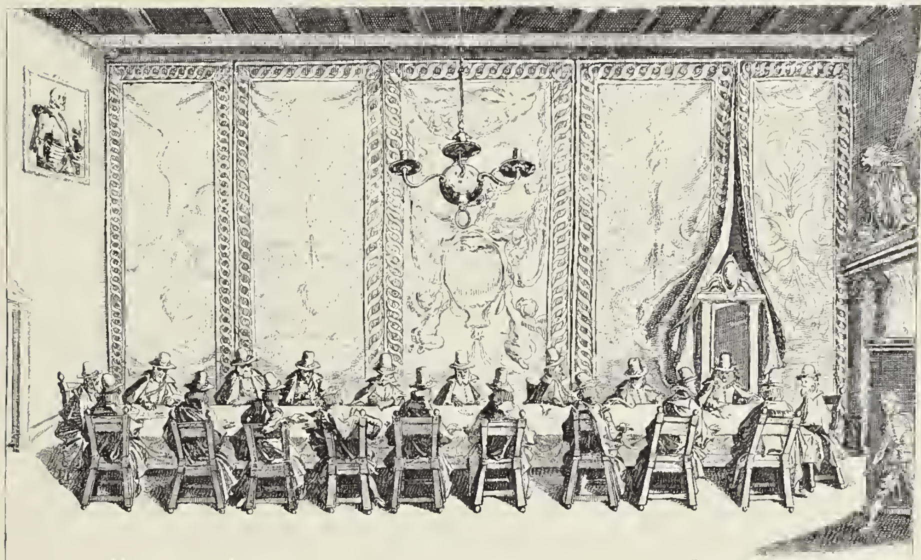

oor Nederland is de zeventiende eeuw wel de gouden eeuw geweest, voor het overige Europa allerminst. Toen die eeuw aanving, stond dat aan den vóóravond van een dier ontzaglijke worstelingen, die niet zelden den overgang van het eene tijdperk naar het andere begeleiden. De Dertigjarige oorlog stond voor de deur, de schrikkelijkste krijg, dien de nieuwere tijd heeft gekend. Allerlei voorteekenen kondigden zijn nadering aan; al had niemand eenig denkbeeld van het geweld van den naderenden storm, dat er een storm ophanden was, moest aan ieder duidelijk zijn, die eenig oog had voor de toestanden van ons werelddeel.

Het Bestand tusschen Nederland en Spanje, dat voor een oogenblik aan Europa een tijdperk van sinds lang ongekenden vrede schonk, was als de stilte, die aan een onweder pleegt vooraf te gaan. En evenals een enkele felle windstoot, of een dof gerommel uit de verte die stilte voor een oogenblik pleegt af te breken, werd ook toen de rust der volken een enkele maal verstoord door oorlogsgedruisch, wanneer in den eindeloos verwarden

Gulikschen successiestrijd, die als het voorspel van den grooten krijg kon geacht worden, de partijen voor een korten tijd het zwaard trokken.

De nabuurschap van het voorwerp van dien strijd en de verbintenissen met enkelen onder de belanghebbenden dwongen de Nederlanders zoowel als de Spanjaarden zich met dien strijd te bemoeien. Soms scheen 't alsof beiden daar als bondgenooten

Vergadering der gezanten tot het sluiten van het Twaalfjarig Bestand.
Kopergravure van S. de Fries.

der tegenover elkander staande partijen, den strijd zouden voortzetten, dien het Bestand ze had gedwongen als openlijke vijanden te staken. Maar voor die dingen hadden de Nederlanders dier dagen bitter weinig aandacht. Zij hadden slechts oor en oog voor den strijd der partijen binnen de Republiek, die onder den geweldigen druk der opbruisende godsdienstige hartstochten een karakter kreeg, dat meer het begin van den ondergang van den nieuwen staat scheen aan te kondigen, dan een tijdperk van voorbeeldeloozen voorspoed.

't Is allerminst mijn voornemen dien strijd te beschrijven. Later

zal ik er nog wel eens over moeten spreken. Maar 't is zeker merkwaardig, dat Nederland, eer 't den tijd van zijn hoogsten bloei intrad, en wel een tijd van hoogsten bloei op bijna elk gebied, een crisis had te doorstaan, nog gevaarlijker, nog heftiger, nog verderfelijker door haar latere gevolgen, dan die van het Leicestersche tijdperk, waarvan zij in vele opzichten de voortzetting was. En dat nog wel vlak vóór dat over Europa een storm losbrak, zoo verwoestend als haast nimmer is aanschouwd. Toch werd noch zijn veerkracht er door verlamd, noch werden zijn buitenlandsche betrekkingen er door gewijzigd.

Slaat men alleen acht op 'tgeen onmiddellijk daarna geschiedde, dan schijnt die crisis zelfs buiten de Kerk geen sporen nagelaten te hebben. Alleen in de letterkunde laat de bitterheid van de overwonnenen een nagalm hooren, die niet zonder invloed is gebleven op de denkbeelden van het nageslacht. Zonder twijfel heeft Vondel veel deel aan het ongunstig oordeel, dat later de calvinisten en hun hoofd placht te treffen.

In dien strijd zijn de godsdienstige hartstochten van den tijd echter uitgewoed. Van toen af lieten de zeventiende-eeuwsche Nederlanders zich niet meer vervoeren door denkbeelden, die hen vroeger meer dan eenig ander in vuur en vlam zetten.

Trouwens, de tijden werden anders. Ook in Europa ging 't zoo. De Dertigjarige oorlog begon als godsdienstoorlog, maar hoewel hij feller woedde dan eenige krijg der vorige eeuw, op den duur werd hij geheel een oorlog om het staatsbelang. Evenals de strijd van Remonstranten en Contra-Remonstranten, is de groote crisis in Europa als een geweldige stuiptrekking, die den overgang tot een ander tijdperk vergezelt.

't Had niet veel gescheeld, of de groote strijd ware reeds een achttal jaren vroeger begonnen. Want Hendrik IV stond op het punt om tegen Spanje het zwaard te trekken aan het hoofd eener protestantsche coalitie tegen het huis Habsburg, toen het mes van Ravaillac hem trof. Inzonderheid voor de Republiek was zijn dood een gebeurtenis van onberekenbaren invloed.

Zinneprent op den Gulikschen oorlog en het gevreesde einde der Treves.

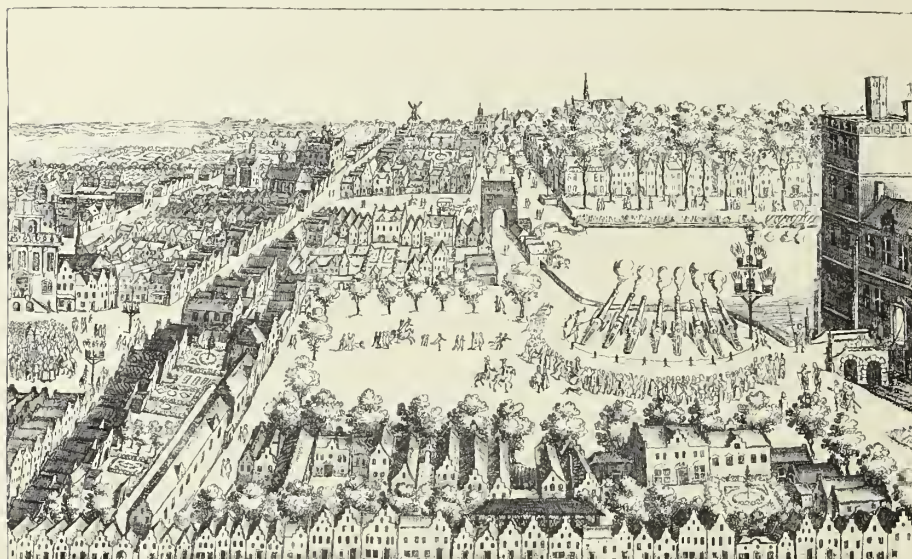
Want daardoor overgelaten aan de leiding eener onbekwame en zwakke regentes, Maria de Medici, dreigde Frankrijk weder in den chaos te storten, waar Hendrik IV het uit had gered. Lange jaren liet het de leiding van den strijd tegen Spanje en Oostenrijk over aan wien die aandurfde. 't Waren jaren van voortdurenden triomf voor de katholieken. Want er was niemand, die hun tegenpartijders om zich heen schaarde, behalve in zekeren zin de Republiek, die zelve kwalijk in staat scheen, beroofd van de hulp harer oude bondgenooten, aan Spanje het hoofd te bieden. Engeland toch was al evenzeer verhinderd de leiding der protestantsche partij op te nemen. Regelrecht toch stuurden de beide eerste koningen uit het huis Stuart, eerst Jacob I, toen Karel I, op den burgeroorlog los; zelfs hun pogingen om in het buitenland de protestantsche zaak te steunen, liepen even averechts uit als hun staatkunde in het binnenland. En 't duurde niet lang meer of geheel Engeland en Schotland hadden slechts aandacht voor de eigen zaken en lieten die van het vasteland afloopen zooals het viel.

Wel waren er twee protestantsche rijken, Zweden en Denemarken, die belang genoeg hadden om in den strijd op te treden, maar beide misten vooreerst de macht en de gelegenheid. Zoo bleef Nederland alleen, toen het Bestand afgeloopen was en de vernieuwing er van onmogelijk bleek. 't Moest Spanje en misschien ook Oostenrijk weerstaan. Maar het toenmalige geslacht beefde voor dien strijd niet terug.

Integendeel, het hoopte den vijand te treffen in zijn kwetsbaarste punt, hem zijn beide Indiën te ontweldigen en daardoor voorgoed de middelen te ontnemen om den strijd voort te zetten. Met een zelfvertrouwen, dat scheen te vergeten, dat Maurits oud was geworden en dat Nederland zichzelf beroofd had van de vaste hand, die zooveel jaren het roer van het schip van staat door de opgeruide golven heen had gestuurd, aanvaardde men den kamp.

Geen denken was er aan, dat de Nederlanders een oogenblik de verlenging van den vrede, zelfs het verkrijgen van een eeuwig

verdrag, dat hen feitelijk in het volle bezit der onafhankelijkheid liet, zouden willen koopen met een toegeven aan den eisch van Spanje om, al was 't maar alleen in naam, de hoogheid van zijn koning te erkennen. Zij wilden geen vrede dan met volledige erkenning der onafhankelijkheid en vrije vaart op alle zeeën. Zelfs het geweldige onweder, dat reeds over Duitschland was losgebarsten, vervaarde hen niet. En toch zag de toestand van Europa

Vreugdebedrijven wegens den aanvang der onderhandelingen over het Twaalfjarig bestand.
Kopergravure van S. de Fries.

er in 1621 zorglijk genoeg uit, voor wien den strijd tegen Spanje begon. Want reeds was de overwinning der katholieken in Duitschland volkomen. Boheme was in een enkelen slag overwonnen geworden. Het protestantisme in de Oostenrijksche landen was voorgoed uitgedelgd; in geheel Zuid- en West-Duitschland dreigde het te niet te gaan. De Palts, het bolwerk van het calvinisme, was met Spanje's hulp overheerd.

Tegenover het machtige verbond der katholieke vorsten, de Ligue, aangevoerd door een zoo krachtige persoonlijkheid als Maximiliaan van Beieren, verbonden met alle macht van het huis

Die cracht des Peys.

Zinneprent op het Twaalfjarig bestand.

Oostenrijk, vereenigd in de hand van Keizer Ferdinand II, dien anderen Philips II, en gesteund door alle beschikbare krachten van Spanje, was de schimachtige vereeniging der Duitsche protestanten, de Unie van Ahausen, geen oogenblik bestand. Zij viel als vanzelve uiteen, alsof zij al van haar zooveel arbeid kostende oprichting af vermolmd ware geweest.

En 't is niet te zeggen wat er al niet verder zou gebeurd zijn, wanneer niet de Nederlanders hadden begrepen, dat zij een gevaar, dat hen evengoed als de Duitsche protestanten bedreigde, met alle middelen, die hun ten dienste stonden, moesten afwenden. Met hun wapens vermochten zij niets tegen de keizerlijke legers, maar met hun diplomatie en hun geld hebben de Staten jaren achtereen de Noord-Duitsche protestanten in staat gesteld, nu eens op dit, dan weder op dat punt den vijand het hoofd te bieden. Zoo dikwijls dezen ook verslagen werden, de Staten deden hun telkens de middelen aan de hand om zich opnieuw schrap te zetten. Gedurig duwden zij nieuwen strijders onder de Duitsche vorsten het zwaard in de hand.

Maar 't was toch altijd een hoogst onvoldoende bijstand, en het gevaar, dat eindelijk alle krachten van het huis Habsburg en van het katholieke Europa het stoute broeinest der ketterij zouden overstelpen, scheen te naderen. En intusschen was de krijgskans in de Nederlanden zelve er niet beter op geworden.

De eerste jaren na het Bestand maken een eenigszins zonderling figuur in onze geschiedenis. De oorlog schijnt zóó mat en levert zóó weinig resultaat, dat men noch de soldaten van Maurits, noch die van Frederik Hendrik voor zich meent te hebben. Eerst met den dood van Maurits in het voorjaar van 1625 begint er verandering te komen. Maar 't is Spanje, dat den eersten slag slaat, en (zijn eerste en eenige groote zegepraal in het tweede tijdperk van den Tachtigjarigen strijd) Breda verovert.

Dan echter begint, met de verovering van Grol, Frederik Hendrik zijn reeks van beroemde belegeringen, die zijn naam als

»stededwinger" geheel Europa door beroemd maken. Geen daarvan was zóó beroemd en zóó gewichtig als die van 's Hertogenbosch. Maar die zou niet mogelijk geweest zijn, zonder den buitengewonen voorspoed der Nederlanders buiten Europa, waar in dien tijd niet alleen de schitterendste overwinningen werden behaald, maar ook de grootste veroveringen en de rijkste buit.

1 Paus vã Roomen.
2 Koning van Spanjen.
3 Nederlantschen Leeuw.
4 Prins van Oranjé als Gouverneur, &c.
5 Petrus Peccius.
6 Olystack of voorgestelde vrede.
7 't Swaert of gedreygde oorlog.
8 De Lance van de Nederlãtsche vryheydt ende Previlegien, daer aen hangende.
9 De afgedaene Mom aensichten.

Zinneprent op het einde van het bestand.
Uit Valerius. *Nederlandsche Gedenck-klanck*, 1626.

Geen wapenfeit dier dagen is zoo algemeen bekend als de verovering van de Zilvervloot. Nog altijd zingt het volk het liedje van Piet Hein, als wilde 't diens beklag bevestigen, dat die roemlooze zege, die alleen buit opleverde, hem meer werd gedankt dan de hardst bevochten overwinning. En in zekeren zin heeft het volk daarmede gelijk. Want geen wapenfeit haast uit onze geschiedenis heeft zulke gewichtige gevolgen gehad. Alleen het geldgebrek, dat daaraan te wijten was, heeft Spanje verlamd, op het oogenblik, dat het gereedstond, om, met Oostenrijk en de katholieke Ligue vereenigd, de ketterij te verpletteren. Alleen de overvloed, die daaraan te danken was, heeft de Republiek in staat gesteld den gevaren het hoofd te bieden, die haar in 1629

T GRAEFSCHAP
ZUTPHEEN
van nieus verbetert Door
Claes Ianß. Visscher

Duytsche Mylen 15 in een Graadt

'tQuartier van Syn Exellentie Freder Hendrick P. van Orangien

'tQuartier van den Admirael Ionker Willem van Naßou

Ruyter Quartier

GROLL

Enghelsche Schans

Fransche schans

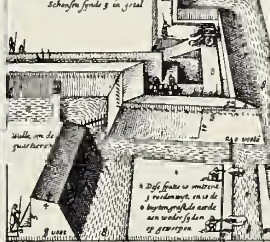
Vertooninghe der walle, Fausebrey, Grift, ende bedeckten wegh ofte Conterscherp, vande Stadt Grolle, in dese beleghteringhe.

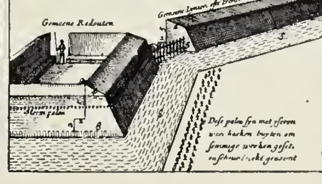
Beleg van G (162

Naar de teekening van C. Danckerts de R

Perfekte afteykeninghe van de gelegentheyt ende
BELEGERINGE DER STARCKE STADT GROLL
door Syn Exelentie Frederick Hendrick by der gratien Godts Prince van Orangien Grave van Naßou etc. Begonnen den 19en Iulij t'jaer 1627. ende verovert den 19en Augusty des selfden jaers.
Aldus met Paßen afgetreden ende geteykent door Meester Cornelis Danckersß. de Ry. Land-meter der Stadt Amsterdam.
Schale van 500 Paßen, 2½ makende een Roede.

Beltrum een Buerschap
't Quartier van Pinsen
Hollantsche Schans
't Quartier van Varick
Erberger Heyde
GROLL
Nieu Poort
Altena
Vrießche Schans
Verklaringe van Graef Ernsts Quartier
't Quartier van Graeff Ernst van Naßou
den Aenval de Graef Hendrik uit den Berch

…ol 1627).
…uegeven door Claes Jansz. Visscher.

bedreigden, en een onderneming, zoo moeilijk als het beleg van 's Hertogenbosch, tot een goed einde te brengen. Alleen dat heeft dat jaar gemaakt tot een jaar van voorbeeldeloozen voorspoed. De zekerheid, dat Spanje geen geld had en de hoop, dat Denemarken de keizerlijke wapenen nog zou bezighouden, deed den Prins en de Staten de hoop opvatten, de zoo dikwijls beproefde en altijd mislukte onderneming opnieuw en wel met

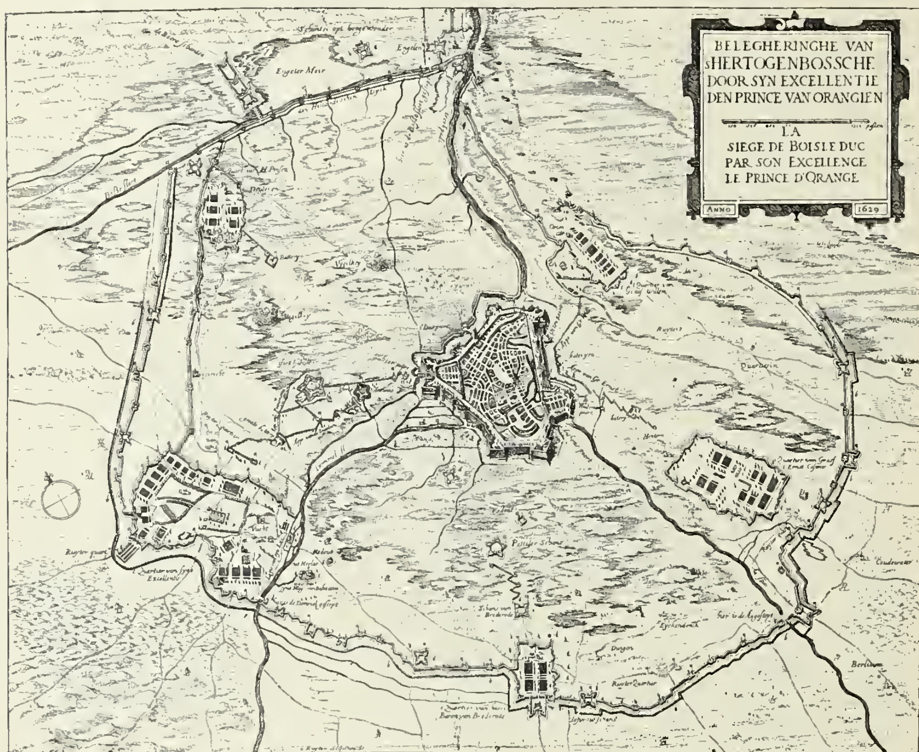

Verovering der Spaansche Zilvervloot in de baai van Matanza (1628).

inspanning van alle krachten te beproeven. Een blik op de kaart is voldoende om te begrijpen, wat 's Hertogenbosch beteekende. Maar de stad was buitengemeen sterk en de vijand zou zonder twijfel alle krachten inspannen om haar te behouden. Vandaar dat het leger aanzienlijk werd versterkt, niet alleen om de groote onderneming naar behooren te kunnen volbrengen, maar ook om, terwijl de Prins met het hoofdleger voor den Bosch lag, de grenzen te dekken. Want hoewel Grol weder in onze handen

was, lagen die aan de oostzijde open en nu de oorlog in Duitschland was uitgebroken, gold Westfalen nog meer dan vroeger als een deel van het oorlogsveld tusschen Spanje en Nederland.

Doch 't scheen alsof alle verwachtingen te schande zouden worden gemaakt. Denemarken haastte zich vrede te sluiten en liet daardoor den Oostenrijkers de handen vrij om met een

Beleg van 's-Hertogenbosch (1632).

aanzienlijke macht de Spanjaarden te versterken en, met deze vereenigd, een inval in de Veluwe te doen, welke er gevaarlijk genoeg uitzag. De aan den IJsel opgestelde krijgsmacht werd verslagen en verstrooid, geen vesting dekte den toegang tot Amsterdam behalve Amersfoort, dat zich maar kort verdedigde. Wel waren in die dagen strooptochten in de Veluwe niet zoo heel zeldzaam, maar een inval als deze was niet beleefd, sedert Don Frederiks marsch tegen Holland in 1572. Maar Frederik

Zinneprent op het veroveren van 's Hertogenbosch en Wezel met de afbeeldingen van Frederik Hendrik en Amalia van Solms met hunne kinderen.

Kopergravure van S. de Passe.

Hendrik bleef onvervaard en staakte geen oogenblik het beleg, dat hij, trots allen tegenstand, geregeld deed vorderen. En met het geld van de Zilvervloot werden zooveel troepen in dienst genomen, dat men te Utrecht en Amsterdam de nadering des vijands gerust kon afwachten. Welk een kracht de Republiek kon ontwikkelen, alleen door haar geldmacht, bleek toen: 120,000 man waren eenigen tijd in dienst; het vaste leger bedroeg minstens de helft. Zooveel krijgsvolk kon in dien tijd bijna geen enkele mogendheid onderhouden, zonder zich te ruïneeren. Maar de Republiek deed het jarenlang en had daarbij een vloot, die meestal uit een 120-tal schepen bestond, daargelaten nog de talrijke scheepsmacht der groote handelscompagnieën.

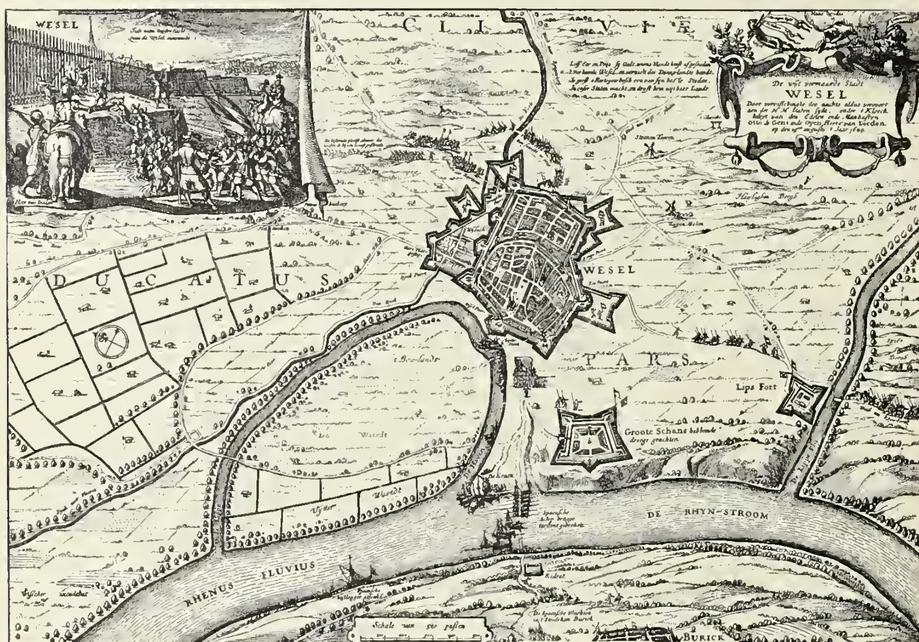
De verrassing van Wesel, welke den vijand van zijn magazijnen beroofde en den toch al bezwaarlijken toevoer uit Duitschland afsneed, maakte die geweldige macht overbodig. De vijand, van alle kanten op vestingen, versterkingen en talrijke troepen stuitende, kon zich nu in de weldra uitgeplunderde Veluwe niet handhaven en haastte zich terug te trekken. Hoe beangst de Nederlanders waren geweest, en niet zonder reden, wanneer men bedenkt wat in dien tijd bezetting door een vijandelijk leger beteekende, bleek uit de uitbundige vreugde over dien afloop.

's Hertogenbosch was nu in onze handen, maar de gebeurtenissen van het jaar 1629 hadden onze krachten zóó ingespannen, dat het drie jaar duurde eer Frederik Hendrik tot nieuwe groote ondernemingen overging. Toen was 't het overkwartier van Gelderland, dat hij, voor korten tijd althans, herwon, en door de daarop gevolgde verovering van Maastricht, een bijna even sterk stuk als die van 's Hertogenbosch, tegen den vijand dekte.

Die verovering van Maastricht heeft groote gevolgen voor ons gehad. Zij heeft aanleiding gegeven, dat wij nu nog Limburg onder onze provinciën tellen. Voor de Republiek was 't een post van twijfelachtige waarde, de afgelegen ligging maakte 't moeilijk de stad te verdedigen en het bezit dwong haar, zich met allerlei quaestiën te bemoeien, daar zij anders buiten had kunnen blijven.

Alleen een Europeesche mogendheid kon zich de weelde veroorloven, van er zulk een voorpost op na te houden. Maar de Staten waren er zeer op gezet: bij elken vrede wisten zij Maastricht terug te krijgen, wanneer het in den oorlog verloren was gegaan.

De andere overwinningen van Frederik Hendrik hebben meer rechtstreeks tot bescherming van het grondgebied der Republiek gediend. Geen daarvan kon met de herovering van Breda in

Verrassing van Wesel (1629).
Kopergravure van Claes Jansz. Visscher.

belang wedijveren. Eerst daardoor werd het bezit van Staats-Brabant verzekerd, en de zuidgrens van den staat volkomen beveiligd.

Maar hoevele steden ook de overwinnaarskroon van Frederik Hendrik hielpen versieren, één bleef buiten zijn bereik, waarop hij meer dan op eenige andere gesteld was, wier verovering in zekeren zin zijn ideaal was en ook dat van zijn broeder Maurits was geweest, Antwerpen. Tallooze malen hebben beiden beproefd met list en geweld, met lang voorbereide en uitgevoerde krijgs-

tochten en mét even spoedig ondernomen als verijdelde aanslagen, de oude hoofdstad van den Nederlandschen handel in handen te krijgen, maar altijd tevergeefs.

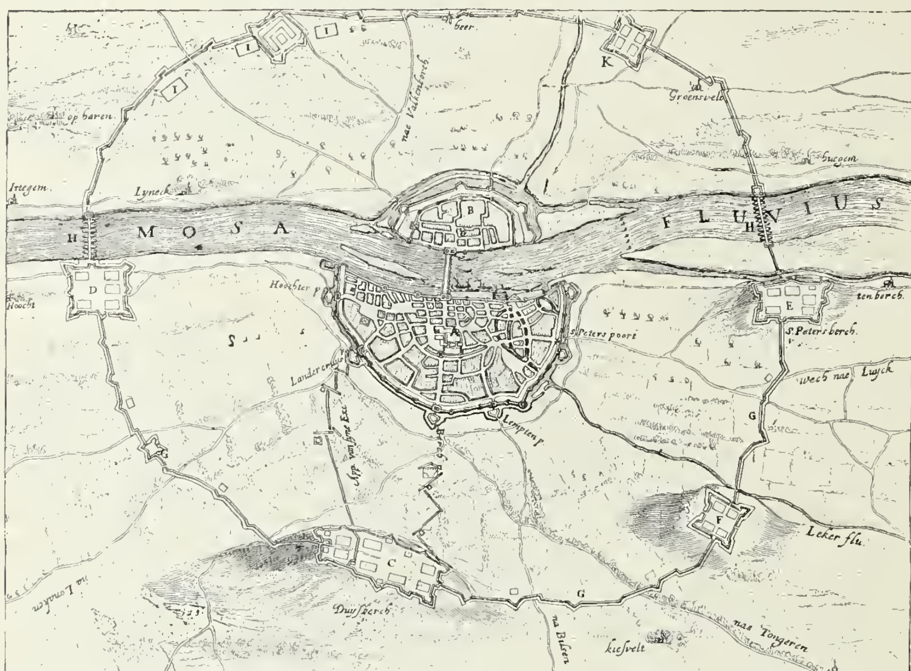
Bij Frederik Hendrik hing de begeerte om Antwerpen in handen te krijgen zonder twijfel samen met die eigenaardige

Beleg van Maastricht.
Uit A. Montanus, *Leven en bedryf van Frederik Henrik*, 1652.

dynastische staatkunde, die bij den bezitter van zooveel hooge ambten in den staat wel begrijpelijk was, maar weinig moest strooken met de begrippen der regenten en van den in Holland oppermachtigen handelsstand, waar zij uit voortkwamen en in die dagen nog bijna zonder uitzondering toe behoorden. 't Allerminst natuurlijk met die van Amsterdam, dat juist door den val van Antwerpen de eerste koopstad der wereld was geworden

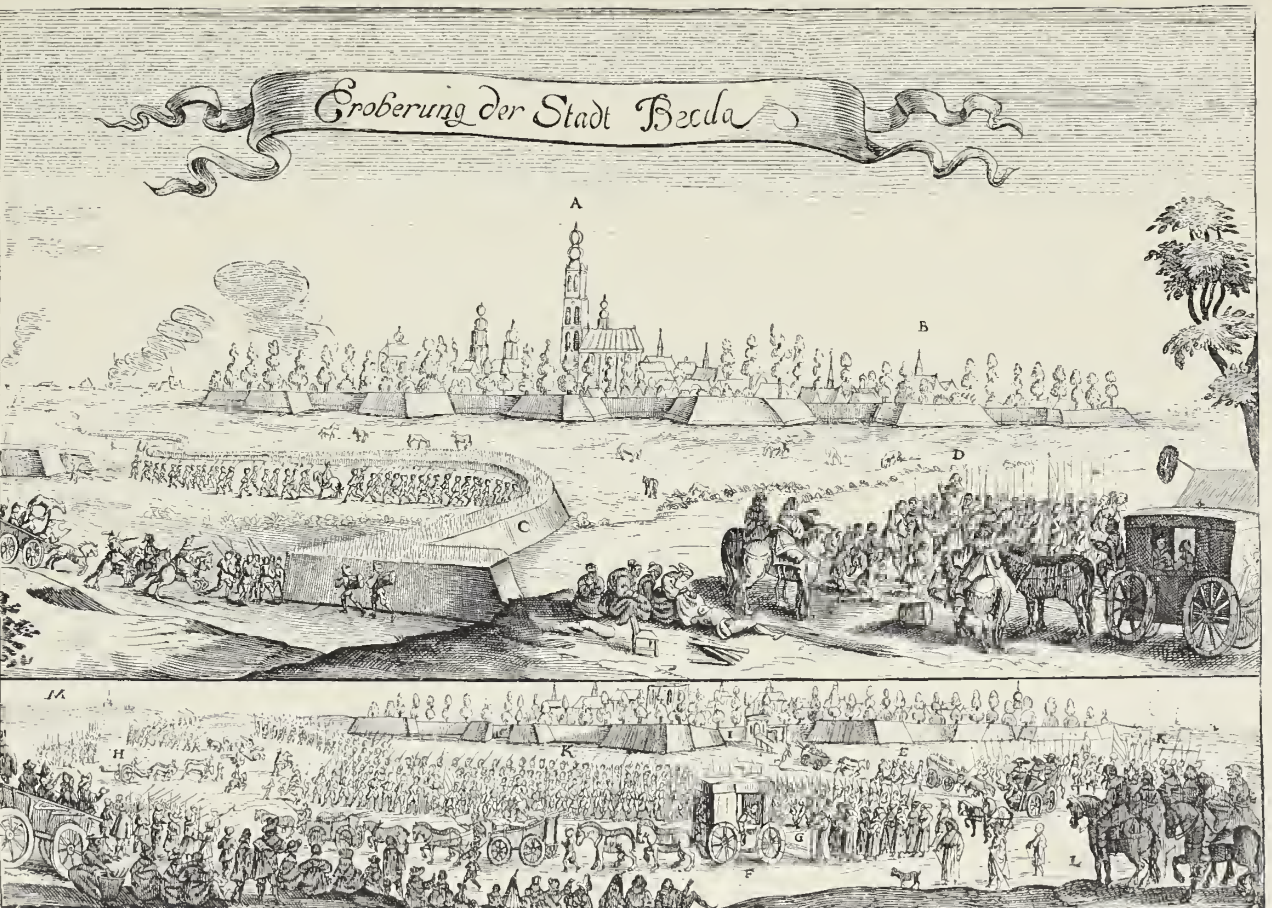
en alle andere Hollandsche steden over het hoofd was gegroeid. Zoo ontstond er langzamerhand een verschil van inzicht omtrent de buitenlandsche staatkunde tusschen den Prins en Holland, in 't bijzonder Amsterdam. De Hollanders voelden de lasten van den oorlog, hoeveel voordeelen die misschien ook mocht afwerpen, meer dan de inwoners der andere provinciën; de kooplieden

Beleg van Maastricht (1632).

berekenden onwillekeurig, hoe groot hun winst zou wezen, als er eens geen oorlog was, en wat dan bovendien kon bespaard worden op de thans steeds stijgende oorlogskosten. Hoeveel kostte hun reeds niet de beveiliging van den handel tegen de Duinkerker kapers! En wat nut trok de handel uit den oorlog? De sluiting der Schelde zou men ook bij den vrede kunnen bedingen.

Elke poging om tot vrede te geraken vond bij de Hollandsche kooplieden ondersteuning en langzamerhand zagen zij in elke daad,

Verovering van Breda en uittocht der Spanjaarden (1637).

die den vrede tegenhield, een daad, rechtstreeks tegen hun belang gericht. Zij verdachten den Prins den oorlog tot in het oneindige te willen rekken, omdat hij daarbij zijn rekening vond.

Frederik Hendrik daarentegen streefde naar de verheffing der Republiek, wier macht ook die van hem en zijn huis verhoogde. Hij wenschte voor haar een gebiedsuitbreiding, die haar vooral daarom moest verhoogen in de oogen van Europa, omdat zij verkregen was ten koste van Spanje, al was 't ook, dat zij den Hollanders allesbehalve noodig, ja zelfs allesbehalve wenschelijk scheen. Hij wenschte vooral een plaats onder de regeerende huizen van Europa voor zijn familie. Zijn hooge positie, afkomst en rijkdom gaven hem daar aanspraak op. Maar daarvoor was een nauwe verbinding noodig van den staat, als welks hoofd hij in het buitenland beschouwd werd, met die vorstenhuizen, welke onder de protestantsche vooraan stonden, en met die mogendheden, welke de leiding der protestantsche partij in handen hadden.

Een vrede, als waarmede Holland tevreden was, die volledige erkenning der onafhankelijkheid en waarborgen tegen alle Spaansche aanspraken op de zee en de overzeesche landen met zich bracht, maar niets meer, moest echter dergelijke verbindingen doen afbreken. Vandaar dat de Prins krachtige deelneming aan den Europeeschen oorlog, voortzetting van den strijd met Spanje wenschte.

En 't ontbrak hem daarbij niet aan ondersteuning. Velen letten veel meer op de schitterende resultaten van den oorlog, vooral in de overzeesche landen, dan op de zware lasten, die bovenal door Holland gedragen werden. De groote menigte liet zich maar al te zeer daardoor verblinden. Maar ook de adel vond zijn rekening bij een voortzetten van den krijg: de officiersplaatsen in het leger boden velen zijner leden een bestaan. Vele anderen waren door allerlei betrekkingen van den Prins afhankelijk en volgden hem om zoo te zeggen door dik en dun. En zelfs een goed gedeelte van den handelsstand genoot meer van de bedrijven, die met den oorlog in verband stonden, of van de voordeelen, die het in bezit nemen van Spaansche en Portugeesche koloniën voor de

groote handelscompagnieën afwierpen. In Zeeland was zelfs de kaapvaart een rijk middel van bestaan geworden. En de oorlog tegen het roomsche Spanje was populair, vooral bij de gereformeerde volksklasse.

Daarenboven was een groot deel der regenten in de landprovinciën van den Prins afhankelijk, daar hij hen door de magistraatsbestelling op het kussen kon laten of niet en zij alles deden om voor zich en hun vrienden en verwanten het uitsluitend bezit dier posten te behouden, welke grooten invloed en allerlei voordeelen verschaften. Met tal van ambten en betrekkingen was dit evenzeer het geval; wie deze wilde bekleeden, moest zorgen op goeden voet met den Prins te blijven. In veel mindere mate gold datzelfde van Holland, waar de stadhouderlijke macht beperkter was, evenals in Friesland; maar met dat al ontstond ook daar een partij onder de regenten, die gewoon was steeds in de eerste plaats de wenschen van den Prins op te volgen. Niet weinigen natuurlijk lieten zich hierbij uitsluitend door eigenbelang drijven, maar toch waren er velen onder den adel en de regenten-familiën in de steden, die als 't ware door de traditie hunner geslachten verplicht waren, zich nauw aan het huis van Oranje te houden. Zelfs begon er reeds in dien tijd een soort van hovelingen te ontstaan, die uitsluitend op het belang van dat huis, en zoo goed als niet op dat van den staat letten, ja dezen zelfs eigenlijk als een monarchie aanzagen, welke hoogstens in naam door de Staten, in werkelijkheid door den Prins geregeerd moest worden.

Dat laatste begrip schoot meer en meer wortel bij de lagere klassen, die hoe langer hoe meer verwijderd geraakten van den hoogeren burgerstand, omdat deze zoo rijk en machtig werd en zoo uitsluitend in het bezit van alle regeeringsposten geraakte. Tegen dien druk, hoe weinig die soms ook nog door hen gevoeld werd, zochten zij bijstand bij den Prins, den afstammeling van den verlosser van het Spaansche juk.

Zoo kon Frederik Hendrik rekenen op den steun der groote meerderheid der natie, als hij het streven naar vrede tegenhield. Te

Het Vorstlijcke Ravelspel om Schenckenschants (1636).

Kopergravure van Fruytiers (?).

meer omdat hij met groot beleid van zijn macht gebruik maakte en alle botsingen vermeed. Wie niet voor hem wilde bukken, moest op den duur zich aan de staatszaken onttrekken, daar zijn aanblijven in een ambt tot niets leidde dan tot noodelooze moeiten en de Prins toch zijn wil wist door te zetten. Wie in de Republiek een ambt van beteekenis bekleedde, was wel vanzelf verplicht zich naar hem te voegen.

Hoezeer de Prins meester was van de buitenlandsche staatkunde, kwam 't sterkste uit bij het tractaat met Frankrijk van 1635. De kardinaal de Richelieu, die sedert een tiental jaren het bewind in Frankrijk in handen had en daar niet alleen de orde en het gezag der kroon herstelde, maar zelfs steviger dan ooit gevestigd had en weder geheel de oude banen van Hendrik IV was opgegaan, had Frankrijks deelneming aan den oorlog tegen Spanje afhankelijk gesteld van de aanneming der voorwaarde, dat de beide bondgenooten niet dan met elkanders bewilliging vrede met den gemeenschappelijken vijand zouden sluiten. Nu achtte men Frankrijks deelneming het eenige middel om Spanje tot spoedig toegeven op alle punten te dwingen en was men daarom algemeen begeerig het Fransche bondgenootschap te verkrijgen, 't zij om des te spoediger tot vrede te geraken, 't zij om des te meer voordeelen te behalen. Maar de prijs scheen velen te hoog. Want zulk een gebondenheid tegenover een vreemde mogendheid kon gevaarlijk worden.

Toch wist de Prins de aanneming van het verdrag door te drijven en iets later zelfs in den post van raadpensionaris van Holland, die langzamerhand weder het gewicht van het advocaatschap begon te herkrijgen, den Amsterdammer Pauw te doen vervangen door den volgzameren Jacob Cats, die, als geboren Zeeuw, geen nauwe betrekking met eenige Hollandsche stad had. Van toen af, kan men zeggen, was hij geheel alleen meester van de buitenlandsche staatkunde. Zelfs Amsterdam bood vooreerst geen wederstand.

Bij den voorspoed, waarmede de oorlog gevoerd werd, was

dit geen wonder. Wel is waar beleefde men soms nog moeilijke tijden, vooral toen de in vereeniging met de Franschen in België ondernomen veldtocht van 1635 niet alleen zonder een enkel blijvend gevolg bleef, maar ons zelfs op het verlies van Schenkenschans, een onzer gewichtigste bolwerken aan de oostgrens, te staan kwam. Geruimen tijd vereenigden toen Franschen en Neder-

Kardinaal de Richelieu.
Kopergravure van Nanteuil naar P. de Champaigne.

landers, Spanjaarden en Oostenrijkers hun strijdkrachten in het ongelukkige Guliker en Kleefsche land, zonder dat het Frederik Hendrik mocht gelukken de verloren sterkte te herwinnen. 't Scheen zelfs, dat hij die poging zou moeten opgeven, en reeds verheugde men zich in België over zijn verloren spel, maar in het volgende jaar slaagde hij beter, en Schenkenschans viel weder in onze

MISLVCKT RAPHEL SPEL
Vanden Prince Van
Oragnien.
Le Jeu de Raphel Failly
Du Prince d'Oragnie.

Misluckt Raphel Spel van den Prince van Oragnien.

Kopergravure van Fruytiers. (?)

macht. En van toen af bleef de oorlog jarenlang voorspoedig en al kostte hij ook schatten, 't werd door het volk haast niet opgemerkt. Want elk jaar zag het, hoe de Republiek tot hooger aanzien in Europa steeg en hoe dat ook den handel ten goede kwam. Voortdurend konden ook voordeeliger voorwaarden bedongen worden bij het aangaan of wijzigen van eenige verbintenis, en de Prins zorgde er voor, dat dit niet verzuimd werd. En wist hij voor zich hooger titel te verkrijgen (Richelieu bezorgde hem dien van Hoogheid, welke in dien tijd alleen aan vorsten van koninklijken bloede gegeven werd), ook de Staten-Generaal verwierven iets dergelijks. Het buitenland ontzegde hun niet meer den rang vóór de keurvorsten, waarop zij aanspraak maakten, men sprak hen zelfs als Hoogmogende Heeren aan, zooals zij dat verlangden. Zij werden niet meer geduld onder de mogendheden, maar golden als een der machtigste. Zelfs tegen het trotsche Engeland, waarmede sinds lang geen overblijfsel van het oude protectoraat haar meer bond, nam de Republiek een houding aan, die een twintig jaar geleden ongehoord zou zijn geweest.

Toen in 1639 Spanje een poging aanwendde om, nu door Frankrijks deelneming aan den oorlog de landweg zoo goed als afgesloten was, een aanzienlijke versterking zijner legermacht over zee naar België te zenden, en koning Karel I die onderneming, zooveel hij kon, begunstigde en aan de talrijke Spaansche vloot een schuilplaats in zijn havens bood, zagen de Staten er niet tegen op, niet alleen de reede van Duins te blokkeeren, maar zelfs door een aanval op de Spaansche Armada de onzijdigheid te schenden. 't Is waar, dat de toestand in Engeland in die dagen van dien aard was, dat een dergelijk vergrijp tegen de hoogheid der kroon bij de natie geen weerklank vond en de koning 't niet waagde den misschien noodigen bijstand der Republiek te verspelen om zijn waardigheid te redden. Maar toch, 't was een stout bestaan, dat van een tot nog toe bij de Nederlanders ongehoord zelfvertrouwen getuigde.

Trouwens, de slag bij Duins, met al wat er mede in verband

staat, is een van de merkwaardigste daden uit de laatste helft van den Tachtigjarigen oorlog. Wat onze zeelieden niet alleen, maar ook onze leiders durfden bestaan, als 't er op aankwam, is misschien nimmer zoo schitterend aan den dag gekomen.

Hoe geheel anders dan vijftig jaar geleden werd de nieuwe Armada afgewacht! Haast met te veel zelfvertrouwen zelfs. Want de

Stelling der Nederlandsche en Spaansche vloten op de reede van Duins (1639).

scheepsmacht, waarover Tromp tegen de groote vloot van Spanje te beschikken had, was zelfs tegenover Spanjaarden onvoldoende. Doch niet alleen zulke op het gevaar beluste naturen als Witte de With, maar zelfs zulke types van den Nederlandschen zeeman als Maarten Harpertsz. Tromp en Jan Evertsen schuwden geen oogenblik den strijd. En het geluk was met hen. De Spanjaarden dorsten den Nederlanders niet te lijf te gaan, maar haastten zich den strijd te ontwijken en, hoeveel verliezen zij daardoor ook leden,

Zeeslag bij Duins (1639).

Uit J. Commelin. *Leven en bedryf van Frederick Hendrick*, Amst. 1651.

zich in Duins te bergen. En toen ontwikkelde Nederland een werkzaamheid als misschien nooit vroeger of later. In weinige weken waren een zeventigtal bodems, oorlogsschepen en gewapende koopvaarders, Tromp komen versterken en was een zoo geweldige vloot voor de Engelsche kust bijeen, als nooit te voren hier te lande gezien was. Zoo zeker was men van de overwinning, dat het bijna overmoed werd! Wie kent niet de bekende geschiedenis van Tromps aanbod, om de Spanjaarden van kruit te voorzien, wanneer gebrek daaraan als voorwendsel voor hun blijven in Duins kon gelden? Waar of niet, zij kenschetst den geest dier dagen.

De uitslag bekroonde het werk. Toen eenmaal de strijd, hoe is nimmer opgehelderd, begonnen was, was hij ook beslist. Slechts droevige overblijfsels der machtigste Spaansche vloot, die sedert de dagen der Armada op zee was verschenen, ontkwamen; de rest werd vernield of veroverd. 't Is waar, dat de vijand weinig tegenstand bood. Dat alleen ontbrak er aan om den slag bij Duins tot Nederlands roemrijksten zeetriomf te maken. Doch met dat al blijft het een bewonderenswaardig wapenfeit, bovenal ook daarom, omdat er voor de Nederlanders geen geringe zedelijke moed noodig was, om tegenover Engeland zoo te handelen. Te meer, wanneer men weet, hoe hoogen toon dezelfde koning Karel, die thans in zijn eigen wateren zijn gezag niet dorst te handhaven, dikwijls tegen ons had aangenomen. Wij, die weten in hoe benarden toestand hij verkeerde, die ook weten hoeveel erger hij dien toestand maakte door zijn zeldzame kwade trouw tegenover beide partijen, die, in één woord, de toedracht der zaak geheel kunnen nagaan, mogen tot de slotsom komen, dat er zooveel gevaar niet was, maar noch de Prins, noch de Staten, noch bovenal Tromp en zijn volk wisten dat, en hun toegrijpen wekt te meer onze bewondering, omdat toegrijpen zelfs in onze gouden eeuw niet altijd onze kenmerkendste eigenschap was.

Twee jaar, nadat Tromp zijn groote overwinning had behaald, vernam het Nederlandsche volk het eerst den naam van de Ruyter.

Na zestig jaar Spanje's juk gedragen te hebben, had Portugal dat eindelijk afgeschud, en een Nederlandsche vloot kwam den nieuwen bondgenoot bijstaan. In een zeegevecht bij Kaap Sint-Vincent legde de Ruyter, toen voor 't eerst in 's lands dienst (hij

Jan Evertsen.
Kopergravure van H. Rokesz. naar H. Berckman.

had tot nu toe ter koopvaardij gevaren), een eerste proeve af, wat hij als bevelhebber waard was. Roem bracht die strijd, waarin slechts weinigen hun plicht deden, ons anders nog minder aan dan voordeel, want in zekeren zin was zelfs de opstand van Portugal, hoewel die Spanje's laatste krachten uitputte, eerder een nadeel. Immers, hij stuitte den zegeloop onzer beide groote handelscompagnieën, die beide veel meer buit op Portugal dan op Spanje

ADMIRAEL TROMP

Koomt, in den Jongsten eeuw, eens 't Spaensche oogh te mikken
Op't Stralen van dit-Beelt (al stondt ons voor wat vreems
't Bevat, op nieuw, de schrik, die 't kon met 't hert verschrikken,
Toen 't levend hen bestraelde, in 't aensien van den Trems

VISE-AD^R^ DE WIT.

Hier Zwijmt de buyten-trek van Wittens naer het leven;
Maer wat zijn borst in Zich, voor 't Vaderland, besloot
Hy ons, voor Karels strand, getuijgnis heeft gegeven;
Toen Spaengien voor de vreugt van Hollands Zege vlood.

Cornelis van Dalen Sculpsit.

Schipper Jun.

behaald hadden. Nog hetzelfde jaar 1641 zag de haven in onze handen vallen, die langen tijd als een der belangrijkste van Indië gold, het Singapore dier dagen, Malacca, welks verovering het groote wapenfeit van Albuquerque was geweest. Reeds van het begin onzer vestiging in Indië had zij aan onze aanvallen blootgestaan en in 1606 had 't weinig gescheeld of Matelieff was er in geslaagd haar te vermeesteren. Maar onze krachten waren toen te kort geschoten. Thans was door Malacca's bezit de toegang tot de Java-zee zooal niet afgesloten dan toch zeer moeilijk gemaakt. Ook Brazilië scheen op weg van geheel vermeesterd te zullen worden, sedert Johan Maurits van Nassau daar het opperbestuur had aanvaard. Thans moest dat ophouden. Men kon toch den doodvijand van Spanje niet bestrijden! Voor ons Braziliaansch bezit was dat het begin van het einde.

Terwijl Nederland zoo in verre landen zijn gebied vestigde en overal nieuwe bronnen voor zijn handel opende, sleepte de oorlog, de onze met Spanje zoowel als de groote Europeesche, waarvan hij een onderdeel was geworden, altijd nog voort, zonder dat iemand meer voordeel behaalde. Eigenlijk werd hij alleen voortgezet, omdat men niet wist hoe tot vrede te komen. Hoe weinig hij in die dagen de krachten van Nederland in beslag nam, bleek duidelijk uit een dier groote politische handelingen, welke alleen groote mogendheden zich kunnen veroorloven, de gewapende tusschenkomst der Staten in den eersten oorlog, die om het overwicht in de Oostzee in de zeventiende eeuw gevoerd werd.

Reeds van zeer ver vervlogen eeuwen dagteekenden de handelsbetrekkingen tusschen Nederland en Skandinavië en wat men de Baltische wereld zou kunnen noemen. Sedert de Nederlandsche steden opgehouden hadden lid der Hanze te zijn, hadden in 't bijzonder de Hollanders het grootste gedeelte van den handel dier landen met het overige Europa in hun bezit weten te krijgen. Sedert het begin van den opstand was dit in nog hooger mate het geval geworden. Thans was de vaart in die streken zóó geheel in Nederlandsche handen, dat geen twintigste deel der schepen, welke den

Sond doorvoeren, van andere nationaliteit was. Niemand leed dan ook meer van de willekeur, waarmede de Deensche koningen hun Sondtol hieven, dan de Nederlanders, maar de voordeelen van de vaart wogen zóó ruimschoots op tegen de lasten, dat deze handel hoe langer hoe meer een der meest winstgevende bedrijven der natie was geworden.

Tegenover het den Sond beheerschende Denemarken was Zweden onze natuurlijke bondgenoot; sedert Zweden zich in den

Spotprent op de Spanjaarden na de nederlagen bij Duins en in Brabant.

grooten krijg had gestort, was de vriendschap tusschen beide staten nog inniger geworden. Denemarken daarentegen toonde dikwijls neigingen tot de katholieke partij.

In 1643 was er tusschen de beide Noordsche machten een oorlog ontstaan, welke van Zweedsche zijde voor een goed deel met Nederlandschen bijstand werd gevoerd, wel niet van de Staten, maar van particulieren. Een in Nederland door bemiddeling van den grooten Amsterdamschen koopman Lodewijk de Geer ge-

huurde en uitgeruste vloot moest den Zweden het overwicht ter zee verschaffen, dat anders aan de Deensche zijde zou geweest zijn. Geen wonder, dat de Denen de bemiddeling der Staten niet onpartijdig achtten en gevaar zagen in de wijze, waarop die werd aangeboden. Want te gelijk met onze gezanten verscheen een sterke oorlogsvloot onder bevel van Witte de With, om de

„*Den Grooten Barbiers Winckel*". Spotprent op de Spanjaarden na den slag van Duins.
Kopergravure door W. Hollar (?).

belangen van den Nederlandschen handel te beschermen. Nog nimmer was de Republiek zoo geheel als groote mogendheid opgetreden als thans, nu zij haar wenschen op zulk een wijze kracht bijzette. En dat tegenover zoo machtige staten als de beide Noordsche monarchieën, waarvan vooral de Deensche tot nog toe gewoon was onbeperkt meesteres te zijn in de Noordsche zeeën. En ware niet Frederik Hendrik beducht geweest voor nog

grooter verwikkelingen dan waarin de Republiek reeds stak, had hij niet gewenscht, met name wegens de moeilijkheden in Engeland, de handen vrij te hebben, de Staten zouden misschien nog veel grooter voordeel hebben getrokken uit de gelegenheid, die hun thans werd geboden. Amsterdam vooral had gaarne den Deenschen koning geheel gedeemoedigd en den Sondtol, zooal

Aanval op Malacca door Matelieff (1606).
Uit Pontanus. *Rerum Amst. et urbis historia.* 1611.

niet vernietigd, dan toch zeer aanzienlijk verlaagd, zij 't ook ten koste van een oorlog. Want thans, nu Frankrijk evenzeer aan Zweedsche zijde stond en Engeland door den burgeroorlog belet werd zich te laten gelden, lag de beslissing in Nederlandsche handen. Hadden de Staten openlijk als Zwedens bondgenooten deel aan den strijd genomen, dan had niemand den val van het trotsche Denemarken kunnen beletten. Zelfs nu zag het zich gedrongen door aanzienlijke opofferingen aan Zweden den vrede te koopen

en Nederland althans een deel der gewenschte voordeelen toe te staan.

Het feit, dat een zoo jonge en kleine staat de wet dorst te stellen aan een vanouds beroemde monarchie, en dat deed door een machtvertoon, dat geenszins ijdel was, en dat deed terwijl 't nog in een zwaren oorlog gewikkeld was, kon als het beste bewijs gelden van de kracht, waar Nederland in die dagen over beschikte.

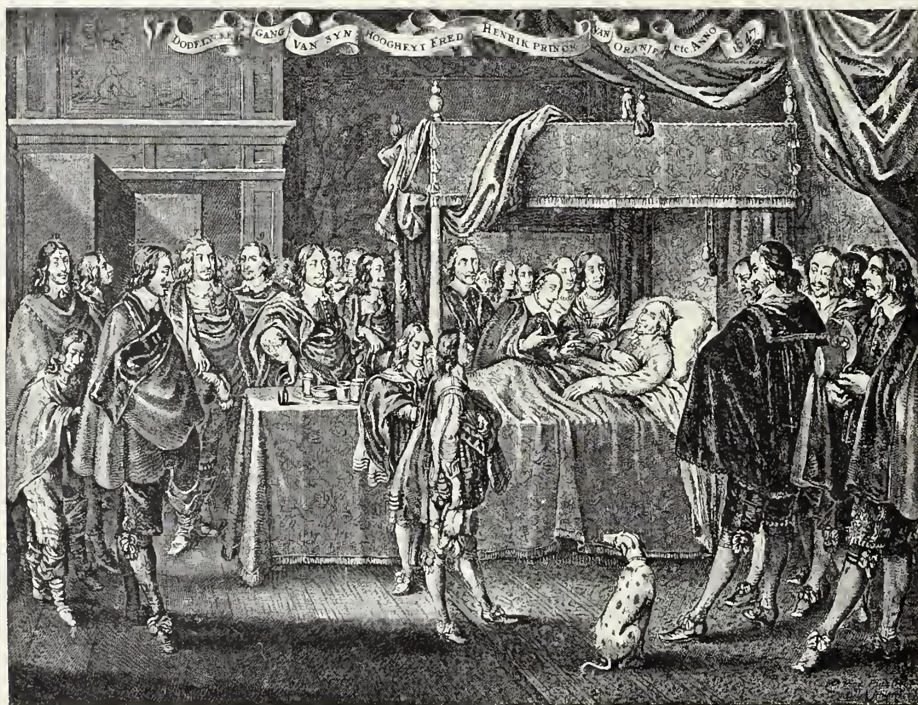
Gezicht op Malacca.
Gedeelte eener oude kopergravure.

Alleen een groote zeemogendheid kon dat doen, alleen ook een groote zeemogendheid kon dat op zulk een wijze doen en gedreven door zulke belangen. Welke positie Nederland in die dagen in Europa innam, is nimmer zoo duidelijk aan den dag gekomen.

Een mogendheid, die tot zulke dingen in staat was, kon bezwaarlijk aan den leiband blijven loopen van een bondgenoot, die, alleen op eigen voordeel bedacht, haar zocht te dwingen tegen het kenlijk belang der inwoners den oorlog voort te zetten. Het tractaat van 1635, dat ons verplichtte geen vrede

met Spanje te sluiten zonder Frankrijk, werd vanzelf krachteloos. In de dagen harer hulpbehoevende zwakheid moest de Republiek bukken voor den dwang van het tractaat van Westminster, thans, in de dagen harer kracht, kon zij zich niet laten binden door de bepalingen eener overeenkomst, die zoozeer tegen haar belang streed.

Vandaar ook, dat sedert in 1643 de vredehandel in Munster

Frederik Hendrik op zijn sterfbed.
Kopergravure van C. van Dalen naar A. van der Venne.

begonnen was, de partij, die den oorlog wilde voortzetten tot het Frankrijk zou behagen dien te eindigen, elk jaar meer grond verloor. Ook Frederik Hendrik, wiens krachten na 1640 begonnen af te nemen en die niet langer zooveel invloed uitoefende als vroeger, beproefde niet meer de belangen van den staat, om ter wille van die van zijn huis, aan een verbinding op te offeren, welke eigenlijk geen reden van bestaan meer had. Wel waren

Het bezweeren van het tractaat van den vrede te Munster (15 Mei 1648).

Naar de schilderij van G. Terburch in de National Gallery te Londen.

er nog velen in het land, die eer en voordeel van een voortzetting van den oorlog met Spanje hoopten, maar de openbare meening eischte vrede, nu die kon verkregen worden op elke voorwaarde, die men redelijkerwijze stellen kon. 't Is mogelijk, dat ook andere beweegredenen hebben medegewerkt om den Prins in den vrede te doen berusten, wij spreken daar later nog over, maar zeer zeker was Frederik Hendrik er niet de man naar om een botsing uit te lokken, door langer tegenstand te bieden aan een algemeenen wensch. Hij stierf vóór het vredestractaat voltrokken, maar niet vóór het verzekerd was; en zelfs zijn zoon, hoe geheel anders hij ook gezind was, waagde 't niet zich te verzetten.

Op den 30sten Januari 1648 werd te Munster de vrede met Spanje geteekend en daarmede het eerste tijdperk der geschiedenis der Republiek der Vereenigde Nederlanden gesloten. Zestig jaren waren voorbijgegaan sedert zij in 't leven was getreden. Slechts weinigen leefden nog, die persoonlijke herinneringen van haar geboorte met zich omdroegen. Wie dat doen kon, wie zich nog kon herinneren onder hoe benauwde omstandigheden de nieuwe staat zijn intrede had gedaan in een hem maar weinig welgezinde wereld, kon zeer zeker niet nalaten met voldoening terug te zien op het afgeloopen eerste tijdperk van zijn bestaan.

Niet alleen toch een plaats onder de zelfstandige staten van Europa had de Republiek zich verworven, maar een, en niet de laatste, onder de staten, welke men de groote mogendheden kon noemen.

Ter zee kende zij geen mededinger. Haar handelsvloten bedekten de zeeën in elk bekend werelddeel, en haar oorlogsvloten waren sterk genoeg om die overal voldoende te beschermen. In Azië zoowel als in Afrika, in Noord- en in Zuid-Amerika had zij haar macht gevestigd, in sommige streken gebood zij oppermachtig; in Europa werd zij overal geëerbiedigd. Niet zij, maar Spanje had het eerst om vrede gevraagd, zij was onbetwist als overwinnaar uit den strijd getreden. Daarom werd zij, de parvenue onder de staten, met een eerbied behandeld, die wel is waar den dienaren

der oude monarchieën slecht afging, die 't nog altijd eenigszins beneden hun waardigheid achtten haar vertegenwoordigers als hun gelijken te behandelen, maar die toch verkregen was. En wie de Republiek van nabij kende, kon niet anders dan erkennen, dat zij de plaats waardig was, welke zij zich veroverd had, dat het niet alleen de omstandigheden waren, die haar daartoe hadden in staat gesteld, maar dat in het Nederland dier dagen een kracht school, welke het een eerste plaats onder de volken van Europa verzekerde op bijna elk gebied. Om dit te begrijpen, vooral om dit te waardeeren, is 't noodig de ontwikkeling der Nederlandsche natie in dit tijdperk van zestig jaar gade te slaan op elk gebied, waar zij werkzaam was, en tevens na te gaan met welke ontzaglijke bezwaren zij had te worstelen. Want niet dan ten koste van geweldigen arbeid was die voorbeeldelooze voorspoed verkregen, en lang niet alle omstandigheden waren in het voordeel van het zeldzaam begaafde geslacht, dat die zestig eerste jaren van het bestaan der Republiek gemaakt heeft tot het schitterendste tijdperk der Nederlandsche geschiedenis, van dat tijdperk, dat alleen de zeventiende eeuw tot onze gouden eeuw heeft gemaakt. Vóór wij tot de schets van dien arbeid op elk gebied overgaan, willen wij een blik slaan op den inwendigen staatkundigen toestand. Eerst als men dien volkomen begrijpt, kan men recht een geslacht waardeeren, dat met zulk een staatkundige organisatie zulke dingen wist te volbrengen, zich zulk een plaats in de wereld wist te veroveren.

DERDE HOOFDSTUK.

De Staat der Vereenigde Nederlanden.

IEDER, die het Nederland van 1588 vergelijkt met dat van 1648, moet het terstond in 't oog vallen, dat er tusschen beide een groot verschil bestond, wat de uitgebreidheid van het grondgebied aanging.

In 1588 waren er nog niet eens zeven provinciën. Slechts zes gewesten zonden hun afgevaardigden naar de Staten-Generaal, en van die zes waren er twee, wier grondgebied voor een goed deel in 's vijands handen was. Van Gelderland was alleen het gedeelte, dat bewesten den IJsel lag, met het land van Tiel en Bommel, vrij; al het overige, met Zutphen en Nijmegen, was Spaansch. Van Overijsel deelden Deventer en omstreken en geheel Twenthe dat lot; wat daar benoorden lag, geheel Drenthe en de Groninger Ommelanden, was afhankelijk van de stad Groningen, al sinds 1576 het bolwerk der katholieken in het Noorden en sinds 1580 de hoofdstad der Spaansche macht in Noord-Nederland. Eerst door Maurits' schitterende veldtochten heeft het gebied der Vereenigde Provinciën dien omvang gekregen, welken het voortaan is blijven bezitten; daardoor werd ook het zevende gewest, Stad en Lande, er aan toegevoegd.

Alleen Twenthe bleef in Spaansch bezit tot aan Frederik Hendriks eersten veldtocht.

Behalve Bergen op Zoom en de toen tot Holland behoorende steden Geertruidenberg en Heusden was in 1588 geen enkel stuk van het tegenwoordige Noord-Brabant in Nederlandsche handen, van Vlaanderen, behalve het verafgelegen Ostende, een buitenwerk in het vijandelijk gebied, alleen het weinig beteekenende Axel.

Aan de Schelde sloten de Staatsche forten Lillo en Liefkenshoek den toegang van Antwerpen tot de zee af. Maar verder was al wat bezuiden de groote rivieren lag Spaansch.

Bij het sluiten van het Bestand was in die streken nog niet veel verandering in den toestand gekomen. Alleen Breda en Grave waren Staatsch geworden. Maar Frederik Hendrik heeft voor de Republiek dien gordel van vestingen gewonnen, welke Nederland voortaan in het zuiden dekte, en Staats-Brabant en Staats-Vlaanderen aan ons gebied toegevoegd. Alleen het vroegere Geldersche Overkwartier was weder verloren gegaan, met Roermond en Venlo. Maastricht bleef in onze handen een eenzame voorpost, zeker van veel gewicht, maar toch van twijfelachtige waarde. Hoevele malen is er sinds 1632 niet om gestreden!

In die dagen, toen nog zooveel over was van den ouden feodalen tijd, was er haast geen staat in Europa, die in zijn gebied geen land van andere staten omsloot. Ook in Nederland was dat het geval: niet alleen in Brabant, waar heerlijkheden als Ravestein en Boxmeer, maar zelfs in Gelderland, waar de graafschappen Culemborg en Buren souvereine landen waren, behoudens natuurlijk hun betrekking tot het Duitsche rijk. En tusschen Holland en Utrecht in, handhaafde Vianen nog een eeuw lang zijn zelfstandigheid.

't Was niet op den Spaanschen vijand alleen, dat de Nederlanders tusschen 1588 en 1648 gebied hadden veroverd, haast nog grooter waren de winsten, behaald op dien anderen, nog ouderen erfvijand, oorsprong tevens van allen rijkdom, het water. Alleen het Haarlemmermeer durfde men niet aan; zelfs zag men het met leede oogen jaar in jaar uit meer land verzwelgen. Niets

PROVISIONEEL CONCEPT ONTWERP ENDE VOORSLACH DIENENDE TOT DE BEDYCKINGE VANDE GROOTE WATER MEEREN.

NIEUWE CAERTE
Verthonende hoe, ende in wat Maniere.

Aenwysinge Vande
NIEUWE CAERTE

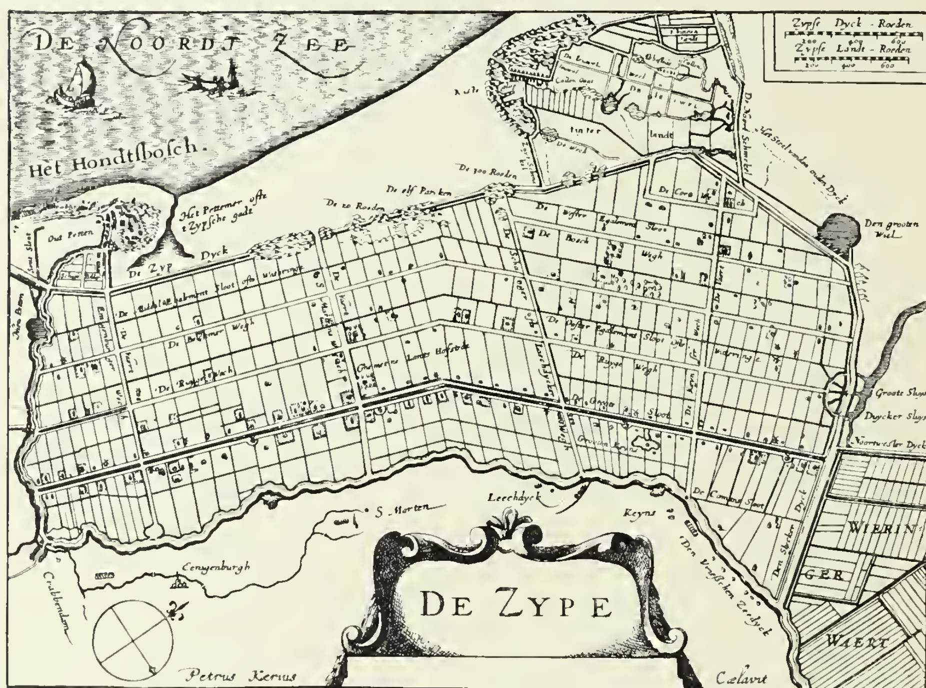
LEYDEN
HAERLEM
AMSTELREDAM
HET YE
WYCKER MEER
Den Hoorn
Water Landt

Plan tot bedyking van het Haarlemmermeer (1641).

scheen daartegen te vermogen, zoomin de bekwaamheid der waterbouwkundigen als de kracht van het kapitaal, dat ondernemende rijkdom in de ondernemingen stak, die er tegen gericht waren. Het IJ daarentegen liet men met opzet zoo; het had veel te veel belang als waterweg om aan droogmaking zelfs maar te denken, want aan kanaliseering was daar toen zelfs nog geen behoefte. Maar anders waren in 1648 haast al de groote plassen verdwenen, die voorheen Noord-Holland tot het waterland bij uitnemendheid hadden gemaakt; Zijpe, Beemster, Purmer, Schermer, Wieringerwaard en vele kleinere meren waren al in vruchtbare landerijen veranderd. Met niet minder voorspoed was in de omstreken van Amsterdam en in Rijnland tegen het water gestreden, en ook in Friesland was veel land ingepolderd. Evenzeer was van de Zeeuwsche en de Zuid-Hollandsche eilanden veel meer gewonnen dan verloren; vooral sedert Noord-Beveland en Philipsland weder op de zee waren veroverd, die ze in 1532 had overstroomd. Toch was de strijd daar lang niet zonder tegenspoed gestreden, en nog dikwijls brachten groote watervloeden groote verwoestingen. Van Schouwen vooral was heel wat door de zee verzwolgen. Maar blijvende voordeelen behaalden de waterwolven haast niet meer, alleen, zooals ik zeide, het Haarlemmermeer uitgezonderd.

't Was vooral Holland, dat op deze wijze zijn hulpbronnen zag vermeerderen. 't Was alsof alles medewerkte om de tegenstelling tusschen dat gewest en de andere, bovenal de eigenlijke landprovinciën, te verscherpen. Want terwijl Holland sinds 1576 eigenlijk geen vijand meer gezien had, waren deze laatste nog dikwijls het tooneel des oorlogs. En wat dat zeggen wilde in die dagen, is genoeg bekend. Doch ook zonder dergelijke rampen stond de meestal schrale grond der oostelijke gewesten in opbrengst verre achter bij het vette land van Holland. En hoeveel was er niet onbebouwd, terwijl in Holland slechts in de duinstreken grond werd aangetroffen, die tot de »wildernissen" kon gerekend worden. Geen wonder, dat de Geldersche jonker met naijverige blikken de rijke Hollanders aanzag, dat hij steeds vreesde, dat

deze zijn belang aan het hunne zouden opofferen; geen wonder, dat eigenlijk alle inwoners der zes gewesten dat gevoel van afgunst, die vrees voor achteruitzetting deelden. Te meer, omdat het in 1648 nog maar een goede eeuw geleden was, dat Gelderland zich noode gevoegd had onder het gezag van den landsheer, die in Holland als de erflijke vorst werd aangehangen, terwijl in

De Zijpe.

Uit W. Blaeu. *Tooneel der steden van de Vereenighde Nederlanden.* Amst. 1649.

Friesland sinds eeuwen de Hollander als de landsvijand had gegolden. En dat niet alleen; ook de Geldersche en Friesche steden aan de Zuiderzee moesten haar voortdurenden achteruitgang dagteekenen van den tijd, dat de Noord-Hollandsche steden en Amsterdam de vaart op het Noorden aan zich hadden getrokken.

Het verloop van den strijd met Spanje had nog medegewerkt, om de klove te verbreeden. Vier jaar lang hadden de Hollanders

DE VEREENIGDE NEDERLANDEN IN 1672 EN 73.
P R O V I N C I E
N O O R D E R
K W A R T I E R
Z U I D E R
N E D E R
H O L L A N D
Z E E L A N D
S P A A N S C H E
N E D E R L A N D E N
Alkmaar
Hoorn
Haarlem
Amsterdam
Leiden
's Gravenhage
Delft
Rotterdam
Utrecht
Breda
Middelburg
Vlissingen
Antwerpen
Brugge
Ostende

REPUBLIEK DER VEREENIGDE NEDERLANDEN.

en Zeeuwen alleen gestaan tegenover de andere gewesten; zij hadden geleerd zichzelve te helpen en 't zonder de andere te stellen. Toen ook deze het juk hadden afgeworpen, hadden de twee gewesten zich vooreerst nog afgezonderd gehouden. Eerst de Unie van Utrecht had ze met dat stelsel doen breken. Maar niet eens voorgoed, want nog na 1581 hadden zij getracht hun eigen onderlinge unie te versterken door de verkiezing van den Prins tot graaf en de nauwere vereeniging met Utrecht. De nood der tijden had na 's Prinsen dood tot de aaneensluiting geleid van allen, die den strijd voor de onafhankelijkheid volhielden, maar nauw was Leicester in 't land gekomen, of de andere provinciën keerden zich weder tegen Holland, stelden het gemeenschappelijk belang, althans wat zij als zoodanig opvatten, tegen dat van Holland over. Leicester echter had het veld moeten ruimen en Holland was vanzelf aan het hoofd gebleven, maar zoodra de kerkelijke geschillen uitbarstten, begon de oude strijd opnieuw. En voortaan liet zich die bespeuren bij elk geschil. De tegenstelling verdween eerst met het oude staatslichaam, in 1795.

Dat kwam, omdat de Republiek der Vereenigde Nederlanden een bondgenootschap was, waarin geen hoogste macht boven de provinciën stond, terwijl deze laatste toch evenmin in het volledig bezit der souvereiniteit waren. Want bij de Unie van Utrecht hadden alle deelhebbers afstand gedaan van het recht om het bondgenootschap te verlaten of verbintenissen aan te gaan buiten de Unie. Zoo kon niemand met zekerheid zeggen, waar de souvereiniteit berustte, en was die vraag, welke bijna in elken bondstaat aanleiding tot moeilijkheden pleegt te geven, in de Nederlandsche republiek eigenlijk voortdurend aan de orde, wegens de tegenstelling van het belang van Holland en dat der landprovinciën. De Nederlanders der zestiende eeuw zagen dit zeer goed in, maar zij konden er niet toe komen om het eenige middel toe te passen, dat genezing kon brengen, het instellen eener werkelijk alleen het algemeen belang behartigende en ook alleen de gemeenschap vertegenwoordigende regeering.

Er was wel een college, dat als de vertegenwoordiging van alle provinciën, de hoogste macht bezat, de Staten-Generaal, maar dat college was slechts een vergadering van aan bepaalden last gebonden gezanten, geheel afhankelijk dus van de verschillende provinciën. En er was ook wel een ander college, de Raad van State, dat, geheel zelfstandig, had behooren belast te wezen met het uitvoerend gezag over alles wat de gemeenschap der gewesten aanging, maar dat college was bijna van al de macht beroofd, die er bij zijn oprichting aan heette te zijn toegekend.

Dit had, zooals wij weten, volstrekt niet gelegen in de bedoeling der Nederlanders, maar was een gevolg van de omstandigheden. Men leerde zich behelpen met wat men tot stand had kunnen brengen. En toen dat niet alleen gelukte, maar er zelfs een tijd van ongekenden voorspoed aanbrak, achtte men 't niet meer noodig veranderingen te maken. Te minder, omdat elke verandering enkele belangen moest schaden en onrust moest verwekken. En van onrust en nieuwigheden wilden de Nederlandsche regenten al evenmin weten als de Romeinen, die elke revolutionnaire beweging met den naam van het beproeven van nieuwigheden bestempelden. Men gevoelde de gebreken wel, maar men zag er tegen op er de hand aan te slaan.

Want het volk was blijkbaar met den toestand tevreden. Het toen levend geslacht begreep, zeer natuurlijk, volstrekt niet, dat het alleen lag aan het uitstekend gehalte der personen, die de regeering voerden, dat het gebrekkige der instellingen niet aan den dag kwam. En toch lag daarin zeker bovenal het geheim van Nederlands voorspoed in de zeventiende eeuw. Met mannen als toen ter tijd op elk gebied aan het hoofd stonden, konden zelfs de slechtste instellingen geen kwaad. Eigenaardig zeker dat, hoewel 't uitsluitend op de personen aankwam, deze toch zoo weinig op den voorgrond traden. Op enkelen na, gaan ze allen schuil achter, of liever in de colleges.

't Is meermalen opgemerkt, dat dit ontbreken van alle persoonlijke handelingen aan de geschiedenis onzer Republiek iets

Van weghen d Ridderschap des furstendoms Geldre ende Graeffschaps Zuytphen

JOHANN GRAFF ZU NASSAU
CATZENELEBOGEN

Van wegen dije van Hollant

G. POELGHEEST P. BUYS REYNIER CANT

Van wegen dije Staeten van Zeelant

WILLEM ROELSIUS 1579 NICOLAES BLANCX

PIETER DE RYCKE CASPAR VAN VOSBERGHEN

Ausonius van Galama

W. van Ameronghen

Jacobus Verhaèr, *vicedecanus Sancti Petri, de mandato capituli*

Adriaen van Zuylen

Lambertus van der Burck, *jussu capituli*

Reinhart van Aesweine, Fr. Wteneng

Niclaes van Zulen

A. D. Leyden, Lubbert van Cleeff

Van weghen die Staten der Ommelanden

J. E. Jarghes

Van weghen Ridderschap des furstendoms Gelder ende Graeffschaps Zutphen

Johann graff zu Nassau Catzenelnbogen

Van weghen dije van Hollant

J. Roelshees

Reynier Cant

Van weghen dije Staten van Zeelant

Willem Roelsius

1579

Nicolaes Blancx

Pieter de Rycke

Caspar van Vosberghen

Van [illegible]

[illegible]

Handteekeningen der onderteekenaars van de Unie van Utrecht.

droogs geeft. Vooral vergeleken met het omwentelingstijdvak, dat juist in hooge mate het dramatisch karakter bezit, dat aan het volgende ontbreekt.

Dat was echter onvermijdelijk bij den aard onzer instellingen. Alle bestuur geschiedde door colleges, waarin alles werd geheimgehouden, wat door de leden persoonlijk werd gedaan. Dat zat den Nederlanders zóó in het bloed, dat niet alleen de notulen- en resolutie-registers der colleges ons zelden iets van de beweegredenen van een besluit mededeelen, maar dat ook de persoonlijke aanteekeningen, door sommige regenten achtergelaten, ons weinig licht daarover verschaffen. Kijkjes achter de schermen lieten de heeren zelfs aan het nageslacht liever niet toe.

Des te meer is 't noodig den werkkring en de onderlinge verhouding der regeeringscolleges na te gaan.

De Republiek der Vereenigde Nederlanden bestond, sedert de verovering, of, zooals men euphemistisch zeide, de »reductie" van Groningen (dat wil zeggen het terugvoeren der stad onder de Unie, waartoe men aannam, dat zij behoord had, wat niet veel meer dan een fictie was), dus sedert 1594, uit zeven stemhebbende provinciën. Daarnaast stond het landschap Drenthe, dat niet weder onder de Unie was opgenomen, hoewel het die evengoed als de andere gewesten had geteekend, als ondergeschikt maar autonoom bondgenoot, terwijl de veroverde streken van Brabant en Vlaanderen, onder den naam van Generaliteitslanden vanwege de gemeenschap werden bestuurd. Die regeling werd toen niet zoo vreemd geacht als thans het geval zou zijn. In Zwitserland bestonden toen toestanden, die daarmede een merkwaardige overeenkomst vertoonden.

De band, welke de gewesten bijeenhield, was de Unie van Utrecht. Zonder deze zou de inrichting der Republiek misschien geen andere zijn geweest, maar de provinciën zouden naar willekeur zich met andere landen hebben kunnen verbinden en zouden het recht hebben gehad om het bondgenootschap te verlaten. Dat was door de Unie onmogelijk. De Nederlandsche republiek was allesbehalve één, maar wel ondeelbaar.

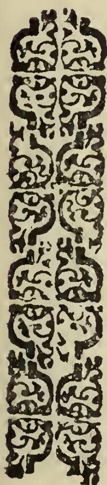
Dat beginsel was duidelijk en klaar in de anders zeer weinig duidelijke en klare Unie uitgesproken. En er is trouw de hand aan gehouden. Nimmer is er in dat losse staatsverband sprake geweest van afscheiding van eenig deel. Trouwens de geheele geschiedenis der Nederlanden tot aan de omwenteling der zestiende eeuw beweegt zich in de richting der samengroeiing der gewesten. De Unie sprak uit, wat de algemeene wil en de algemeene behoefte was.

Het gevolg was, dat tegenover het buitenland de Republiek als een geheel optrad. Al is daar wel eens eenigszins tegen gezondigd, 't heeft alleen plaats gehad onder zeer buitengewone omstandigheden. Ieder Nederlander begreep daar de noodzaaklijkheid van. Dat het aan de gewesten vrij zou staan om overeenkomsten met het buitenland aan te gaan, mits die niet tegen de Unie streden, zooals in het Zwitsersche eedgenootschap aan de leden geoorloofd was, is hier eigenlijk nimmer in vollen ernst beweerd, al is het soms wel geopperd tot verontschuldiging van handelingen van enkele gewesten.

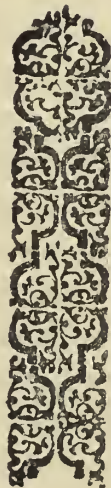
Maar met de meeste andere bepalingen der Unie nam men 't zoo nauw niet. Zoo was daarin voorgeschreven, dat over het geheele bondsgebied overal op eenparigen voet zekere belastingen zouden worden geheven, die daarom gemeene middelen heetten. Maar die heffing is wel beproefd, maar nooit ingevoerd, evenmin als aan het voorschrift gevolg werd gegeven, dat de domeinen, welke aan den landsheer hadden toebehoord, ter beschikking der gemeenschap zouden worden gesteld. Voor een goed deel lag dit al evenzeer aan den onwil van enkele gewesten als aan de omstandigheden. Bij andere bepalingen waren deze laatste echter de voornaamste oorzaak van het niet ten uitvoer leggen der daarin vervatte voorschriften. Want de Unie was volstrekt niet als een grondwet bedoeld, maar als een verbond, welks meeste bepalingen slechts den oogenbliklijken toestand op het oog hadden. De gewesten, die de Unie sloten, meenden allerminst een nieuwen staat op te richten, zooals bv. de Hollanders en Zeeuwen in de jaren 1574 tot '76

Verhandelinghe vande
Vnie, Eeuvvich Verbondt
ende Eendrachl.

Tusschen die Landen, Prouincien, Steden ende Leden van dien hier naer benoempt, binnen der Stadt Vtrecht ghesloten, ende ghepubliceert vanden Stadt-huyse den xxix. Ianuarie, Anno M. D. L X X I X.

Ghedruct tVtrecht,

Titel der eerste uitgave van het tractaat der Unie van Utrecht (1579).

en
ds
de
ei
lei
ge
de
in
is-
lig
ers
het
nde
van

een
sof
op
het
aan
ler
en
aar
nds-
oen
ht-
ijke
in
en-
ligd

het
ens
ens

duide
aan
gewe
gesch
eeuw
De U
behoe
I
als e
gezon
omstar
heid va
met h
strede
geoorl
al is h
van er
M
't zoo
geheel
zoude
Maar
als aar
welke a
gemee
al even
dighed
naamst
voorsch
bedoeld
oogenb
Unie s'
zooals

getracht hadden; vandaar dat er zelfs met geen woord van een gemeenschappelijke regeering werd gerept, want er bestond reeds een, aan wier gezag men zich volstrekt wilde onttrekken. Maar de omstandigheden waren van dien aard, dat de bondgenooten allerlei dingen doen moesten, die de Unie niet voorschreef, en allerlei dingen nalieten, die zij gebood. En dat bleef zoo; zelfs het eenige artikel, dat, in tegenstelling met de andere, niet eenigermate de vrijheid der leden aan banden legde, maar die integendeel in zekeren zin waarborgde, het bekende artikel 13 omtrent den godsdienst, werd niet altijd behoorlijk in 't oog gehouden. Eigenaardig zeker, dat op dit éene punt de wil der natie, die zich anders zoo zelden liet gelden, den regenten de wet stelde, zoodat het land een algemeene, nationale kerkorde verkreeg, niettegenstaande de Unie aan alle provinciën op dit punt volledige vrijheid van handelen had gelaten.

Zoo bleef de Unie bijna op elk punt een doode letter, alleen niet op dat éene, dat de provinciën vereenigd zouden zijn alsof zij slechts één provincie waren, ten eeuwigen dage, zonder op eenige wijze te kunnen worden gescheiden en zonder dat het eenig lid vrijstond afzonderlijke staatkundige verbintenissen aan te gaan. In dit opzicht bleef de Unie tot aan den ondergang der Republiek de werkelijke grondwet van Nederland. Maar ook alleen in dit éene. Zelfs de regeering der gemeenschap ontleende haar gezag niet aan haar, maar aan de oude instellingen uit den landsheerlijken tijd, zooals die in 1581 waren overgegaan in den toen optredenden Nederlandschen bondstaat. Wel hadden de Utrechtsche bondgenooten zich verplicht gezien een korten tijd dergelijke instellingen voor zich afzonderlijk in 't leven te roepen, maar in 1581 waren die instellingen weder met die der groote gemeenschap samengesmolten, en deze laatste alleen waren bestendigd gebleven.

De regeering berustte toen in Nederland, voor zoover het den koning van Spanje niet meer als landsheer erkende, nevens den nieuw gekozen landsheer, den hertog van Anjou, en, bij diens

ontstentenis, in diens plaats, bij den Landraad of Raad van State, een lichaam, bestaande uit afgevaardigden, door de afzonderlijke gewesten benoemd, maar verder zelfstandig. De andere bestuurscolleges of ambtenaren waren aan dit lichaam ondergeschikt, dat, meermalen gewijzigd wat inrichting betrof, in de hoofdzaak op dezelfde wijs bleef bestaan.

François de Valois, hertog van Anjou.

De Prins van Oranje was er de eerste persoon in. Toen deze was gestorven, werd zijn zoon in dit opzicht zijn opvolger en werd de regeering gevoerd op naam van Maurits en den Raad van State, belast met de regeering. Toen Leicester kwam, hield dit op; de landvoogd was het hoofd der regeering, de Raad alleen zijn orgaan, dat, als hij afwezig was, wel in zijn plaats, maar alleen op zijn gezag, de regeering mocht voeren. Vandaar dat in den tijd na zijn vertrek en vóór zijn afstand, in 1588, de geheele regeering op losse schroeven stond.

Toen hij was afgetreden en geen opvolger kreeg, waren de provinciën, en dus in de oogen der toenmalige machthebbers, de Staten der provinciën, volkomen vrij en zelfstandig, behalve in dit éene opzicht, dat zij door de Unie tot bij elkander blijven

verplicht waren. De afgevaardigden der souvereine provinciën, in de Staten-Generaal vereenigd, vormden dan ook ontegenzeglijk de hoogste macht in den staat. Als zoodanig droegen zij den Raad van State, die reeds voorloopig (bij provisie, zooals men placht te zeggen) met de uitvoerende macht bekleed was, het beleid over alle zaken op, welke de gemeenschap betroffen, in overleg met de stadhouders en met den aanvoerder van het Engelsche hulpleger. Het tractaat van Westminster noodzaakte hen, ook dezen daarin aandeel te geven.

De algemeene regeering was dus ten gevolge dezer regeling aan een college opgedragen, welks samenstelling de zelfstandigheid der provinciën evenzeer waarborgde als de behartiging van het algemeen belang. Immers naast de Engelsche leden, die wegens het tractaat van Westminster zitting hadden, en de stadhouders, bestond de Raad uit elf, na 1594 twaalf leden, door de afzonderlijke gewesten benoemd, en wel in dier voege, dat het getal, dat ieder stelde, eenigszins in verhouding stond tot de macht der gewesten. Holland toch benoemde er drie, Gelderland, Zeeland en Friesland ieder twee leden, terwijl Utrecht, Overijsel en Stad en Lande elk door één lid vertegenwoordigd waren. Maar, hoewel door de provinciën benoemd voor een bepaald getal jaren, waren deze leden alleen aan de Generaliteit verantwoording schuldig en stemden niet provinciesgewijs, maar hoofdelijk en zonder eenige ruggespraak. De betrekkingen met het buitenland, de landsverdediging, de financiën der Generaliteit en wat verder niet onder het gezag der afzonderlijke gewesten stond, werden door den Raad bestuurd. Alleen het zeewezen bleef, anders dan in 1584, aan diens gezag onttrokken en in handen der admiraliteitscolleges. Evenmin had men den Raad als voorheen het recht toegekend om in geval van nood geld tot een bepaald bedrag op te nemen, terwijl de domeinen hem niet werden in handen gesteld, maar bleven bij de provinciën, waarin zij gelegen waren. Hoewel kwalijk met voldoende macht toegerust, kon de Raad nog als algemeen regeeringscollege gelden. Maar weldra veranderde dit.

Dat was ten eerste een gevolg van het tractaat van Westminster, dat de deelneming voorschreef van leden, door de koningin van Engeland benoemd. Deze in 1585 zeer natuurlijke bepaling was thans, in 1588, een ondraaglijke geworden. Immers de Nederlanders waren daardoor verplicht een bondgenoot, met wien zij op weinig goeden voet stonden, inzage van alle staatszaken te geven. Doch er was niet de minste kans, dat de Engelschen zouden nalaten van hun recht gebruik te maken, en evenmin, dat men van het tractaat in de eerste jaren zou ontslagen worden. Er schoot dus maar één ding over. Bij de nieuwe instructie van den Raad hadden de Staten-Generaal zich het recht voorbehouden om, zoo noodig, zelve alle functiën uit te oefenen, die zij aan den Raad opdroegen. Die bepaling baarde te minder opzien, omdat al sedert 1576 de gewoonte had bestaan, dat de Staten zelve zaken afdeden, die eigenlijk binnen den werkkring van den Raad van State lagen. Door die gewoonte thans opnieuw toe te passen, kon langzamerhand aan den Raad alle gezag over de betrekkingen met het buitenland en het beleid des oorlogs worden onttrokken. Zoolang de Staten-Generaal nog zoo nu en dan, meestal voor korten tijd, uiteengingen, bleef het bestuur in hun afwezigheid nog bij den Raad berusten, maar slechts bij tusschenpoozen, terwijl telkens, als gewichtige zaken aan de orde kwamen, de Staten-Generaal zorgden die zelve af te doen. Eindelijk, in 1593, bleven de laatste permanent, de leden gingen niet meer, zooals men

Vergadering van den Raad van State.
Gedeelte van een oude kopergravure.

't noemde, op reces om de opinie hunner lastgevers in te winnen, maar vernamen die schriftelijk of door afzending van enkele leden der deputatiën. Van toen af werd de Raad nòch in de buitenlandsche zaken, nòch in het beleid der verdediging meer gekend, terwijl allerlei andere zaken, met name benoemingen tot Generaliteitsposten, door de Staten zelve werden afgedaan, niettegenstaande alle klachten van den Raad, die slechts die zaken ter behandeling kreeg, welke de Staten-Generaal hem wilden overlaten. Daar er ook geen gemeene middelen meer geheven werden ten bate der Generaliteit, moest de Raad daarenboven voortaan bijna alle onkosten bestrijden uit de bijdragen der provinciën.

Zegel van den Raad van State.

Daartoe moest hij elk jaar den staat van oorlog opmaken, de begrooting van wat voor de verdediging te lande en de andere onkosten der Generaliteit (der gemeenschap of der Unie zouden wij zeggen) noodig was, en dien bij de Staten-Generaal inleveren. Daarbij werd tevens aangegeven wat iedere provincie had bij te dragen. Dit laatste had plaats volgens een vroeger veelal afwisselenden voet, die afhing van de schatting der betrekkelijke draagkracht der provinciën; want de oude, sedert Keizer Karel gebruikelijke voet was tijdens de omwenteling onbruikbaar geworden en eerst in 1612 slaagde men er in een vasten standaard aan te nemen, die, hoewel herhaaldelijk gewijzigd, over 't geheel tot aan 1795 gehandhaafd bleef. Het stuk, waarbij de provinciën werden uitgenoodigd tot toestemming in haar aandeelen (quoten), welke zij natuurlijk ieder voor zich hadden goed te keuren, heette de petitie en werd door de Staten-Generaal aan de provinciën toegezonden. Deze gaven dan met of zonder beperkingen haar consent.

Bewilligen ging echter vrij wat gemakkelijker dan betalen. Alleen Holland en Zeeland plachten dat geregeld te doen. De

andere gewesten waren veelal onwillig, maar nog meer haast onvermogend. Jarenlang moesten Gelderland en Overijsel geheel worden vrijgesteld van alle bijdragen, behalve het bekostigen van een gering deel hunner eigen verdediging. Hoewel dus Holland en Zeeland hun verplichtingen nakwamen, soms zelfs de door anderen verschuldigde sommen voorschoten, geraakte de Raad toch ten achteren en had het leger dikwijls maanden achterstallige soldij te vorderen, wat tot muiterij en allerlei wanorde aanleiding gaf. Onder Leicester, die, zonder op de kosten te letten, maar steeds meer krijgsvolk had in dienst genomen, steeg dit kwaad tot een hoogte, welke zelfs Holland in ernstig gevaar bracht, dat op die wijze geen nut had van de opofferingen, die het zich getroostte.

Vergadering der Generaliteits-Rekenkamer.
Gedeelte eener oude kopergravure.

Om daaraan een einde te maken, besloot men, na afdanking van een goed gedeelte van het krijgsvolk, door iedere provincie een naar verhouding harer grootte geëvenredigd gedeelte des legers te doen betalen, in de eerste plaats dat gedeelte, dat in haar eigen gebied gelegerd was. Wie dan slecht betaalde, droeg zelve de gevolgen. Wat er dan van de quote overschoot, werd aan de ontvangers der Unie uitbetaald, die dat weder afdroegen aan den ontvanger-generaal. Wat deze in kas had werd eigenlijk beheerd door den thesaurier-generaal der Unie, den financieelen raadsman van den Raad van State en een der hoogste ambtenaren der Republiek. Op den staat van oorlog was hij het eerste genoemd onder de suppoosten der Staten-Generaal en van den Raad van State, onmiddellijk na den griffier en diens ambtenaren. Ter contrôle werd een Generaliteits-Rekenkamer ingesteld, waarin twee leden uit elke provincie zaten. Deze had alle rekeningen ten laste der Generaliteit na te zien, ook

die der ontvangers der convooien en licenten, die hun gelden niet aan den ontvanger-generaal, maar rechtstreeks aan de admiraliteiten hadden af te dragen. Had de Kamer bezwaar in de goedkeuring, dan beslisten de Staten-Generaal.

Door dit stelsel van verdeeling des legers over de provinciën (repartitie-stelsel) werd aan het krijgsvolk een geregelde betaling verzekerd, wat zeer veel heeft bijgedragen tot het welslagen der ondernemingen van Maurits en Frederik Hendrik en aan den Nederlandschen krijgsdienst een uitstekenden naam verzekerde.

Maar de Raad van State verloor hierdoor opnieuw een goed deel zijner toch al zeer beperkte macht. Niet alleen werd de kas, waarover hij de beschikking kreeg, klein, want zij bevatte alleen de overschotten der consenten der provinciën en hetgeen door de Generaliteitslanden en langs andere wegen (brandschattingen van vijandelijk gebied bv.) werd opgebracht, maar zijn gezag over het grootste gedeelte des legers kwam nu in handen der afzonderlijke provinciën. Deze toch beschouwden de troepen binnen haar grenzen, die aan haar en aan de steden, waarin zij gelegerd waren, evenzeer als aan de Generaliteit den eed van trouw hadden moeten doen, als haar eigen krijgsvolk, voor zoover zij ze althans betaalden, en meenden daarover te mogen beschikken, wanneer zij niet te veld stonden of in een vesting aan de grenzen in bezetting lagen.

Die meening, welke in Holland bij de regenten vrij algemeen schijnt gekoesterd te zijn geworden, vond te eerder ingang, omdat vroeger ieder gewest, ja iedere stad eigen soldaten in dienst had en zelfs nog in Leicesters tijd door Holland en Zeeland, zonder tegenspraak, eigenmachtig was beschikt over het door deze gewesten betaalde krijgsvolk. Eerst na het Bestand bestond hier geen andere gewapende macht dan die in dienst der Staten-Generaal stond.

Zoo bleef voor den Raad van State maar een klein gedeelte van het uitvoerend gezag over. Zijn gezag over het leger had hij geheel verloren; de benoemingen der officieren geschiedden òf door de Staten-Generaal, òf door de Staten der provinciën of hun gedeputeerden, òf door de stadhouders. Zelfs de beslissing over

de oprichting en afdanking van troepenkorpsen en over de verdeeling des legers had hij geheel verloren. Slechts voor de verpleging en den toevoer had hij te zorgen, als uitvoerend bewind, dat op last der Staten-Generaal handelde. Want terwijl de provinciën zelve over de ter harer repartitie gestelde troepen het gezag oefenden, dat den Raad was toegekomen, werd dat over die korpsen, welke niet over de provinciën verdeeld waren, niet door dezen, maar door de Staten-Generaal gevoerd. Slechts de grensvestingen, die in de Generaliteitslanden lagen, stonden in zekeren zin nog onder zijn beheer, maar alleen in zoover als de Staten-Generaal het aan hem overlieten. Alleen als rechterlijk college bleef hij het hem oorspronkelijk toegekende gezag steeds uitoefenen; hij alleen had het recht over de Generaliteits-ambtenaren recht te spreken, en, in hoogste instantie, over alle militairen. In oorlogstijd waren alle misdaden tegen den staat aan zijn uitspraak onderworpen.

Geen wonder, dat het lidmaatschap van een dergelijk college niet bijzonder gezocht was, te meer omdat bij het periodiek aftreden, de invloed, dien het medebracht, ook binnen dien bescheiden kring niet groot kon zijn. Alleen de voor zijn leven, niet als vroeger door den Raad zelven, maar door de Staten-Generaal benoemde secretaris behoorde tot die hooge ambtenaren, die soms overwegenden invloed uitoefenden, omdat hun gevoelen steeds bij gewichtige vraagstukken werd gevraagd. Maar zelfs als hij zoo lang in dienst was en zoo goed aangeschreven stond als de oude Christiaan Huygens, verwierf hij nooit een gezag als de advocaat of de griffier der Staten-Generaal.

Ook de Staten-Generaal bezaten in werkelijkheid niet zooveel gezag, als hun in naam toekwam. Wel kon Simon van Slingelandt in den aanvang der achttiende eeuw een lange reeks van zaken opnoemen, waarover dat gezag zich heette uit te strekken, maar in werkelijkheid werd het dikwijls door andere lichamen of door enkele personen uitgeoefend. En in andere opzichten was hun gezag eigenlijk slechts schijn, omdat zij wel konden vermanen, maar nimmer hun vermaningen kracht bijzetten, tenzij door geweld,

dat wel in hun naam werd uitgeoefend, maar niet door hen zelve, en eigenlijk niet langs volledig wettigen weg. Hun ontbraken de middelen »ter executie", zooals men toen placht te zeggen. Zoo was 't bv., wanneer provinciën haar verplichtingen niet nakwamen, wanneer de eendracht in een provincie gestoord was en bij allerlei andere gelegenheden. 't Hing niet af van de wet, maar van de

Het Binnenhof te 's-Gravenhage.
Uit W. Blaeu, *Tooneel der Vereenighde Nederlanden*, Amst. 1649.

omstandigheden, hoe een geschil, als bv. dat omtrent het beslechten der godsdienst-twisten in 1618, werd uitgemaakt. Nu eens dekte de naam der Staten-Generaal de eene, dan eens de andere partij. Soms deed de vergadering niet veel anders dan wat Holland voorschreef, soms ook volgde zij blindelings de tegenstanders der machtige provincie. En in stede van een hoogste souvereine vergadering waren de Staten-Generaal allengs in de eerste plaats een college van dagelijksch bestuur geworden. Daardoor was zeer

zeker de vrijheid der leden grooter geworden, want bij al de kleine zaken was ruggespraak ondoenlijk.

Sedert zij niet meer uiteengingen, hadden zij hun vaste vergaderplaats in een in 1588 door de Staten van Holland ingeruimde localiteit op het Binnenhof te 's-Gravenhage. Daar kwamen zij alle dagen tweemaal bijeen; alleen des Zondags werd geen middagvergadering gehouden. Hoe groot het getal der afgevaardigden eener provincie ook was, te zamen brachten zij slechts één stem uit. Om de week wisselde het voorzitterschap tusschen de gewesten. Wie presideerde was rechtens de voornaamste overheidspersoon der Republiek. Aan hem werden alle stukken in handen gesteld, die gericht waren aan de Hoog Mogende Heeren Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden. Zonder dien titel werd geen stuk aangenomen, want op het ceremonieel was men streng. In dien tijd beteekende dat veel meer dan later. In de betrekkingen met het buitenland was 't een hoofdzaak.

De afgevaardigden hadden eigenlijk niets anders te doen dan aan te hooren wat werd voorgesteld, òf op last hunner committenten voorstellen te doen, òf een oordeel over voorstellen van anderen uit te spreken. Want zij waren volstrekt gebonden aan den hun medegegeven last, en elke zaak, die in de vergadering werd ter tafel gebracht, behoorde te worden onderworpen aan het oordeel der verschillende gewestelijke Statenvergaderingen, en om dezelfde reden aan dat van alle stedelijke en andere colleges, die in de laatste vertegenwoordigd waren. Natuurlijk gebeurde dit slechts met gewichtige zaken en slechts in die colleges, waar men belang stelde in de zaken der gemeenschap, zooals in de vroedschapsvergaderingen der groote Hollandsche steden. Want de kleine zaken werden door de Staten-Generaal zelve beslist, nadat er door een daartoe aangewezen commissie rapport over was uitgebracht; bij de meer belangrijke had dat laatste ook wel plaats, maar niet zelden verklaarden zich de afgevaardigden van een of meer provinciën ongelast op een of ander punt en werd de zaak dus overgenomen om eerst in de vergaderingen der provinciale

Staten te worden behandeld. Hoeveel vertraging dit kon veroorzaken laat zich begrijpen. Sommige zaken werden dan ook met opzet niet ter tafel gebracht, vóór men wist, dat alle afgevaardigden voldoende volmacht hadden om er over te beslissen.

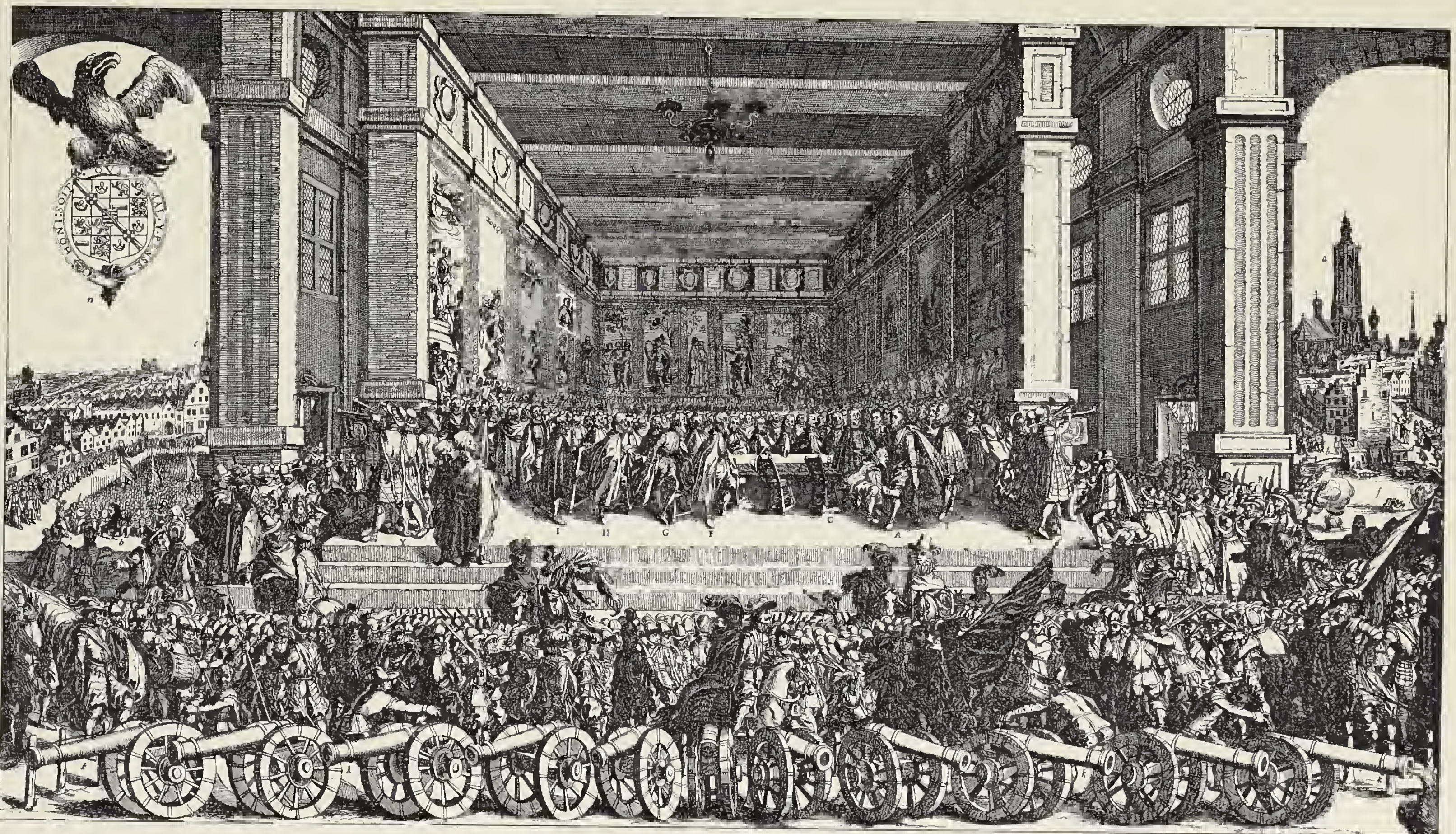
In de vergadering zelve viel dus betrekkelijk weinig voor; alles gebeurde in de commissiën, welke sedert 1588 alle uit één lid uit ieder gewest en daarenboven meestal nog den advocaat (of later, raadpensionaris) van Holland bestonden, en waarin haast altijd de griffier der Staten-Generaal toegang had, die daar, evenals op de vergadering, inlichting en advies moest geven, als hem er om gevraagd werd, wat de betrekking van dezen, anders ondergeschikten ambtenaar geen gering gewicht bijzette. Zelfs naar het leger werden, in de dagen van Oldenbarnevelts overwegenden invloed, dikwijls deputatiën gezonden, om door haar gezag den gang der krijgsoperatiën gemakkelijker te maken en beletselen, die zich bij verschillende gewestelijke en plaatselijke regeeringen opdeden, uit den weg te helpen ruimen. Vooral voor het nemen en uitvoeren van zeer bijzondere en kostbare maatregelen, het bijeenbrengen en houden van een groote transportvloot en dergelijke werd dat gezag soms zeer nuttig aangewend. Toch begon op den duur de invloed der afgevaardigden op de leiding nadeelig te worden. Maurits begon er een inbreuk op zijn gezag in te zien, met name toen hij in 1600 tegen zijn zin den tocht naar Duinkerken moest ondernemen. 't Was het begin der verwijdering tusschen hem en den advocaat.

De geheime zaken werden natuurlijk niet in de gewone commissiën behandeld, daar er, niettegenstaande den eed van geheimhouding, dien de leden aflegden, altijd het een en ander uitlekte en vreemde gezanten niet zelden zelfs geheime stukken in handen kregen. In Oldenbarnevelts tijd werden zij gewoonlijk behandeld door den advocaat, die met alle gezanten in het buitenland briefwisseling hield en voortdurend in overleg verkeerde met de buitenlandsche gezanten in den Haag, en enkele vertrouwden, meestal met voorkennis van Prins Maurits; tot degenen, die

er veel in gekend werden, behoorde in de eerste plaats de griffier der Staten-Generaal, Cornelis van Aerssens. Eerst als een zaak genoegzaam was voorbereid, werd zij gesteld in handen van een commissie, die niet zelden nog met den gezant of wien 't anders aanging, in nader overleg trad. Krijgszaken werden overlegd met den Raad van State. Aan vaste regelen ontbrak het geheel, een instructie werd nooit voor de Staten-Generaal vastgesteld; wel stelde Holland er tegen den Munsterschen vrede een voor zijn afgevaardigden vast, maar de andere provinciën lieten dat na. Slechts enkele dingen stonden door de gewoonte vast, enkele waren in de Unie genoemd, zoo bv. waar eenparigheid van stemmen geëischt werd. Die was nl. noodig voor alle zaken betreffende oorlog en vrede, verdragen met andere machten en financiën. Andere, hield de Unie in, konden bij meerderheid worden besloten. Maar was de minderheid verplicht zich hiernaar te houden? Dat bleef ten allen tijde onopgelost. En altijd kon een enkele provincie verklaren niet gereed te zijn en daardoor een beslissing voorkomen.

Cornelis van Aerssens.
Kopergravure van J. Houbraken naar A. Schouman.

Om aan die bezwaren te ontkomen, werden allerlei slinksche middelen aangewend. Na Oldenbarnevelts val konden Prins Maurits en na zijn dood Frederik Hendrik bijna altijd hun wil doordrijven. Toen was 't gewoonte, dat de buitenlandsche gezanten zich meestal rechtstreeks tot hen of tot hun gunstelingen wendden. Er ontstond

Prins Maurits ontvangt in de zaal van de Staten-Generaal de orde van den kouseband (1613).

Kopergravure door S. de Fries.

zoo in zekeren zin een informeel, persoonlijk gouvernement, althans voor de buitenlandsche zaken.

Maar Frederik Hendrik, die er steeds op uit was om alle moeilijkheden te voorkomen, verzocht den Staten-Generaal, aan eenige leden op te dragen om gewichtige, voor openbare behandeling ongeschikte zaken met hem in zijn kabinet te behandelen en hen te machtigen ze af te doen. Hij droeg zorg, dat daartoe afgevaardigden uit alle provinciën en steeds twee of meer uit Holland werden aangewezen, zoodat in zekeren zin dit Geheim Besogne, zooals deze kabinetsraad genoemd werd, de Staten-Generaal in 't klein voorstelde. Daarenboven werden die vergaderingen steeds bijgewoond door den griffier, die de resolutiën en depêches, die er werden vastgesteld, moest stellen en uitvaardigen. Die hadden dan ook geheel het voorkomen van uit te gaan van de Staten-Generaal zelve, daar zij in vorm, onderteekening en zegeling niet van de gewone van deze uitgaande stukken verschilden. De naam der Staten-Generaal dekte zoo de handeling eener camarilla, die zoo goed als geheel onverantwoordelijk was. Op die wijze werden althans tusschen de jaren 1630 en '40 de gewichtigste zaken, vooral die betrekking hadden op het buitenland, afgedaan. Uiterlijk evenwel was er niets veranderd. Alles ging op naam der Staten-Generaal, in wier vergadering alle niet geheime zaken werden afgehandeld.

Die vergadering geleek op niets minder dan op een hedendaagsch parlement. De leden zaten of stonden, de afgevaardigden van iedere provincie bij elkander, om een tafel, aan welker midden de president van de week een armstoel innam; aan het lager einde zat de griffier. Naast en tegenover den zetel van den voorzitter stonden fluweelen stoelen, voor den Prins van Oranje, als deze zelf ter vergadering verscheen, en voor koninklijke ambassadeurs, die het recht hadden zich in persoon tot de vergadering te wenden, wat steeds met een zekere plechtigheid geschiedde. De president stelde, zoodra de vergadering met het voorlezen van het gebed door den griffier geopend was, de aanhangige

zaken in behandeling met een propositie. Hij was daarbij tamelijk vrij, want hij kon niet gedwongen worden een zaak in behandeling te brengen. 't Was dus lang niet onverschillig wie presideerde, of liever, uit welke provincie de president was, want ook de voorzitter was zoo goed als elk ander lid gebonden aan zijn last. Was de propositie gedaan en waren de daarop betrekking hebbende rapporten door de presidenten der betrokken commissiën uitgebracht en de er op betrekkelijke stukken door den griffier voorgelezen (die daartoe achter den stoel van den president ging staan), dan vroeg de president aan de provinciën om advies; was dit voor elk gewest door één lid uitgebracht, dan maakte de president de conclusie, tenzij een provincie de zaak wilde overgenomen hebben en dus verzocht niet te concludeeren, vóór er door haar of door alle gewesten, en niet zelden ook door den Prins, nader advies over was uitgebracht. 't Hing natuurlijk veel af, hoe de president concludeerde, daar er niet met voor of tegen werd gestemd, maar de president uit de woorden der adviezen had op te maken, welke bedoeling er aan ten grondslag lag. Weigerde de president te concludeeren, omdat hij het gevoelen der overgroote meerderheid niet wilde uitspreken en tot besluit der vergadering verheffen, dan ruimde hij, zoo hij geen verderen strijd wilde verwekken, zijn zetel in aan zijn laatsten voorganger. Dit gebeurde b. v. bij de eindbeslissing over den vrede van Munster, toen toevallig juist Zeeland presideerde, de eenige provincie, die er tegen was.

De conclusie werd vervolgens door den griffier geresumeerd en geëxtendeerd, d. w. z. samengevat en in de officieele bewoordingen gebracht; eerst kort vóór den Munsterschen vrede werd besloten, dat dit niet terstond, maar eerst in de volgende vergadering zou geschieden. Vroeger werd er, als president en griffier het eens waren, dikwijls zóó zonderling met die resumptie en extensie gehandeld, dat de resolutie volstrekt niet overeenkwam met de bedoeling der voorstanders. Eindelijk, als de officieele tekst was goedgekeurd, werd hij door den presi-

De zaal van de Staten-Generaal op het laatst der 17e eeuw.

Ets van D. Marot.

dent voor gezien en door den griffier ter ordonnantie der Staten-Generaal geteekend en kon zij uitgevaardigd worden.

Van redevoeringen houden kwam bij zulk een wijze van behandelen niet veel in. Alleen enkele malen zette een deputatie de meening harer lasthebbers in den breede uiteen. Evenmin was er eigenlijk discussie, want geen lid kon een ander gevoelen uitspreken, dan waartoe zijn committenten hem gemachtigd hadden. Meende men daarvan te moeten afwijken, dan was overnemen het eenige middel.

't Zeide dus heel wat anders afgevaardigde ter Staten-Generaal te zijn dan thans lid van een parlement te wezen. Toch was het lidmaatschap zeer gezocht; vooreerst om de eer en de bekendheid, die men van allerlei staatszaken opdeed, maar ook om den invloed en om de vele posten, welke men aan vrienden en verwanten kon bezorgen. En, zooals al boven opgemerkt is, in de kleine, dagelijksche zaken hadden de leden vanzelf de vrije hand.

Met dat al, hoe uiteenloopend die zaken dikwijls ook waren, vele, die thans in elke federatie tot het gebied eener bondsregeering behooren, kwamen niet voor op de hierboven reeds genoemde lijst, die Slingelandt in de achttiende eeuw heeft opgemaakt van de bevoegdheden der Staten-Generaal.

In de eerste plaats de financiën, want eigen geldmiddelen bezat de Generaliteit niet, sedert de convooien en licenten aan de admiraliteiten werden afgestaan. Evenmin hadden de Staten-Generaal eenig gezag over de justitie; want alle provinciën waren te dien opzichte volkomen souverein en waakten naijverig voor het recht harer ingezetenen, om voor geen rechters dan voor hun eigene terecht te staan. Alleen de ambtenaren der Generaliteit en de militairen te land en ter zee stonden onder eigen, van de Generaliteit afhankelijke rechtsmacht. Nog minder kon er sprake zijn van gezag der Staten-Generaal over wat wij binnenlandsche zaken noemen. Zelfs werden door hen verleende octrooien soms niet geëerbiedigd, als zij niet mede door gewestelijke overheden werden verleend. Over openbare wegen, over waterstaatswerken

of iets van dien aard strekte zich hun zorg al evenmin uit, tenzij van de Generaliteitslanden, of als zij de verdediging betroffen.

Het onderwijs was toen maar in zeer beperkten zin een voorwerp der zorg der regeering, en dan nog alleen der gewestelijke of plaatselijke. Het postwezen was in die dagen hier nog

Zegel der Staten-Generaal.

geheel een zaak van particulier belang, hoogstens beschermd door octrooien van enkele staten of steden.

Eén zaak echter, waar de hedendaagsche staat zich zoo gaarne buiten houdt, was daarentegen een voorwerp, waarmede alle overheden zich voortdurend moesten bemoeien, nl. de godsdienst, of liever de kerk. In hoeverre de Staten-Generaal zich daarmede mochten inlaten, bleef een twistpunt, dat eigenlijk nimmer geheel uitgemaakt is, maar dat wij hier laten rusten. Trouwens over de verhouding van kerk en staat spreken wij liever later.

Gaat men na, waarover zich dus ten slotte de werkkring der Staten-Generaal, als vertegenwoordigers der gemeenschappelijke souvereinen van Nederland uitstrekte, dan beperkte zich die tot de betrekkingen tot het buitenland en de gemeenschappelijke verdediging en wat daarmede samenhing, de benoeming tot een groot aantal posten ten dienste der Generaliteit, een weinig duidelijk omschreven oppergezag over het muntwezen, het bestuur over de Generaliteitslanden en het in hun naam door de verschillende daartoe geoctrooieerde lichamen uitgeoefend gezag over de overzeesche bezittingen en eindelijk eenige zaken, waarover bij gebrek aan andere daarmede belaste lichamen, de vergadering der Staten als hoogste rechtsmacht optrad, zooals in geval van appèl of revisie van vonnissen van enkele rechtscolleges, in de Generaliteitslanden, van de admiraliteiten of de rechtbanken in de overzeesche bezittingen. Daarentegen was het recht van gratie, anders gewoonlijk een attribuut van elken souverein, hun maar in zeer enkele gevallen voorbehouden.

Contra-zegel der Staten-Generaal.

Zeker een wonderlijke vereeniging van allerlei rechten en bevoegdheden, maar die in de zeventiende eeuw weinig bevreemding wekte, want men was in dien tijd nog volstrekt niet gesteld op die methodische, ik zou haast zeggen logische orde, die in de achttiende eeuw zoo begeerlijk werd geacht. Daarenboven herinnerde men zich dikwijls nog waarom dit of dat recht den Staten-Generaal was onthouden of toegestaan, of vond iets volkomen in orde, omdat men er aan gewoon was; want behalve naar de Unie en de antecedenten, richtte men zich toen bovenal

naar de oude gewoonte. Men had zich leeren behelpen en liet alles daarom bij het oude. Van wetgevenden arbeid is bij onze regeeringslichamen bitter weinig te bespeuren, hoevele plakkaten ook werden uitgevaardigd. Men beproefde niet eens de verhouding te regelen tusschen de beide hoogste machten in den staat, de Staten-Generaal en de prinsen van Oranje.

Trouwens, dat zou bovenmate moeilijk zijn geweest, want het gezag der prinsen van Oranje en van hun geslacht berustte niet zoozeer op de hooge betrekkingen, die zij plachten te bekleeden en die niemand anders er ooit aan dacht waar te nemen; of op de groote goederen, welke zij binnen het gebied der Republiek bezaten; of den hoogen rang, welken zij zelfs onder de vorsten van Europa innamen, dan wel op het aandeel, dat Prins Willem en zijn geslacht had gehad in den strijd tegen Spanje.

Die strijd is als 't ware in Willem I belichaamd geweest; Granvelle had wel gelijk, als hij beweerde (wat hij altijd is blijven doen), dat de Prins de ziel van den opstand was. Eerst stond deze vooraan onder de groote heeren, aan zijn beleid was de tijdelijke zegepraal over Granvelle vooral te danken. En toen de godsdienstvraag alles beheerschte, stond ook hij in het midden, steeds bezig met het beramen van plannen om alle Nederlanders te doen samenwerken tot het ééne doel, vrijheid van Spanje. Wat hij beoogde was een onmogelijkheid in een tijd, als die, waarin hij leefde; maar toch hingen de Nederlanders hem aan; alléén de calvinistische ijveraars waagden het zich tegen hem te stellen; de overigen, zelfs de groote heeren, zochten slechts van terzijde hem te treffen en ten val te brengen. Een dergelijke persoonlijke invloed, als hij heeft uitgeoefend, vindt niet licht zijn wederga. Te minder, omdat hem allerminst het geluk omstraalde. Integendeel alles scheen hem te mislukken. De onderneming van 1568, zoowel als die van 1572, liep eigenlijk jammerlijk af. Toch klampten zich de rebellen in Holland en Zeeland aan hem vast, en achtten zij zich gered, toen hij, zonder geld of hulpmiddelen, tot hen kwam. Samen hielden zij stand, onder welke bezwaren behoeven wij niet

Prins Willem I.

Ets van W. Unger naar de kopergravure van H. Goltzius.

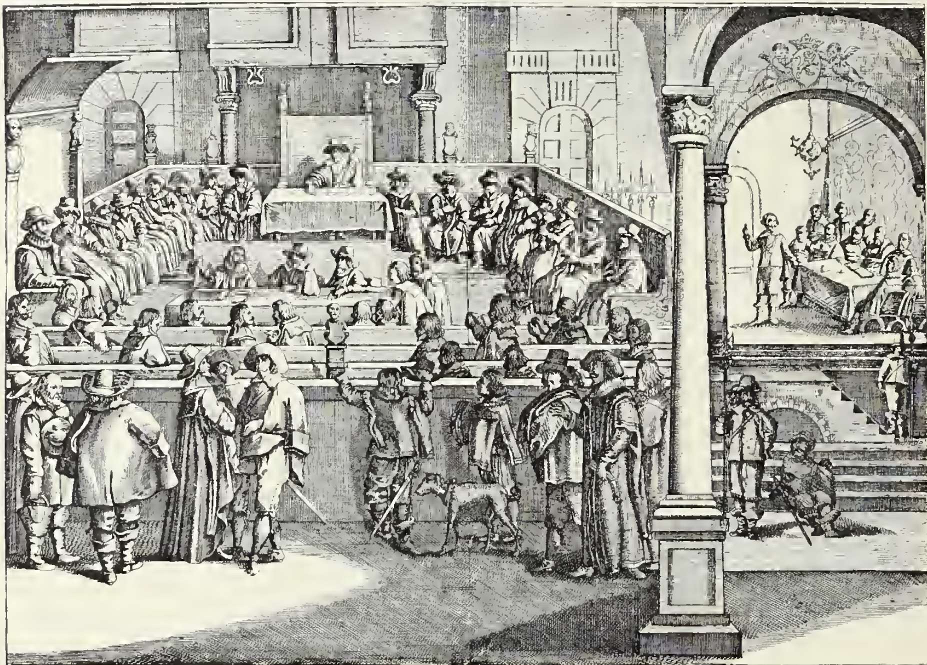
Naar Goltzius W Unger sculps

te zeggen; samen hielden zij den strijd vol, tot de beweging van 1576 uitbrak. En nauw wendde zich geheel Nederland tegen Spanje, of, als vanzelf, stond de Prins weder aan het hoofd. Hij was het, die, al was hij niet aanwezig, de rebellen in het Zuiden bestuurde, die de verzoening met Don Juan onmogelijk maakte, die den strijd deed volhouden, toen alles den ondergang scheen te voorspellen. En wat de Hollanders en Zeeuwen in '72 deden, deden de Brabanders en Vlamingen eenige jaren later; de Friezen, de Utrechtenaren, de Gelderschen wilden geen ander hoofd dan hem; zij behielpen zich slechts noode met anderen, bij wijze van plaatsvervangers; ja, zoo ver reikte zijn invloed, dat hij de Nederlanders er toe bracht, een vorst te kiezen, waar eigenlijk niemand van weten wilde, maar dien men niet verwierp, omdat de Prins verklaarde, dat hij noodig was. Alles mislukte hem, de pogingen tot verzoening der godsdienstige partijen zoowel als die tot vestiging eener behoorlijk georganiseerde algemeene regeering; de strijd, onder zijn leiding, bleef een reeks van nederlagen. Maar de natie bleef hem toch aanhangen, zag in hem steeds het natuurlijk hoofd.

Waaraan hij die gehechtheid te danken had, behoef ik hier niet te onderzoeken. Zeker is het, dat zij bestond en overging op zijn geslacht. Toen hij opeens uit het midden der natie werd weggenomen, droegen de overige leiders des volks, zonder tegenspraak, aan zijn zoon zonder een bepaalden titel een aandeel in de uitvoerende macht op. Maar de nood dwong hen tot Engeland de toevlucht te nemen en 't scheen wel voor een oogenblik of de band verbroken was. Maar nauwelijks was Leicester vertrokken, of 't bleek, dat die band nog bestond. Nog vóór hij door zijn schitterende veldtochten bewezen had wat hij was, werd Maurits naast de Staten het hoofd van den staat. Maar hij deed niet de minste poging om daarvan gebruik te maken. Integendeel, hij liet den Staten de vrije hand, schikte zich naar hun wil, zelfs waar die met den zijnen in botsing kwam, al was 't ook morrend en zóó dat het duidelijk in 't oog viel, dat het tegen zijn zin ging.

Zoo schoot het begrip van de souvereiniteit der Staten algemeen wortel bij de natie, die in den Prins alleen den beschermer zag tegen den dwang, dien de regenten uitoefenden. Wat deze vermocht, bewees zijn optreden in 1618, dat voldoende was om, zonder verderen strijd, een einde te maken aan de kerkelijke twisten en aan den staatkundigen partijstrijd, die daarvan het gevolg was geweest. Zeer zeker is dat optreden, hoe weinig

Frederik Hendrik legt den eed af in handen van de Staten van Holland en West-Friesland.
Uit I. Commelin. *Leven en bedryf van Frederick Henrick*, Amst. 1651.

zegenrijk ook in andere opzichten, een geluk geweest; het dwong de regenten den wil der natie te eerbiedigen.

Maar Maurits was niet de man om den toestand te beheerschen. Hij deed niets om den overwegenden invloed, dien 't nu duidelijk bleek, dat een prins van Oranje bezat, in overeenstemming te brengen met de bestaande instellingen, die aan de Staten der provinciën en dus aan de lichamen, welke deze afvaardigden, het hoogste gezag toekenden.

Ook Frederik Hendrik heeft dat niet gedaan. Alleen in één opzicht werd er iets verbeterd. Hij werd terstond kapitein-generaal der Unie; het opperbevel des legers kwam dus in één hand, evenals dat met dat over de zeemacht reeds het geval was. Doch verder liet hij, hoewel hij tusschen 1626 en 1640 zoo goed als oppermachtig was, alle instellingen zooals zij waren. Later zocht hij zich het stadhouderschap in alle provinciën te verzekeren, op zichzelf geen onwenschelijke zaak, maar door hem op hatelijke wijze beproefd en zeer tot zijn nadeel mislukt, door den naijver der Friezen op hun zelfstandigheid. Met dat al kon hij eenigermate een vorst heeten. Zijn hof was een werkelijk hof; zijn zoon, wien hij de opvolging in zijn hooge betrekkingen had verzekerd, gold als de kroonprins. Buitenlandsche mogendheden bewezen hem vorstelijke eer, kenden hem een vorstelijken titel toe, namen hem eindelijk als hun gelijke in hun midden op; want hij heette Zijn Hoogheid; zijn zoon huwde met de Princess Royal, de oudste dochter van den koning van Groot-Brittannië; zijn oudste dochter met den Duitschen vorst, die weldra algemeen als de eerste onder de vorsten des Rijks werd erkend, den keurvorst van Brandenburg. Volk en regenten (althans de meesten onder hen) lieten dit niet alleen toe, maar vonden het natuurlijk en verheugden zich er over als in een eer, die hun zelf wedervoer. En toch, niet alleen in hun eigen oogen, ook in die der natie, bleven de regenten de »heeren", zoo goed als in de dagen van Oldenbarnevelt; want tegelijkertijd met de macht van den Prins, groeide

Prins Willem II en zijne bruid.
Naar de schilderij van Anth. van Dyck in het Rijksmuseum, te Amsterdam.

ook de macht van de Staten. En het geslacht, dat nu opkwam, kende niet meer die samenwerking van vroeger, toen het hoofd der regenten, de man, die vóór alles de souvereiniteit der provinciën hoog hield, er geen bezwaar in had gezien om aan Maurits een vorstelijk gezag op te dragen, beperkt binnen wettelijke grenzen, zooals men zijn vader op 't punt gestaan had op te dragen. Integendeel het herinnerde zich, hoe de Prins aan het hoofd van een deel der regenten, zeker van den steun der natie, de andere regenten van het kussen had gedreven en hun geëerbiedigd hoofd, den man, die het land in de moeilijkste jaren van zijn strijd om het bestaan geleid had, had ter dood gebracht en dat hij dat gedaan had met geweld. Daartegen wilden de tijdgenooten van Frederik Hendrik zich wapenen, voor hen gold bovenal het belang der provincie en dat der eigen stad; zij wilden terugkeeren tot het stelsel van Oldenbarnevelt, te meer, omdat zij het belang van provincie en stad begonnen te vereenzelvigen met dat van hen zelve en van hun geslachten, laat ik liever zeggen van hun stand. Want meer en meer begonnen de regenten een stand te worden; meer en meer zich terug te trekken uit de zaken, waar zij hun opkomst aan hadden te danken; meer en meer alleen aan hun eigen verwanten en aan de verwanten hunner ambtgenooten het bekleeden der regeeringsbetrekkingen voor te behouden.

Zoo ontstond er een verhouding, die hoe langer hoe moeilijker werd. De prinsen van Oranje werden hoe langer hoe meer vorsten, de regenten hoe langer hoe meer voortdurende regeerders, die geen gezag boven of zelfs naast zich duldden, die in elk ander gezag een gevaar zagen zoowel voor den staat, zooals zij dien opvatten, als voor zichzelve. Zoo werden de twee hoogste machten, die samen het land regeerden, hoe langer hoe meer vijandig. En dit werd te erger, daar een goed gedeelte onder de regenten in de gunst der prinsen van Oranje het krachtigste middel zagen om zich tegen mededingers te handhaven, omdat er zich aan het hof een stand van hovelingen ontwikkelde, omdat er velen waren, vooral onder de militairen, die openlijk alleen de

prinsen van Oranje als hun eigenlijk hoofd huldigden. Zoo konden botsingen niet uitblijven. Alleen wanneer een van beiden terugweek, konden die voorloopig vermeden worden. En dat begon Frederik Hendrik na 1640 te doen.

Langzamerhand liet hij het gezag over aan de regenten, zorgde hij meer en meer uitsluitend voor zijn familiebelangen, gaf hij in staatszaken toe, omdat hij de laatste daarmede meende te bevorderen. Nog waren de meeste hooge posten in het bezit zijner creaturen, die bovenal naar zijn inzichten handelden, maar reeds werden deze door de mannen, die thans in de regeeringscolleges den boventoon voerden, gedwongen anders te handelen. En bovenal verhief zich telkens krachtiger de invloed van Amsterdam, welks regenten met elk jaar stouter hun wil doordreven en 't er op gezet schenen te hebben den Prins te dwarsboomen. Dat bewees de Noordsche oorlog, dat bewees de houding van den staat tegenover de Engelsche omwenteling, dat bewees bovenal het loslaten van het bondgenootschap met Frankrijk. Maar de Prins, vroeg verouderd, ziekelijk en maar een schaduw van zijn vroeger ik, bood weinig tegenstand. Zijn vrouw de heerzuchtige Amalia van Solms, die hem, hoe ouder hij werd, hoe langer hoe meer beheerschte, had zich geheel van Frankrijk afgekeerd en zocht steeds in goede verstandhouding met Holland en vooral met Amsterdam te blijven. 't Heette zelfs dat zij door Spanje gewonnen was. Zoo kwam het dat hij alles toeliet, liever dan den strijd aan te binden; tot het vaststellen van een instructie voor den griffier toe, hoewel hij vooruit kon weten dat dit zijn creatuur Musch, die jaren lang op de schandelijkste wijze misbruik had gemaakt van den invloed, dien die post hem verschaft had, een schandelijk en ellendig einde moest berokkenen; ja, hij verzette zich niet eens tegen het opstellen eener instructie voor de Hollandsche leden der Staten-Generaal, waarbij de souvereiniteit der provinciën in krasse termen werd uitgesproken en duidelijk een terugkeer tot de richting van Oldenbarnevelt werd aangekondigd.

Zoolang hij leefde, kon dit gaan; maar 't was niet te ver-

wachten, dat zijn zoon, die hem zonder verwijl in alle hooge waardigheden kon opvolgen, zijn voorbeeld zou volgen. En dan was de botsing onvermijdelijk. Hoe die zou afloopen was kwalijk te berekenen; want 't was zeker, dat geen klein gedeelte der burgerij, althans in Holland, de regenten zou steunen in een strijd, die een strijd voor 's lands vrijheden scheen.

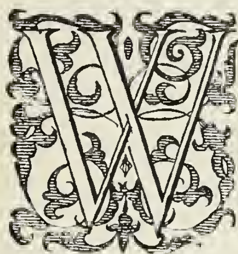
Zoo schitterend dan ook, dank zij den Munsterschen vrede, het eerste tijdperk onzer gouden eeuw sloot, de staatkundige toestand was somber genoeg. Een burgeroorlog kon voor de deur staan.

VIERDE HOOFDSTUK.

De Staatsinrichting der Provinciën.

AS de Nederlandsche republiek in onze negentiende-eeuwsche oogen al een wonderlijk samenstel, haar deelen voldeden haast nog minder aan de eischen, die wij aan behoorlijk georganiseerde staatslichamen plegen te stellen. Alle waren anders ingericht: geen een geleek op het andere; alleen één ding hadden zij gemeen: dat de souvereiniteit berustte bij de Staten van het gewest, en dat deze het gezag uitoefenden in vereeniging met den stadhouder en door middel van colleges van gedeputeerden.

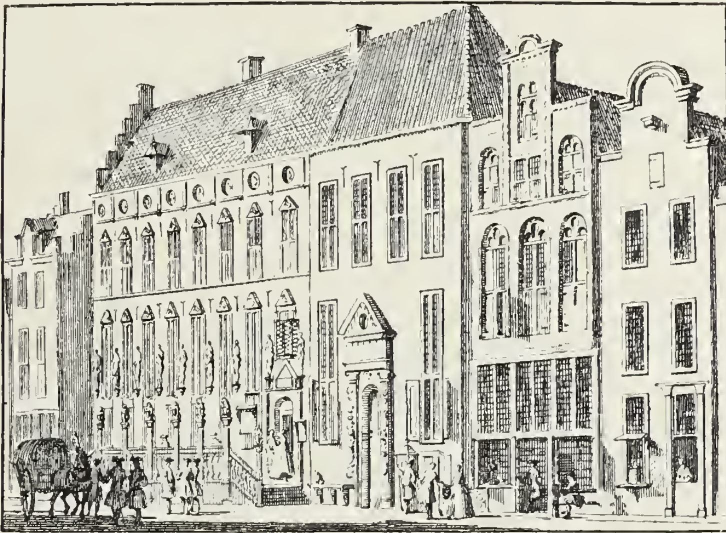
Ik behoef wel niet te zeggen, hoe dit kwam. Toen de omwenteling uitbrak, waren de Nederlandsche gewesten wel reeds uitwendig vereenigd, maar was er door de landsheeren pas een begin gemaakt met de invoering van inwendige hervormingen. Voor een deel was de omwenteling juist tegen die hervormingen gericht, en zoo bleven in alle gewesten allerlei middeleeuwsche instellingen bestaan, die anders voor meer gelijkvormige zouden hebben plaats gemaakt. Maar te gelijk waren bij de geweldige veranderingen, die plaats hadden gehad, allerlei inrichtingen gewijzigd of afgeschaft.

De inrichting, die onder de Republiek in de verschillende gewesten bestond, was geen nieuwe, maar ook niet meer de oude: op allerlei punten was deze gewijzigd en lang niet altijd ten goede. Zelfs in Holland en Zeeland, waar meer dan elders gebroken was met het verleden, waren de meeste organen der oude regeering gebleven.

Wel was daar door de opdracht der hooge overheid aan Prins Willem I het stadhouderschap, dat geen reden van bestaan had, als de algemeene landsheer niet meer werd gehoorzaamd, te niet gedaan, maar in 1585 werd het weder hersteld ten behoeve van Maurits, zoodat van toen af weder alle provinciën stadhouders hadden.

Want in de andere gewesten had men, na het uitbreken der nationale beweging, den stadhouders de bevoegdheid gelaten, die zij namens den landsheer uitoefenden. Men wilde niets veranderen, het landsheerlijk gezag niet afschaffen en liet dus ook het stadhouderschap in wezen. Maar daar de Staten nu het landsheerlijk gezag in bezit hadden genomen en de landsheeren aan hun stadhouders slechts een gedeelte hunner rechten hadden toevertrouwd en andere zichzelven of althans hun algemeenen landvoogd hadden voorbehouden, was de verhouding nu een geheel andere dan te voren. De stadhouders oefenden enkele rechten der souvereiniteit zelfstandig uit, als vertegenwoordigden zij nog de oude landsheeren, zooals b. v. de magistraatsbestelling, d. w. z. het benoemen der leden van de overheid in de steden, maar zij bezaten verder slechts zooveel gezag als de Staten hun opdroegen. Vandaar dat beiden in een wonderlijke verhouding tot elkander geraakten. Want terwijl dus na de vestiging der Republiek de Staten van ieder gewest zelfstandig hun stadhouder kozen, oefende deze van zijn zijde door de magistraatsbestelling grooten invloed op hun samenstelling uit en waren beiden dus wederkeerig van elkander afhankelijk. En die verhouding werd te moeilijker, sedert na 1589 uitsluitend de hoofden der beide takken van het huis van Nassau het stadhouderlijk gezag bezaten en het volk op deze en in 't bijzonder

op die van den oudsten tak, op de prinsen van Oranje, al de aanhankelijkheid overbracht, waardoor 't zich, voor een deel althans, al van oudsher had gekenmerkt. Doch hierover sprak ik al eerder. Het bekleeden van het kapitein- en admiraal-generaalschap door den Prins van Oranje maakte den toestand nog verwarder. Want nu had deze niet alleen een aantal Statenvergaderingen als zijn souvereinen te gehoorzamen en tevens in een aantal gewesten

Stadhuis en Gedeputeerden-kamer te Nijmegen.
Links het Stadhuis, rechts daarnaast de Gedeputeerden-kamer.

verschillende souvereine rechten uit te oefenen, buiten zijn souvereinen om, maar hij was tevens een dienaar van alle gewesten gezamenlijk en had daardoor enkele rechten der Generaliteit tegen de afzonderlijke provinciën te beschermen. Hij was dus geen vorst en geen onderdaan, of liever hij was beiden te gelijk; hij stond te gelijk onder, naast en boven de Staten. Toch was 't ontegenzeglijk, dat in ieder gewest de souvereiniteit, de hoogste macht, hoewel in allerlei opzichten beperkt, uitsluitend toekwam aan de Staten van het gewest en aan niemand anders. Zelfs in die gewesten, waar afzonderlijke kwartieren bestonden, waren deze onderworpen aan het geheel, wanneer 't aan het geheel mogelijk

was een wil te doen blijken. En van stedensouvereiniteit was in Nederland geen sprake; zelfs de eenige stad, die als de Duitsche en Zwitsersche steden een eigen grondgebied bezat, Groningen, had wel autonomie behouden, maar was toch ook een deel geworden van een provincie en was geenszins zelve een provincie geworden, zooals in Zwitserland het geval was met de steden, die als canton in het eedgenootschap traden.

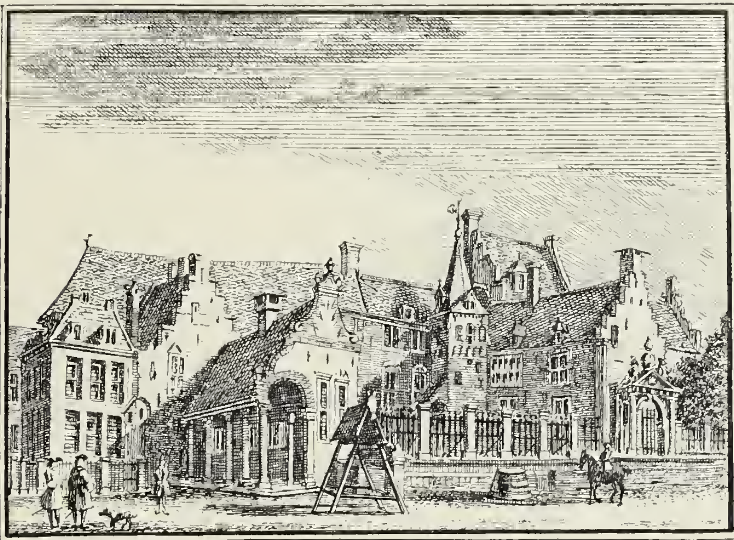
De Statenvergaderingen waren in de verschillende provinciën zoo eigenaardig samengesteld, dat ik hier niet nalaten mag een kort overzicht van die samenstelling te geven.

In Gelderland, dat eigenlijk uit een vereeniging van achtereenvolgens bijeengevoegde deelen bestond, waarmede het graafschap Zutphen door een, eerst uitsluitend persoonlijke, unie was verbonden, bestond de Landdag, zooals die vergadering daar heette, uit de gezamenlijk bijeenvergaderde kwartiersdagen.

Sedert in 1586 het oude Gelre, het zoogenaamde Overkwartier, door de verovering van Venlo en Roermond onder Spaansch gezag was teruggebracht, bestond de provincie uit drie kwartieren, Nijmegen, Zutphen en de Veluwe of, zooals men het kwartier naar de hoofdstad placht te noemen, Arnhem. De Betuwe met Tieler- en Bommelerwaard en Maas en Waal behoorden onder Nijmegen, dat als rijksstad den voorrang had. In ieder kwartier waren twee leden: de Ridderschap, de gezamenlijke, aan zekere vereischten van geboorte en welstand beantwoordende, in het kwartier gevestigde en gegoede gereformeerde edelen, en de stemgerechtigde steden, waaronder de drie hoofdsteden der kwartieren een zekeren voorrang bezaten. In Zutphen hadden een viertal rijksvrije baronnen, de zoogenaamde bannerheeren, vroeger te zamen een afzonderlijk lid uitgemaakt, doch deze hadden hun gehechtheid aan landsheer en kerk moeten boeten met vervallenverklaring van hun rechten en wat sommigen hunner daartegen later ook inbrachten, 't hielp hun niet, zij waren en bleven uitgesloten.

De landdag werd bijeengeroepen door het Hof van Gelderland, dat meer staatkundige bevoegdheden had behouden dan de

overige provinciale gerechtshoven, en deze niet, als de laatste, aan colleges van gedeputeerden der Staten had moeten afstaan. Die oproeping was aan ieder ridder en iedere stad afzonderlijk gericht, zij moest tweemaal 's jaars plaats hebben en wees bij beurten een der drie kwartiershoofdsteden als vergaderplaats aan. Op den bepaalden dag werd de landdag dan door den stadhouder, of het oudste lid van het Hof, oudtijds den kanselier, met grooten toestel en met inachtneming van allerlei, dikwijls afwisselende plechtigheden,

Het Hof te Arnhem.
Kopergravure van H. Spilman naar de teekening van J. de Beyer.

geopend met het doen der »propositie", het ter tafel brengen der aanhangige voorstellen. Was dit gebeurd, dan verliet het Hof en wat verder de plechtigheid had bijgewoond, de vergaderzaal, en werden de drie directeurs gekozen, altijd de burggraaf van Nijmegen en de landdrosten van Zutphen en Veluwe (die steeds leden der Ridderschap waren), die de kwartiersvergaderingen en bij beurten den landdag te presideeren hadden. Dan koos ieder kwartier nog daarbij de twee oudste aanwezige ridders en de burgemeesters van drie steden tot gedeputeerden *ad causas* of *ad hoc*, die met de directeurs de kleine zaken hadden af te doen en de groote

hadden voor te bereiden. Op deze kwam eigenlijk alles aan, vooral in de kwartieren, want op hun gemeenschappelijke vergaderingen werd niet gestemd. Was de zaak genoegzaam voorbereid, dan werd in ieder kwartier afzonderlijk een besluit genomen, om een meerderheid te verkrijgen, waarbij de zonderlingste combinatiën plaats hadden, en nog wel in ieder kwartier verschillende. Zoo vormde b. v. in het kwartier van Nijmegen een derde der Ridderschap met de drie steden een meerderheid, maar in dat van Zutphen was daartoe de meerderheid der ridders en de stem van Zutphen en nog een stad noodig. Waren de kwartieren met hun besluiten gereedgekomen, dan kwamen zij weder bijeen in den landdag, en wat twee hunner bleken goed te vinden gold dan als landdagsbesluit, behalve bij financiezaken, waar eenstemmigheid vereischt werd, of, zooals de Gelderschen zeiden, bij zaken van bezwaar, waardoor nieuwe lasten opgelegd werden. Kwam men niet tot een resultaat, wat licht kon gebeuren, als in een of ander kwartier geen meerderheid was te vinden, dan had de stadhouder te beslissen.

Zegel der Staten van Gelderland.

Hoe moeilijk 't was op die wijze zuivere stemmingen te verkrijgen, hoe licht een kwaadwillige oppositie iets kon verhinderen en hoe tevens, door het winnen van enkele stemmen van ridders, besluiten bij verrassing konden worden doorgedreven, laat zich begrijpen. Gelderland was altijd een broeinest van ongerechtigheid, waar de Prins van Oranje, ook voordat Willem II en later Willem III door groote landaankoopen zich veel persoonlijken invloed hadden verworven, door allerlei middelen de Staten naar zijn hand kon zetten. Want ook het dagelijksch bestuur had de stadhouder daar

niet in zoo ruime mate als elders met de Gedeputeerde Staten te deelen. De drie ridders en drie afgevaardigden van steden, die in elk kwartier voor drie jaar als zoodanig optraden, behandelden alleen geldzaken, zoowel die van hun kwartier als, allen te zamen, die der provincie, en hun even talrijke buitengewone ambtgenooten moesten alleen de rekeningen der drie landrentmeesters der kwartieren hooren. Verder had het Hof vele bevoegdheden, die elders den gedeputeerden der Staten toekwamen. Dat had het te danken aan het groote beleid, waarmede van 1579 tot 1586 de beroemde kanselier van Gelderland, Elbertus Leoninus, als zijn president, nevens en in plaats der stadhouders, het bewind over het gewest gevoerd had en er meer dan iemand toe had bijgedragen om dit aan de Staatsche zijde te houden. De post van kanselier, die eigenlijk de vice-president van dat regeeringscollege was, als welks officieele voorzitter de stadhouder gold, bracht natuurlijk een groot gezag mede. Misschien wel dat men hem daartoe weldra ophief en voortaan het oudste lid deed voorzitten. De leden, gewone en buitengewone, werden uit een voordracht der kwartieren door den stadhouder en het Hof zelf benoemd. Het openbaar ministerie werd waargenomen door een momber, die vooral voor de rechten der provincie had te waken. Eigenaardig was 't in Gelderland, dat het Hof maar voor een deel uit rechtsgeleerden bestond en verder uit ongestudeerde

Elbertus Leoninus.
Kopergravure van P. W. van Megen naar de teekening van H. Pothoven.

leden van adel. Trouwens de edelen hadden hier meer dan elders de rechtspraak in handen.

Bij het verschil van recht in de verschillende kwartieren, bij de vele afwijkingen der Geldersche rechtsgewoonten en instellingen van die van andere landen, was daardoor een groote macht in de handen van den adel gelegd. Ook de hoofdambtenaren der kwartieren, de burggraaf van Nijmegen en de landdrosten van Zutphen en Veluwe, hadden een uitgebreide bevoegdheid, de ambtlieden in de onderdeelen der kwartieren een, die maar weinig minder beteekende. Alle dergelijke posten werden door edelen bekleed. Alleen de hoofdsteden konden zich tegen den adel verzetten; maar daar was steeds een met dezen nauw verbonden patriciaat aan het bewind, dat met hem alle aanzienlijke betrekkingen deelde. De kleine steden bezaten wel evenzeer zelfbestuur als de groote, maar zij waren niet veel meer dan landstadjes. Inwonende edelen zaten er niet zelden in de regeering. De hoofdsteden, die een deel van den rivierhandel bezaten, konden wat welvaart betrof, hoogstens met de middelmatige steden van Holland vergeleken worden, want die was in Gelderland ten gevolge van den opstand ook niet toegenomen, zooals in de zeeprovinciën het geval was geweest, en de armoede en achterlijkheid van het gewest stonden in scherpe tegenstelling tot zijn aanspraken om in alle gemeenschappelijke zaken den eersten rang te bekleeden, omdat het een hertogdom was. Vandaar dat nergens scherper tegenstelling met Holland was. Niet het minst ook daardoor, dat in geen gewest het Duitsche karakter der Nederlanden meer was bewaard dan in Gelderland, terwijl het nergens zoo geheel verdwenen was als in Holland.

Holland toch was eigenlijk tegen den wil van het Rijksgezag ontstaan en had zich eerder tegenover dan met behulp van dat gezag weten te handhaven. 't Was daarenboven steeds gemengd geweest in den eeuwenlangen strijd tusschen Engeland en Frankrijk; de groote geschilpunten in het Duitsche rijk daarentegen hadden het haast niet geraakt. 't Was bij uitnemendheid een zeepro-

vincie: aan zijn ligging bij de zee en de riviermonden had het zijn bestaan te danken.

In een dergelijk land stond natuurlijk de adel in invloed verre achter bij de steden. Niemand was er dan ook, die zich ergerde, dat de Ridderschap hier slechts één enkele stem ter Statenvergadering uitbracht, niet meer dus dan de kleinste stad. Te minder, omdat, als 't ware ter vergoeding, aan dit zich uit de adellijke geslachten van Holland aanvullend college groote voorrechten waren toegekend. Het bracht op de Statenvergadering over elke zaak het eerst zijn gevoelen uit, dat, met redenen omkleed, meestal door vele steden gevolgd werd. In vroeger tijd was daar waarschijnlijk de voorzitting aan verbonden geweest, want er is geen andere reden te bedenken, waarom de advocaat des lands, die in de eerste plaats de raadsman der Ridderschap was, dien gewichtigen post zou hebben waargenomen. In iedere commissie of deputatie van gewicht was het steeds door één lid vertegenwoordigd; één zat levenslang in het college van Gecommitteerde Raden en was daar de eerste persoon. Daardoor verkregen de leden der Ridderschap een grooten invloed, vooral bij het vergeven van posten. Evenwel werden niet, als in Gelderland, de meeste betrekkingen aan hun verwanten gegeven; zelfs posten, die een adellijk karakter droegen, als het houtvesterschap of het stadhouderschap der leenen, werden soms door onadellijke personen waargenomen.

Het college bestond uit weinige personen, zes tot acht gewoonlijk, bij coöptatie gekozen, meestal uit dezelfde geslachten; zelfs was 't gewoonte, dat de zoon den vader opvolgde. Er waren allerlei vereischten voor gesteld, zoodat het zelfs voor de stadhouders hoogst bezwaarlijk was, wanneer zij een hunner gunstelingen, al bezat hij adellijke goederen in de provincie, in het college wilden doen opnemen. Zelfs in 1618 had de toen zoo goed als almogende Maurits groote moeite om de toelating der heeren van Marquette en van Sommelsdijk, François van Aerssens, te verkrijgen. 't Is waar, dat de toelating van twee creaturen van den Prins, die daarenboven Zuid-Nederlanders van geboorte waren

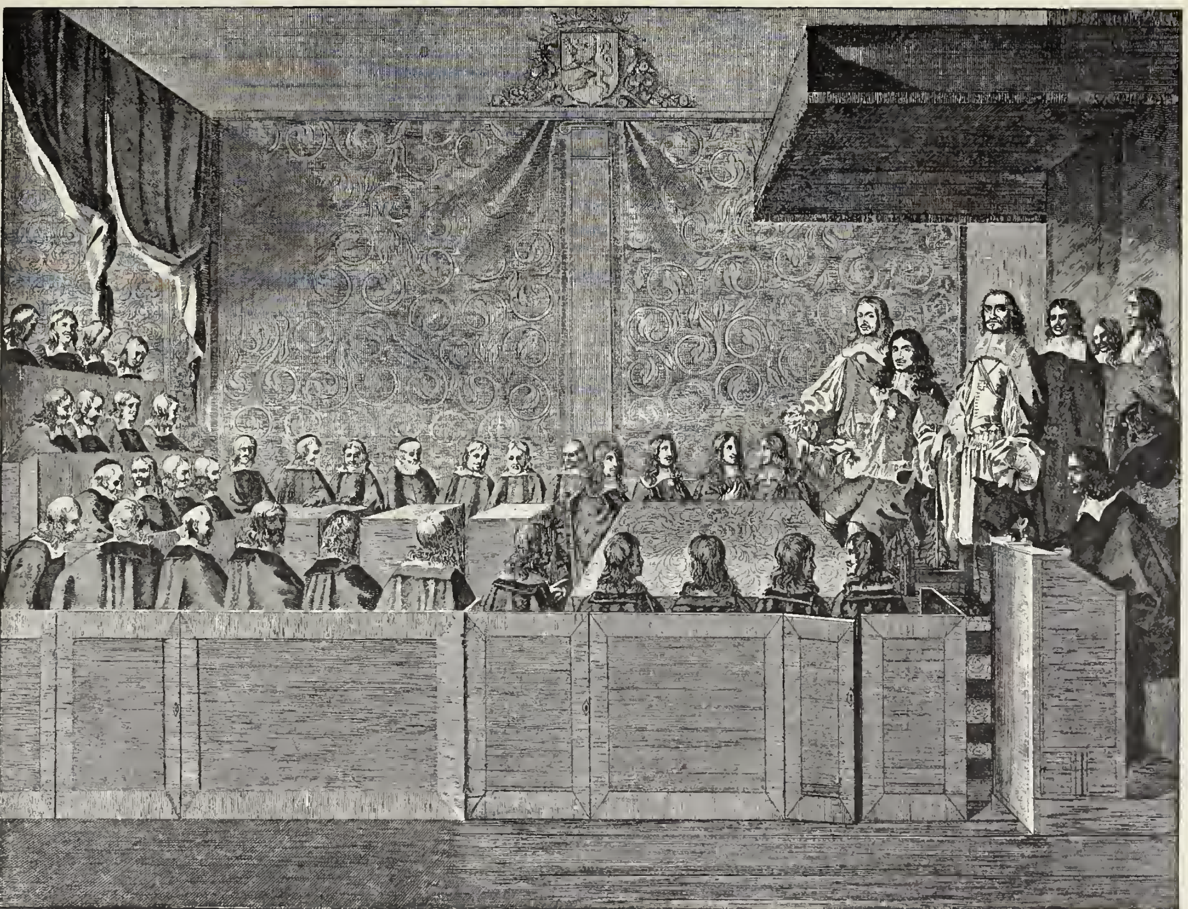
(Aerssens was een Brusselaar, Marquette een Henegouwer) en wier benoeming de meerderheid omzette, den reeds zittenden Hollandschen heeren natuurlijk niet naar den zin was.

Op de zitting in dit college werd te meer prijs gesteld, daar de leden der Ridderschap niet als de stedelijke magistraten door den stadhouder van hun ambt konden worden beroofd, dat daarenboven levenslang was; zij bezaten daardoor een groote mate van onafhankelijkheid. Wanneer men bedenkt, dat de Ridderschap niet alleen den geheelen adel, maar het geheele platteland, het geheele grondbezit in de provincie vertegenwoordigde en eigenlijk heette op te komen voor ieder, die niet zelf in de Staten was vertegenwoordigd, waren dergelijke voorrechten niet vreemd.

François van Aerssens.
Kopergravure van J. Houbraken naar M. Miereveld.

Na de Ridderschap volgden eerst de zes zoogenaamde »groote" steden, die, welke onder de Oostenrijksche landsheeren geregeld ter dagvaart, zooals men de Statenvergadering toen placht te noemen, werden beschreven. Die zes waren vooreerst Dordrecht, de oudste stad, de hoofdstad van het zuiderkwartier, het eigenlijke Holland, dan Haarlem, Delft en Leiden, die alle in de dertiende eeuw steden van gewicht waren geworden, verder Amsterdam, reeds in het begin der zestiende eeuw de machtige hoofdstad van het Noorden, de mededingster van Antwerpen, en eindelijk Gouda, dat wel geen eigenlijke graaflijke stad was, maar nadat het rechtstreeks onder de lands-

Karel II, koning van Engeland in de vergaderzaal der Staten van Holland en West-Friesland (1660).

heeren was gekomen, als middelpunt van verkeer binnenslands en met Utrecht, groot gewicht had.

Rotterdam daarentegen stond in de dagen van Keizer Karel nog verre bij Dordrecht achter; eerst in den tijd van Leicester is die stad begonnen, dank zij haar uitnemende ligging, den handel tot zich te trekken. Toch was 't al in 1572 van zooveel beteekenis, dat het terstond de eerste plaats na de groote steden kreeg; later werd het eigenlijk tot deze gerekend, zoodat het b. v. evengoed als deze een afzonderlijk lid in het college van Gecommitteerde Raden stelde.

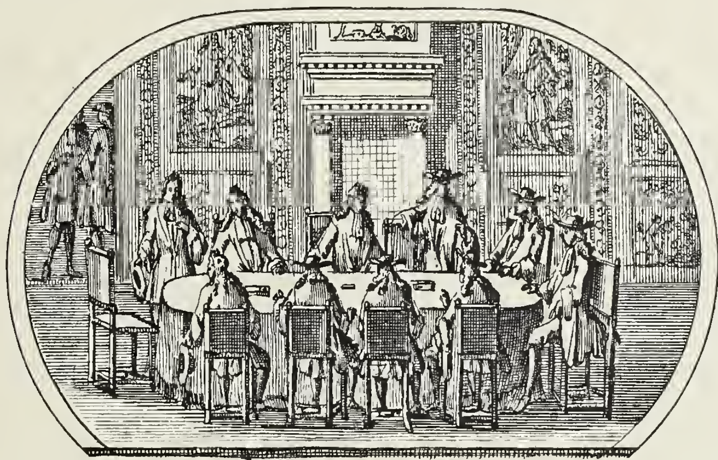
De kleinere steden plachten in de eerste jaren vrij willekeurig op te komen of weg te blijven. Gorinchem, Schiedam, Den Briel en Schoonhoven werden echter bijna altijd vertegenwoordigd en kregen dan ook bij de ordonnantie op de regeering, die in 1581 door de Staten van Holland en de hooge overheid werd vastgesteld, het recht om in de gewone vergadering, het zoogenaamde Statencollege, afgevaardigden te zenden. Dat zelfde recht werd aan drie steden van Noord-Holland, Alkmaar, Hoorn en Enkhuizen, toegekend. Alle andere steden van eenig aanbelang zouden bij gewichtige zaken tot een zoogenoemde groote vergadering worden opgeroepen, wat tot aan Leicesters tijd nog meermalen geschiedde. Ook zijn bij die gelegenheid in den beginne soms nog andere edelen dan die zitting hadden in de Ridderschap tot dergelijke vergaderingen toegelaten. Doch de West-Friezen en Waterlanders waren daar niet mede tevreden. Zij meenden, dat het in de jaren 1573 tot '76 door Haarlems verovering geïsoleerde Noorderkwartier niet genoegzaam vertegenwoordigd was en eischten, dat ook Medemblik en de drie kleine steden van Waterland, Edam, Monnikendam en Purmerend, geregeld tot de ordinaris vergadering zouden worden opgeroepen, en hebben hun wil doorgezet. Zoo zaten er dan nevens de Ridderschap de afgevaardigden van achttien steden in de vergadering der Staten van Holland.

Die vergadering, welke, zooals alle regeeringscolleges, die in

Den Haag hun zetel hadden, op het Binnenhof vergaderde, was niet permanent, maar kwam toch veel meer bijeen dan de statenvergaderingen der andere gewesten. Want haast alle zaken, die het land aangingen, raakten ook het bijzonder belang der provincie en niet zelden ook van de steden. 't Kwam er steeds op aan Holland en in Holland de aanzienlijkste steden te winnen, wanneer men iets wilde verkrijgen van de Staten-Generaal; want hoewel Holland lang niet alles kon doorzetten, het kon alles beletten. Sedert 1572 had het gewest een geheel bijzondere plaats ingenomen; in de confederatie met Zeeland, den Prins van Oranje en de landen van Bommel en Buren van 1575 en '76 had het natuurlijk veel meer beteekend dan de andere bondgenooten te zamen; na de Pacificatie had het meer gegolden als een bondgenoot der in de Staten-Generaal vertegenwoordigde gewesten dan als een hunner; zoo had het toen ter tijde steeds een afzonderlijke krijgsmacht bezeten, wat eenigermate het geval bleef tot aan Leicesters vertrek. Eerst op dat tijdstip was het eigenlijk getreden in de rij der andere gewesten, maar toen was dan ook het algemeen bestuur vanzelf onder Hollandschen invloed geraakt en waren de Hollandsche stadhouder en de Hollandsche landsadvocaat de leiders der Republiek geworden. Er gebeurde niets van belang of 't werd in de Staten van Holland behandeld, eer het bij de Staten-Generaal ter tafel kwam. Trouwens reeds alleen het aandeel, dat Holland in de gemeenschappelijke lasten der verdediging droeg, was zóó overwegend, dat de andere provinciën niets zonder Holland vermochten, want het bedroeg zelfs in den tijd, toen Gelderland en Overijsel niets konden bijdragen, 64 °/o.

Dit deelnemen aan alle algemeene zaken verdubbelde echter de werkzaamheden der Hollandsche Staten, zoodat zij dan ook op den duur één enkelen dag in de week afzonderden voor kleine, dagelijksche zaken en op de andere alleen staatszaken behandelden. Dat was te meer noodig, daar over dergelijke zaken dikwijls, als rakende financiën of quaestiën van regeering, eenstemmig moest worden besloten en dit moeilijk te verkrijgen was. Want sedert

Leicesters tijd zagen de regenten en ook de burgerijen der steden in drie dingen, die wij tegenwoordig niet zelden als bronnen van alle kwaad beschouwen, ware palladia der vrijheid: 1°. in de verplichting der afgevaardigden om volgens hun last te stemmen, 2°. in het recht om in een aantal zaken eenstemmigheid te eischen, 3°. in het recht der minderheid om zich niet te schikken. Door die opvatting waren de Staten tegenover de steden machteloos. Een groot deel der dagelijksche zaken kwam alleen in handen van Gecommitteerde Raden, een college van grooter zelf-

Vergadering der Gecommitteerde Raden.
Gedeelte eener oude kopergravure.

standigheid dan de Gedeputeerde Staten der andere gewesten. Deze toch waren slechts commissiën uit de statenvergaderingen, belast met het afdoen of voorbereiden van zaken, gedurende den tijd, dat de Staten niet zelve bijeen waren. De Gecommitteerde Raden daarentegen waren een dagelijks bijeenkomend college, belast om uit naam der Staten het dagelijksch bestuur te voeren nevens den stadhouder. Om dezen ter zijde te staan of in zekeren zin te vervangen waren zij eigenlijk ingesteld. De leden werden ook niet door de Staten gekozen, maar afzonderlijk door de Ridderschap en de steden, die het recht hadden afgevaardigden te stellen. Er waren in Holland twee colleges van Gecommit-

teerde Raden. In het eene, dat in Den Haag placht te zetelen en dat niet zelden ook in de algemeene politiek betrokken werd, vooral als de Staten zelve geen zitting hielden, werd het eerste lid voor zijn leven door de Ridderschap benoemd, acht andere waren voor drie jaar afgevaardigd door de zes groote steden en Rotterdam en Gorinchem, terwijl een tiende lid om de twee jaar bij beurten door Schiedam, Den Briel en Schoonhoven werd gesteld. Daarentegen zaten in het andere, dat gewoonlijk te Hoorn gevestigd was, zeven leden, die ieder door een der zeven steden van Noord-Holland waren afgevaardigd. Dit laatste college, dat zijn afzonderlijk bestaan dankte aan den val van Haarlem en de moeilijke gemeenschap, welke daarna tot 1576 tusschen Noord- en Zuid-Holland bestond, had een uitsluitend plaatselijke bevoegdheid, maar die in dien beperkten kring zeer uitgebreid was, totdat de stichting van een admiraliteitscollege in het kwartier het van een deel zijner werkzaamheid onthief, die vroeger vooral in het besturen der verdedigingsmiddelen had bestaan. De Gecommitteerde Raden hadden, behalve de zorg voor dagelijksche zaken en de financiën (er werd alleen op hun ordonnantie betaald) en voor benoemingen tot minder gewichtige posten, in de eerste plaats tot de officiersplaatsen beneden den rang van kapitein in de korpsen, die ter repartitie van Holland stonden, ook een rechterlijke bevoegdheid, vooreerst in belastingzaken, dan bij geschillen tusschen steden en particulieren en verder met name in zaken van staat en die de veiligheid of het algemeen belang betroffen, muntvervalsching b. v.; daarenboven bezaten zij de hooge politie, terwijl zij met den stadhouder het recht van patent (d. w. z. van bevel tot garnizoensverwisseling) deelden, wat oorzaak was, dat deze geen troepen kon verplaatsen zonder hun medewerking. Het college in Den Haag was daardoor een zeer gewichtig college, dat alle dagen twee malen bijeenkwam en steeds overleg pleegde met den raadsman der Staten, den landsadvocaat, of, zooals hij na 1618 heette, den raadpensionaris.

Dit ambt bezat in Holland een gewicht als in geen ander

Vergaderzaal van de Staten van Holland en West-Friesland in het begin der 18de eeuw.

Kopergravure van J. C. Philips naar M. Terwesten en G. van Giessen.

gewest, hoewel bij alle statenvergaderingen behalve in Gelderland een dergelijk vast ambtenaar uit den aard der zaak, wegens zijn ervaring, soms niet minder gewicht bezat dan het invloedrijkste lid. Maar het groote overwicht, dat Holland in de Republiek uitoefende, maakte van den raadsman der Hollandsche Staten, zooals ik reeds vroeger opmerkte, den leidsman der buitenlandsche en niet zelden ook der binnenlandsche staatkunde van het geheele gemeenebest. Als de Prins van Oranje niet zelf de buitenlandsche betrekkingen voor zijn rekening nam, was er geen gewichtiger betrekking in den staat, als het ambt ten minste bekleed werd door een man van karakter en bekwaamheid; zelfs al was de raadpensionaris slechts de dienaar van den Prins, zooals met enkele van Oldenbarnevelts opvolgers het geval was, dan bezat hij nog altijd een aanzienlijke macht.

Het ambt dankte zijn ontstaan aan de noodzaaklijkheid, waarin de Staten der verschillende gewesten onder de Oostenrijksche landsheeren waren geraakt om tegenover de meest uit juristen bestaande regeeringscolleges zich te voorzien van rechtsgeleerden bijstand. Die zelfde noodzaaklijkheid dwong ook de steden zoogenaamde pensionarissen, bezoldigde raadslieden, in dienst te houden. Vóór den opstand had de landsadvocaat nog niet veel te doen dan den Staten van raad te dienen, hen in processen te vertegenwoordigen en voor hen het woord en de pen te voeren tegenover de regeering. Rechtstreekschen invloed op den gang van zaken oefende hij nog niet uit.

Maar met het jaar 1572 werd het anders. Nu de Staten de staatkundige bevoegdheid van het Hof voor zichzelve hadden in beslag genomen, werd zijn werkzaamheid veel uitgebreider. Reeds Paulus Buys bezat een zeer ruime bevoegdheid, die nog grooter werd, toen de Prins na 1577 zich meestal niet in Holland kon ophouden en aan de zaken van het gewest maar geringe aandacht kon schenken. Hij werd toen in vele opzichten diens plaatsvervanger. Evenwel weten wij te weinig van Buys en zijn werkzaamheid om er een oordeel over te kunnen vellen. Haar gewicht verkreeg de

betrekking eerst door de benoeming van Oldenbarnevelt. De voor dezen opgestelde instructie heeft bijna onveranderd voor zijn opvolgers gegolden.

Volgens die instructie dan had de advocaat, behalve de waarneming der belangen van het land en de Staten in alle processen, de verplichting om op alle vergaderingen der Staten te verschijnen en daar de zaken ter tafel te brengen, de opiniën op te teekenen en daaruit te concludeeren, en dan de conclusie te resumeeren en te extendeeren tot een formeele resolutie. Hij was dus tegelijkertijd president en secretaris. Het eerste schijnt hij geweest te zijn als woordvoerder der Ridderschap, welk college hij verplicht was in 't bijzonder van raad te dienen. Om zijn post naar behooren waar te nemen, moest hij kennis nemen van alle brieven, die aan de Staten werden gericht, en was hij dus veel meer voorbereid dan de andere leden der vergadering. Daarenboven moest hij alle vergaderingen van Gecommitteerde Raden bijwonen; hij wist dus alles wat daar omging en was de tusschenpersoon tusschen de beide colleges. Zoo ging letterlijk alles door zijn handen.

Paulus Buys.

Natuurlijk viel alles wat bij de Staten-Generaal moest behandeld worden binnen den kring zijner werkzaamheid. Hij moest in de eerste plaats de denkbeelden, door de Hollandsche afgevaar-

digden ter Staten-Generaal voor te staan, onder woorden brengen en gewoonlijk ook zelf in naam van het gewest daar mededeelen en toelichten; want hij was vast lid der Hollandsche deputatie, evenals de pensionarissen altijd leden der stedelijke deputaties in de Staten van Holland plachten te wezen. Dientengevolge was hij als 't ware vast lid der Staten-Generaal. En daar hij ongeveer alles wist wat daar ter tafel zou komen en niets daar kon worden vastgesteld zonder zijn medewerking, daar het altijd bezwaarlijk en meestal onmogelijk was om daar iets door te zetten tegen den wil van Holland, had hij ook op die vergadering een buitengewonen invloed. In de meeste commissiën van belang, vooral voor de betrekkingen met het buitenland, die natuurlijk bijna altijd van meer belang voor Holland waren dan voor de andere gewesten, kreeg hij met een ander lid van Holland een plaats, nevens een lid uit ieder der andere gewesten. Om nu echter van de zaken, welke het buitenland betroffen, behoorlijk op de hoogte te zijn, moest de advocaat gerechtigd zijn zoowel met de vreemde gezanten in Nederland als met de Nederlandsche gezanten in het buitenland in overleg te treden. Dit laatste geschiedde te eerder, daar de eerste vaste gezant (resident, zooals men zeide), die in Engeland voor de Nederlandsche belangen waakte, Joachim Ortel, in den beginne alleen een opdracht van de Staten van Holland had en dezen in 't bijzonder was opgedragen alles aan den advocaat mede te deelen. Toen de gezant ook door de Staten-Generaal ge-

Zegel van Holland en West-Friesland.

machtigd was, richtte hij wel in de eerste plaats aan deze zijn brieven, maar al wat niet onmiddellijk voor ieders ooren geschikt was, werd door hem aan den advocaat geschreven. Hetzelfde deden weldra ook de vaste gezanten in Frankrijk en overal elders. Natuurlijk waren 't meestal Hollanders, die deze posten waarnamen, maar ook Zeeuwen en personen uit andere provinciën plachten met den machtigen advocaat te correspondeeren. En dit werd gewoonte. De raadpensionaris van Holland bleef gewoonlijk, als 't ware van rechtswege, de vertrouwde tusschenpersoon tusschen de gezanten en de Staten-Generaal. In het buitenland gold hij dan ook als de eerste minister der Republiek, tot wien ieder buitenlandsch gezant zich had te wenden, wilde hij in Nederland iets uitwerken.

Behalve de buitenlandsche zaken, waren 't nog vooral de financiën, waarin de raadsman der Staten van Holland moest doorkneed zijn. Want de financieele draagkracht van Holland was de grondslag, waar de macht van den geheelen staat op rustte. Het belastingwezen was, zooals wij weten, eigenlijk geheel provinciaal, en in de vele gevallen, waarin Holland tijdelijk het voor de Generaliteit noodige geld moest verschaffen, waren gewoonlijk Holland buitengewone middelen voor noodig, welks financiewezen dientengevolge weldra zeer ingewikkeld werd. 't Kwam er vooral op aan het crediet van het gewest tegen alle schokken te beveiligen, en dus steeds voorzichtige besluiten te nemen. Nu waren, wel is waar, de meeste Hollandsche regenten kooplieden, maar toch werden van hun raadsman alle eigenschappen vereischt, die een goed financier kenmerkten.

't Was dan ook wel een bewijs, dat men na Oldenbarnevelts val bedoelde het ambt zoo goed als te vernietigen, dat men in de instructie van Anthonis Duyck, die, na de tijdelijke waarneming door Andries de Witt, in 1621 als raadpensionaris optrad, het verbod plaatste, om brieven te openen, die aan de Staten gericht waren, met vreemde gezanten en ministers of gezanten buitenslands te correspondeeren en zich met het vergeven van posten en de financiën te bemoeien. Reeds Duyck klaagde, dat

't op die wijze onmogelijk werd den post waar te nemen. Vanzelf slopen de oude gewoonten weder in ten tijde dat Pauw en Cats het ambt bekleedden, maar Frederik Hendrik en zijn Geheim Besogne ontnamen hun het grootste deel hunner verantwoordelijkheid.

Het raadpensionarisschap van Holland was toen alleen daarom van meer gewicht dan hetzelfde ambt in Zeeland, omdat Holland

Adriaan Pauw.
Kopergravure van P. Holsteyn naar G. Terburch.

zooveel belangrijker gewest was. Juist hierin ook lag de reden, waarom, hoe nauw de beide gewesten ook vanouds verbonden waren, toch tusschen Holland en Zeeland altijd een soms lang niet geringe spanning bestond. Want Zeeland vreesde altijd door Holland als 't ware geannexeerd te worden. En zijn zelfstandigheid wilde het kleine gewest vóór alles bewaren. Trouwens de Zeeuwsche eigenaardigheden waren zichtbaar genoeg; er bestonden zóó groote verschillen tusschen de inrichting der beide landen, met name ook in die der Statenvergaderingen, dat men van deze

zeggen kan, dat zij maar in één opzicht overeenkwamen, nl. daarin, dat in beide gewesten de macht van den adel zeer beperkt was.

In Zeeland was dat aan geheel andere oorzaken toe te schrijven dan in Holland. 't Lag daaraan, dat de oude adelgeslachten bij den opstand alle de zijde des konings hadden

„'t Hof van Zeeland".

gehouden, terwijl de eenige adellijke grondbezitter, die dat niet deed, de Prins van Oranje zelf was. Ook zonder diens aanspraken op den rang van Eersten Edele van Zeeland, zou deze dus de stem van den adel in de Staten hebben bezeten. Maar die, na vele moeilijkheden eindelijk algemeen erkende aanspraken verzekerden hem nu niet alleen deze stem, maar tevens die van de twee steden, aan wier bezit die rang verbonden was, Vlissingen en Veere, die beide, hoewel vazalsteden, wegens hun ijver voor

de zaak van den opstand tegenover het koningsgezinde Middelburg tot de vergadering der Staten waren toegelaten.

't Was een zonderlinge geschiedenis geweest, welke op die wijze ten einde werd gebracht. Oudtijds hadden de Staten van Zeeland bestaan uit den abt van Middelburg als eenige »breede geërfde" (niet-adellijke grondbezitter) in het gewest, dus niet als aanzienlijk geestelijke, uit de edelen en uit de vijf »goede" steden, d. w. z. steden, die haar rechten uitsluitend aan den landsheer verschuldigd waren: Middelburg, Zierikzee, Goes, Tholen en Reimerswael. Later was voor een onechte zijlinie van het huis van Bourgondië het markiezaat van Veere en Vlissingen opgericht en daaraan de rang van Eersten Edele toegekend, waaraan enkele rechten verbonden waren, die de andere edelen niet bezaten. Toen nu de laatste bezitter, Maximiliaan van Bourgondië, in 1558 kinderloos stierf, werd het markiezaat te koop aangeboden, maar langen tijd tevergeefs, totdat in 1566 Koning Philips het zelf kocht en dientengevolge een vertegenwoordiger in de Staten deed zitting nemen. Deze vond de plaats intusschen al ingenomen, daar de Prins van Oranje, door zijn invloed als stadhouder, de onmiddellijke erkenning van zijn zoon, den graaf van Buren, die heer van Sint-Maartensdijk was, als Eersten Edele had weten te verkrijgen. Doch natuurlijk deden de gebeurtenissen de daarop gegronde aanspraken vervallen en bleef de Koning in het bezit. Maar hij verzuimde te betalen, zoodat, toen eindelijk de overgave van Middelburg in 1574 aan den binnenlandschen strijd in Zeeland een

Zegel der Staten van Zeeland.

einde had gemaakt, de steden, niet zonder een schijn van recht, de vertegenwoordiging van den graaf van Buren, in dit geval dus den prins van Oranje, konden erkennen, en 's Konings recht vervallen verklaren.

De zaak had intusschen nog grooter gewicht gekregen, daar al de overige edelen het land hadden verlaten en van hun recht om in de Staten te verschijnen vervallen werden gehouden, evenals de bisschop van Middelburg, die in zijn hoedanigheid van bezitter der abdij den eersten stand in de Staten had uitgemaakt. Vlissingen en Veere waren onderwijl, zooals boven al gezegd is, toegelaten; zij waren dus feitelijk geen vazalsteden meer, maar vonden 't noodig zich te dekken tegen alle mogelijke aanspraken en kochten daarom het markiezaat, dat op die wijze gemortificeerd werd. Ongelukkig echter waren zij al evenmin als Koning Philips in staat de koopsom te betalen, zoodat de erven van Maximiliaan van Bourgondië zich in 1581 gerechtigd achtten voor de derde maal een veiling te beproeven. Thans met beteren uitslag: de Prins van Oranje was zelf de kooper en verkreeg daardoor onbetwistbaar het recht van Eersten Edele. Doch hoewel nu Veere en Vlissingen onder het gezag van den markies terugkeerden en deze daar de vrije magistraatsbestelling uitoefenen kon, bleef hun recht om ter Statenvergadering te verschijnen ongekrenkt, en bezat de Prins van Oranje daardoor drie stemmen in de Zeeuwsche Staten. En dat was bijna de helft, daar het eertijds bloeiende Reimerswael, dat meer en meer verviel, zoodat er ten slotte bijna geen inwoners meer waren, opgehouden had als stad mede te tellen.

De andere edelen kregen hun recht van zitting nimmer terug, zoomin die gereformeerd waren geworden als de andere.

Het gevolg van deze veranderingen was ten slotte, dat in plaats van drie standen, prelaat, edelen en goede steden, (welke laatsten samen één stem hadden), voortaan ter Statenvergadering van Zeeland zeven leden, de Eerste Edele en zes steden, verschenen, die elk één stem uitbrachten. Wel heette deze regeling

voorloopig, maar zij bleef bestaan tot aan het einde der Republiek.

De vergadering werd evenals die van Holland geleid door den raadpensionaris, die ongeveer dezelfde bevoegdheid had als zijn Hollandsche ambtgenoot. Het ambt werd dan ook sterk gezocht, hoewel 't slechts voor de provincie beteekenis had. Dat van vertegenwoordiger van den Eersten Edele bracht nog meer invloed en

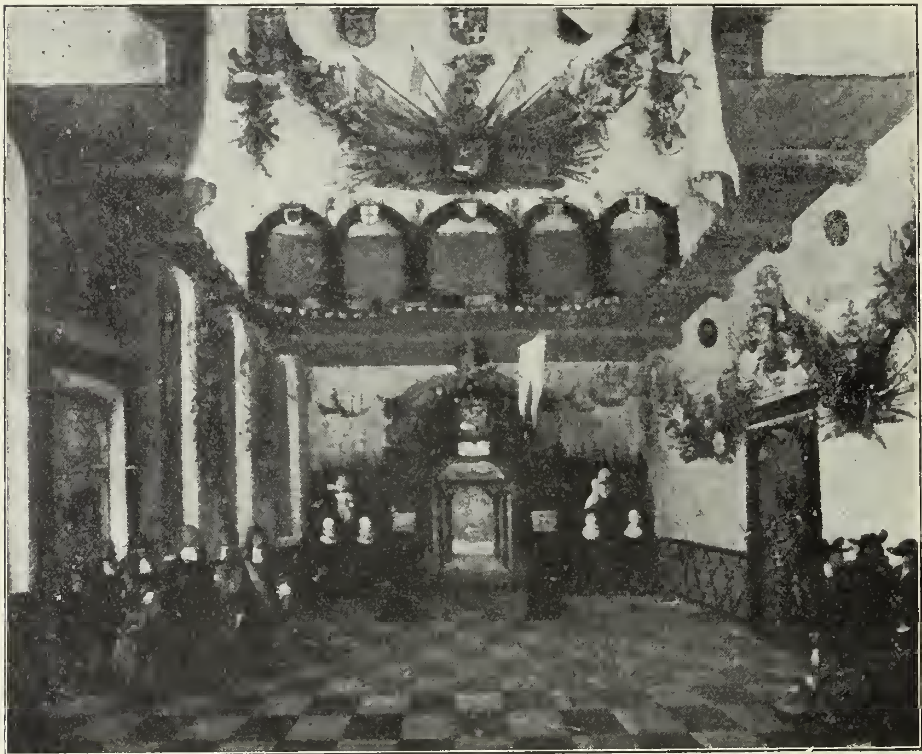

Het aflezen van het regeeringsreglement van de pui der versierde Statenkamer (1673).
Naar een schilderij op paneel der gemeente Utrecht.

voordeel mede en Adriaan de Knuyt, die het onder Frederik Hendrik bekleedde, gold voor den machtigsten persoon in het gewest. Want hij had ook zitting in het college van Gecommitteerde Raden, dat, na allerlei wisselingen, eindelijk in 1586 definitief werd samengesteld uit één afgevaardigde uit elk stemhebbend lid der Staten. Zooals boven al gezegd is, was het tevens college van Admiraliteit, maar werd het, wanneer het als zoodanig optrad, versterkt door een afgevaardigde uit Amsterdam, een, die

bij beurten door Dordrecht, Delft of Rotterdam benoemd werd, en een uit Utrecht, terwijl de Eerste Edele de vergadering verliet.

De bevoegdheid zoowel der Staten als der Gecommitteerde Raden was overigens in Zeeland vrijwel gelijk aan die der Hollandsche collegiën van gelijken naam. Trouwens de beide gewesten

De feestelijk versierde zaal der Statenkamer in 1673.
Naar een schilderij op paneel der gemeente Utrecht.

waren al sinds driehonderd jaar nauw vereenigd en sinds nog veel langer tijd aan elkander verbonden geweest. De daardoor ontstane gelijkvormigheid spiegelde zich ook af in het bestuur, al was dat ook na de Unie van 1576 nog in iedere provincie geheel zelfstandig gebleven, behalve dat in enkele gevallen vereenigde vergaderingen der Staten van beide provinciën konden optreden. Doch uitgezonderd de bij afzonderlijke overeenkomsten bevestigde gemeenschappelijkheid der hoogste rechtscolleges had

na Leicesters vertrek dit verbond geen verdere gevolgen. Integendeel, weldra ontwikkelde zich in Zeeland een geest van jaloerschheid op Holland, die soms tot een bijna redelooze oppositie tegen alles, wat Holland wilde, leidde. Juist de nauwe band, die de gewesten had vereenigd, gaf daartoe aanleiding, want de Zeeuwen wilden bewijzen, dat zij even zelfstandig waren als elk ander deel der Nederlandsche bevolking. Soms kon Holland nog eerder op Utrechts steun rekenen, hoewel van de herhaaldelijk ontworpen Unie met dit gewest nimmer iets gekomen was.

Zegel der Staten van Utrecht (1632).

Zegel der Staten van Utrecht (1677).

De Statenvergadering van Utrecht droeg anders alle kenteekenen van een oorsprong uit geheel andere toestanden dan die in Holland hadden bestaan. In zoover als ook in Zeeland geestelijkheid, adel en steden ieder één lid in de vergadering uitmaakten, geleek zij op de Zeeuwsche, hoewel ook daarmede een hemelsbreed onderscheid bestond. Immers, het verdrag van 1528, dat alle in het Sticht bestaande rechten bestendigde en alle lichamen tegenover den nieuwen landsheer in gelijke verhouding bracht als vroeger tegenover den bisschop, had aan de gezamenlijke kapittelen der vijf kathedrale kerken van Utrecht de eerste stem in de Staten verzekerd, aan de Ridderschap de tweede en

aan de »stad en steden", Utrecht en de kleine steden, de derde. Doch de afval van de katholieke kerk had de handhaving der kapittelen als eerste lid zeer bezwaarlijk gemaakt. Wel waren de zoo al niet gereformeerd geworden dan toch feitelijk uit de katholieke kerk getreden kanunniken (de aan deze getrouwe konden natuurlijk hun staatkundige rechten niet uitoefenen) zelve meestal van meening, dat men alles bij 't oude kon laten, behalve den eeredienst, maar de Utrechtsche burgerij had dit niet toegelaten. Het in deze stad altijd sterke democratische element had daar een calvinistische kleur aangenomen en zoowel op staatkundige als op godsdienstige gronden zich zóó heftig verzet tegen die handhaving, dat er aan had moeten worden toegegeven. In 1582 was toen die wonderlijke regeling uitgedacht, welke in hoofdzaak tot aan den ondergang der Republiek is blijven bestaan.

De kapittelen verloren alle staatkundige bevoegdheid, maar uit hun gereformeerde leden werden door de Ridderschap en de regeering der stad Utrecht ieder vier personen gekozen, die onder den naam van Geëligeerden voortaan het eerste lid der Staten »verbeeldden", zooals men toen placht te zeggen. De macht in de provincie werd toen gedeeld door den adel en de stedelijke aristocratie, welke na Leicesters vertrek opnieuw de heerschappij aan de kleine burgerij wist te ontnemen en zich ook in het bezit daarvan te handhaven, hoewel 't nog een enkele maal, b. v. bij de onlusten van het jaar 1610, voor een oogenblik aan de laatste gelukte de bovenhand te verkrijgen.

Een voortdurenden strijd had de stad Utrecht te bestaan met de kleinere steden, welke altijd op deelneming aan de derde stem aanspraak maakten. Doch hoewel zij in dien strijd formeel te kort schoot, was van de kleine steden alleen Amersfoort van genoegzame beteekenis om eenigszins in vergelijking met de hoofdstad in aanmerking te komen. Daarenboven woonden vele edelen in de stad, zoodat om zoo te zeggen alle krachten der provincie daar geconcentreerd waren. Zoo vond langen tijd niemand er iets vreemds in, dat in het college van Gedeputeerde Staten,

dat, als overal elders, de staatkundige bevoegdheid van het Hof aan zich had getrokken en uit drie leden uit elk der drie Statenleden bestond, alleen afgevaardigden van de stad zitting hadden. Eerst bij de troebelen in 1610 werd dit veranderd en aan Utrecht slechts het afvaardigen van twee, aan Amersfoort van éen en aan de overige kleine steden het stellen van een vierde lid gegund. Bij de groote macht van dit college, dat het beheer der domeinen, waaronder een goed gedeelte der geconfisqueerde geestelijke goederen, waarvan de stad zich overigens het leeuwendeel had weten te verzekeren, in handen had en ook het geheele verdere financieel beheer, was dit in dien tijd al een heele overwinning.

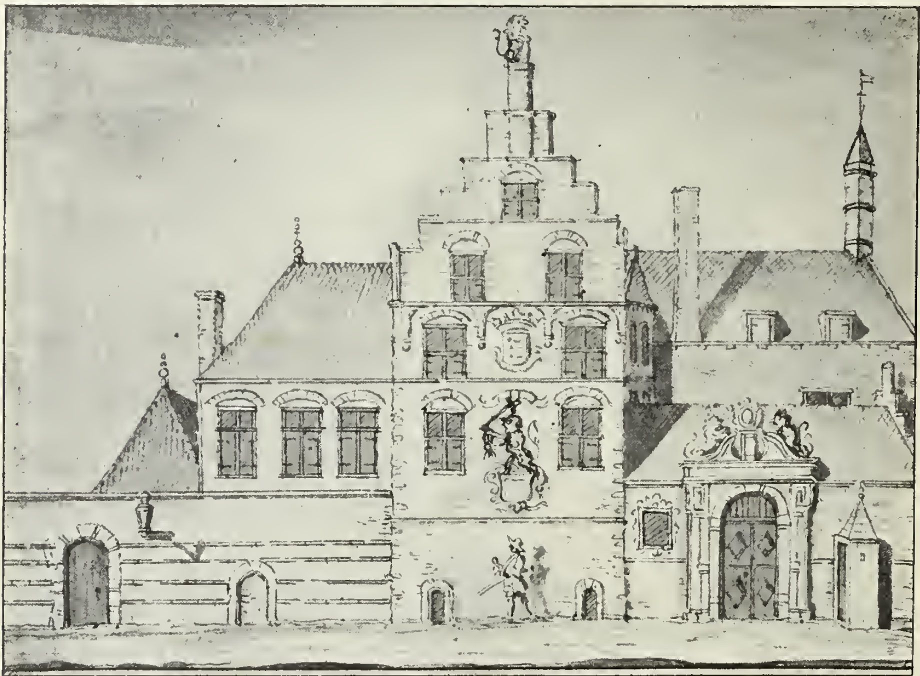

Gillis Ledenberg.
Kopergravure van Cl. J. Visscher.

Zoolang Oldenbarnevelt aan het roer was, had de provincie een hoofdambtenaar bezeten, die ongeveer gelijke macht bezat als de advocaat in Holland. Vroeger had te Utrecht ook dezelfde titel gegolden, maar Floris Thin was de eenige geweest, die dien had bezeten. Na zijn dood werd die betrekking niet meer vervuld, maar de secretaris der Staten verwierf dezelfde positie. Nadat echter Oldenbarnevelts vriend Ledenberg in diens val was medegesleept geworden, hield dit op. Alleen de bijzondere omstandigheden, welke aan Holland een geheel exceptioneele positie verleenden, en niet de aard der betrekking waren oorzaak,

dat de raadpensionaris na den stadhouder de eerste persoon in de Republiek werd en ook in de provincie een buitengewonen invloed uitoefende. In de andere gewesten verwierven de raadslieden der Staten slechts zelden zulk een positie en altijd bleef hun invloed zeer beperkt.

Hadden de gewesten, die ten zuiden en oosten aan Holland grensden, niet alleen langen tijd met het groote gewest in betrek-

„'t Landschapshuis met 't Wachthuis te Leeuwaarden, 1724".
Teekening van J. Stellingwerf.

king gestaan, maar ook in inwendige inrichting er een sterke verwantschap mede gehad, in Friesland was dat geheel anders. Wel was ook daar door de omwenteling het stedelijk element veel sterker geworden, sedert de steden te zamen tot een kwartier waren vereenigd geworden en niet meer tot de drie landschappen Oostergo, Westergo en Zevenwolden werden gerekend, maar toch bezaten zij te samen maar een vierde van de macht, terwijl de groote grondbezitters, die in de laatste alles te zeggen hadden, de drie

andere stemmen in de Statenvergadering in handen hadden. Want reeds sinds eeuwen was de aloude Friesche vrijheid, waarop zoo gestoft werd, niets meer dan een naam geworden en was het grondbezit meer en meer in handen van betrekkelijk weinige familiën geraakt. Dit werd nog meer het geval, toen de geestelijkheid door de omwenteling te niet ging en haar goederen geconfisqueerd werden. Want die kwamen meest alle in het bezit der aristocratie.

Oudtijds hadden in de beide landschappen Oostergo en Westergo, waar eerst later het derde landschap Zevenwolden bij gekomen was, dat vroeger een deel van Oostergo was geweest, de eigenerfden en vrijgeboren grondbezitters in iedere grietenij de macht in handen gehad. De grietenijen waren de onderdeelen der gouwen en stonden ongeveer gelijk met de oude honderdschappen in de Frankische landen. In ieder stond oudtijds een schelte of schout aan het hoofd, die met medewerking van een azige of rechtskundig raadsman de rechtspraak, naar oud-Germaansche wijze, leidde, de vonnissen der dingen (de vergaderingen der grondbezitters) ten uitvoer legde en zooveel noodig het bestuur voerde. Later heette deze ambtenaar grietman. Dorpen kende men in Friesland niet, behalve als onderdeelen van grietenijen, zonder zelfstandig beheer, als groepen huizen met omliggend land om de parochiekerken heen; de kerspelen hadden uitsluitend kerkelijke beteekenis. Op sommige plaatsen was de bevolking dicht opeen komen wonen en waren steden ontstaan, 't meest in Westergo, waar de zee tot handel gelegenheid gaf. Daar had langen

Zegel der Staten van Friesland.

tijd Stavoren gebloeid, de eenige plaats, waar het gezag der graven werkelijk erkend was en waar ook alles een eenigszins Hollandsch karakter droeg. Maar die bloei was sinds lang voorbij, en alleen Franeker trachtte nog soms aan de hoofdplaats van Oostergo, Leeuwarden, den voorrang te betwisten; de overige steden waren landstadjes, behalve Harlingen, dat de haven van het gewest was.

In ieder kwartier, zooals men reeds vóór de omwenteling de gouwen noemde, vormden de volmachten (afgevaardigden) der grietenijen de meerderheid van den landdag. Zij werden door de eigenerfden, eigenaren der »schotschietende", grondbelasting betalende, huizen en »ploeggangen" (bebouwde landen) gekozen. Daarnaast kwamen eertijds enkele aanzienlijken, zoogenaamde heerschappen, en de »prelaten", de abten der door grondbezit rijke en machtige kloosters, voor zichzelve ter vergadering, terwijl de afgevaardigden der tot ieder kwartier behoorende steden natuurlijk stadsgewijs en niet hoofdelijk stemden. Tot in het begin der zestiende eeuw hadden de kwartieren op zichzelve gestaan; van toen af plachten hun vergaderingen zich te vereenigen tot een landdag, welke wel officieel den titel voerde van »Prelaten, geestelijken, ridderschappen, gemeene edelingen, steden en ingezetenen van den lande van Friesland", maar waarin toch niet hoofdelijk, maar bij kwartieren gestemd werd. Zoo bleef het tot 1579, toen de aanneming der Unie van Utrecht ook hier, evenals in Utrecht en Gelderland, het sein gaf niet alleen tot het verlaten der katholieke kerk, maar ook tot een inwendige verandering. De prelaten vervielen, de edelen verschenen niet meer voor zichzelve, maar traden op als volmachten der grietenijen; niemand verscheen meer ten landdag, tenzij hij gemachtigd was. Wel werd het gewoonte, dat voor iedere grietenij een edelman en een niet-adellijk eigenerfde optrad, zoodat de adel zijn invloed eerder zag stijgen. Tegelijkertijd werd, na hevigen strijd, besloten, dat de elf steden niet meer in de kwartieren zouden vertegenwoordigd worden, maar samen een eigen vierde kwartier vormen, waarin elke stad, groot of klein,

twee afgevaardigden stelde, doch maar één stem uitbracht. Zoo stonden dus drie landelijke stemmen op de landdagen tegenover één stedelijke stem.

De drie landelijke kwartieren bestonden ieder uit een bijna gelijk getal grietenijen (elf, tien en negen), zoodat, vóór een besluit der Staten van Friesland kon worden opgemaakt, de afgevaardigden van elf en dertig corporatiën moesten worden ingelicht, gehoord en zooveel noodig gevolmachtigd. Want in de Statenvergaderingen ging 't ongeveer als in Gelderland. Ieder kwartier bracht één stem uit en om die te formuleeren, werd de meerderheid der leden vereischt. De steden moesten haar afgevaardigden machtigen, die der grietenijen stemden volgens hun geweten, maar werden niet gevolmachtigd, als men niet zeker van hen was De landdag kwam maar eens per jaar, in Februari, te Leeuwarden bijeen.

In de grietenijen werden de volmachten nog steeds gekozen door de eigenerfden, de bezitters der zoogenaamde »hornlegers" (schotschietende huizen met bijbehoorend land), die op één zelfden dag in het geheele gewest in de kerken bijeenkwamen om te kiezen. Wie niet opkwam verbeurde daardoor zijn recht en kon dit eerst het volgend jaar opnieuw laten gelden.

De stem behoorde natuurlijk aan het hornleger en niet aan den persoon des eigenaars. Wie zijn hornleger verloor, verloor dus ook zijn stem. Dit gaf aanleiding tot groote verwarring, want de goederen werden natuurlijk voortdurend gesplitst, 't zij bij verkoop, 't zij bij erfenis, en 't was dan de vraag, wie der nieuwe eigenaars eigenlijk stemgerechtigd was. Om hieraan een einde te maken werd in 1640 een kohier der hornlegers gemaakt, zoodat men ten minste wist, hoeveel stemmen in iedere grietenij moesten worden uitgebracht. Maar toch bleef er een andere, nog neteliger vraag, die nimmer recht tot oplossing kwam, nl. bij welk deel van het goed de stem behoorde, als het hornleger bij verkoop of anders gesplitst werd. Wel werd bepaald, dat de stem zou behooren aan het stuk grond, waar het huis op stond, doch nu ontstond nog ergerlijker

misbruik. De rijken kochten telkens de huizen, die hornlegers waren, op, en verkochten of verhuurden ze weder met voorbehoud van het stemrecht, waardoor zij voor kleine sommen in 't bezit van een aantal stemmen wisten te komen. Vooral de grietmannen maakten daar schandelijk misbruik van, zooals zij trouwens van al hun rechten deden, want door hun gezag in de nedergerichten (lagere rechtbanken), waar alleen de stemgerechtigde eigenerfden toegang hadden — en dat waren maar zeer enkele meer —, konden zij aan de overige bewoners hun gezag opleggen, zonder dat die daar ergens bescherming tegen konden vinden.

Het Hof van Friesland had krachtig tegenstand geboden aan de pogingen om het van zijn staatkundig gezag te berooven, maar had toch moeten bukken, toen de Staten dat overbrachten op het college van Gedeputeerde Staten, dat ongeveer gelijke bevoegdheid had als de colleges van dagelijksch bewind in de overige provinciën. Evenals in die gewesten was het in de eerste plaats belast met het bijeenroepen der Staten. Deze laatsten kozen uit hun midden een college van twee leden uit elk kwartier, de zoogenaamde Gecommitteerde Staten in 't minder getal, dat met afdoening der kleine en voorbereiding der gewichtige zaken was belast, terwijl daarentegen het uit negen leden, drie uit de steden, twee uit elk der drie landelijke kwartieren samengesteld college van Gedeputeerde Staten het financiewezen, de politie-administratie en jurisdictie in 't algemeen en toezicht op de dijkzaken in handen had. 't Was daarover voortdurend in strijd met het Hof, dat geen gelegenheid voorbij liet gaan, om naar zijn oud recht te staan. Evenals in Utrecht was de secretaris van staat eigenlijk de raadpensionaris van het gewest. Was 't een bekwaam man, dan oefende hij groot gezag.

Een geheel ander karakter dan de Friesche landdag bezat de Overijselsche Statenvergadering, een der wonderlijkste samenstellingen, die men zich kan voorstellen, doch evenzeer een product der historische ontwikkeling. Overijsel was oudtijds al evenmin

een eigenlijk landschap als Friesland of Gelderland. De drie kwartieren hadden eigenlijk bitter weinig met elkander gemeen. Het land aan de monden van den IJsel, Salland, dat zich verder langs de Vecht uitstrekte, stond in geringe betrekking met het oostelijk er aan grenzende landschap Twenthe, een bijna even arm en on-

„'t Huis der H. H. Staaten en Stadthuis tot Deventer".
Teekening van C. Pronk.

vruchtbaar land als het naburige Drenthe, maar geheel in de macht van den landadel, terwijl in Drenthe de vrije boeren zich hun rechten hadden weten te bewaren. Benoorden Salland was aan de kust der Zuiderzee de macht der Utrechtsche bisschoppen in die streken om het slot te Vollenhove geconcentreerd geweest, het middelpunt van het daar omheen liggende land. Daar had dan ook bij den overgang van het zoogenaamde Oversticht, de landen van den bisschop van Utrecht aan den rechteroever der Schelde,

aan Keizer Karel het Hof zijn zetel opgeslagen. Maar 't was nog niet goed in werking, toen het reeds door de omwenteling als 't ware werd weggevaagd. In Salland had zich aan de samenvloeiing van de Vecht met andere met den IJsel in verband staande wateren Zwolle ontwikkeld, meer een marktplaats voor de omstreken dan een haven aan de Zuiderzee, en nimmer zoo belangrijk als de groote koopsteden aan den IJsel, Deventer en Kampen, beide steden met uitgebreide vrijheden, welke haar burgerijen aanspraak deden maken op een zoo groote mate van zelfstandigheid, dat zij zelfs geen hoogere rechters erkenden dat hun eigen schepenbank. De kleinere steden, Hasselt, Steenwijk, Goor, Oldenzaal en andere konden zich in de verste verte niet meten met de beide IJselsteden en het daarmede wedijverende Zwolle. Deze waren dan ook de eenige, die vertegenwoordigd werden op den landdag, de Statenvergadering, waarin overigens alleen de Ridderschap der drie kwartieren zitting had. Bij beurten kwam de landdag in een der drie steden bijeen onder voorzitting van den drost van Salland, op beschrijving van het uit 3 ridders en 3 stedelijke afgevaardigden samengesteld college van Gedeputeerde Staten. Het arme land bezat geen vrijen boerenstand; de adel alleen had den grond in bezit en verdrukte het landvolk op allerlei wijze, zoodat dit nog veel meer dan aan de overzijde der rivier in een op hoorigheid gelijkenden toestand verkeerde.

Zegel der Staten van Overijsel.

Zoo stonden dan de drie steden tegenover de ridders. Beide

leden werden gerekend tegen elkander op te wegen, zoodat in de Statenvergadering de meerderheid gevormd kon worden niet alleen door de geheele Ridderschap en één stad, maar ook door de gezamenlijke steden en één ridder, terwijl er verder nog allerlei combinatiën mogelijk waren. Natuurlijk gaf dit aanleiding tot niet weinig gehaspel en niet minder geknoei. Gedurig gaf de naijver der steden op den adel of der steden of edelen onderling aanleiding tot geschillen, die, ten landdage op min of meer willekeurige wijze beslist, verzet van de overstemde partij uitlokten en niet zelden tijdelijke scheuringen veroorzaakten. Te eerder kon dit gebeuren, omdat de steden beweerden, dat de souvereiniteit van den landsheer wel op de Staten was overgegaan, maar dezen geen gezag over haar zelve verschaften, omdat de bisschop ook vroeger minder haar landsheer dan haar beschermer was geweest. Hoe volkomen onjuist die bewering ook was, er bestond geen middel om de steden te dwingen; tevergeefs was ook de tusschenkomst der Staten-Generaal ingeroepen of die van den stadhouder gevraagd, want geen middelaar had eenig ander gezag dan dat wat de steden hem wel wilden toekennen. Zoo gaf het arme, in vele opzichten achterlijke gewest aanleiding tot tallooze moeilijkheden en bezwaren, die het gevolg waren van de verkeerdheid der instellingen.

In dit opzicht stond het echter niet bij het jongste der zeven leden der Unie, bij Stad en Lande achter. Daar had men na de Reductie (het terugbrengen onder de Unie) van Groningen in 1594 de gelegenheid verzuimd om door een goede regeling voorgoed orde op den verwarden toestand in het noordoosten des lands te scheppen. Men had zich vergenoegd met de twee vijandig tegenover elkander staande machten, de stad Groningen en de drie gouwen, die samen de Friesche Ommelanden van Groningen genoemd werden, tot één gewest te verbinden, maar tot een gewest, dat uit twee leden bestond, die volkomen gelijke rechten hadden, terwijl van de grieven, welke de Ommelander »hovetlingen" (meestal adellijke landbezitters) tegen de stad hadden, geen enkele geheel was weggenomen, en evenmin in de Ommelanden een reorganisatie

der instellingen de inmenging der stad in hun binnenlandsche aangelegenheden overbodig maakte. En evenals in Overijsel was ook in deze streken het recht van den landsheer zeer gering geweest en na den overgang aan Keizer Karel in 1536 uitsluitend door hem zelven of zijn hooge regeering te Brussel en in minder gewichtige gevallen door zijn stadhouder gehandhaafd, zonder medewerking van een hof. Zooals overal was de reeds bestaande vrijheid bij de

„'t Provincie huys te Groningen".
Naar een oude teekening.

Reductie bevestigd en bestond er dientengevolge eigenlijk geen enkel middel om, als de stad en de Ommelanden niet één lijn trokken, tot eenige beslissing te komen.

Nu zou dit nog minder zijn geweest, wanneer ten minste de stad en de Ommelander kwartieren bruikbare, ook voor 't landsbestuur voldoende geachte regeeringslichamen hadden bezeten, maar ongelukkig liet dit bij beide veel te wenschen over. In de stad behoorde de regeering eigenlijk uitsluitend aan den »Zittenden Raad" van vier burgemeesters en twaalf »raadslieden", welke

zestien leden te zamen gelijkstonden in gewicht met de zoogenaamde Staten der Ommelanden, misschien de talrijkste corporatie, welke in Nederland te vinden was. Immers, in die vergadering zaten de »jonkeren, hovetlingen en eigenerfden", de een zekere waarde aan land bezittende grondeigenaars en de volmachten van die dorpen, waar dergelijke krachtens hun eigen recht ter Statenvergadering verschijnende personen ontbraken. Doch hoe talrijk ook, die vergadering, een overblijfsel van de oude volksvergaderingen der drie gouwen Hunsingo, Fivelgo en Hugmerchi, bewees reeds door haar samenstelling, hoe in dit deel van het oude Friesland al even weinig over was gebleven van de oude Friesche vrijheid als in andere streken. Eigenlijk hadden alleen de edelen, die tevens het ambt van »redger" bezaten, iets te zeggen; de andere leden, 't zij zij als volmachten of krachtens hun eigen recht kwamen, moesten zich naar hen schikken. Per slot van rekening stonden dan ook in Stad en Lande de stedelijke aristocratie en de landadel tegenover elkander; beide door allerlei veeten, soms van ouden datum, van elkander gescheiden en verbitterd door allerlei inbreuken van weerszijden op elkanders rechten en belangen. Geen wonder dat de tusschenkomst van stadhouder of Staten-Generaal niet zelden vereischt werd, maar nimmer tot voldingende beslissing leidde.

Zegel der Staten van Groningen en Ommelanden.

De eigenaardige verdeeling van het gewest in twee tegen elkander opwegende deelen spiegelde zich af in hun wijze van beraadslagen. De Staten der Ommelanden hadden een eigen vergaderplaats, waar zij telkens heentrokken, als zij moesten beraadslagen, om dan weder met de stadsregeering in overleg te treden

in een eigen gezamenlijke vergaderzaal. Ook de samenstelling van het college van Gedeputeerde Staten stond met die verdeeling in verband, evenals dit in Overijsel het geval was. Ieder lid stelde in Stad en Lande vier leden, in Overijsel zaten daarentegen drie ridders naast drie vertegenwoordigers der steden; de stemmen konden in beide landen dus al even licht bij Gedeputeerden staken als in de Statenvergadering zelve. Maar het gevoel van zelfstandigheid liet geen andere regeling toe.

Bij Stad en Lande had evenwel een middel voor de hand gelegen, dat niet alleen aan die twee eenheid, maar ook aan de wonderlijke positie van het naburige landschap Drenthe een einde zou hebben gemaakt, en dat dan ook na de Reductie is voorgeslagen geworden. Men had nl. in 1594, toen ten gevolge der overgave van Groningen ook Drenthe weder in den kring der Utrechtsche bondgenooten had kunnen, en, ware er recht geschied, ook had moeten treden, dit landschap, dat te gering was om als een zelfstandig lid der Unie te gelden, als derde lid aan Groningen en Ommelanden kunnen toevoegen. De betrekkingen, die bestonden tusschen die stad en althans een deel van het landschap, waar zij eenmaal toe behoord had, gaven daar gereede aanleiding toe. Doch allerlei belangen verijdelden dit plan en zoo bleef Drenthe op zichzelf. Want Holland bleef volstandig weigeren het getal der landprovinciën te versterken met een landschap, dat zoo arm was, dat het slechts een gulden bijdroeg, wanneer de zeven andere samen honderd betaalden, niettegenstaande Drenthe in 1580 tot de Unie was toegetreden en er dus meer recht op had om als lid erkend te worden dan Groningen, dat het verbond nimmer had onderteekend, maar integendeel zich steeds met hand en tand tegen de toetreding verzet had, of dan Overijsel, dat slechts zijn adhaesie er aan had betuigd, zonder ooit de bondsacte te onderteekenen. Zoo bleef Drenthe een bondgenoot, maar een, die geen stem had in de Staten-Generaal.

Overigens was het landschap evenals de andere gewesten ingericht. Het had een landdag, waar de ridderschap drie, en de

eigenerfden der zes dingspelen, waarover de zeven en dertig stemhebbende kerspelen verdeeld waren, zes stemmen uitbrachten, een college van Gedeputeerde Staten, een landschrijver, die als raadpensionaris kon gelden en een eigen stadhouder, steeds denzelfden als Stad en Lande. Steden, met meer recht dan de plattelandsgemeenten, bestonden er niet, hoewel Koevorden al van oudsher een stad heette en wegens zijn muren eenige aanspraken op dien naam kon maken.

Tegenover die zoo verschillend samengestelde Statenvergaderingen stond nu in elke provincie de stadhouder, zeer zeker in vele opzichten ondergeschikt aan de Staten, wier souvereiniteit onbetwist was, maar toch in het bezit van een aantal rechten, die eigenlijk alleen den souverein toekwamen. Merkwaardig genoeg gaf dit niet zoo dikwijls tot botsingen aanleiding als men zou kunnen vermoeden. In Friesland en Stad en Lande alleen had men in 1632, toen Hendrik Casimir als stadhouder zijn vader Ernst opvolgde, gezorgd, dat de verhouding voldoende werd omschreven. Daar bestond een instructie voor den stadhouder, welke zijn macht veel meer beperkte dan in de andere gewesten het geval was. In Holland hadden de Staten, bij de ordonnantie op de regeering van 1581 de zaken aangeduid, waarover zij wilden blijven beschikken. 't Waren: 1°. de geldmiddelen; 2°. verandering in de regeering, vrede en oorlog, opdracht van het land aan een landsheer, dus alle quaesties, welke met de verhouding der provincie tot de andere gewesten en het buitenland in betrekking stonden; 3°. traktementen, giften, plakkaten,

Ernst Casimir.
Kopergravure van C Queborn.

privilegiën en wetten, benoemingen, muntwezen, extraordinaris oorlogslasten en 's lands schulden, dus alles wat tot het algemeen binnenlandsch bestuur behoorde, op enkele uitzonderingen na. Want in dien tijd waren aan Prins Willem, die, men bedenke het wel, geen stadhouder maar hooge overheid, waarnemer der landsheerlijke, souvereine macht was, een aantal bevoegdheden gelaten, die aan den bezitter van zulk een waardigheid niet hadden kunnen worden onthouden. Sommige daarvan zijn op den stadhouder overgegaan. In de eerste plaats de verplichting om te zorgen voor de handhaving van den waren godsdienst; 2°. de zorg voor de justitie; 3°. de magistraatsbestelling in de steden; 4°. het aanstellen van een aantal ambtenaren; 5°. het geven van pardon en remissie.

Hendrik Casimir.

Het eerste punt kon allicht tot moeilijkheden aanleiding geven, want de Staten waren als bezitters der landsheerlijke macht, zonder twijfel in de oogen van het grootste deel van het toen levende geslacht bevoegd om in kerkelijke zaken beslissingen te nemen. In 1574 hadden de Staten van Holland de handhaving der »ware christelijke gereformeerde religie" aan Prins Willem opgedragen, die voorheen als stadhouder des Konings den katholieken godsdienst te beschermen had gehad. Immers de handhaving der plakkaten hing samen met die der justitie, welker handhaving de eerste plicht was van den hoogsten ambtenaar van 's Konings wege binnen den kring zijner ambtsbevoegdheid.

Thans, in 1574, nu hij den landsheer niet vertegenwoordigde maar verving, lag 't voor de hand, dat men hem die bevoegd-

heid opdroeg. Maar de vraag kon allicht rijzen, welken godsdienst de stadhouder als zoodanig te handhaven had. Dien, welken de Staten als den wettigen erkenden, of dien, welke 't in zijn eigen oogen was?

Prins Willem had in den beginne bezwaar gemaakt tegen de formule, omdat hij toen ter tijd de katholieken niet voor het hoofd wilde stooten, maar had er ten slotte in berust. 't Is bekend, hoezeer hij een partij kiezen in godsdienstzaken ook in Holland zocht te vermijden. Tot aan het uitbarsten der godsdienstgeschillen tijdens het Bestand gaf die vraag geen aanleiding tot bezwaren, maar toen de Scherpe Resolutie was aangenomen, maakte Maurits gebruik van de hem verleende bevoegdheid, door te weigeren dit besluit uit te voeren, op grond, dat hij daarmede handelde tegen de »ware gereformeerde religie", terwijl hij daarentegen op dezelfde gronden zich aan de zijde der Staten-Generaal stelde.

Het tweede punt sprak vanzelf; eertijds vormden de stadhouder zelf en zijn raad het hoogste rechtscollege in het gewest; later nam de eerste aan de rechtspraak geen deel, maar zorgde hij voor de uitvoering der vonnissen, omdat hij hoofd der uitvoerende macht was. Evenwel nam dit niet weg, dat ook de Staten aan de politie-ambtenaren bevelen gaven, zoodat de stadhouder deze bevoegdheid moest deelen met de Gecommitteerde Raden.

De magistraatsbestelling was zeker een functie des stadhouders, die met den tegenwoordigen toestand in strijd was, maar hem die te ontnemen dorst niemand, zelfs niet in de provinciën, waar zijn macht 't meest beperkt was. Men was er eenmaal evenzeer aan gewoon als aan de benoeming van ambtenaren; 't was een recht des landsheers, dat deze van den beginne af zich niet zelven had voorbehouden, maar door zijn vertegenwoordiger liet uitoefenen.

Het laatste recht, dat den stadhouder algemeen werd toegekend, het recht van gratie, had men in Holland aan Prins Willem opgedragen, omdat hij hooge overheid was. De Staten hadden het in diens afwezigheid niet zelden zelve uitgeoefend, maar erkenden

steeds, dat dit niet zoo behoorde. Vanzelf kende men 't zijn opvolgers toe, al was het, dat deze daarop eigenlijk geen aanspraak mochten maken.

In alle provinciën was de stadhouder hoofd der gewapende maakt, kapitein-generaal; in Holland was daarenboven aan Maurits uitdrukkelijk het bevel over de zeemacht opgedragen, waarschijnlijk om de Hollandsche schepen aan het gezag van den Engelschen landvoogd te onttrekken, want ook in de andere provinciën had niemand den stadhouder de bevoegdheid betwist om schepen uit te rusten en te gebruiken voor de verdediging.

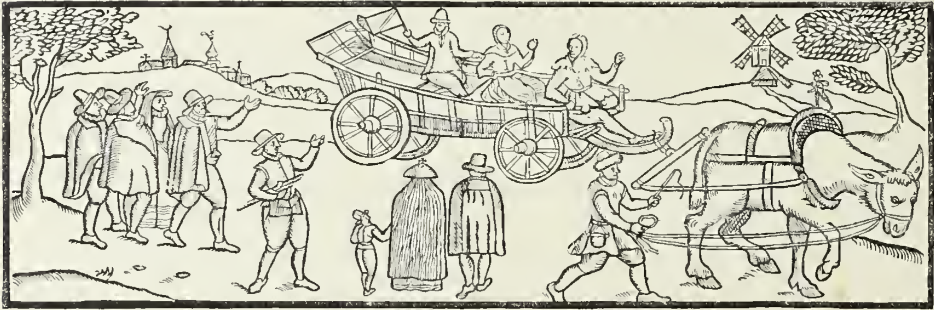
De macht, die Maurits in Holland bezat, werd hem stilzwijgend ook in de andere gewesten toegekend; eerst in den tijd, toen de naijverig voor hun vrijheid wakende Friezen bevreesd werden voor de uitbreiding van gezag, waar Frederik Hendrik naar bleek te streven, maakten zij, zooals ik boven al zeide, van de gelegenheid, dat hun stadhouder dood was, gebruik om diens opvolger eenige beperking op te leggen. Bij de instructie, die toen voor dezen werd gemaakt, werd hem voorgeschreven, alle respect voor de Staten der provincie te hebben en zich de souvereiniteit niet aan te matigen, geen survivance te vragen voor een mogelijken opvolger, (zooals Frederik Hendrik in verschillende provinciën, in het vorige jaar in Holland, verkregen had), geen rechten van de Staten te vragen, die deze zichzelven hadden voorbehouden; ten slotte werd hem verboden vaste goederen te bezitten binnen de provincie, omdat dit hem zitting in de Statenvergadering zou kunnen doen verkrijgen, zooals de prinsen van Oranje in Zeeland bezaten.

Er was daardoor duidelijk beslist, dat uitsluitend de Staten en niet de stadhouder souvereine rechten bezaten en mochten bezitten, wat in de andere gewesten, behalve in Stad en Lande, dat in dit opzicht Frieslands voorbeeld volgde, volstrekt niet uitgemaakt was. Alleen in deze gewesten kon men dus de stadhouders de dienaren der Staten noemen; wat zij daar deden, deden zij in naam van deze. In de andere was dat niet uitgemaakt. Wel waren enkele rechten, die vroeger den stadhouders waren toegekomen,

ook in Holland en elders door de Staten in beslag genomen, of althans aan de stadhouders onttrokken. Met name gold dit van alle financie-zaken en van het toezicht op het geldelijk beheer der steden, dat onder de Bourgondiërs niet zelden tot het onder curateele stellen eener stad had aanleiding gegeven. Want een dergelijk recht was te zeer in strijd met de eigenaardige verhouding der stemhebbende steden, die, sedert de Staten te gelijk regeering en vertegenwoordiging waren geworden, als deelhebbers der souvereiniteit moesten worden beschouwd.

Die verhouding was trouwens lang niet overal dezelfde. De eigenaardige ontwikkeling der Nederlanden had aan de steden een ontzaglijk overwicht bezorgd. Wel is waar was het platteland haar niet onderdanig, maar dit trok toch maar luttel voordeel uit de verandering, welke het gevolg der omwenteling was, terwijl daarentegen de in de Staten zittende steden van nu af mede-bezitters waren van het landsheerlijk gezag. Of liever, 't waren niet zoozeer de steden, als wel de regeeringen der steden, die dat waren geworden. Want de burgers, die niet tot de regeerende klasse behoorden, waren er niet vrijer op geworden. Integendeel de macht der »Heeren" was na de omwenteling veel grooter dan te voren, toen zij den landsheer boven zich gevoelden. Vooral was dit in Holland het geval, waar de ordonnantie op de regeering den stedelijken regeeringen uitdrukkelijk verbood met eenige corporatie of wie 't ook ware de regeeringszaken te overleggen, tenzij dit een van vroegere tijden dagteekenend gebruik was. Bij de omwenteling toch waren wel nergens nieuwe regeeringsorganen geschapen, maar overal hadden schutterijen of gilden of andere corporatiën uit het lichaam der burgerij de alleenheerschappij der vroedschappen en der daaruit gekozen regeeringslichamen omvergeworpen en op min of meer revolutionnaire wijze andere personen in de regeering gebracht. Doch de nieuwe regeerders waren nauwelijks in 't bezit van het gezag gekomen, of zij gingen denzelfden weg op als hun voorgangers en zochten zich van alle toezicht der overige bevolking te bevrijden. Langzamerhand gelukte dit overal: in

Holland was de ordonnantie van 1581 er de bezegeling van, in Utrecht de omverwerping der in 1586 door Leicesters invloed ingestelde regeering, in de andere gewesten ging 't zoo geleidelijk, dat het kwalijk op te merken was. In sommige Geldersche steden b. v. waren de colleges, die de regeering moesten controleeren, al vanzelve regeeringsorganen geworden, in andere steden beschouwden die colleges zich als aan niemand verantwoordelijk. Toch waren de stadsregeeringen, althans in Holland en Zeeland, niet meer, zooals onder de Oostenrijksche landsheeren, uitsluitend in handen van enkele familiën; integendeel er was veel nieuw

Triumph-wagen vande Waert-ghelders, waermede sy te Lande uytvaren ende ons verlaten.
Houtsnede waaronder een spotdicht met bovenstaand opschrift en daarnaast een „Vermaen-Liedeken, om tsamen wederom in Eendracht, Liefde ende Vrede met malkanderen te leven".

bloed in gekomen en in de eerste jaren konden in sommige steden alle burgers, die zich rijkdom en aanzien hadden weten te verschaffen en niet met de regeerende geslachten in onmin waren geraakt, zeker zijn van bij tijd en wijle in de regeering te komen. Daarenboven behielden de regeeringsleden voeling met de overige burgerij door werkzame deelneming aan ondernemingen van handel en nijverheid; zij vormden nog geen regentenstand, die zich uitsluitend met de regeeringszaken bezighield. Hun eigenbelang drong hen althans tijdelijk tot aftreden, al was 't dan ook, dat zij ook als oud-raden of oud-burgemeesters geraadpleegd werden. Zoo konden de burgers gerust het bestuur aan hen overlaten, want zij wisten, dat zij slechts in hun belang werkzaam waren.

Dat gold echter niet van het platteland buiten de stemhebbende steden. Die adellijke geslachten, welke geen hunner leden in de ridderschap konden brengen, waren uitgesloten van alle deelneming aan de regeering en van alle voordeelen, die deze medebracht. Alleen hun burgerlijke rechten bleven gehandhaafd; staatkundige hadden zij nog veel minder dan de steden, die niet ter Statenvergadering beschreven werden.

Vooreerst echter waren de meeste gebreken der regeering in de provinciën nog niet merkbaar, of liever gezegd, nog niet hinderlijk. 't Ergste zeker was, dat de Staten, sedert zij zelve regeering waren geworden, zonder andere lichamen ter contrôle hunner handelingen te laten bestaan, de privilegiën en vrijheden, ter wier verdediging zij den strijd tegen den landsheer hadden aangebonden, niet meer eerbiedigden, als zij in strijd waren met hun willekeur. Want daar de rechterlijke macht vanouds een orgaan van den landsheer was en geen onafhankelijke, zelfstandige macht, was zij thans aan de Staten onderworpen en konden deze haar verbieden kennis te nemen van klachten over schennis van rechten door de overheid. Tegenover zijn regenten was dus de burger in zekeren zin rechteloos. En dit was te ergerlijker, omdat de Staten aan den magistraat der steden hadden verboden 's lands zaken te overleggen met personen of collegiën buiten hun kring, tenzij die van oudsher er in gekend plachten te worden. Zoo kon 't niet anders of de vorming eener gesloten oligarchie van enkele familiën stond voor de deur, zonder dat daartegen op eenige wijze kon worden gewaakt. Vandaar dat de burgerij in den stadhouder den beschermer harer rechten zag; dat zij aan zijn zijde stond, als hij, misbruik makende van de macht, die hem als zoodanig toekwam, met geweld belette, dat de wettige regeering haar gezag handhaafde tegenover den uitgesproken wil des volks. Tegenover het onbeperkt gezag der overheden gold in werkelijkheid geen enkel recht; natuurlijk dus dat bij botsingen het recht der overheid niet werd geëerbiedigd. Dat was gebleken in 1618 en '19. En spoedig zou dat nog anders blijken, nu de vrede den partijen in den staat

vrijheid liet om zich tegen elkander te wenden. Want haast in elke provincie moest de strijd weerklank vinden, die toen in Holland gestreden werd. En een volledige beslissing was toch niet te wachten, tenzij de grondslagen werden omvergeworpen, waarop de regeering in de verschillende provinciën berustte. En daar dacht nog niemand aan, want die grondslagen waren in overeenstemming met de toestanden, die zich in de gewesten ontwikkeld hadden. Doch daarover later, als wij ons met de inwendige huishouding der gewesten bezighouden.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Land- en Zeemacht der Vereenigde Nederlanden.

N een staat als de Nederlandsche republiek, die, in en door den oorlog ontstaan, zich ook slechts met wapengeweld kon handhaven, had de land- en zeemacht een groote beteekenis. 't Was dan ook bovenal het gezag daarover, wat den prinsen van Oranje hun beteekenis in den staat verschafte.

Daarenboven, in de toenmalige staathuishouding, welke, zooals wij reeds gezien hebben, zooveel minder omvatte dan de tegenwoordige, waren de verdedigingsmiddelen van den staat hoofdzaak; de noodzaaklijkheid, dat deze althans uitsluitend door de gemeenschap werden beheerd en niet door de afzonderlijke gewesten, was een der voornaamste redenen van bestaan voor de algemeene regeering. Vandaar dat ik meen aan de zeer eigenaardige inrichting van land- en zeemacht een afzonderlijk hoofdstuk te moeten wijden.

Het gezag over den oorlog en al wat daarmede in betrekking stond, had zoo goed als onbeperkt in handen gestaan van Leicester; ik behoef niet meer te zeggen, met welk gevolg. Na zijn vertrek droegen de Staten-Generaal dat over de verdediging te land op aan den Raad van State in vereeniging met de stadhouders en den bevelhebber van het Engelsche hulpleger. De

zeemacht daarentegen kreeg een zelfstandig bestuur. Maar reeds in de eerste jaren bemoeiden de Staten-Generaal zelve zich met de krijgszaken, en toen in 1589 de graaf van Nieuwenaar, die stadhouder was van Gelderland, Utrecht en Overijsel, was overleden en Maurits in het volgend jaar als zijn opvolger was opgetreden, terwijl het Engelsche hulpleger zonder een opperhoofd van genoegzamen rang bleef, werd aan dezen en aan zijn neef, den stadhouder van Friesland, graaf Willem Lodewijk, het beleid te velde door de Staten-Generaal opgedragen, in overleg met den Raad van State, de gedeputeerden der provinciën, die het leger volgden, en de voornaamste krijgsoversten. Feitelijk kwam dit daarop neder, dat Maurits het opperbevel alleen voerde. Willem Lodewijk stelde zich steeds gaarne onder zijn bevel; zijn zwager, de graaf van Hohenlohe, de luitenant-generaal, kwam niet veel meer te veld, en betwistte hem zijn gezag ook niet; de andere oversten, zelfs de Engelsche kolonel Vere, hadden geen gezag genoeg om zich tegen hem te laten gelden. En de Raad van State werd stelselmatig in zijn gezag beperkt door de Staten-Generaal, wier afgevaardigden te velde, de gedeputeerden der provinciën, zooals men zeide, — want er was er steeds minstens één uit elk gewest, — eigenlijk de eenige autoriteit waren, die kon opwegen tegen het gezag van den stadhouder van vijf provinciën, die tevens de voornaamste persoon in het land en de zoon van Prins Willem was.

Graaf Adolf van Nieuwenaar.

Met de eigenaardige veronachtzaming van alle methode, welke onzen staat in dien tijd kenmerkte, bleef dat zoo. Maurits was feitelijk kapitein-generaal der Unie, zooals men 't noemde. Doch eerst Frederik Hendrik werd in 1626 formeel met dat ambt bekleed.

Eigenlijke bezwaren leverde dit trouwens zelden op. Maurits behoefde nimmer gezag als opperbevelhebber uit te oefenen in het gebied van niet onder zijn stadhouderschap staande gewesten, en daarbuiten was dat gezag onbetwist, tenzij het in botsing kwam met den wil der Staten-Generaal, of wie deze beheerschte. En als het leger niet te velde was, konden er wel allerlei moeilijkheden rijzen, maar daar leed niemand onder dan de Raad van State, die voortdurend in allerlei gevallen moest gevoelen, dat de Staten-Generaal boven hem stonden, en die niet bij machte was tegenstand te bieden.

Graaf Philips van Hohenlohe.

Het gevolg was dan ook, dat het gezag over het leger en wat daarmede samenhing, zoolang Maurits leefde, in handen was van de stadhouders en de Staten-Generaal en daarenboven van de gewestelijke Staten, voor zoover het krijgsvolk betrof, dat ter repartitie van ieders provincie stond, terwijl later de algemeene kapitein-generaal in plaats der stadhouders trad, behoudens het recht der betalende provinciën.

Zeer eigenaardig komt die inrichting uit in de orde, die tijdens het Bestand was gesteld op het benoemen der officieren.

Over 't algemeen is die blijven bestaan. De zoogenaamde hooge krijgsambten, dat van luitenant-generaal, dat na den dood van Hohenlohe, en dat van veldmaarschalk, dat onder Maurits langen tijd onvervuld bleef, die van generaal en luitenant-generaal der cavalerie en van generaal der artillerie en later ook de vroeger slechts tijdelijk bekleede van sergeant-majoor en commissaris-generaal, (die met de latere generaal-majoors overeenkwamen), werden vergeven door de Staten-Generaal, evenals de kolonelsplaatsen en die der gouverneurs in de vestingen. Maar de kapiteins en ritmeesters werden voortaan aangesteld door de stadhouders; waar het zoogenaamde Nederlandsche compagnieën betrof, uit nominatiën, opgemaakt door de provincie, die de compagnie betaalde, en waar het buitenlandsche troepen gold, in overleg met de bevelhebbers der korpsen. Omtrent de luitenants en vaandrigs of kornetten gold een daarmede in vele opzichten overeenkomende regeling. Natuurlijk was dit anders bij korpsen, die op bijzondere voorwaarden in dienst waren genomen. Hoewel nu bepaald was, dat op die nominatiën de luitenant en vaandrig der compagnie moesten voorkomen, laat zich lichtelijk begrijpen tot hoeveel misbruiken dit aanleiding kon geven, en hoeveel invloed op die wijze door leden der Staten en vooral der colleges van Gedeputeerde Staten kon worden uitgeoefend. Voor het gehalte des legers was dit alles behalve nuttig. Te velde alleen hadden de stadhouders en bevelhebbers met de benoemingen de vrije hand

Sir Francis Vere.

En evenzeer hadden deze, zoodra troepen binnen het grondgebied der provinciën moesten worden verplaatst, rekening te houden met de gewestelijke en stedelijke overheden. Het recht van patent, het recht nl. om aan een afdeeling krijgsvolk een marschorder naar en door bepaalde plaatsen te geven, kwam wel den stadhouders toe, maar was toch zeer beperkt door de verplichting om de betrokken gewestelijke en stedelijke overheden vooraf om goedkeuring te vragen, want geen provincie of stad kon verplicht worden troepen binnen of door te laten, zonder eigen goedvinden. Vroeger was 't dikwijls de vrees voor de »excessen" van het krijgsvolk geweest, dat het innemen daarvan binnen de muren niet zelden had doen weigeren, zelfs in tijden van dringend gevaar, zooals b. v. te Alkmaar in 1573 vóór het beleg was gebeurd; later was 't niet zelden de vrees, dat de vrijheid bedreigd werd.

Uit alles blijkt, hoe weinig vrij het eigenlijke legerbestuur was en hoe bij vele, zelfs zeer gewone maatregelen allerlei personen en colleges moesten worden geraadpleegd. Zelfs in 't veld en op vijandelijk gebied was Maurits lang niet onbelemmerd in zijn bewegingen, soms ontegenzeglijk tot groote schade der operatiën. Want gedurig spraken de gedeputeerden der Staten een woord mede en beletten de uitvoering zijner plannen; soms zelfs hebben zij hem gedwongen die naar hun inzichten te wijzigen. Op den duur heeft dat booze gevolgen gehad, want Maurits, hoe weinig ook geneigd zich meer gezag aan te matigen dan hem toekwam, beschouwde dit als een inbreuk op zijn natuurlijk recht. En zooals zijn karakter meebracht, wreekte hij dat op de personen, hoewel het eerder de instellingen waren, die er de schuld van droegen.

Het leger bestond in die dagen eigenlijk alleen uit voetvolk en ruiterij. Want de artillerie, genie, trein en al wat verder tot een leger behoort, stond daar toen eigenlijk buiten; zelfs de generaal der artillerie was langen tijd geen eigenlijk opperofficier. In den staat van oorlog van 1621 wordt uitdrukkelijk gezegd, dat hij zijn, zeer hoog, traktement geniet, op voorwaarde »dat hij zich, in alle

voorcomende occasiën" zal laten gebruiken, wat bij de andere opperofficieren vanzelf sprak.

Ruiter, begin 17de eeuw.
Uit een serie kopergravures van Jacob de Gheyn.

In beide wapens was de eenheid de compagnie. Wel waren er regimenten, maar deze waren meer een vereeniging van compagnieën; eerst later, na den Munsterschen vrede, werden zij eenheden.

Iedere compagnie of kornet ruiters, zooals men ze naar den standaard, dien zij placht te voeren, noemde, werd aangevoerd door een ritmeester, die een luitenant en een kornet (standaarddrager) onder zich had. Eigenlijke onderofficieren waren er niet, slechts één wachtmeester, terwijl drie ruiters als korporaals de pelotons of korporaalschappen, zooals men toen zeide, kommandeerden, waarin de compagnieën, onverschillig hoe sterk zij waren, verdeeld plachten te worden. Dan waren er twee trompetters, een hoefsmid en een schrijver of foerier. De sterkte kon zeer verschillend zijn. Door elkander bedroeg die ongeveer 100 paarden. Doch er waren er ook van veel grooter en veel geringer sterkte. Langen tijd

Ruiter, omstreeks 1630—40.
Uit een serie kopergravures van Joh. de Ram.

waren de zwaar gewapende ruiters, de kurassiers, verplicht behalve hun dienstpaard een tweede paard (een zoogenaamden bidet) te houden, dat door een licht gewapenden knecht bereden werd, waarvoor zij natuurlijk afzonderlijk betaald werden. In 1621 telden de meeste ruitercompagnieën 100 man en 81 bidets; waren er meer ruiters, dan was ook het getal der bidets grooter.

Ruiters, begin 17de eeuw.
Uit een serie kopergravures van Jacob de Gheyn.

De kurassiers waren de kern der ruiterij, zij waren in de plaats der door Maurits afgeschafte speerruiters getreden. Geheel geharnast met borst- en rug-, arm- en dijstukken, het hoofd gedekt met het casquet, waren zij met een of twee korte roers of pistolen en een rappier of stootdegen gewapend. De arquebusiers of karabiniers droegen lichter wapenrusting, gewoonlijk slechts borst- en rugstukken, en voerden de haakbus of het lange roer. Soms vereenigd in één compagnie, zooals b. v. bij de garde van den Prins, die in 1621 150 kurassiers en 75 karabiniers telde,

Ruiter, omstreeks 1630—40.
Uit een serie kopergravures van Joh. de Ram.

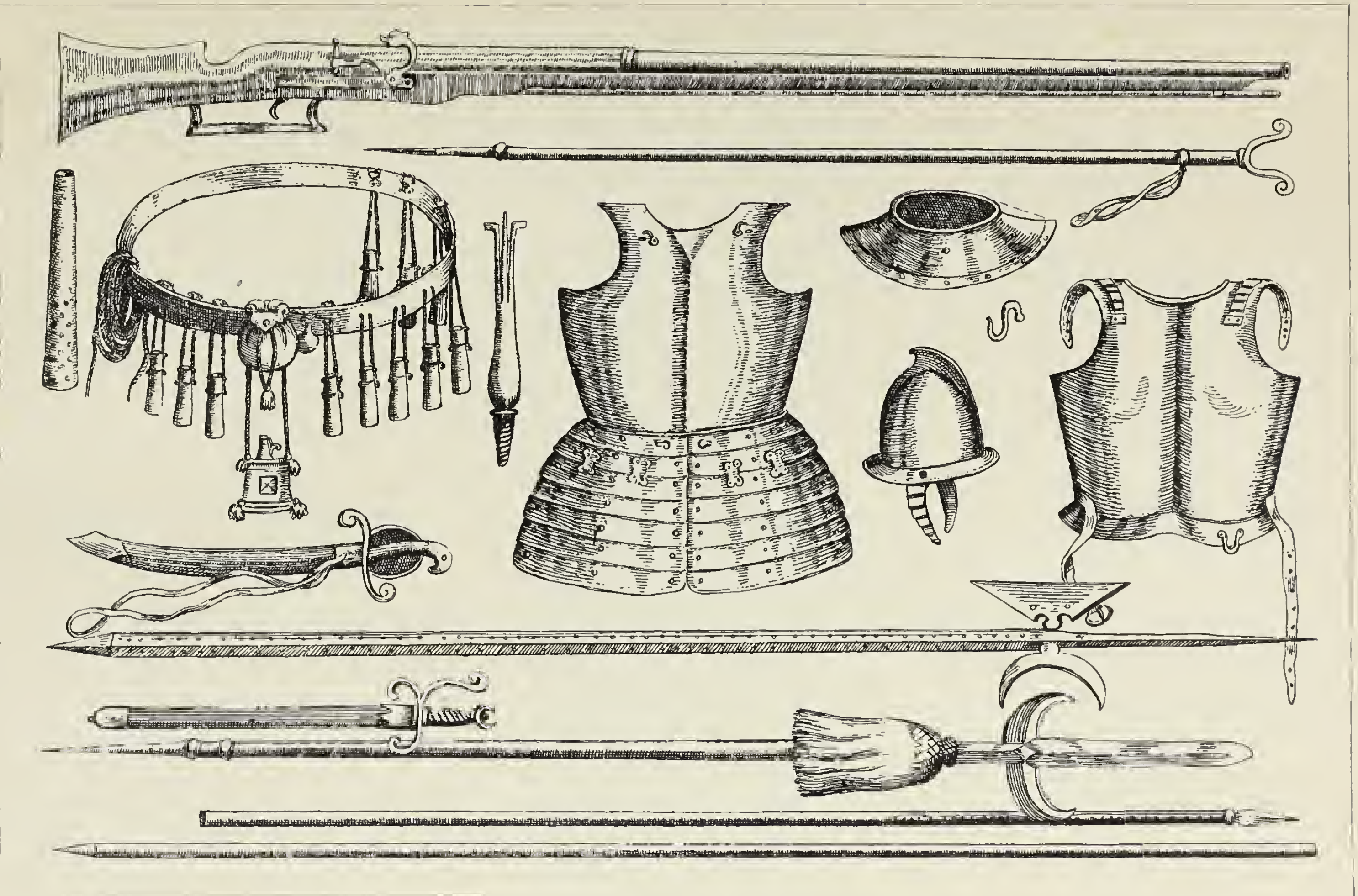
vormden zij gewoonlijk afzonderlijke compagnieën. De wijze van vechten van de karabiniers geleek nog veel op die der Duitsche »reiter" uit de zestiende eeuw. Trouwens in het salvo der vuurwapens, niet in de charge met het blanke wapen, zag men toen de kracht van een ruiteraanval. Zelfs werd maar zelden een sneller

Opstelling der Hollandsche troepen in den slag bij Nieuwpoort (1600).
Gedeelte eener kopergravure van Floris Balthasar van Berckenrode.

tempo dan de draf gebruikt. De arquebusiers deden soms dienst als bereden infanterie, zij waren de voorvaders der latere dragonders. Doch in de veldtochten der Nederlanders vindt men van hun dienst als afgezeten ruiters, zoover mij bekend is, geen melding gemaakt; wel in die der Franschen en Zweden.

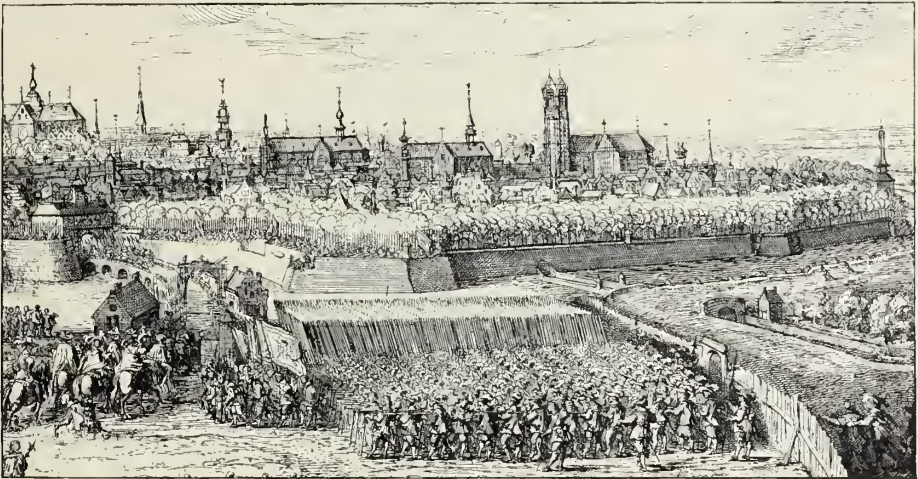
Bestond bij de cavalerie iedere compagnie meest uit soldaten, op één wijze gewapend, bij het voetvolk waren steeds piekeniers en musketiers vereenigd. Slechts enkele compagnieën v u u r r o e r s

Wapens en onderdeelen van wapenrustingen.

Uit J. J. von Walhausen. *L'art militaire pour l'infanterie*, Leeuw. 1630.

of fuseliers, die vooral het geschut moesten verdedigen, schijnen als een soort van lichte infanterie in Frederik Hendriks tijd te zijn opgericht. Trouwens de beide wapensoorten konden elkander niet missen; eerst door de uitvinding van de om den loop van het geweer sluitende bajonet werd de piek overbodig. Want bij het gevecht man tegen man (toen niet als thans een zeldzaamheid) en tegen ruiterij was de musketier, zoodra hij zijn schot gelost had, weerloos, totdat hij de tijdroovende operatie van het

Opstelling van troepen.

Gedeelte eener kopergravure van Ph. van Thulden naar P. P. Rubbens, voorstellende den intocht van den kardinaal Infant Ferdinand van Oostenrijk binnen Antwerpen (1635).

laden volbracht had. Want wel had Maurits vooral in de vuurwapens vele verbeteringen gebracht, maar nog altijd ging het schieten langzaam. Eerst in Frederik Hendriks tijd werden de toen lichter geworden musketten het eigenlijk vuurwapen, en werd de haakbus afgeschaft. Vroeger waren slechts weinige soldaten per compagnie met het musket gewapend, dat toen nog zoo zwaar was, dat het altijd op een gaffel of vork moest gelegd worden, als 't zou worden afgeschoten. De piek vereischte haast nog meer geoefendheid in de behandeling; nog in den tijd van den Munsterschen vrede werden dan ook enkele piekeniers per compagnie, die oude, zeer geoefende soldaten waren, veel hooger betaald dan

de musketiers. In dien tijd was de gewone verhouding drie pieken op vier musketten in een compagnie; in Maurits' tijd waren er naar verhouding meer vuurwapenen.

In de slagorde vormden de piekeniers het centrum; de

Rondassier. 1. *Portez vos Picques en bihaie.*
Uit A. van Breen. *Le maniement d'armes de Nassau.* 1618.

vuurwapens stonden op de vleugels en trokken zich bij een ruiteraanval veelal achter de pieken terug, die nog lang in diepe gelederen als een phalanx opgesteld werden, al werden niet meer als vroeger alle pieken van het leger tot één of twee groote „slaghoopen" (bataljons) vereenigd, waar de arquebusiers omheen stonden.

Vooral de invloed van Gustaaf Adolf had het voordeel eener

grootere beweeglijkheid doen erkennen, hoewel al bij Nieuwpoort de Nederlanders daarin veel op de Spanjaarden voor hadden.

Bij de infanterie-compagnieën bevonden zich, onverschillig hoe groot de sterkte was, welke van 250 tot 100, in tijd van vrede

Rondassier. 8. *Representez vostre Espee.*
Uit A. van Breen. *Le maniement d'armes de Nassau*, 1618.

tot 60 man kon afwisselen, onder den kapitein één luitenant, één vaandrig, twee sergeanten, drie korporaals, twee tamboers, meestal, althans vóór den vrede, ook één pijper, één schrijver of foerier en één chirurgijn. Dat waren de zoogenoemde officieren, hoewel die beneden den sergeant niet veel beter dan de gewone soldaten betaald werden; de chirurgijn (of barbier, zooals men placht te zeggen) ontving evenveel als de tamboers, nl. 12 gulden 's maands.

De meeste compagnieën waren over regimenten verdeeld. Een gedeelte werd echter zelfstandig opgericht, zooals b. v. met 50 compagnieën van 200 man in 1628 plaats had, en dan òf bij reeds bestaande regimenten ingedeeld, òf tot nieuwe vereenigd, òf zelf-

Rondassier. 19. *Presentés vos Picques, Le second temps.*
Uit A. van Breen *Le maniement d'armes de Nassau*, 1618.

standig tot vestingdienst aangewezen. Alleen bij de buitenlandsche troepen waren de regimenten te gelijk administratieve eenheden.

De Staten lieten meestal geen afzonderlijke compagnieën buitenslands werven, maar sloten overeenkomsten met officieren of edelen om een geheel regiment te werven, waarvan deze dan de oversten waren. Deze regimenten bezaten dan ook iets, wat op een regimentsstaf geleek.

1. *Marcheert met de furquet in de hand.*

2. *Marcheert ende draecht de furquet neffens de Musquet.*

12. *Schiet.*

16. *U pan afblaest.*

Handgrepen van arquebusiers.

Uit J. de Gheyn. *Wapenhandelinghe van roers, musquetten ende spiessen.* Amst. 1608.

Niet alleen hadden zij nevens den kolonel een luitenant-kolonel, die beiden tevens als kapitein eener door hun luitenants aangevoerde compagnie optraden, welke bij den kolonel steeds een grooter sterkte bezat dan de overige, maar er was ook een sergeant-majoor, wiens titel in later tijd majoor werd en die uitsluitend met den algemeenen dienst van het regiment, de marschorde, het kampement enz. belast was, een kwartiermeester, wiens titel toen nog aan zijn werkzaamheid beantwoordde, en een provoost. Bij de uit samenvoeging van compagnieën ontstane regimenten schijnt de tot kolonel aangestelde kapitein alleen een luitenant-kolonel naast zich te hebben gehad. Bij de ruiterij bestonden geen regimenten; een enkele maal werden de compagnieën voor een gevecht in regimenten ingedeeld, zooals bij Nieuwpoort, maar meestal slechts voor korten tijd. Eerst in de jaren na den vrede van Munster kwam daarin verandering en bestond het leger uit vaste regimenten ruiterij en voetvolk. Maar zelfs toen bleef de compagnie de administratieve eenheid.

De kapitein alleen had het beheer daarover in handen. Met hem werden door de, de compagnie betalende provincie, of welke andere autoriteit daartoe was aangewezen, alle onkosten verrekend; hij had te zorgen voor de betaling, de wapening en het onderhoud, voor zoover dat alles niet door de soldaten zelve bekostigd moest worden, dus bij de ruiterij ook voor de paarden. Alleen bij voor korten tijd in dienst genomen, niet over de provinciën ter betaling verdeelde korpsen, had de regeering, d. w. z. de Raad van State, te doen met den bevelhebber en niet met de kapiteins.

De kapitein was gebonden aan allerlei voorschriften en reglementen, die hij bezworen had, en genoot daarvoor boven zijn traktement een menigte emolumenten. Maar het voordeel van het stelsel lag in het ontduiken der verplichtingen. Om daartegen te waken werden er zoo nu en dan, natuurlijk bij het in dienst stellen van het korps, maar verder op slechts korten tijd vooraf aangekondigde dagen, monsteringen gehouden door daartoe door de provinciën in vasten dienst gehouden commissarissen, die nazagen

21. *U musquet omdraeyt.*

24. *U musquet ladet.*

1. *Op u schouder u Roer wel hout ende marcheert.*

11. *Schiet.*

Handgrepen van arquebusiers en musketiers.

Uit J. de Gheyn. *Wapenhandelinghe van roers, musquetten ende spiessen.* Amst. 1608.

niet alleen of de troep wel compleet was, maar ook of de manschappen ook werkelijk waren, wie de kapitein ze voorgaf te zijn, of zij behoorlijk waren gewapend, gekleed en uitgerust, die hun moesten vragen of zij wel behoorlijk hun soldij en waar zij verder aanspraak op hadden ontvingen. Op ontduiking der voorschriften stond strenge straf, zoowel voor den kapitein als voor zijn medeplichtigen, en daarenboven het gevaar, dat de compagnie gecasseerd zou worden. Toch hadden er steeds knoeierijen op groote schaal plaats. Niet alleen werden de wapens en uitrustingstukken zoo spoedig mogelijk (b. v. door leenen bij een anderen kapitein) aangevuld, maar ook de manschappen, die ontbraken, werden voor dien dag in de gelederen vervangen door bijeengebracht gespuis, dat reeds dien zelfden avond de gelederen weder te verlaten placht: zoogenaamde passevolanten. Er waren menschen, die dan in deze, dan in gene compagnie dat baantje waarnamen, voor weinige stuivers het gevaar van zware straf, soms de galg, trotseerend. In een groote vesting of een kamp leenden de kapiteins elkander zelfs soldaten. Omkooping der commissarissen was algemeen.

Niets was voordeeliger voor een kapitein dan een gevecht; dan heetten alle ontbrekenden te zijn gesneuveld of, was dit al te onwaarschijnlijk, vermist. Ieder kapitein beweerde, dat vóór den strijd zijn compagnie geheel compleet was, al was er den dag daarna maar een derde van over. Want hij werd betaald naar het getal, dat hij in dienst gehad had, wat de lijsten zijner compagnie moesten uitmaken.

In alle legers werd strijd tegen dit bedrog gevoerd, dat eerst ophield, toen de staat zelf de soldaten ging betalen. Louvois, de groote minister van oorlog van Lodewijk XIV, heeft er voor 't eerst eenigszins een einde aan weten te maken; in de andere landen, ook hier, had men er mede te kampen, totdat de revolutie het stelsel met zooveel andere overblijfsels van ouder tijd te niet deed. Hier, waar de betaling stipt en geregeld geschiedde, was er minder aanleiding toe dan in de meeste andere landen, en

16. *Op u pan polver doet.*

21. *Ende neffens u linckerzijde sincken laet.*

22. *U mate open doet.*

23. *U roer ladet.*

Handgrepen van musketiers.

Uit J. de Gheyn. *Wapenhandelinghe van roers, musquetten ende spiessen.* Amst. 1608.

toch klom het ook hier tot ergerlijke hoogte. Zelfs edellieden van aanzienlijke geboorte ontzagen zich niet er aan deel te nemen. 't Ging er mede als thans nog bij den paardenhandel: niemand zag er schande in.

En toch had de kapitein allerlei voorrechten: een aantal zoogenaamde mortepaien werden hem als soldaten toegerekend, zijn persoonlijke bedienden, die hem veel minder kostten; in sommige korpsen, de Engelsche b. v., bestond zelfs het gebruik, dat de kapitein, behalve voor werkelijk bestaande personen, ook nog voor een bepaald aantal niet bestaande betaald werd: een wettig bestaand misbruik, waar de Staten vruchteloos tegen opkwamen; dan kon hij op allerlei wijzen de soldij beknibbelen, allerlei kortingen inhouden; daargelaten nog de verdiensten op de vergoeding voor huisvesting en onderhoud, zoogenaamde logies- en serviesgelden (kazernen bestonden nog niet), op de handgelden bij indiensttreding der manschappen, de »aanritsgelden," bij het aanschaffen van nieuwe paarden en allerlei dergelijke dingen meer. Toch waren er kapiteins, die verbazend ten achteren waren bij de soldaten en de leveranciers, en wien dikwijls hun compagnieën daarom moesten ontnomen worden. Gelukkig nog, dat hier te lande één prikkel tot knoeien en bedriegen ontbrak: de officiersplaatsen mochten niet gekocht worden; zelfs verwisselen werd slechts onder zekere voorwaarden toegelaten, en evenmin behoefden de nieuwaangestelde kapiteins, de schulden hunner voorgangers over te nemen.

De kapiteins hadden anders waarlijk niet te klagen, want zij hadden wel is waar meer zorg dan vroeger voor de geoefendheid hunner manschappen te dragen, waar Maurits en ook zijn opvolgers streng de hand aan hielden, maar konden op geregelde vergoeding staat maken, terwijl zij vroeger jarenlang op hun afrekening moesten wachten. Zij genoten daarbij een veel hooger traktement dan andere officieren, boven alle wettige emolumenten; de ritmeesters kregen zelfs 250 gulden 's maands behalve de vergoeding voor hun vier paarden, de luitenants daarentegen, die bij de cavalerie

1. *U spies neder staende, in dry tijden opwaerts draecht.*

20. *Aent punt u spies hout.*

25. *Teghen u rechter voet u spies velt, ende u gheweer treckt.*

29. *Achterwaerts u spies velt.*

Handgrepen van spiesdragers.

Uit J. de Gheyn. *Wapenhandelinghe van roers, musquetten ende spiessen.* Amst. 1608.

evenals de kornetten, twee paarden moesten houden, kregen na den vrede van Munster slechts 45 gulden bij het voetvolk, 80 bij de ruiterij. De kolonels en luitenant-kolonels hadden behalve hun kapiteinsbezoldiging nog traktementen van 3 à 400 en 150 à 200 gulden 's maands, d. w. z. per zes weken, want de Staten plachten bij zoogenaamde lange maanden te rekenen, wat bij elke berekening van onkosten moet worden in 't oog gehouden. Gewone ruiters kregen ongeveer 25 tot 30 gulden, soldaten ongeveer 11 tot 16, piekeniers, wier uitrusting met harnas en stormhoed kostbaarder was, gewoonlijk meer dan musketiers of arquebusiers. In den beginne telde men in elke compagnie nog allerlei bijzonder voordeelig betaalden, edellieden en adelborsten, en ontslagen of zoogenaamde gereformeerde of op wachtgeld gestelde officieren, lanspassaden, die als onderofficiers dienst deden, rondassiers, die een groot rond schild voerden, dat tegen musketkogels bestand heette. Later komen die niet meer voor. Alles werd eenvormiger en meer voor de praktijk ingericht.

Uniformen bezat men nog niet; wel kleedden de oversten somtijds hun soldaten, wien zij de kleeding leverden, in één kleur (althans vindt men dit in andere landen vermeld) en droegen de compagnieën van vorstelijke personen niet zelden hun kleuren, doch meer bij wijze van livrei.

Alleen de wapens waren zooveel mogelijk eenvormig. Het distinctief was toen de sjerp, de feldbinde, zooals de Duitschers zeiden. Eerst Gustaaf Adolf en Cromwell en later Louvois en Willem III voerden gelijkvormigheid ook in kleeding in.

De krijgstucht was natuurlijk streng en hard. Ieder kapitein of officier voerde behalve zijn wapenen, degen en hellebaard of sponton (een lichter hellebaard, nog in de vorige eeuw een paradewapen der officieren), een stok, en niet voor niet; en in vele gevallen was zijn gezag zeer ver strekkend. Alleen erge vergrijpen werden door den krijgsraad berecht, die kort en streng recht deed. Stipte betaling en stipte tucht waren de grondslagen, waarop Maurits het legerbestuur vestigde.

Zooals al gezegd is, onderscheidde men Nederlandsche en buitenlandsche compagnieën en regimenten. Maar dat beteekende niet, dat de eerste uitsluitend uit Nederlanders waren samengesteld. Het tegendeel was waar: men vond er van alle natiën onder. Maar 't waren in Nederland opgerichte korpsen, terwijl de buitenlandsche door vreemde oversten ergens in het buitenland waren opgericht en volgens bijzondere contracten met den staat in dienst waren gesteld. Al van oudsher had men Fransche, Engelsche en Schotsche regimenten gehad en natuurlijk af en toe Duitsche korpsen; zelfs trad er in het einde der zestiende eeuw een geheel regiment Walen, dat in fort Crèvecoeur had moeten capituleeren, in onzen dienst. In 1621 waren er nog niet zoo heel veel, maar onder Frederik Hendrik bedroegen de vreemde korpsen wel een derde, en zeer zeker het beste gedeelte van het leger, dat toen trouwens meer dan dubbel zoo sterk was.

Bij den staat van oorlog voor 1597 was gerekend op 190 compagnieën voetvolk, die ongeveer 29000 man sterk waren, en 18 compagnieën, of ruim 2000 ruiters, behalve eenige duizenden waardgelders, soldaten, die op wachtgeld stonden en daarom in garnizoenen zich gereed moesten houden om desnoods uit te trekken. Daarenboven had men het Engelsche korps, dat door Engeland betaald werd. Maar van toen af kwam er altijd bij. In 1621, tegen het einde van het Bestand, telde het voetvolk 327 compagnieën, of 47000 man, de ruiterij 4000 ruiters en 2600 bidets, in 38 compagnieën verdeeld.

Het Engelsche korps bestond toen niet meer, maar er waren 3 Engelsche en 3 Schotsche regimenten in onzen dienst, die daarin lang, de laatste bijna twee eeuwen, gebleven zijn. En reeds in 1625 moest worden gerekend op het in dienst nemen van bij de 8000 man voetvolk, grootendeels Franschen en Duitschers, en op een aanzienlijke vermeerdering der ruiterij. En daarbij bleef 't niet. Alle jaren haast kwamen nieuwe korpsen, Fransche en Duitsche vooral, het leger versterken; in 1628, toen de Zilvervloot een ongewone ruimte aan kasgeld verschafte, richtte men ook binnens-

lands 50 compagnieën voetvolk op, die ook, nadat het gevaar van het volgend jaar voorbij was gegaan, in dienst bleven, evenals een drietal Duitsche regimenten.

Alles, ook de tijdelijk in dienst genomen waardgelders en Duitschers, zeevolk en gewapende burgers medegerekend, had de staat in dat kritieke jaar 120.000 man in dienst gehad. Wel

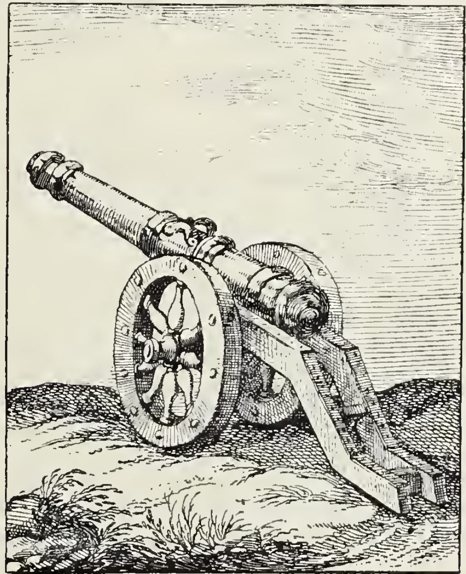

Graaf Hendrik van den Bergh.
Kopergravure van A. Vaillant.

werd dit getal later verminderd en was vooral de opname in het leger van het korps, dat graaf Hendrik van den Bergh in 1632 mede in onzen dienst voerde, maar van voorbijgaanden aard, maar toch bleef Frederik Hendrik er op toezien, dat het leger, o. a. door overname van enkele regimenten van andere vorsten, voor vermindering bewaard bleef, terwijl het onder leiding van een groot aantal bekwame aanvoerders, waaronder een aantal leden van het Nassausche huis, den roem bleef handhaven van in het veld bij

geen leger achter te staan en in belegeringen de meeste andere te overtreffen.

Want de natuur van het oorlogsterrein, zeker niet minder dan de neiging onzer aanvoerders, maakte den Nederlandschen oorlog over 't geheel tot een belegeringsoorlog. Frederik Hendrik vooral was alleen daarin gelukkig; ondernemingen op groote schaal als in 1635, toen 't scheen, dat de vereenigde Nederlandsche en Fransche macht België aan Spanje zou ontrukken, leidden onder zijn leiding tot geen resultaat, terwijl de sterkste vestingen door hem zoodanig werden ingesloten en aangetast, dat er nòch van ontzet, nòch van voorspoedigen tegenstand sprake kon zijn; 's-Hertogenbosch, Breda en Maastricht konden het getuigen.

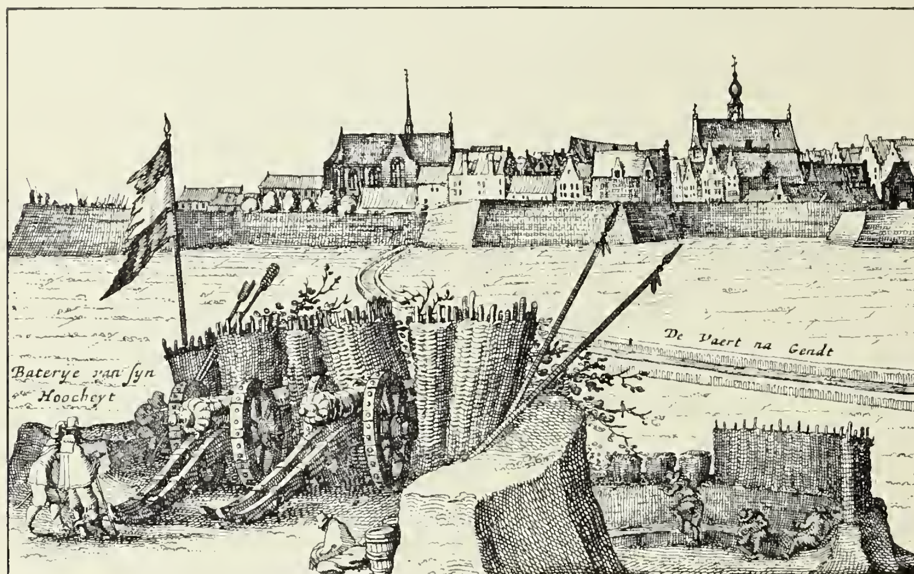

Kanon uit het begin der 17de eeuw.
Uit Roemer Visscher. *Sinnepoppen.* Amst. 1614.

Voor een deel lag dit aan den hoogen trap van volmaking, waarin zijn broeder alles had gebracht wat thans tot de genie behoort en wat men toen tot de artillerie rekende. Die tak der krijgsmacht werd wel bij, maar niet onder het leger gerangschikt. De kosten er van stonden vermeld op den staat van oorlog, maar evengoed vond men daarop de kosten der generaliteits-ambtenaren en der vaste gezantschappen in het buitenland. Want de staat van oorlog was de begrooting niet van het leger, maar van het algemeen bestuur.

De geheele artillerie stond onder bevel van een generaal (vroeger zeide men meester-generaal, in enkele landen grootmeester) der artillerie, een post, die gewoonlijk door een aanzienlijk man bekleed werd en die zeer vele emolumenten afwierp.

Soms was de titularis tevens gouverneur van een vesting of kolonel. In rang stond hij alleen bij den veldmaarschalk achter. Onder hem stonden een aantal officieren, of liever beambten met zeer verschillende titels, die ons soms verre van duidelijk zijn: luitenants, controleurs, commiezen der artillerie, meester-kanonniers en kanonniers of konstabels (vroeger zeide men ook wel busschieters), edellieden van het geschut, conducteurs, enz., daaronder

Een batterij voor Hulst.

Gedeelte eener kopergravure van Cl. Jansz. Visscher, voorstellende het beleg van Hulst (1645).

de handwerkers van allerlei aard en de gewone arbeiders en voerlieden, kortom al het personeel, dat voor de bediening van het geschut in vestingen of te veld noodig was. Maar dat niet alleen; ook al wat benoodigd was voor den pontontrein en alle dergelijke werken, het maken van rijswerken, schanskorven, enz. voor de batterijen. De pionniers, gedeeltelijk uit de boeren gelicht, niet zelden niet geheel vrijwillig, want de levering werd aan de dorpen opgelegd, stonden ook onder de bevelen der artillerie-bevelhebbers. Gewoonlijk waren zij militair georganiseerd, in compagnieën met officieren, die echter geenszins als werkelijke

officieren werden beschouwd. De kanonniers waren niet vele in getal; zij hadden meer het bestuur over het bedienen van het geschut dan dat zij 't zelve deden; eerst in lateren tijd werden zij soldaten; thans waren 't meer ambtenaren of liever handwerkers, meesters met gezellen.

Telkens, als er een onderneming of veldtocht werd ondernomen, werden boven het vaste getal der artillerie-officieren een aantal andere tijdelijk in dienst genomen. Het geschut (men onderscheidde toen nog niet veld- en vesting- of belegeringsgeschut) werd dan ook uit de lands- of stadsmagazijnen of uit de vestingen, die het konden missen, gehaald; niet zelden ook uit den voorraad der admiraliteiten. Trouwens, veelal leverde de zeemacht ook een deel der bediening, daar de matrozen ervaren waren in de behandeling van het kanon. Ook werden dan de voor de artillerie benoodigde paarden (lamoenpaarden noemde men ze in tegenstelling der ruiterpaarden) gehuurd, die zeer talrijk waren; want niet alleen was de wagentrein groot en behoefde veel trekkracht bij den slechten toestand der wegen, maar het geschut vereischte een bespanning, die, al naar de zwaarte, van zeven tot een en dertig paarden afwisselde. Voor alles wat tot den trein behoorde zorgde een wagenmeester-generaal.

Evenals de pioniers of schansgravers werden ook de ingenieurs en de mineurs tot de artillerie gerekend. De eersten waren maar weinigen in getal; zij werden genomen uit de in Nederland talrijke klasse der landmeters en waterbouwkundigen. Voor de opleiding tot de versterkings- en landmeetkunst (men sprak toen van de tel-conste) werd door de zorgen van Maurits met medewerking van Simon Stevin in 1601 een lector aan de Leidsche Universiteit aangesteld; deze was de eenige, door wien de lessen in het Hollandsch gegeven werden. Practische oefeningen in het leger en in de vestingen wisselden daarbij de lessen af. Een fortificatiemeester, ingenieur-generaal zouden wij zeggen, stond aan het hoofd van dat kleine, doch uitgelezen korps, dat niet zelden tijdelijk versterkt werd door ingenieurs, die zich in werken des

vredes hadden onderscheidden. Trouwens in het waterland was ook bij den oorlog de waterbouwkunde van groot belang. Het aanbrengen van een enkelen dam of sluis kon soms beslissend wezen.

De mineurs werden in dien tijd bij belegeringen voor aanval en verdediging niet minder gebruikt dan later; zooveel mogelijk zocht men Luiksche mijnwerkers in dienst te nemen voor dit gevaarlijke ondergrondsche werk. Een militaire organisatie hadden zij nog niet.

Simon Stevin.
Naar de schilderij op paneel in de Universiteitsbibliotheek te Leiden.

Enkele geneesheeren waren in vasten dienst aanwezig, zoowel voor den dienst in het hoofdkwartier als voor toezicht op de behandeling der gewonden en zieken door de chirurgijns der compagnieën. Zeer gebrekkig waren al de inrichtingen, die met den geneeskundigen dienst in betrekking stonden, doch zij ontbraken niet; zelfs te velde bezat men hospitalen. Met dat al was het lot van den zieken of gekwetsten soldaat allesbehalve benijdenswaardig; wilde hij van de meestal onbekwame wondheelers een behoorlijke behandeling ondervinden, dan was hij wel verplicht ze bijzonder te betalen. Onder de geneeskundigen in het hoofdkwartier waren daarentegen veelal mannen van naam; trouwens een veldtocht bood voor de praktijk der wetenschap een heerlijke gelegenheid aan; reeds bij het beleg van Metz door Karel V in 1553 had de beroemde Ambroise

Paré zijn diensten aan de gewonden der Fransche bezetting bewezen.

Een eigenlijke generale staf ontbrak. In zekeren zin moest de veldmaarschalk al de functiën waarnemen, die thans den chef van den staf toekomen; doch die betrekking, onder Maurits lang vacant, werd later een andere. De veldmaarschalk was na het Bestand de tweede opperbevelhebber des legers. Zijn vroegere functiën werden toen tusschen den sergeant-majoor of wachtmeester-generaal en den kwartiermeester-generaal des legers verdeeld, die met de regeling van alle bewegingen des legers, van kampementen

De legertrein bij den uittocht der Spanjaarden na de inneming van Maastricht (1632).
Gedeelte eene kopergravure van J. van de Velde naar J. Maertsen de Jonge.

enz., vooral ook van den veiligheidsdienst en de handhaving der orde in de legerplaats belast waren. Adjudanten en ordonnansen waren nog onbekend; eerst in veel later tijd komen die voor. Doch als het leger der Staten te veld was, waren er altijd een aantal officieren van aanzienlijke geboorte aanwezig, die daar den krijgsdienst leerden; andere vreemden kwamen er soms op hoop van met een commando belast te worden. Bij het hoofdkwartier ontbraken evenmin de noodige predikanten; de buitenlandsche regimenten bezaten meestal hun eigen geestelijken, natuurlijk uitsluitend protestanten.

Talrijker dan de geestelijke staf was echter de gerechtelijke; haast altijd volgde de advocaat-fiskaal van den Raad van State

het leger, wat ons het onwaardeerbare journaal van Duyck heeft verschaft. Gewoonlijk ging de president van den Hoogen Krijgsraad, een vaste betrekking, gewoonlijk door een der oudste oversten vervuld, als hoofd der rechtspraak ook mede te veld. Een gewichtig persoon was ook de provoost van het leger, die een klein korps bereden manschappen, wij zouden zeggen gendarmes, onder zijn bevelen had, met de noodige stokbewaarders enz., en natuurlijk een scherprechter, wiens officie lang geen sinecure was. De cavalerie had haar eigen provoost met gelijk gevolg; diens ruiters droegen zelfs de uitrusting der kurassiers; de buitenlandsche infanterie-regimenten hadden ook, om zeer begrijpelijke redenen, hun eigen provoosten, evenals hun eigen predikanten.

Al dat personeel, met een heelen stoet bedienden en een sleep van paarden en wagens, behoorde bij een behoorlijk veldleger. Maar ook in de groote vestingen was een heele staf. Naast den gouverneur, gewoonlijk een overste, soms zelfs iemand van hooger rang, — want de gouverneursplaatsen stonden in hoogaanzien en wierpen veel voordeel af — stond de wachtmeester of plaatscommandant, die met den inwendigen dienst belast was. Dan waren er een aantal artillerie-officieren en wat daarbij hoorde, soms zelfs een geneesheer en een predikant. Zoowel bij aanval als verdediging van vestingen werd een goed deel van het werk aan wallen, batterijen en loopgraven gedaan door de soldaten, die daar dan extra voor betaald werden.

Zoo zag het leger er ongeveer uit: een bonte verscheidenheid, soms een staalkaart van allerlei natiën. Nationaal was 't zeker niet te noemen; zelfs de bevelhebbers waren grootendeels buitenlanders. Toch was ook de Nederlandsche adel er ruim in vertegenwoordigd. Dat droeg er niet weinig toe bij dien nauw te verbinden aan den Prins, het hoofd des legers, die den meesten invloed op het begeven der militaire posten had. Het leger kon in sommige opzichten haast het leger van den Prins heeten; vooral werd dit het geval onder Frederik Hendrik, wien de talrijke vreemde officieren eigenlijk als het hoofd van den staat beschouwden, terwijl zij 't beneden

zich achtten den »kooplieden" te gehoorzamen. Geen wonder, dat deze van ze ontslagen wilden wezen, zoodra de gelegenheid er zich toe aanbood, en daartoe den vrede gretig aangrepen. En vooral was dat bij de Hollandsche regenten het geval, die de provincie, die zooveel meer betaalde als de andere, bevrijden wilden van het gevaar, dat haar zelfstandigheid bedreigde, nu in plaats van den ouden, steeds schikkenden Frederik Hendrik, een jongmensch trad, die door geboorte, opvoeding en verwantschap, en bovenal ook door karakter, geneigd scheen tot een streven naar een oppermacht, welke zij meenden dat hun alleen toekwam, en dat te meer, omdat hun provincie zelve het instrument onderhield, dat dat gevaar bracht. Want werkelijk waren de lasten verbazend, en Holland droeg daarvan bijna drie vijfden. Tot 1591 was dat zelfs bijna 66½ % geweest, waartegen Zeeland ruim 13½, Friesland ruim 13, Utrecht ruim 6½ % betaalde. Daarna betaalde Holland ruim 64 en Zeeland bijna 16 %, totdat ook Gelderland, Overijsel en Stad en Lande voor quoten werden aangeslagen, wat na veel afwisseling en gehaspel tot de later vrij geregeld vastgehouden verdeeling aanleiding gaf, dat Gelderland ongeveer 5¾, Holland 58¼, Zeeland 9¼, Utrecht 5¾, Friesland 11⅗, Overijsel 3½ en Stad en Lande als Utrecht 5¾ % betaalde; alle sommen globaal genomen. Wanneer men nagaat, dat de geheele gewone staat van oorlog in 1621 bijna negen en een half millioen bedroeg en dat Drenthe daarin nog geen ton gouds bijdroeg, begrijpt men, dat Hollands lasten reeds toen zwaar werden. En later stegen die tot bijna het dubbele Geen wonder dus, dat van Holland het verzet uitging, dat onmiddellijk na den vrede de Republiek in grooter gevaar bracht dan zij sedert Leicesters tijd had geloopen.

Het groote gebrek der toenmalige legerinrichting, dat voor een deel aanleiding gaf tot de botsing, was dat het leger niet nationaal was. Dat was in alle landen, waar de uitvoerende macht niet geheel eenstemmig was met die, welke de natie heette te vertegenwoordigen, een ook in dien tijd zwaar wegend bezwaar. Doch men bezat geen middelen er tegen. Immers van verplichten

krijgsdienst was men toen nog oneindig ver af. Wel bestonden er in enkele landen instellingen, die daaraan deden denken — in Frankrijk b. v. rustte op den adel de plicht om in tijd van nood gewapend met zijn manschappen zich ter beschikking der regeering te stellen, — doch die arrière ban was van weinig nut en werd slechts zelden opgeroepen, en dan slechts in enkele provinciën; later richtte men daar de provinciale militie op, welker last op den boerenstand drukte. In Engeland bestond de militie, de trainbands zooals men 't noemde, en de yeomanry, doch ook deze volkswapening had maar geringe beteekenis voor de verdediging, hoewel de vraag, in hoeverre den koning het gezag er over toekwam, de aanleiding is geworden tot het uitbarsten van den grooten burgeroorlog.

Ook in Nederland rustte de plicht om het land te verdedigen op de inwoners, en soms werd daarvan gebruik gemaakt; waarschijnlijk zonder bepaalde plannen werd daarom in de Unie van Utrecht het maken van lijsten der weerbare inwoners voorgeschreven. Het landvolk werd niet zelden de levering van pioniers opgelegd, de steden moesten soms een deel harer schutterijen of andere gewapende burgerkorpsen afstaan, voor de kustbewaking werden de bewoners der zeedorpen soms georganiseerd en gewapend, maar tot het stellen van militie-korpsen kwam men niet. Trouwens van de bruikbaarheid van dergelijke benden tegenover beroepssoldaten had men toen een gering denkbeeld; zelfs de krachtige medewerking van sommige burgerijen bij de verdediging harer steden bracht daar geen verandering in.

En weldra vond de Hollander, dat hij rijk genoeg was om zijn verdedigers te huren; hij dacht er niet aan, dat hij zelf persoonlijke verplichtingen had. Eerst in de achttiende eeuw is men daar anders over beginnen te denken; in de zeventiende vond men de bestaande inrichting uitstekend, ja, toen kon men zich zeker niet wel voorstellen, dat andere legers als de toenmalige denkbaar waren; hoogstens begeerde men die uitsluitend uit landzaten samen te stellen.

Veel meer nationaal dan het leger was de vloot, welker beheer, zonderling genoeg bij een bij uitstek zeevarend volk, zoo wonderlijk was ingericht, dat men zich bezwaarlijk kan begrijpen, dan men 't zoo liet bestaan.

In 1572 was op de zeemacht in Holland reeds door de eerste Staten-vergadering orde gesteld. De Prins werd verzocht daarover een souverein, d. w. z. aan niemands gezag ondergeschikten admiraal aan te stellen, die met advies der zeesteden en van commissarissen van den Prins de kapiteins zou aanstellen, terwijl alle thans geldende commissiën zouden worden gecasseerd. Waarschijnlijk gold dit besluit meer de aanvoerders der Watergeuzen, die men voor een gedeelte wel kwijt wilde wezen, dan de van 's Konings wege aangestelde bevelhebbers. Later, bij de instelling der drie colleges van Gecommitteerde Raden, werd het beheer over de zeemacht in het eigenlijke Holland, nevens den Prins en zijn luitenant-generaal, opgedragen aan een dezer drie colleges, nl. dat der Gecommitteerde Raden der Staten ter Admiraliteit, dat gewoonlijk te Delft zetelde. In Noord-Holland was 't het reeds sedert den val van Haarlem in 1573 daar zetelend college van Gedeputeerden der steden van het Noorderkwartier, gewoonlijk Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier genoemd, dat de zeemacht der Noord-Hollandsche steden beheerde, terwijl dit in Zeeland na den val van Middelburg aan een gelijksoortig, maar anders samengesteld en meermalen gewijzigd college van Gecommitteerde Raden toekwam. Het gemeenschappelijk gezag van den Prins, den opperbevelhebber der zeemacht, verzekerde samenwerking. Die inrichting was toen begrijpelijk en kwam overeen met den aardrijkskundigen en staatkundigen toestand des lands.

In de hoofdzaak bleef die inrichting bestaan, toen Maurits op den 1sten November 1585 tot stadhouder van Holland en Zeeland was gekozen. Hij werd in beide gewesten admiraal-generaal; in Holland bleef hem een raad van admiraliteit toegevoegd, in Zeeland bleven de Gecommitteerde Raden die functiën uitoefenen.

Daar echter aan Maurits en den Raad van State in het vorige

jaar het oppertoezicht over de geheele zeemacht was opgedragen, bestond er eigenlijk een dubbel bestuur over de zeemacht, een algemeen en een gewestelijk. Maar bij de opdracht van het gouverneur-generaalschap aan Leicester was uitdrukkelijk bepaald, dat hij ook in zeezaken het oppergezag zou hebben, en deze maakte daar terstond gebruik van. Hij beval de instelling van drie, aan hem ondergeschikte raden van admiraliteit: een te Rotterdam, een te Hoorn en een te Veere, een maatregel, die hoogst waarschijnlijk minder voortkwam uit de noodzakelijkheid, dan wel uit de zucht om de macht van Maurits en den Hollandschen raad van admiraliteit te vernietigen. Te meer verdient die veronderstelling geloof, omdat in beginsel tot de oprichting van een vierde college, en wel te Ostende, werd besloten en aan de verschillende raden ieder een deel des lands als gebied werd onderworpen, ook al had die streek met het zeewezen niets uit te staan. Daarenboven werd het streven van het Noorderkwartier naar zelfstandigheid tegenover het eigenlijke Holland, een streven, dat door Leicester sterk begunstigd werd, daardoor gestijfd.

Allegorie op de admiraliteit.
Uit *Leti. Theatro Belgico.* Amst. 1690.

Zegel der admiraliteit.

Van nu af begon een zonderlinge verwarring. Het besluit van Leicester werd alleen in zoover ten uitvoer gelegd, dat de raad te Rotterdam in werking kwam en voortaan het zeewezen in de Maasstreken beheerde. Dat voor Hoorne bestemd was kwam echter

op den duur te Amsterdam, dat voor Veere te Middelburg. Daar smolt het laatste samen met het daar gevestigde, de Zeeuwsche zeezaken bezorgende college van Gecommitteerde Raden.

Bij de reorganisatie van 1588 werd het oppergezag over het zeewezen aan den Raad van State onttrokken, maar Maurits daarentegen tot admiraal-generaal der Unie benoemd.

Het Admiraliteitshuis te Amsterdam.
Uit *Beschrijvingh der wijdt-vermaarde Koop-stadt Amstelredam*, Amst. 1664.

Doch 't bleek voor dezen ondoenlijk om eenheid in de maatregelen der colleges te brengen, zoodat op aandringen van Holland een College van Superintendentie werd opgericht, bestaande uit den admiraal en zes raden uit Holland en West-Friesland, Zeeland en Friesland. Daaraan zou het oppergezag over het zeewezen worden toevertrouwd; de colleges van admiraliteit zouden slechts uitvoerende macht hebben en aan het Hoofd-College, zooals 't ook wel heette,

ondergeschikt zijn. Doch Zeeland weigerde volstandig zijn admiraliteit er aan te onderwerpen, ook toen de Staten-Generaal het plan doorzetten. De land-provinciën, die beweerden, dat ook haar afgevaardigden er zitting in behoorden te hebben, steunden de Zeeuwen en ook Friesland viel op den duur Holland af.

Zoodoende kon het College van Superintendentie niet werken,

Admiraliteitshuis te Rotterdam.
Kopergravure van J. de Vou naar Romeyn de Hooghe.

het verloor weldra alle beteekenis en in 1593 werd het daarom weder opgeheven, nadat intusschen een afzonderlijk admiraliteitscollege te Hoorn was opgericht, wat later ook te Dokkum plaats had. Het provincialisme had gezegevierd. Het zeewezen was nu haast een zaak van provinciën en kwartieren geworden.

Om de kwade gevolgen dezer regeling eenigszins te verhoeden, werd door de Staten-Generaal in 1595 een instructie voor de admiraliteitscolleges vastgesteld, die, zooals de geschied-

schrijver van het Nederlandsche Zeewezen, de Jonge, zegt, een compromis tusschen Holland en Zeeland was. Want Zeeland was 't geweest, dat, door ook in zeezaken zelfstandigheid voor zich te eischen, den ondergang van het College van Superintendentie had bewerkt. Daarom werd dan ook bepaald, dat ieder der vijf admiraliteitscolleges uit zeven leden zou bestaan, benoemd door de Staten-Generaal op voordracht der provinciën, welke door die leden vertegenwoordigd werden. Van de zeven zouden er vier worden voorgedragen (genomineerd) door de provincie, waar het college gezeteld was, en drie door andere in 't bijzonder aangewezen gewesten. Alleen in Zeeland zou het College van Gecommitteerde Raden, voorloopig voor een jaar, college van admiraliteit blijven, maar daartoe versterkt worden met drie leden uit andere gewesten, die alleen verschenen, als er admiraliteitszaken werden behandeld. De admiraal-generaal had in ieder college de voorzitting; de leden moesten zoowel hem als den Staten-Generaal trouw zweren, jaarlijks verslag doen van hun verrichtingen en gehoorzamen aan al zijn bevelen betreffende uitrusting, bemanning, verdeeling, verplaatsing en afdanking van oorlogsschepen en zeevolk.

Het begeven der kapiteinsplaatsen geschiedde door den admiraal-generaal uit dubbeltallen, gesteld door het college, dat het aanging, terwijl daarentegen de hoofdambtenaren der colleges werden benoemd door de Staten-Generaal uit dergelijke dubbeltallen; de mindere mochten de colleges zelve aanstellen. Alle ambtenaren waren voor het beheer hunner inkomsten rekenplichtig aan de Generaliteit. Ieder college had zijn eigen gebied, waarbinnen het de convooien en licenten had te innen en welks verdediging te water (ook der rivieren) het in 't bijzonder had te bezorgen.

Behalve op den bouw, de uitrusting, de bemanning, het onderhoud en de verdeeling der oorlogsschepen en al wat met den dienst daarvan in betrekking stond, het werven van scheepsvolk b. v. en het aanschaffen van alle materieel, geschut, enz. hadden

de admiraliteitscolleges toezicht te houden over de verdeeling der prijsgelden, en fungeerden zij als rechtscollege in zake van prijzen en van zeerooverij, in vele gevallen, onder hooger beroep op de Staten-Generaal. De leden moesten, zoolang zij in functie waren, op de plaats wonen, waar het college gevestigd was. Voor het algemeen beleid zouden in Den Haag samenkomsten van gedelegeerden worden gehouden, een voorschrift, dat eerst later geregeld werd opgevolgd.

In de hoofdzaak is in deze instructie maar weinig veranderd geworden, zoolang de Republiek bestaan heeft.

De kosten der verdediging te water moesten worden bestreden uit twee belastingen, de eenige werkelijk gemeene middelen, die de Republiek heeft gekend, de convooien en de licenten. De eersten werden bij het inkomen en uitgaan van koopvaarders, ter zee zoowel als op de rivieren, geheven en wel tot verschillend bedrag, al naar gelang der waarde der vervoerde goederen. Zij waren afkomstig uit de tijden der Watergeuzen en eigenlijk de kosten van een vrijgeleide, door den Prins als hun opperbevelhebber verstrekt. De licenten daarentegen waren rechten, die betaald werden bij het uitvoeren van allerlei waren naar vijandelijke landen. Met moderne namen bestempeld, zouden wij ze dus de in- en uitgaande rechten noemen. Doorvoerrechten werden maar van enkele waren geheven, en naar omstandigheid werden de verschillende waren, nu eens uitgaand, dan weder ingaand zwaarder belast. Dit geschiedde door de Staten-Generaal en gaf natuurlijk tot voortdurende geschillen aanleiding, daar dergelijke geldzaken met algemeene stemmen moesten beslist worden, en de belangen der gewesten veelal zeer met elkander in strijd waren. Tot 1597 was vooral tusschen Holland en Zeeland veel verschil over de heffing, en voor een deel was dit de oorzaak, dat Zeeland zich zoo heftig verzette tegen de instelling van het College van Superintendentie, vooral ook omdat iedere admiraliteit ten bate der overige aan de Generaliteit moest afdragen wat zij te veel ontving, terwijl, als de geheele som de uitgaven der admiraliteit te boven

ging, het overblijvende in de kas der Generaliteit moest komen. Doch dit laatste had nimmer plaats. Integendeel, de admiraliteiten hadden steeds een tekort, wat dan uit de quoten der provinciën moest worden aangevuld.

De vloot zelve bestond vooreerst uit schepen, die aan het land in eigendom toebehoorden, en ten tweede uit schepen, die voor korter of langer tijd gehuurd werden. De schepen der steden vervielen; wel bleef het den steden voorbehouden ter eigen verdediging en tegen zeerooverij schepen in dienst te stellen.

Voorloopig waren de landsschepen maar weinig talrijk. Nog in 1615 bezat de admiraliteit van Rotterdam slechts 11 schepen, die van Amsterdam in het volgende jaar 22, Zeeland 19, Friesland 8. In 1628 waren die getallen 24, 49, 29 en 8, terwijl het Noorderkwartier er 22 had, en deze cijfers betroffen alleen die, welke in dienst waren. Er is niet bij gezegd of daarbij ook de gehuurde schepen waren medegerekend; doch dit schijnt wel het geval te zijn, want een getal van 132 eigen schepen zal toen wel niet in dienst zijn geweest. Immers, bij den zeestrijd bij Duins in 1639 waren deze maar 41 in getal, nog niet de helft der geheele vloot onder Tromps bevel.

Doch hoe aanzienlijk ook in getal, in grootte, wapening en bemanning der schepen stond de Nederlandsche zeemacht bij die der andere landen achter. Van die 132 schepen toch waren er maar weinige, die boven de 250 last of 500 ton groot waren; de meeste hadden slechts 200 last of minder inhoud, en een groot aantal was kleiner dan 100 last. Bij de Engelsche vloot, hoewel de koning een veel minder getal eigen schepen bezat, was de grootte oneindig aanzienlijker. Vele schepen waren daar van 300 tot 500, ja 600 last; in Spanje waren de galjoenen nog grooter. Ook met de wapening stond het niet beter. Slechts twee schepen voerden in 1628 ongeveer 40 stukken geschut en daaronder slechts weinige van zwaar kaliber, van 24 en 18 pond. Van 30 tot 36 stukken voerden de grootere, van 20 tot 30 de kleinere schepen, waaronder hoogstens een paar 18-ponders; 12-, 8- en 5-ponders

vormden de eigenlijke batterij. En alleen de grootste en zwaarst gewapende schepen hadden een bemanning van meer dan 100 man; 70—80 koppen telde die der grootere, 30 tot 50 die der kleine schepen. Nog in 1642 telde de geheele vloot, die in dienst was, slechts één schip van 57 stukken, dat 240 man voerde, één van 46, met 170 man, 9 van 32—36, 49 van 24—30, 36 van 20—23 stukken en 47 kleinere. Trouwens, het grootste gedeelte deed dienst als convooi-schepen of bij de blokkade van Duinkerken, waar de koning van Spanje 23 eigen schepen van 44 tot 18 en de reeders ter kaapvaart 28 schepen van 28 tot 10 stukken hadden liggen; tegen deze was dus de Nederlandsche vloot wel bestand, maar zoo een koninklijke vloot tegen haar opkwam, moest het getal goedmaken wat in sterkte te kort werd geschoten.

In den bouw der oorlogsschepen kwam in dien tijd nog weinig verandering. Wel waren de verhoogingen van den achtersteven, de zoogenaamde achterkasteelen, al reeds lager geworden en waren de in de vorige eeuw nog steeds in zwang zijnde voorkasteelen verdwenen, maar toch waren het achterdek en de spiegel nog altijd zeer veel hooger dan het overige schip. Langzamerhand nam dat af; bij de tijdens den eersten Engelschen oorlog, in 1652 en '53 aangebouwde schepen was dat al minder dan bij die, welke in Frederik Hendriks tijd waren gebouwd, en nog later, toen Johan de Witt en de Ruyter de leiding van het zeewezen in handen hadden, werd nog veel meer van den verouderden bouwtrant afgeweken. Maar geheel verdwenen de hooge achterstevens eerst in de volgende eeuw. Het grootste verschil was, dat, naar verhouding tot het aantal kanonnen, de schepen hoe langer hoe grooter werden en dus ook meer manschappen konden bergen.

Voor een goed deel schijnt de oorzaak der achterlijkheid onzer zeemacht in het voortdurend geldgebrek der admiraliteiten te hebben gelegen. Immers, haar gewone inkomsten, de convooien en licenten, waren kwalijk voldoende voor het onderhoud der vloot; het bouwen van nieuwe of het uitrusten van een buiten-

Aemilia. Het Admiraelsschip van Hollant.

Kopergravure van W. van de Velde (omstreeks 1626).

gewoon getal schepen maakte terstond buitengewone toelagen noodig, die door de provinciën volgens den gewonen maatstaf moesten betaald worden. En daarin bleven de land-provinciën, die geen rechtstreeksch belang bij de zeemacht hadden, op ergerlijke wijze achterlijk. Reeds in 1628 beliepen de achterstallen op de quoten voor de zeemacht bijna zes en een half millioen. Bij het groote getal der vaartuigen, die toen in dienst moesten gehouden worden wegens den toenemenden, ondraaglijken last der Duinkerkers, die in sommige tijden des jaars elke vaart in Noordzee of Kanaal, anders dan onder sterk geleide, onmogelijk scheen te zullen maken, gaf dit aanleiding tot wanbetaling der soldijen, wat zichzelf weder wreekte, daar nu het scheepsvolk ons verliet en niet zelden in Duinkerken dienst nam. Want ook het scheepsvolk bestond lang niet altijd uit Nederlanders, evenmin als toen of later bij de koopvaardij; men nam wie men krijgen kon, liefst vooral bevaren matrozen. En niet alleen met de koopvaardij had de staat daarbij te concurreeren, ook met de groote maatschappijen, wier dienst voordeeliger en zeker ook veel gemakkelijker en veiliger was. Zelfs werd aan de kaapvaarders, die vooral in Zeeland talrijk waren, de voorkeur gegeven, daar de kaperkapiteins meestal een botsing met gewapende vijanden vermeden en liefst meer of min weerlooze koopvaarders aantastten. Want geheel weerloos was haast geen enkel vaartuig in die dagen: elk zeeschip had althans eenige kanonnen aan boord, hoe onvoldoende die verdedigingsmiddelen ook meestal bleken. Alleen de visschers, vooral de haringvisschers, die dan ook dicht bij elkander en bij de kust en onder geleide van oorlogsschepen vischten, waren geheel ongewapend en daarom een geliefkoosd mikpunt der Duinkerkers.

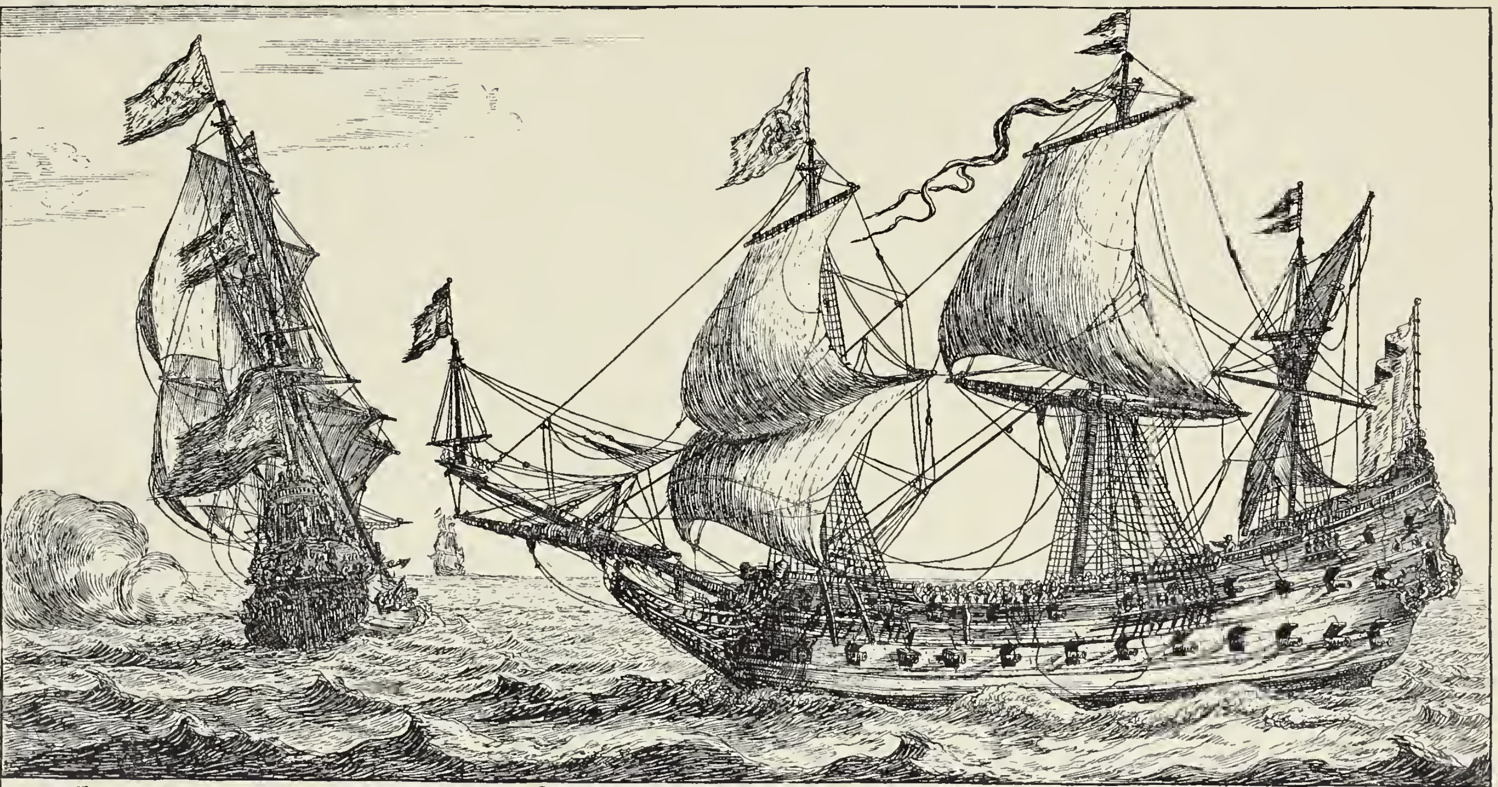
Ook de wijze, waarop ter zee oorlog werd gevoerd, vooral met de Duinkerkers, werkte nadeelig. Het voetenspoelen (overboord-werpen) der gevangenen kwam niet alleen nog na het Bestand veel voor, maar werd zelfs voorgeschreven. Maar de zeelieden weigerden 't dikwijls toe te passen; enkele bevelhebbers, met name de commandeur Quast, weigerden het toe te

passen en zoo geraakte het in onbruik, zeker tot niemands schade en ter verheffing der moraliteit van het zeevolk.

Een ander gebrek, trouwens bij alle toenmalige vloten, was het gehalte der officieren, bepaaldelijk der kapiteins. Deze waren meestal niet in vasten dienst, maar verwisselden niet zelden den dienst van den staat met dien eener maatschappij of zelfs van gewone reeders. Soms werden zij opeens, al hadden zij nimmer het land gediend, tot kapitein aangesteld. Dit gebeurde b. v. in 1641 met de Ruyter, die, ofschoon nimmer het land gediend hebbend, niet alleen tot kapitein op een oorlogsschip, maar zelfs terstond tot schout-bij-nacht der vloot, die ten behoeve van Portugal was uitgerust, werd benoemd en na het einde van dien zeetocht, die hem wel persoonlijken roem maar het land weinig eer of voordeel opleverde, opnieuw in dienst zijner oude reeders trad.

Trouwens, op die vloot schijnen in 't geheel geen gewone zee-officieren te hebben gediend; de man, die als onderbevelhebber, als vice-admiraal, was aangewezen, moest o. a. vervangen worden, omdat hij niet kon schrijven! Geen wonder, dat de meeste kapiteins in het gevecht, dat de Ruyter de eerste lauweren deed behalen, hun plicht niet deden, en slechts enkele de eer der vlag handhaafden, maar dan ook in groot gevaar geraakten!

Hoe kon men van menschen van zulke geringe beschaving ook eergevoel verwachten! Want hoe roemruchtige daden ook ter zee door onze vaderen verricht zijn, het getal der gevallen van ergerlijk plichtverzuim is verwonderlijk groot. Zoodra 't een aanvoerder niet gelukte de harten zijner onderhoorigen te winnen, behoefde hij kwalijk op hun gehoorzaamheid te rekenen. De discipline toch, hoe streng, ja barbaarsch de krijgsartikelen luidden, schijnt veel te wenschen te hebben overgelaten, en zelfs op onze groote ontdekkingstochten zijn komplotten tegen de bevelhebbers, muiterij en allerlei misdaden, helaas, niet zeldzaam. En hoewel die tochten niet door de eigenlijke zeemacht werden ondernomen, was het personeel hetzelfde. Eerst in 1628 werd een vast korps kapiteins aangesteld, die buiten de gewone emolumenten een

Ets van Reinier Zeeman.

vast jaargeld ontvingen. Holland stelde er toen een zestigtal aan, meest ervaren zeelieden, die vooral tegen de Duinkerkers gebruikt werden. Doch daarbij had men nog een aantal zoogenaamde extraordinaris kapiteins.

Met dat al bleef de zeemacht te kort schieten in haar voornaamsten plicht, het beschermen der koopvaart. Dat deed een aantal aanzienlijke kooplieden zich in 1631 tot de Staten-Generaal wenden met het verzoek om zelve eenige schepen ten oorlog te mogen toerusten, om de koopvaarders, vooral die naar de Oostzee en Noorwegen (de bronaders van den handel), te beschermen. De Staten wijzigden dit plan in zooverre, dat zij de regeeringen der steden, waarvan het uitging, machtigden om met de kooplieden een afzonderlijk bestuur (directie) op te richten, om die uitrusting te bezorgen, waarvoor de schepen op de Oostzee en het Noorden aan deze een vast recht van een half procent der kosten zouden voldoen. De kapiteins, officieren en manschappen zouden beëedigd worden als die der oorlogsschepen, de eersten een aanstelling ontvangen van den admiraal-generaal.

Geruimen tijd bleven die directie-schepen een aanzienlijk deel der vloot uitmaken; eerst eenigen tijd na den vrede van Munster werden de directiën opgeheven; in den eersten Engelschen oorlog waren er nog over de veertig harer schepen in dienst. Maar de eenheid van het zeewezen werd er niet beter door; integendeel er ontstonden nu nog meer geschillen dan te voren tusschen de besturende colleges.

Maar zelfs op deze wijze kon men nog over geen genoegzaam aantal schepen beschikken: toen de Spaansche vloot in Duins werd geblokkeerd, werden, behalve de branders, nog 18 schepen gehuurd om als oorlogsschepen dienst te doen, en in den eersten Engelschen oorlog werden nog over de veertig schepen door de verschillende admiraliteiten voor den dienst gehuurd. Trouwens, eerst de groote rampspoeden, in dien oorlog geleden, hebben geleid tot de groote verbeteringen, vooral op aandrang van Johan de Witt in de zeemacht gebracht.

Uit den aard der zaak bestonden wel veel eigenaardige toestanden in het zeewezen dier dagen, maar de behoeften waren op de schepen toen en later ongeveer dezelfde. Hoewel eerst langzamerhand, en eigenlijk eerst in de achttiende eeuw, een marine in onzen zin ontstond, verschilde het zeewezen niet zoo veel in de verschillende tijdvakken als het krijgswezen te land. Alleen moeten wij opmerken, dat de bemanning van een oorlogsschip in dien tijd ongeveer op dezelfde wijze was georganiseerd als die van een koopvaarder.

Eigenlijke officieren ontbraken: behalve den kapitein, voerden zij, die als zoodanig golden, de titels en oefenden de functiën uit van onderofficieren. In 1652 ontbrak op het admiraalschip van Tromp zelfs een luitenant. Onder den kapitein stonden de schipper en de beide stuurlieden, dan volgden de hoogbootsman, de schieman, de bottelier, de konstabel, de drie kwartiermeesters, de beide timmerlieden en de commandeur der soldaten, die op het schip waren ingescheept. Want een korps mariniers werd eerst in 1666 opgericht, en daar de matrozen voor het geschut en de zeilaadje noodig waren, dienden soldaten uit het leger op de oorlogsschepen om het kleingeweervuur te onderhouden, dat bij de toenmalige wijze van strijden een groote rol speelde. Vooral bij het gebrek aan voldoende zwaar geschut, moesten de Nederlanders steeds trachten hun vijanden van nabij te lijf te gaan. Gewoonlijk bedroeg het getal der soldaten tusschen een vierde en een derde der bemanning.

Hetgeen onze schepen in dit tijdperk geducht maakten, niettegenstaande hun betrekkelijk geringe sterkte, was hun bezeildheid en de bevarenheid van het scheepsvolk en de bevelhebbers. Vooral tegenover de Spanjaarden, die zich op het water nooit recht te huis gevoelden en wien daarom menigmaal een ontmoeting ter zee den anders waarlijk onverdachten moed in de schoenen deed zinken, kwam ons dit te stade. Vandaar dan ook dikwijls die bijna overmoedige aanvallen op een veel talrijker scheepsmacht. Zóó dikwijls liepen zij goed af en verloor de vijand althans een paar

Spiegel van het schip *Rotterdam* der Admiraliteit van Rotterdam.

Teekening van F. van Douwe.

schepen, dat men vergat, hoeveel bloed het kostte, wanneer een Nederlandsch schip, reddeloos geschoten of omsingeld, den vijand niet meer ontzeilen kon. Tegenover de Duinkerkers, die even stoute zeelieden waren als de onzen, werden dan ook dergelijke waagstukken zelden beproefd. Die Spaansche Nederlanders waren vijanden, die tegen ons waren opgewassen; gelukkig was hun aantal niet zeer groot, want de schade, die zij ons toebrachten, was ontzettend; hun doodsverachting was niet geringer dan die der onzen; wetende welk lot hen wachtte, lieten ook zij menigmaal hun schepen in de lucht vliegen. En maar al te dikwijls verleenden de nabijzijnde havens, niet zelden ook die van onzijdige staten, hun tijdig een schuilplaats.

Toch zegt de Jonge terecht, dat de strijd tegen de Duinkerkers de bakermat onzer zeehelden was. Alleen de zee-oorlog op groote schaal leerden deze er niet door. Maar Tromp, wiens manoeuvres met geheele vloten weldra bij vriend en vijand bewondering zouden verwekken, leerde daar toch zich voorbereiden. Zijn tactiek bij Duins bewijst, hoeveel hij had geleerd. Voor zijn voorganger Piet Hein was de oorlog in West-Indië, de strijd om Brazilië een oefenschool geweest. Witte de With, de Evertsens, de Ruyter leerden in Tromps school. Voor 't meerendeel waren zij al diens onderbevelhebbers geweest.

In die dagen waren die nog niet bijzonder talrijk. Onder den admiraal-generaal stonden de luitenant-admiraal van Holland en West-Friesland en de luitenant-admiraal van Zeeland, een betrekking, die in Tromps tijd niet werd vervuld. Dan volgden de Hollandsche en de Zeeuwsche vice-admiraals, terwijl enkele der beste en oudste kapiteins als commandeurs het recht hadden om een standaard te voeren. Bij elk eskader, groot of klein, placht een der kapiteins als vice-admiraal op te treden, een ander als schout-bij-nacht, een ambt, welks benaming op den duur den titel van commandeur in onbruik deed geraken, oorspronkelijk een werkelijk toezicht-houder op de wacht bij nacht, later de derde bevelhebber van een eskader, evenals de Fransche contre-amiral en

de Engelsche rear-admiral, steeds kommandant der achterhoede, gelijk de vice-admiraal de aangewezen leider van de voorhoede was. De luitenant- en vice-admiraal van Holland stonden steeds onder het admiraliteitscollege van Rotterdam of de Maas, zooals 't veelal genoemd werd. De benoeming der vlag-officieren geschiedde in dezen tijd door den admiraal-generaal, die in de beide provinciën door den luitenant-admiraal vertegenwoordigd werd. Frederik Hendrik placht echter gewoonlijk de Staten-Generaal, soms ook die van Holland te raadplegen.

In Friesland was in dien tijd geen bevelhebber van hooger rang dan die van kapitein. De moeilijke vraag, in hoeverre bij de benoeming der vlag-officieren de admiraal-generaal vrij was van het provinciaal gezag, kwam dus niet te berde; immers, ook als stadhouder hadden de prinsen van Oranje het admiraal-generaalschap in Holland en Zeeland.

Zoo bleef het zeewezen ongeveer ingericht tot na den eersten Engelschen oorlog, die voldingend bewees, hoe weinig de Nederlandsche zeemacht tegen de Engelsche was opgewassen, tenzij er in vele opzichten radicale verbeteringen werden aangebracht. Maar vóór dien oorlog kwam dat niet aan den dag.

Niet alleen tegen Spanje, maar ook in den eersten Noordschen oorlog, dien tusschen Denemarken en Zweden, welke door Nederland beslecht is geworden, kon zij aan de meeste eischen voldoen, die men haar stellen kon. Te meer, omdat zij niet alle zeeën had te beschermen, waar de Nederlandsche handel zich gevestigd had, maar in die taak werd bijgestaan door de groote maatschappijen, wier vloten sterk genoeg waren, niet alleen om die van den staat in tijd van nood aanmerkelijk te versterken, maar ook om zelfstandig groote overwinningen te behalen en den grond te leggen tot ons rijk in Indië en Amerika. Doch dit behoort in een ander, afzonderlijk hoofdstuk.

ZESDE HOOFDSTUK.

Kerkelijke Toestanden.

ONDERD jaar lang op zijn minst is, na het begin der Hervorming, de godsdienst de groote beweegkracht gebleven in staat en maatschappij. Wie dat niet in 't oog houdt, kan zich onmogelijk een goed begrip vormen van de gebeurtenissen en toestanden in de zestiende en de eerste helft der zeventiende eeuw. En evenmin mag over 't hoofd worden gezien, dat de godsdienst in dien tijd steeds in kerkelijke vormen blijft. Alle richtingen, welke die ook waren, streefden als einddoel de oprichting eener algemeene kerk na, welke de oude katholieke zou vervangen. Zelfs het anabaptisme, haast evenzeer een uiting van sociale als van religieuze nooden, dat ook op stoffelijk gebied zijn beginselen onmiddellijk beproefde te verwezenlijken, wilde evenzeer een nieuwe kerk als een nieuwen staat en een nieuwe maatschappij. Voor de Wederdoopers gold dit alles als een geheel; hun doel was het oprichten van het Godsrijk op aarde, zoo goed als dat het doel van Mohammed was. En niet weinige secten hadden hetzelfde ideaal, al beproefden maar weinige het te verwezenlijken. Dat lag in den geest des tijds. Men kon zich geen godsdienst zonder kerk, geen kerk zonder nauw verband met den staat denken, en dientengevolge onmogelijk het denkbeeld begrijpen, dat meer dan één kerk in een en denzelfden staat bestaan kon. Alleen de harde

noodzaaklijkheid leerde verdraagzaamheid. Het gevolg was, dat niet alleen in het Duitsche rijk, maar overal het cujus regio ejus et religio (wat niet anders beteekent dan dat de overheid van een land had uit te maken welke godsdienst er zou gelden) als 't ware de formule van den tijd werd. Dat was niet alleen het recht der regeeringen, maar zelfs haar plicht, want de overheid had in de eerste plaats den waren godsdienst te beschermen, de rechten der ware kerk te handhaven. Een overheid, die dat niet deed, was eigenlijk geen ware overheid in de oogen der zestiende en zeventiende-eeuwsche menschen. De Lutheraan, wien het staatsgezag zooveel gold, kende wel den Lutherschen onderdaan tegen een niet-Luthersche overheid zekere zelfstandigheid toe, omdat dat geen echte overheid was, geenszins echter aan den niet-Lutherschen onderdaan tegenover een rechtzinnige regeering. Vandaar, dat de invoering der Hervorming in Duitschland slechts in die landen tot stand kwam, waar de regeering medewerkte, al was 't dan ook, dat daarbij op deze niet zelden een sterke druk werd uitgeoefend. En evenzoo ging het gewoonlijk in die, waar de katholieke kerk werd gehandhaafd. Volkomen zelfstandig optreden, zonder eenigszins acht te slaan op de openbare meening van het volk, kon ook toen geen enkele regeering.

De Wederdoopers te Amsterdam.
Uit L. Hortensius. *Verhaal van de oproeren der Wederdoopers*, Amst. 1694.

Het gevolg was, dat in Duitschland protestantsche landen tegenover katholieke kwamen te staan en dat, hoewel ook door de eerste het Rijksverband en het keizerlijk gezag erkend bleef,

er geen rechte vrede kwam, maar slechts een compromis, de Augsburgsche godsdienstvrede, en dat de halve zegepraal van het protestantisme den doodsteek gaf aan de eenheid van het rijk.

En de staatskerken in de protestantsche landen waren niet eens gelijkvormig. Terwijl in Noord- en Middel-Duitschland een Luthersche staatskerk werd opgericht, drong in het zuidwesten de leer van Zwingli binnen en werd daar, na veel kamp, gewijzigd in den geest van Calvijn, de algemeene, ook door de regeering erkende godsdienst.

Daarentegen had in Skandinavië het Lutheranisme gezegevierd en bleef zegevierend standhouden ook tegen tijdelijke, door de regeering gesteunde reactie. Alleen de oppervlakkige beschouwer zou kunnen denken, dat het in Zwitserland anders was gegaan. Want de band van het eedgenootschap was nog veel losser dan die van het Duitsche rijk, en zoo konden daarin katholieke en protestantsche kantons bijeenblijven; maar deze hadden elk hun eigen kerk; zelfs waren zij in afzonderlijke katholieke en protestantsche verbonden vereenigd. Dat werd mede een reden, waarom Zwitserland van toen af geen invloed meer uitoefende op de gebeurtenissen in Europa.

Wel is waar waren er onder de aan de eedgenooten gemeenschappelijk onderdanige landjes enkele, waar verdraagzaamheid bestond, maar die verdraagzaamheid was hun om staatkundige redenen opgelegd en kwam niet voort uit wederkeerige eerbiediging van beide godsdiensten.

In Engeland, waar in de dagen der Hervorming de regeering sterker was dan ooit vroeger of later, kon deze er in slagen een staatskerk te vestigen, die aan de godsdienstige begrippen der groote massa der natie voldeed, maar die nimmer door rechtzinnige katholieken of Calvinistisch gezinde protestanten als een ware kerk kon worden erkend, terwijl in Schotland het omgekeerde gebeurde en aan de machtelooze regeering door adel en volk een calvinistische staatskerk werd opgedrongen.

Geheel anders weder was de loop der dingen in Frankrijk.

Toen daar de Hervorming voorgoed en met kracht indrong, was wel is waar de staatseenheid reeds voltooid, maar de regeering, niettegenstaande de sterkste absolutistische neigingen, buitengemeen zwak. Daar de overgroote meerderheid der bevolking trouw aan het oude geloof bleef, bleef ook zij katholiek. Maar zij was daarom nog niet sterk genoeg om den machtigen stroom der Hervorming, die daar zuiver Calvinistisch was gekleurd, en dus niet lijdelijk, maar bij uitstek strijdbaar en gewelddadig optrad, te stuiten, te minder omdat deze terstond bij een deel van den zijn zelfstandigheid terugeischenden hoogen adel steun vond. Maar evenmin kon zij weerstand bieden aan het streng katholieke gedeelte van dien adel, en zoo kon zij niet voorkomen, dat een felle godsdienstoorlog het koninkrijk in vlam zette. Zelfs maakte zij dien strijd nog erger door pogingen om er gebruik van te maken tot stijving harer eigen macht. Eerst toen Hendrik IV de leiding van den staat op zich nam, werd dat anders. De staat bleef toen katholiek, maar ruimde den Hugenooten een zekere mate van kerkelijke en staatkundige zelfstandigheid in, waardoor voor 't oogenblik een vrede mogelijk werd. Maar duurzaam was die vrede evenmin als de vrede van Augsburg. Eerst vernietigde Richelieu in naam der staatseenheid die staatkundige zelfstandigheid, later deed Lodewijk XIV den laatsten stap, welke opnieuw de kerkelijke eenheid van Frankrijk verzekerde. Men moest slechts niet vragen tot welken prijs.

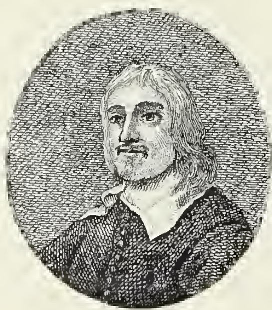
In de Nederlanden waren de toestanden zóó eigenaardig, dat de Hervorming er geheel bijzondere gevolgen had. Ook daar kwam zij in verband met een staatkundige en nationale beweging, waardoor de staats- en volks-eenheid werd verscheurd, en in het noorden des lands een gereformeerde bondsstaat, in het zuiden een katholieke provincie der Spaansche Monarchie in 't leven werd geroepen, elk deel met eigen ontwikkeling en eigen zelfstandig volksbestaan. Zij was er al zeer vroeg in de zestiende eeuw uit Duitschland ingedrongen en had er een grond gevonden, meer dan eenige andere geschikt om het nieuwe zaad te ontwikkelen. Maar de regeering en de massa der bevolking bleven katholiek; hoe

talrijk ook de protestanten waren, de overheid bleef ze te vuur en te zwaard vervolgen. Evenwel nimmer zóó krachtig dat zij haar doel bereikte, wat misschien evenzeer aan het Nederlandsche volkskarakter lag als aan de ligging van het land en aan de weinige kracht en samenhang der regeeringsorganen. Zoolang de natie niet in verzet kwam, bleef het zoo. Toen dat, zoowel om godsdienstige als staatkundige redenen, geschiedde en degenen, die als hoofden der natie golden, er in slaagden aan de regeering de nederlaag toe te brengen, stak de Hervorming opeens het hoofd op, veel krachtiger daarenboven dan te voren, omdat haar stroom thans uit Frankrijk kwam en Calvinistisch gekleurd was en de krasse maatregelen der in Spanje zetelende regeering tot verzet noopten.

Toen trokken zich de hooge edelen, die tot nog toe aan het hoofd van het verzet der natie hadden gestaan, terug; alleen Willem van Oranje bleef volharden in zijn pogen om alle elementen der natie tegen de regeering aan te voeren en liet zich door den Calvinistischen stroom evenmin medesleepen als op zijde schuiven. Maar dien te beheërschen vermocht ook hij niet; de Calvinisten lieten zich niet leiden, en de gebeurtenissen van 1566 gaven de regeering gelegenheid tot een reactie, die, meende iedereen, niet alleen de Hervorming in de Nederlanden moest vernietigen, maar de laatste ook aan het absoluut gezag des konings van Spanje moest onderwerpen.

Daardoor werden Oranje en de Calvinisten tot elkander gebracht. Hoezeer hun streven ook uiteenliep, tegenover den Koning en zijn landvoogd trokken zij één lijn. Voor hem, die de Nederlanden aan Spanje, en voor hen, die ze aan de katholieke kerk wilden ontrukken, was volhouden in den strijd gelijkelijk een gebiedende eisch. Toch ging de verzoening niet gemakkelijk en duurde 't lang, eer beiden van harte samenwerkten. Met dat gedeelte der Calvinisten, die zich in geen enkel opzicht naar andere dan hun eigen kerkelijke belangen wilden richten, heeft Prins Willem zelfs voortdurend strijd gevoerd. Doch in Holland en Zeeland voerden deze niet den boventoon. Toen daar in 1572 de

eerste uitbarsting voorbij was en de Prins in vereeniging met de regenten een einde had gemaakt aan de Geuzenheerschappij, was het Calvinisme wel sterk genoeg om den strijd tegen godsdienstigen en staatkundigen dwang te bezielen, maar niet zóó machtig, dat het dien strijd maakte tot een strijd voor eigen absoluut gezag. 't Gelukte daardoor hier niet alleen de Kerk te hervormen, een nationale hervormde kerk in het leven te roepen, maar het beginsel van gewetensvrijheid in zóó ruimen zin te handhaven, dat deze op den duur tot godsdienstvrijheid werd, voor zoover die in die dagen bestaanbaar was. Ook dat is een der groote dingen, die Willem van Oranje heeft tot stand gebracht. Dat lag grootendeels aan de godsdienstige toestanden in Holland en Zeeland.

Jan Arentsz.
Uit het „*Monument voor de Hervormde Kerk van Nederland*".
Kopergravure van D. Kerkhoff.

Daar had zich al vroeg, lang vóór het Calvinisme uit Frankrijk in het Zuiden binnendrong, nevens Lutherdom en dooperij een aan Zwingli's leer verwante richting beginnen te ontwikkelen, een uit Duitschland gekomen evangelisch christendom, dat wel op den duur in de leer niet zoo ver af stond van Calvijn's richting, maar welks belijders vrij waren van de onverdraagzaamheid en de strenge gehechtheid aan de letter der belijdenis, die deze kenmerkte en haar aanhangers bij de Nederlanders den naam van de praecisen bezorgde. De in 1566 voor een korten tijd verkregen vrijheid gaf gelegenheid tot openbaar optreden van alle kettersche richtingen en nu bleek 't hoe machtig deze, zoogenaamde rekkelijke richting in Holland en Zeeland en vooral in het Noorderkwartier was. Een aantal bekende predikers stonden aan haar hoofd. De gewezen pastoor van Alkmaar, Cornelis Cooltuyn, kon als haar oudste leider worden aangezien, maar zijn welsprekende discipel, de mandenmaker Jan Arentsz, was van den beginne af aan haar begaafdste en invloedrijkste woordvoerder. Niet afkeerig van toenadering tot de Lutherschen, geraakten zij

zelfs met de Calvinisten uit het Zuiden vooral te Amsterdam in ernstige botsing en ook het gemeenschappelijk ongeluk, dat hen ten gevolge der reactie na den beeldenstorm trof, was niet in staat beide richtingen te vereenigen. Zelfs blijkt het niet, dat de toenadering tusschen den Prins van Oranje en de Calvinisten bevorderlijk was aan het herstel der eendracht onder de in zoo vele opzichten gelijkgezinde ballingen.

Intusschen waren de Calvinisten, die ten allen tijde uitmuntten door hun organisatievermogen, voortgegaan met de vereeniging der in de ballingschap verspreide gemeenten in één kerkverband en hadden daartoe kerkelijke vergaderingen gehouden, die grooten invloed hebben gehad op de leer en de inrichting der Nederlandsch-hervormde kerk.

Hun doel werd bereikt op de zoogenoemde nationale synode van Emden van 1571, hoewel de daar vastgestelde kerk-orde niet, zooals zij hadden gehoopt, door het wereldlijk hoofd der ballingen, den Prins van Oranje, werd goedgekeurd en daardoor den steun eener erkende overheid verkreeg, een steun, dien ook de Calvinisten noodig achtten, al was het in anderen zin dan de andere protestanten. Waarschijnlijk was daar de weinige instemming schuld aan, die de Hollandsche gemeente voor dit werk betoonde. Slechts Jan Arentsz en zijn medestander Gabriel waren er aanwezig geweest. Toch werd het doel bereikt, omdat het vooral door toedoen van hun vroegeren tegenstander te Amsterdam, Casper van der Heyden, gelukte deze beide hoofden der gematigden over te halen tot onderteekening der acte. Dat hadden zij wel uitsluitend om der eendracht wil gedaan en zonder verder eenigszins de beginselen der praecise Calvinisten goed te keuren, maar zij konden nu toch met deze samenwerken op een en denzelfden grondslag. En dat gebeurde reeds het jaar daarna bij de omwenteling in Holland en Zeeland. Zoo werd voorkomen, dat kerkelijke partijstrijd terstond de confederatie der rebellen verdeelde. De Hollandsche hervormden namen confessie, catechismus en kerkorde over van de Belgische Calvinisten en hoewel zij

in de leer minder enge begrippen toegedaan bleven, konden beide elementen in één enkele kerk worden samengevat, die in de volgende jaren achtereenvolgens in het Noorderkwartier, in het eigenlijke Holland en in Zeeland op zoogenaamde provinciale synoden werd georganiseerd.

Voor langen tijd was de breuk geheeld. De Noord-Hollandsche synode van 1573 te Alkmaar, die de laatste hand legde aan de organisatie in de streken, werd zelfs door Jan Arentsz zelf voorgezeten.

Zoo de Prins van Oranje zijn wil had kunnen doorzetten, zou 't niet bij die éene vereeniging gebleven zijn. Werkelijk had hij van de bekende eerste Hollandsche Staten-vergadering verkregen, dat beide, katholieke en protestantsche godsdiensten gelijkelijk werden erkend door de overheid. Maar het gevaar van de zijde der Spanjaarden dwong tot partijkiezen; katholiek en Spaanschgezind werden in 1573 woorden van één beteekenis; de Staten van Holland verboden de openlijke uitoefening der »roomsche religie", en de Prins zelf zag zich genoopt in October van dat jaar door bijwoning van het avondmaal zijn toetreding tot de ware christelijke gereformeerde religie openlijk te betuigen. Hoewel de Lutherschen, die, met name te Woerden, nog vrij talrijk waren, nog niet bij de gereformeerden waren achtergesteld en ook de doopsgezinden een zekere mate van godsdienstvrijheid bleven genieten, was het Calvinisme nu de staatsgodsdienst der rebellen-confederatie geworden. Voor zijn onderhoud werden de goederen der oude kerk grootendeels bestemd.

't Duurde natuurlijk vrij lang, eer hij de groote massa der bevolking omvatte. 't Ging veel gemakkelijker den ouden godsdienst af te schaffen dan den nieuwen in te voeren. Velen werden wel onroomsch, maar niet gereformeerd, ja zelfs kwalijk protestantsch. Bij vele aanzienlijken omdat zij libertijnen waren, zich niet wilden binden aan een kerk, bij de lagere klassen, vooral op het platte land, omdat er bij het gebrek aan predikanten geruimen tijd geen voldoende kerkelijke organisatie kon worden ingevoerd. Eerst toen daarin voorzien was door de oprichting

der Leidsche Hoogeschool en nadat in 1578 de overgang van Amsterdam aan de Hollandsche omwenteling volkomen zegepraal verschaft had, is daarin voor goed verandering gekomen.

Wat in Holland en Zeeland gebeurd was, geschiedde na 1576 in de overige gewesten van Noord-Nederland. Alleen duurde

Hubert Duifhuis.
Kopergravure van J. Lamsvelt.

't daar langer, eer de openbare uitoefening van den katholieken godsdienst werd verboden. Binnen Utrecht kwam zelfs de door den pastoor der Sint Jacobskerk, Hubert Duifhuis, gestichte gemeente, die, zonder zich aan een geloofsbelijdenis te binden, een protestantsch karakter droeg en door de van den katholieken godsdienst afgewekenen maar niet formeel tot het Calvinisme overgeganen werd gevormd, vooral door deftige burgers, die van het drijven der Calvinisten afkeerig waren, tijdelijk tot grooten bloei. Nog bij de

Unie van Utrecht werd dan ook aan hen, die tot het verbond toetraden, alleen eerbiediging van gewetensvrijheid opgelegd, maar hun overigens de regeling hunner kerkelijke aangelegenheden vrijgelaten. Maar dit alles duurde maar kort; de gemeente van Duifhuis ging te niet. Zelfs brachten de omstandigheden, waaronder de Unie gesloten werd, te weeg, dat zij binnen weinige jaren een zuiver protestantsch of liever gereformeerd karakter kreeg, zoodat al in 1583 op een vergadering der Nader-Geuniëerde Provinciën kon worden voorgesteld de ware christelijke gereformeerde religie, omdat die thans bij alle leden was ingevoerd en bij allen evenzeer de uitoefening van elken anderen godsdienst was verboden, ook vanwege de Unie als de eenige te erkennen, die openlijk mocht worden beleden, onder voorbehoud natuurlijk van ieders recht op eigen geloof. Dringende redenen bestonden er toen om dit niet te doen en zoo bleef de toestand, zooals hij was: elke provincie, die tot de Unie behoorde, erkende den gereformeerden godsdienst als den eenigen, die van staatswege beschermd en onderhouden moest worden. Maar de Calvinisten waren daar niet mede tevreden, zij wilden

TRACTAET
Van t'Ampt ende Authoriteyt eener Hoogher Christelicker Overheydt,
In Kerckelicke Saecken,
Ghestelt door
Iohannem VVtenbogardt, Bedienaer des Heylighen Euangelij, In s'Graven-Haghe.
Tvveede Editie.

Matth. 22. 21.
Gheeft den Keyser dat des Keysers is, ende Gode dat Godes is.
IN s'GRAVEN-HAGHE,
By Hillebrant Iacobsz, Drucker Ordinaris der Heeren Staten van Hollandt ende VVest-Vrieslandt. Anno 1610.

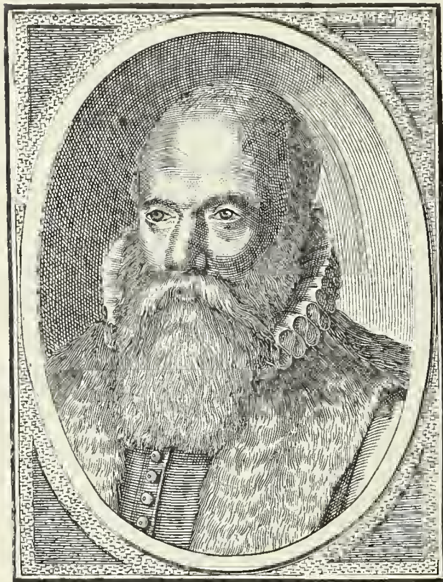
Verkleinde titel van Uytenbogaerdts *Tractaet van 't Ampt ende Authoriteyt eener Hooger Christelicker Overheydt.* 's-Grav. 1610.

een algemeene nationale kerk, niet, zooals thans het geval was, provinciale kerken. Reeds vóór 1576 hadden synodale vergaderingen, waarin afgevaardigden der Noord- en Zuid-Hollandsche zoowel als der Zeeuwsche gemeenten zaten, zich den titel van nationale synoden gegeven, en in 1581 was die benaming terecht toegekend aan de groote kerkelijke vergadering te Middelburg, waarin afgevaardigden uit alle gewesten, die leden der Utrechtsche Unie waren, en daarenboven uit de Belgische protestantsche landen waren bijeengekomen en welker besluiten voor alle gewesten geldig behoorden te wezen. Evenwel, daarmede was buiten den waard gerekend. Want de Staten van Holland bleven standvastig weigeren eenige kerkorde te erkennen, tenzij die onder hun medewerking was tot stand gekomen. Zij gingen van een denkbeeld uit, dat het omgekeerde was van dat der Calvinisten. Zij meenden, dat hun erkenning van den openbaren godsdienst hun het recht gaf op dien godsdienst toezicht uit te oefenen, hij gold hun als een voorwerp van voortdurende staatszorg. De gematigden lieten zich dat welgevallen, de Calvinisten daarentegen eischten voor de Kerk volkomen vrijheid en noemden de erkenning en bescherming van overheidswege een plicht en geen recht. Zij wilden de besluiten der synode wel aan de regeering overgelegd hebben, maar kenden deze geen recht toe om ze te verwerpen. Natuurlijk moest dit verschil van meening tot botsing leiden, te eerder daar de Staten van Holland van hun standpunt geen andere vergaderingen konden erkennen dan die der kerk binnen hun gebied, de Calvinisten daarentegen algemeene synoden eischten.

Jacobus Arminius.

Het gevolg was, dat de eersten niet alleen de besluiten der Middelburgsche synode niet erkenden, evenmin als die der vroegere zoogenaamde nationale synoden, maar ook een commissie van staatslieden en predikanten (politieken en kerkelijken zeide men) belastte met het vaststellen eener kerkorde, die gelden zou binnen hun gebied. Maar zij achtten 't niet raadzaam die openlijk af te kondigen en berustten er zelfs in, dat Leicester in 1586 een synode uit alle provinciën in Den Haag bijeenriep, en erkenden zelfs voorloopig, zooals er uitdrukkelijk werd bijgevoegd, de door deze herziene kerkorde. Hadden Leicester en zijn Calvinistische raadgevers beleidvol gehandeld, dan zouden zij gezorgd hebben, dat die kerkorde door de Staten-Generaal werd goedgekeurd, doch dat werd verzuimd, en zoo konden de Staten van Holland na Leicesters vertrek op hun besluit terugkomen en opnieuw een commissie met het vaststellen eener kerkorde belasten. Die kwam werkelijk in 1591 tot stand. Maar, niet gezind moeilijkheden te scheppen, waar rust was, eischten zij niet haar onmiddellijke invoering, maar bewaarden haar als een wapen in geval van nood. En zelfs toen de felle twist tijdens het Bestand inmenging der regeering noodig scheen te maken, lieten zij 't aan de stedelijke regeeringen over of zij deze kerkorde dan wel die van 1586 wilden ingevoerd hebben.

Franciscus Gomarus.

Het voorbeeld van Holland vond navolging. Na Leicesters vertrek bleven de verschillende provinciën zich het hoogste gezag in kerkelijke aangelegenheden, het jus in sacris toekennen. Ook in de nieuwe provincie Stad en Lande en in Drenthe geschiedde

dit en kwam de inrichting der hervormde kerk tot stand met medewerking der gewestelijke regeering.

Het provincialisme zat den Nederlanders zóó in het bloed, dat er, niettegenstaande de ontevredenheid der praecise calvinisten, vooreerst van geen nationale synode zou gerept zijn, als er geen ernstige algemeene verdeeldheid over de leer was ontstaan. Zonder openlijk verzet hadden de Nederlanders tot nog toe in de inmenging der plaatselijke of gewestelijke overheid bij kerkelijke geschillen, en die waren er vele geweest, berust. De regenten hadden daarbij altijd beoogd de rust te bewaren, en hun beslissingen hadden steeds gestrekt om de algemeen erkende leer te handhaven, waar die aangetast werd. Zelfs de Calvinisten hadden zich eigenlijk niet te beklagen; het gemis aan vrijheid bracht geen schade.

Conradus Vorstius.

Maar in het begin der zeventiende eeuw werd het anders. De oude geschillen over de leer ontbrandden opnieuw heviger dan te voren, eerst onder de eigenlijke theologen, later onder de overige leeraars. Door den strijd tusschen de twee woordvoerders, Arminius en Gomarus, werd de Leidsche hoogeschool er in betrokken. De beroeping van Vorstius in Arminius' plaats maakte 't nog veel erger. De Calvinisten achtten de toekomst der Kerk bedreigd, als de toekomstige predikanten door onrechtzinnigen onderwezen werden. Zij verdachten de Hollandsche regenten, niet geheel ten onrechte zeker, van partijdigheid, vooral Oldenbarnevelt, wiens

vriendschap met den hofprediker des stadhouders, Uytenbogaert, het hoofd hunner tegenstanders, bekend was. De maatregelen, door de Staten genomen om den partijstrijd te stillen, waren olie in het vuur. Hun geweten verbood den Calvinisten te zwijgen, verdraagzaam te zijn; zij wilden zich niet door wereldlijke overheden in geloofszaken de wet laten stellen. Voor de remonstranten,

Johannes Wtenbogaert.
Kopergravure van W. Delff naar M. Miereveld.

(ik behoef hier zeker zoomin den oorsprong van dien naam als het bekende verloop van den strijd te bespreken) was, naar hun meening, geen plaats in de kerk. De overheid, die deze daarin handhaafde, mochten zij op dit punt niet gehoorzamen.

Dat deed den strijd overslaan op staatkundig terrein. Oldenbarnevelt, die het Bestand had doorgedreven, gold sinds lang den Calvinisten als een libertijn, een vermomd katholiek, een heimelijk vriend van Spanje, een landverrader. Zijn staatkundige tegen-

standers sloten zich thans bij de Calvinisten aan, zijn persoonlijke vijanden, en hij had beiden in menigte, evenzeer. De kans scheen schoon, zijn stelsel, het stelsel van Holland, de souvereiniteit der provinciën op eigen gebied, omver te werpen. Natuurlijk sloten zich de medestanders van den advocaat nauwer aaneen; zij hadden

Getrouwen Raedt.
Zinneprent op het bedwingen der Remonstranten door Maurits.

de meerderheid onder de regenten, hoewel lang niet overal. En even natuurlijk werden zij nu werkelijk de beschermers der remonstranten. Zoo ontstond de crisis.

't Ligt, dunkt mij, niet op mijn weg, die te beschrijven. De vraag, op welker beslissing per slot van rekening alles aankwam, was deze: zou het kerkelijk geschil beslist worden in een algemeene, nationale synode, of in de afzonderlijke gewestelijke synoden? Op kerkelijk gebied stond die beslissing met een uitspraak

over het godsdienstig geschil gelijk, want iedereen wist, hoe de uitspraak eener nationale synode moest uitvallen, evengoed als men dat wist van de particuliere Hollandsche synoden, die onder het gezag der thans aan 't roer zittende vrienden van Oldenbarnevelt zouden bijeenkomen. Maar op staatkundig gebied was 't anders. Dat bewees de uitslag.

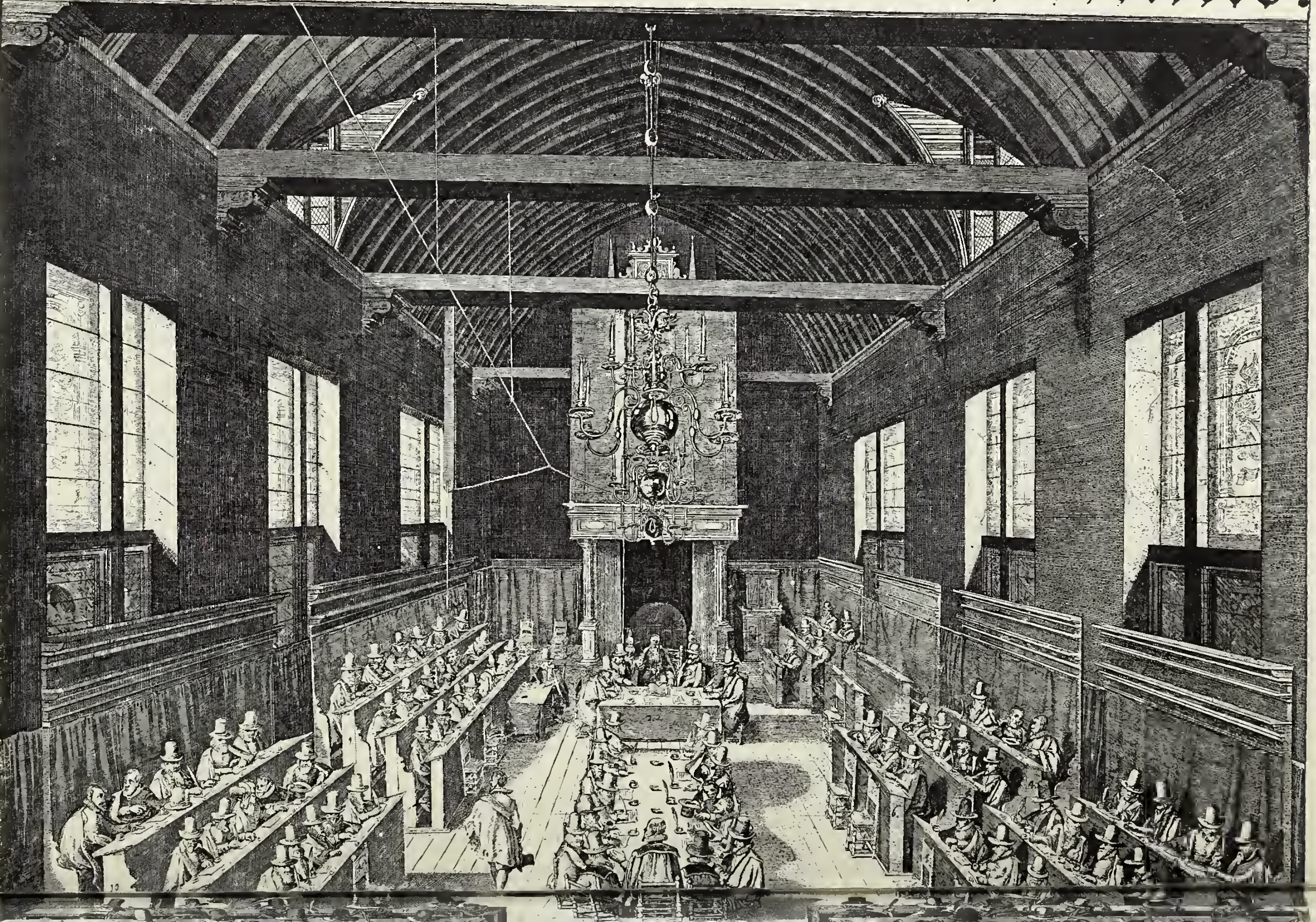
Langzamerhand vielen de andere provinciën van Oldenbarne-

De Weegschaal. Zinneprent op de zegepraal der contra-remonstranten door invloed van Maurits.

Kopergravure van S. Savry.

velt af. Alleen in Utrecht hielden zijn vrienden zich nog staande. De krasse besluiten der Hollandsche Staten, de zoogenaamde Scherpe Resolutie, maakten alle schikking in der minne onmogelijk. Eindelijk koos Maurits, die lang weerstand had geboden aan allen aandrang om zich in den strijd te mengen, niet het minst van de zijde van den Frieschen stadhouder, graaf Willem Lodewijk, partij. Eerst in het kerkelijke geschil, door zijn bekenden gang naar de Kloosterkerk, daarop ook in het staatkundige.

Synodi Dordracenæ delineatio.

Synode van Dordrecht.

1. Gecommitteerden van H. H. Mog. de Staten-Generaal.
2. Gedeputeerde Secretaris, Daniel Heinsius.
3. Engelsche godgeleerden: Joseph Hall en anderen.
4. Godgeleerden uit den Keur-Pfalts: Abraham Scultetus, Henricus Altingius met hun medeafgevaardigde.
5. Godgeleerden uit Hessen: Gregorius Cruciger en anderen.
6. Godgeleerden uit de vier gereformeerde cantons van Zwitserland.
7. Godgeleerden van de Wedderavische correspondentie.
8. Godgeleerden van de republiek en kerk te Geneve: Johannes Deodatus en zijn medeafgevaardigde.
9. Godgeleerden van Bremen en van Emden: Daniel Eilshemius en zijn medeafgevaardigde.
10. Professoren: Johannes Polyander, Sybrand Lubbertus, Franciscus Gomarus, Antonius Thysius, Antonius Walaeus.
11. Predikanten en ouderlingen uit Gelderland en 't graafschap Zutphen.
12. Predikanten en ouderlingen uit Zuid-Holland: Balthasar Lydius, Festus Hommius, Gysbertus Voetius, Arnold Muys van Holy.
13. Predikanten en ouderlingen uit Noord-Holland: Jacobus Triglandius, Abraham van Dooreslaar en anderen.
14. Predikanten en ouderlingen uit Zeeland: Godefridus Udemans, Adrianus Hofferus.
15. Predikanten en ouderlingen uit Utrecht: Samuel Neranus en anderen.
16. Predikanten en ouderlingen uit Friesland: Johannes Bogerman, Philippus Eilshemius Dz., Kempo van Harinxma en anderen.
17. Predikanten en ouderlingen uit Overijssel: Caspar Sibelius, Hieronimus Vogelius en anderen.
18. Predikanten en ouderlingen uit Groningen: Cornelis Hillenius en anderen.
19. Predikanten en ouderlingen uit Drenthe.
20. Predikanten en ouderlingen uit de Waalsche kerken: Daniel Colonius, Johannes Crucius, Petrus Pontanus en anderen.
21. Bestaat niet op de plaat.
22. De voorzitter der Synode: Johannes Bogerman, met bijzitters en schrijvers.
23. Professoren en predikanten der Remonstranten: Simon Episcopius, Bernard Dwinglo, Eduard Poppius, Theophile Rijkwaard, Dominicus Sapma, Carolus Niellius, Samuel Neranus en anderen.

Oldenbarnevelt viel en zijn partij met hem. Zijn vijanden koelden hun haat in zijn bloed. Zijn medestanders werden overal uit de regeering gestooten, enkele, Hugo de Groot en Hogerbeets vooral, hadden 't zwaar te verantwoorden. De secretaris van Utrecht, Ledenberg, pleegde zelfs zelfmoord.

Maar verder bleef alles bij 't oude. Zooals ik al vroeger gezegd heb, de crisis liet schijnbaar geen sporen achter buiten de Kerk. En zelfs de verhouding tusschen kerk en overheid werd er

Afbeelding der executie van Oldenbarnevelt (1618).
Kopergravure van Claes Jansz. Visscher.

niet door gewijzigd. Wel kwam de nationale synode bijeen, onder medewerking van de Staten-Generaal en van alle gereformeerden buitenslands, zonderling genoeg ook van den allesbehalve gereformeerden koning van Engeland, en wel wonnen de Calvinisten, zooals dadelijk te voorzien was geweest, daar voldingend het pleit en werden de Remonstranten de Kerk uitgezet en hadden bij verzet harde behandeling te verduren, hoewel ik die niet gaarne met den naam van geloofsvervolging zou willen bestempelen, maar daarbij bleef het. De synode van Dordrecht was de eerste en laatste nationale synode, en de Calvinisten zagen de Kerk steeds gesteld onder het gezag der gewestelijke en stedelijke overheden.

Want de vijanden van Oldenbarnevelt zetten diens staatkunde voort, zoowel tegenover de Kerk als in elk ander opzicht; de personen waren andere geworden, de zaken waren gebleven.

Toch heeft het werk der Nationale Synode van Dordrecht voor de Nederlandsch-hervormde kerk niet alleen, maar voor geheel Nederland uiterst gewichtige gevolgen gehad. Wat de hervormde kerk aangaat, zij kreeg nu haar definitieve organisatie; zoowel wat de leer als wat de kerkorde betrof, is zij niet veranderd geworden, zoolang de Republiek bleef bestaan. Voortaan was er geen strijd meer over haar leer. Wie de Dordtsche besluiten niet kon aannemen, had geen plaats meer in haar midden. Er was nu uitgemaakt wat gemeend werd met de ware christelijke gereformeerde religie. De oude rekkelijken waren nu dissenters geworden; zij erkenden het eindelijk zelve door zich tot een eigen broederschap aaneen te sluiten, een kerkgenootschap, zooals men er later zoovele in Nederland heeft gekregen. Maar de leden van dat kerkgenootschap waren, zoo goed als de Lutherschen, doopsgezinden en katholieken, uitgesloten van elk aandeel aan de regeering. De Calvinistische leer was staatsgodsdienst.

Rombout Hogerbeets.
Kopergravure van J. van Meurs naar J. van Ravesteyn.

De hervormde kerk won daardoor grootelijks in innerlijke kracht. Overal was nu toezicht, overal waren de gemeenten, dank zij de bijna in elk gewest opgerichte hoogescholen en athenaea, voorzien van predikanten; overal waren behoorlijk georganiseerde

Verhael vanden doot des Advocaets van Hollant/Johan van Olden-Barnevelt/hoe hy op den 13. Mey 1619. inden Haghe onthooft is/alsoo ick't selve gesien hebbe.

Naer dat de uytsprzaecke tot Dordrecht van't Synodo Nationael over de vijf Remonstrantsche Artijkelē uytgesprokē was) daer int selve Synode eenighe vande E. Heeren Examinateurs eñ Rechters over de ghevanghenen by de Politiquen geseten hadden / hebben de E. Heeren Examinateurs in den Haghe vergadert / terstont hun daer by ontboden / 'tghetal nu vol zijnde/hebben de saecke te samen ten principalen beghinnen af te handelen / zijnde deselve Heeren dese voorleden Weke daer mede kloeck doende gheweest.

Daer op ghevolcht is/dat den Advocaet Barnevelt Sondach verleden den 12. Mey 1619. aen ghesepdt is/ dat hy des anderen daechs soude sterven / daer op twee Predicanten by hem ghestiert zijn/ te weten/ Anthonius Walesius ende Joannes la Motius. Des Maendaechs smorghens heel vroech wierter een Schavot ghemaeckt op't Binnen-Hof voor de trappen van de Sale / ende werden de Vensters tot een deur-gang gemaeckt/ om ghevoechlijcker daer op te komen/ ende is het sandt met een kiste smorghens heel vroech daer op ghebracht.

Ten drie uren begonmē op de trommels te slaē om de Soldaten te vergaren. (Terwijlen dit ghesciede voor vier uren quamen beyde de Soons vanden Advocaet by den Ed. Heere Voocht/zijnde een vande Heeren Examinateurs / daer sy terstont weder uyt quamen ende naer huys ginghen. De Soldaten by een zijnde/ quamen in seer schoone ordre aen trecken/elck op zijn plaetse daer hy bescheyden was / daer sy smorgens voor ses uren al stonden. Op het binnen hof stont de Guarde vanden Doorluch. Prince van Orangien/de Compaignie vanden Ed. Heere van Brederode/eñ Hopman Webers Compagnie. Voor het Hof op de groote plaets stondt de Guarde vanden ouden Prince saligher H. L. M. syn Ghenade Graef Ernsts Guarden/ ende de Colonels Compagnie vande Engelschen/ altsamen cloecke upt ghelesene Soldaten. Ondertusschen quamen de E. Heeren Examinateurs al te samen boven. Voor ses uren moechter qual[illegible] yemant op't Binnen-hof comen [illegible] scheyden zijn/ maer naer seven urē wierter een yegelijc diet geliefde te sien/by troupen voorby de Soldaten ingelatē/ so dat ick gisse datter int binnen-Hof waren wel drie of vier duysent menschen.

Tusschen acht ende neghen uren wert den Advocaet ghebracht voor de E. Heeren Examinateurs ende Rechters op de Rolle daer d'Advocatē pleyten/daer hem int bywesen van groote menichte zijn bekentenissen in Artijckels voor-ghelesen werdt / ende hem ghevraecht in presentie van alle de omstanders/ oft soo niet waer en was/ daer op hy antwoorde Ja. Hy sat op een dry-stal terwylē dit voorlesen ghesciede.

Dit gedaen zijnde/gingh tusschen syn Dienaer/ Joannes La Motius ende andere met het stocken in syn handen over de Sale naer t'Schavot/ daer hy op quam ontrent neghen uren / hadde aen een swarten satijnen tabbaert/ende was voorts al int swart ghecleet.

Op t Schavot comende / hoorde ick hem sprekē int corte op dus-danighe manieren: Jck ben geen Landt-verrader/maer een Patriot/ knielende terstont metten Predicant La Motius ende de ghene die op't Schavot waren/ neder/ daer La Motius een heerlick ghebedt in Neder-duytsch dede / daer nae het Vader onse / ende vervolghende het Christelijcke Gheloove/ (syn Knecht hielt hem terwijlen hy op syn knien lach ende badt in syn rechter arm.)

Dit ghedaen zijnde / trock selver syn Tabbert uyt/ maeckte de knoopen van syn wambays haestelijck los/ dat hy terstont van syn knecht liet uyt halen: Sette selver een Mutsken op syn hooft/dat hy over syn oogen trock/hier sach ick dat syn handen beefden/ hy werdt vanden selven knecht voor 'tsant geleyt/daer hy terstont knielende/syn knecht hem voor 'tleste 'themt vande schouderen dede/ het laetste ick hem hoorde spreken was op dus daniger manieren: Heer in uwen handen bevele ick mijnen Gheest. Terstont haelde den Beul van Utrecht het Sweert uyt/ende hieu hem metten eerstē slach het hooft af/ soo dat de Justitie al ghedaen was smorghens voor half thienen.

Dit is t'eynde gheweest van den Advocaet van Hollandt/ zijnde een Man van 73. Jaeren / van ouderdom voor over buckende / gaende met een stocxken/ zijnde magherachtich van lichaem. Het lichaem met het hooft met kleeren ende al wert in de kiste ghelepdt / ende losselijck toe-ghespijckert/ ende ghebracht inde Kercke op't binnen-Hof. Sijn Dienaer hadde hy ghemaeckt (soo my ghesepdt werdt) alle Jaren drie hondert gulden/ een onverstaecht Jongh-man/ die in't eynde met syn Meester te werck ginck / als of hy hem ter Tafel diende/ sonder dat ick sijn Meester of hem een traen hebbe sien laten. Naer dat de Executie gedaē was soude den Dienaer by den Doorluchtighen Prince ontboden zijn.

De belijdenisse ende sententie daer over hy dese straffe lijdet soude ghedruckt werden / ende werdt van dese Weke noch verwacht / zijnde ghedeelt in verscheyden Artijckelen. Nae dat d'executie ghedaen was stont het Hof een kleyn half ure ghesloten/ dat doen open ghedaen wiert / ende ghinghen drie Beuls met haer knechts eerst uyt.

Terwijlen men besich was met d'executie/ quamender by duysenden Menschen van Delff ende die quartieren.

Hoe het voort met d'ander ghevanghene Heeren af loopen sal / verwachtmen met eenen/ want men sepde dat de Heeren Rechters dese weke niet sullen scheyden/ voor de saecke ten principalen zijn afghehandelt.

Over het doode Lichaem van Ledenberch soude eerst-daechs oock Sententie ghesproken werden.

Den Bisschop van Enghelandt met meest de uytheemsche Professoren ende Predicanten(die tot Dordrecht op het Synodo Nationael gheweest zijn) waren inden Haghe / wat daer noch te doen is/was onbekent/ maer men meynt dat elc weder corts naer Pinxsteren vertrecken sal. Godt gheve dat alles ten besten come / ende ons lief Vaderlant in ruste/vrede/ende eendracht flozere.

Daer werdt mede ghesept dat syn Ghenade Graef Hendrick voor Pinxsteren upten Hage soude vertreeken / om de Ruyterije in alle plaetsen te monsteren.

Wat voorders passeert sal ie V. E. toecomende Vrydaghe inde Courante mede deelen.

Ghedruckt tot Amſterdam , by Broer Ianſz. out Courantier in't Legher van ſijn Princel. Excel. vvoonende in S. Niclaes ſtraet, naeſt den vergulden Os, 1619.

Zinneprent op de bescherming van „de ware suyvere religie, justitie ende politie" door Maurits en Frederik Hendrik (1619).

Kopergravure van H. Hondius naar H. Jourdaens.

kerkelijke besturen. Aan den voortgang der in de laatste twintig jaren zich langzaam weder herstellende katholieke kerk werd nu veel krachtiger weerstand geboden. Niet alleen omdat de Calvinistische leeraars haar vijandig en argwanend gadesloegen, maar ook omdat de gereformeerden nu veel talrijker en veel beter georganiseerd waren, omdat er nu niet als vroeger vele streken waren, waar 't aan protestantsche zielzorg ontbrak. Zelfs in de katholieke streken, die onder Staatsch gezag stonden, waren overal gereformeerde gemeenten, vereenigd onder geregelde besturen evengoed als in de provinciën zelve. In Drenthe, op de Veluwe, in de Graafschap en overal, waar vroeger bijna de geheele bevolking, zoo al onroomsch dan toch eigenlijk nog niet gereformeerd was, werd dit nu geheel anders, werd nu de groote meerderheid der bevolking rechtzinnig protestant.

Ook het onderwijs geraakte grootendeels onder den invloed der staatskerk; wie een werkkring als schoolmeester zocht, zelfs aan Latijnsche scholen, moest eerst zijn rechtzinnigheid bewijzen.

Zelfs de regenten konden nu niet meer openlijk lauw zijn in de religie, en libertijnen in den ouden zin zijn er voortaan niet meer. Trouwens hun geslacht was uitgestorven. De jongeren, die niet meer katholiek geweest waren, en meestal niet meer hadden te kiezen gehad, welke richting zij uit wilden gaan, die gereformeerd gedoopt en, zij 't dan ook niet altijd rechtzinnig, toch protestantsch waren opgevoed, die meest gestudeerd hadden aan protestantsche universiteiten en steeds in een protestantsche omgeving hadden verkeerd, onttrokken zich niet aan de Kerk. Integendeel, zij vormden er een machtig gematigd element in, dat aan het drijven der strenge Calvinisten met te beter gevolg kon weerstand bieden, omdat zij niet, als hun libertijnsche vaderen, konden worden beschouwd als vrijdenkers of halve katholieken, maar door de burgerij als geloofsgenooten werden beschouwd.

Zooals ik al vroeger heb gezegd, de hartstochten hadden uitgewoed, maar dat dat plaats had, was alleen daaraan te danken, dat de gereformeerde kerk had gezegevierd. Er was geen prikkel

meer om den hartstocht op te wekken. Nòch de katholieken, die tevreden waren als men ze maar met rust liet, nòch de dissenters, die vermeden aanstoot te geven, werden door hun gereformeerde medeburgers, die dagelijks met hen verkeerden, als gevaarlijke landverraders aangezien. En als 't soms aan de ijveraars onder de

Zinneprent op de religietwisten; titel van Triglands *Opuscula*. Amst. 1640.

predikanten gelukte het volk tegen deze in beweging te brengen, dan stonden de regenten, gesteund door de massa der burgerij, gereed ze te beschermen, zonder dat zij behoefden te vreezen daardoor zelve in gevaar te zullen geraken.

De Kerk nam voortaan een eigenaardige plaats in in den Nederlandschen staat. Zij vormde er eenigszins een democratisch element. Niet omdat zij democratisch was ingericht. Want haar

Idea belgicarum provinciarum confaederatarum (1621).
Zinneprent op het krachtig optreden van prins Maurits in kerkelijke zaken.

besturen waren ongeveer op dezelfde wijze gevormd als die van den staat. De kerkeraden der gemeenten plachten zichzelve aan te vullen, evenals de wereldlijke regeeringscolleges. Soms kon de plaatselijke overheid er invloed genoeg op uitoefenen om te zorgen, dat zij niet al te lastig werden. De hoogere besturen, de classes, waren uit afgevaardigden der kerkeraden, de synoden uit die der classes gevormd. De gemeenteleden hadden er al niet meer rechtstreeks deel aan het beheer dan de burgerijen aan dat der wereldlijke zaken.

Maar de kerkelijke besturen werden steeds uit die klassen der burgerij genomen, welke aan de regeering geen deel hadden. Zelfs werden er maar zelden leden van aanzienlijke familiën in opgenomen. De regenten lieten de Kerk over aan den middelstand. Ook de predikanten kwamen uit dezen voort, en meestal niet eens uit den rijkeren en hoogeren middelstand, maar uit de rijen der »kleine luiden". Wel had de gemeente eigenlijk geen stem bij hun beroeping, maar hing die af van den kerkeraad of, op middeleeuwsche wijs, van allerlei rechthebbenden: ambachtsheeren en grondbezitters, soms, als in Friesland en in ingepolderde landen, van enkele klassen, die voor de lasten, welke zij droegen, werden schadeloos gesteld door dergelijke voorrechten; maar toch 't waren haast altijd zonen van het volk, die, dagelijks in verkeer met het volk, vanzelf krachtens hun hoogere ontwikkeling de leiders van het volk, de aanvoerders der burgerij tegenover de regenten werden. Het eigenaardig karakter van hun ambt gaf hun in zekeren zin een vrijbrief: zij waren veel meer gedekt tegen willekeur dan gewone burgers. Zeker hebben predikanten, die al te vermetel optraden, die meenden te mogen spreken als volkstribunen of, misschien beter vergelijking, als de profeten in het oude Israël, de hand van den magistraat gevoeld en ondervonden, dat die forsch kon neerkomen. Want uitzetting uit de stad, bevel om die binnen vier en twintig uur te verlaten, was de straf, die hen wachtte. Maar juist om haar hardheid kon die niet dikwijls worden toegepast, omdat de »heeren" de »gemeente" niet in beroering wilden

brengen. Zoo waagden 't de predikanten niet alleen allerlei handelingen van de overheid te critiseeren, maar ook begeerten der burgerij, waar geen gewoon burger voor durfde uitkomen, openlijk kenbaar te maken. Want aan de kerkelijke besturen, zoowel gemeentelijke als hoogere kon het voorslaan aan de regeering van

Zinneprent op de bevordering der eensgezindheid onder de voorstanders van de verschillende tegenstrijdige godsdienstige gezindten (1623).
Ets door J. van de Velde

maatregelen tot bescherming der Kerk en het indienen van allerlei verzoeken, die dikwijls op weinig eerbiedigen toon gesteld waren, niet worden verboden. Natuurlijk waren 't vooral zaken, die kerkelijken ijver konden opwekken, die door hen ter sprake werden gebracht, nalatigheid der overheid in 't handhaven der plakkaten tegen de godsdienstoefeningen van katholieken en dissenters in de eerste plaats, soms met, soms zonder gevolg. Met staatkundige vraagstukken lieten zij zich nog niet veel in, alleen de vrede met Spanje vond veel bestrijding bij de predikanten; eerst later werden

zij meerendeels de woordvoerders van het Oranje op het schild heffende volk tegenover de regenten-aristocratie.

’t Moet erkend worden, dat de predikanten in die dagen wel verdienden een hooge positie in de maatschappij in te nemen. Hun ontwikkeling, niet het minst hun wetenschappelijke ontwikkeling

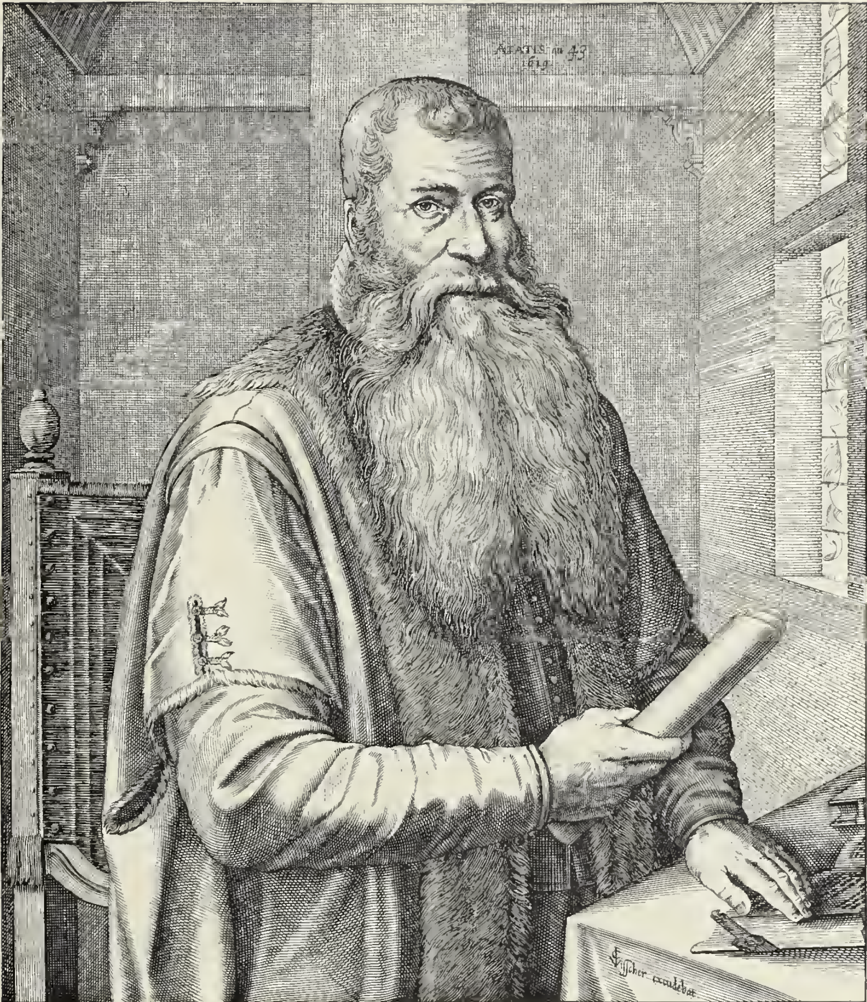

De rechte Vredekoets der Dominicanen, met de gebroken Vuilniskar der Colleri en Vossianen.
Spotprent op de Luthersche kerktwisten bij het beroep van Ds. Dominicus.

stond vergelijkenderwijs op hoogen trap. Men behoeft slechts te bedenken, dat de groote bijbelvertaling, die gezegd kan worden het meest blijvende deel van het werk der nationale synode te zijn, het werk van predikanten was. De godgeleerdheid nam in die dagen de eerste plaats in onder de wetenschappen. De hoogescholen, hoewel niet geheel zonder moeite zeker, vrijgehouden van rechtstreekschen kerkelijken invloed, dienden in de eerste plaats om predikanten te vormen; de hoogleeraren, evenals trouwens over

't geheel de geleerden, kwamen voor een goed deel uit den stand der predikanten voort; ook het voorbereidend hooger onderwijs was grootendeels in de hand van theologisch gevormde mannen, die om de een of andere reden niet in kerkelijken dienst waren. Een groot aantal onzer godgeleerden, en daaronder zeer strenge Calvinisten, felle vijanden van alle andersdenkenden, namen een groote plaats in de verheffing der wetenschap. De namen van Bogerman, den voorzitter der synode, en Festus Hommius kunnen door het nageslacht met evenveel eerbied genoemd worden als die van Arminius en Uytenbogaert. En 't was niet alleen het geslacht, dat als 't ware uit de jongeren der reformatoren bestond, maar ook het volgende, dat in de dagen van Frederik Hendrik in de Kerk den boventoon voerde, dat zich onderscheidde door geleerdheid. Behoef ik hier nog andere namen te noemen dan die van Voetius en Trigland? Onwillekeurig doet de rechtzinnige ijver van die mannen, hun felle, lateren geslachten tegen de borst stuitende strijd tegen alle wijsbegeerte, tegen allen godsdienst, die niet met hun geloof overeenkwam, ons maar al te licht vergeten hoe groot hun wetenschappelijke verdiensten waren en hoezeer zij, in een tijd, toen de toenemende welvaart meer en meer gevaarlijk werd voor de natie, ook in de Kerk door hun krachtig optreden het geestlijk leven hebben wakker gehouden. Wie, die het werk van Prins Willem III bewondert, erkent niet, dat hij dat onmogelijk had kunnen volbrengen, als hij niet gestaald was geworden door zijn onwankelbaar Calvinistisch geloof? Dat dankte hij aan den

Festus Hommius.
Kopergravure door J. van de Velde.

Johannes Bogerman.

Kopergravure, waarschijnlijk door Crisp. van Queboren.

geest, waarin hij was opgevoed geworden, vooral aan Trigland, die met zijn zedelijke en godsdienstige opvoeding was belast geweest.

Daarenboven gaat het niet aan van die mannen een verdraagzaamheid te eischen, die niet van hun tijd was. Zij waren in de eerste plaats strijders voor hun kerk. En die kerk was steeds door gevaren omringd. De ouderen onder hen, de jongeren der reformatoren, hadden, toen zij optraden, hun kerk nog kwalijk ontworsteld gevonden aan de overmacht van het katholicisme, en hun geheele leven door moesten zij waken tegen gevaren, die haar van die zijde dreigden. Want nog vóór het einde der zestiende eeuw was de contra-reformatie in vollen gang en begon Rome ook in de protestantsche landen, niet het minst in Nederland, in stilte een reactie voor te bereiden. En met het volgende geslacht was 't niet anders gesteld. Terwijl de Dordtsche synode werd voorbereid, begon het voorspel van den fellen krijg, die dreigde het protestantsche Duitschland te vernietigen, werd ook in Frankrijk de zekerheid der protestanten bedreigd en toonde zelfs in Engeland de regeering bedenkelijke toenadering tot Rome. Konden zij, als wachters op den muur van Sion, dulden, dat, terwijl de vesting van buiten zoowel openlijk als in stilte bedreigd werd, van binnen verdeeldheid en gebrek aan tucht bleef heerschen? Moesten zij 't niet hun plicht achten om tegenover de gesloten eenheid van het katholicisme, hun eigen kerk tot een vast aangesloten geheel te maken en er geen plaats te laten voor allerlei afwijkingen, die zoo licht tot verstandhouding met den vijand noopten?

Men mag dat waarlijk wel in 't oog houden, eer men de strengheid der Dordtsche vaderen veroordeelt. Want men vergete 't niet, ook in Nederland was het gevaar niet geweken en leefde men nog in 't midden van den godsdienstoorlog, die maar voor korten tijd gestaakt was om weldra met nieuwe krachten door Spanje te worden aangevangen.

En dan was dubbele waakzaamheid noodig tegen de bondgenooten van Spanje binnenslands, wat in de oogen der Calvinisten alle katholieken waren.

En niet geheel ten onrechte. Want voor den goeden katholiek konden de Staten niet de rechte overheid zijn. Tot aan den vrede van Munster was dit de koning van Spanje.

Geen wonder waarlijk, dat in het gereformeerd geworden Nederland geen groote verdraagzaamheid bestond. Eerder zou men zich kunnen verbazen dat die nog zoo groot geweest is.

Zeker, de toestand der katholieken in de Republiek was in de eerste jaren na de zegepraal der omwenteling niet aangenaam. Er is in de laatste jaren zoo veel over geschreven, dat ik er kort over kan zijn en maar aan enkele feiten behoef te herinneren. Sedert de scheuring van Noord- en Zuid en het mislukken van den Keulschen vredehandel, was er eigenlijk maar één man geweest, die getracht had katholieken en protestanten bijeen te houden in den strijd tegen Spanje, die beproefde den strijd om den godsdienst te smoren ter wille van het nationaal belang, Willem van Oranje.

Maar zelfs hij was daartoe niet in staat geweest, en de noordelijke helft der Nederlanden was een protestantsche republiek geworden, waarin eigenlijk evenmin plaats was voor een katholiek als in de gehoorzame gewesten van het Zuiden voor een protestant. Maar het door Willem I gehandhaafde beginsel van gewetensvrijheid maakte 't den katholieken mogelijk te blijven, wat den protestant in het Zuiden niet geoorloofd was. Zij bleven en mochten hun goederen behouden, alle rechten zelfs genieten, behalve die, welker uitoefening hun protestantschen medeburgers hinderlijk of gevaarlijk toescheen, in de eerste plaats dus het recht van godsdienstoefening. Niet alleen van openlijke maar ook van geheime; want bij eigen ondervinding wisten de machthebbers hoe licht uit die geheime bijeenkomsten en godsdienstoefeningen gevaar voor de orde kon ontstaan. En verder waren zij ook uitgesloten van alle aandeel aan de regeering, wat zij trouwens met alle dissenters gemeen hadden en wat zij toch ook kwalijk konden begeeren. Hoe kon een goed Nederlandsch katholiek met goed geweten oprecht trouw zweren aan een anderen landsheer, dan die door de Kerk was erkend!

Jacobus Triglandus.

Kopergravure van W Delff naar V. G. (1636).

Dat alles was zeker onaangenaam; maar vergelijkt men daarmede den toenmaligen toestand der protestanten in katholieke landen, dan ziet men nog heel iets anders. Dat vele katholieken dien toestand noode verdroegen is zeker niet vreemd, maar dat de protestantsche overheden en de protestantsche burgerij niet vrijgeviger waren, verwekt nog minder verwondering. Gaat men

Spiegell der Herren Staaden Victoria.
Spotprent op de Roomsche kerk en de zegepraal onzer wapenen te land en te zee.
Copie naar een oudere prent van P. Ameriginus.

na, hoe de katholieke Nederlandsche schrijvers zich over hun protestantsche medeburgers uitlaten, niet alleen in stilte, zooals b. v. de Leidenaar Dusseldorp, wiens Annalen ons door Fruin zijn bekend geworden, maar ook openlijk in allerlei geschriften, zoodra zij zich buiten het bereik zagen der kettersche overheden (ik herinner aan die van den Amersfoorter van Isselt), dan kan men 't waarlijk niet vreemd vinden, dat de protestantsche Nederlanders dusgezinde medeburgers met argwaan gadesloegen, en dat het

al veel was, als hun vergund werd in het land te blijven zonder openlijken aanstoot te geven.

Intusschen zonder eeredienst was 't voor den katholiek nog veel onmogelijker te leven als voor den protestant, en 't sprak vanzelf, dat de eerste de daartegen gerichte verbodsbepalingen ontdook en in 't geheim de Mis vierde. Dat was in den beginne moeilijk genoeg, niet alleen omdat aan de plakkaten streng de hand werd gehouden, maar ook omdat er zoo weinige en vooral zoo bijzonder weinig goede priesters waren. Eerst langzamerhand kwam daarin verbetering en begon onder leiding van den te Keulen resideerenden apostolischen vicaris, die de plaats innam van den aartsbisschop van Utrecht, het werk der reorganisatie der Nederlandsche katholieke kerk. Hoe dat is geschied, hoe 't aan Sasbout Vosmeer in het begin der zeventiende eeuw is gelukt, de verstrooide schapen te herzamelen en weder een kudde te vormen, is niet lang geleden herhaaldelijk in 't licht gesteld; ik kan er dus van zwijgen.

Sasbout Vosmeer.

De omstandigheden hielpen mede. Zoodra geen onmiddellijk gevaar meer te duchten was, sedert de zeven provinciën aaneenverbonden waren en het grondgebied der Republiek, op enkele grensplaatsen na, van den vijand was bevrijd, begon de druk af te nemen, begonnen de overheden oogluikend toe te laten, dat

de plakkaten tegen de katholieken werden overtreden. Zooals in zoo vele gevallen, begon composeeren, 't voor geld afkoopen van vervolging, ook voor de katholieken gewoonte te worden. 't Was zeker ergerlijk, dat de ambtenaren het toepassen van de wet afhankelijk stelden van de sommen, die men er hun voor bood, zoodat het weldra eenvoudig een geldquaestie voor de katholieken werd of zij in stilte hun godsdienst konden waarnemen of niet. Maar dat lag in den aard der tijden en der instellingen. De plakkaten bestonden en er was geen denken aan, dat die konden worden opgeheven of zelfs verzacht; dat duldde het volk niet, dat in elken katholiek een geheimen vijand van de nieuwe orde van zaken zag, en de ambtenaren waren bij hun toepassing geïnteresseerd, omdat hun bezoldiging afhing van de boete, die op de overtreding stond. Wat wonder, dat zij, zoo zij een oog wilden toedrukken, voor het geldelijk verlies, dat zij daardoor leden, wilden schadeloos gesteld worden door hen, die er voordeel van trokken? Iedereen wist, dat er gecomposeerd werd, maar, hoewel niemand 't eigenlijk rechtvaardigde, niemand trad er tegen op. Zoo kwam 't, dat de katholieken zich op den duur overal in de Republiek een betrekkelijke godsdienstvrijheid konden koopen, dat zij zich zelfs voor geregelde straffelooze overtreding der tegen hun godsdienstoefeningen (hun conventikelen was de term) gerichte strafbepalingen konden abonneeren.

Onder zulk een stelsel is 't begrijpelijk, dat het, niettegenstaande elk bezwaar, aan den ijver van den vicaris en zijn medewerkers gelukte om op allerlei plaatsen gemeenten te organiseeren, te meer, toen zij daarbij de hulp der Jezuïeten-orde verkregen. Evenwel die hulp deed wedijver, ja zelfs strijd tusschen twee bondgenooten ontstaan, wegens de zelfstandigheid, waarop de Jezuïeten altoos bleven aanspraak maken.

Een tijdlang begonnen de katholieken zelfs te gelooven, dat zij op die wijze een goed gedeelte van het verloren terrein zouden herwinnen, dat overal, waar de gereformeerde kerk nog geen wortel had geschoten, de katholieke de bevolking voor zich

zou herwinnen. Vooral op het platteland bleek daarvan nog een groot gedeelte aan de laatste gehecht te zijn, en in de eerste vreugde, dat de toestand zoo veel beter was dan men gehoopt had, begonnen de katholieken het getal hunner geloofsgenooten voor veel grooter te houden dan het was. De strijd in den boezem der gereformeerde kerk deed hun zelfs gelooven, dat de minder

't Fondament van 't Roomsche gheloove staet vast in der eewicheit.

Zinneprent op den hoon, den Roomschen in verschillende spotprenten aangedaan, blijkens aanteekening in handschrift op de achterzijde, omstreeks 1625.

strenge protestanten geneigd zouden zijn tot toenadering, een vermoeden, dat, bekend genoeg, ook bij de Calvinisten omtrent hun vijanden dikwijls werd geopperd. Maar hierin bedrogen zij zich. De katholieke kerk herstelde zich eenigszins, maar kwam niet verder. Zij bleef een oogluikend geduld, maar steeds blootgesteld aan allerlei kwellingen en vervolgingen, die slechts voor grof geld konden afgekocht worden.

Natuurlijk was de toestand lang niet overal dezelfde. In de groote handelssteden, te Amsterdam in de eerste plaats, genoten de katholieken de meeste vrijheid. Daar was een aanzienlijk gedeelte der bevolking katholiek gebleven, zelfs een aantal deftige families, die om haar handel of bedrijf er niet aan konden denken te verhuizen, maar die volstrekt niet geneigd waren om zich voor het geloof op te offeren en nauwlettend allen aanstoot vermeden. Maar op den duur raakten zij op den achtergrond; de handel kwam meer en meer in handen van anderen, niet het minst van de talrijke ballingen, die in de groote ondernemingen van het einde der zestiende eeuw een zoo voornaam aandeel hadden. Uitgesloten van allen invloed op het staats- of stadsbestuur, waar zij eenigszins openlijk optraden, gewantrouwd, trokken de katholieken zich hoe langer hoe meer in hun eigen enge kringen terug en berustten op den duur in een toestand, die zoo al niet aangenaam, toch draaglijk was. Hun geestelijkheid leerde ook, dat voorzichtigheid noodzaaklijk was en dat elk openlijk optreden, vooral van hun hoofden, terstond de aandacht der regeering trok. Zij bleven dus zooveel mogelijk allen aanstoot en daardoor ook alle vervolging vermijden. Op het platteland, waar de macht der drosten en baljuwen zoo groot was, liepen zij veel meer gevaar, maar met geld was dat steeds te bezweren. Toch was 't, vooral sedert de zegepraal der Calvinisten den opgewekten geloofsijver der protestanten ook naar andere vijanden dan de remonstranten toewendde, niet altijd mogelijk aan de katholieken om, trots alle composeeren, vrij te blijven; zoo nu en dan moesten de overheden wel eens de plakkaten uitvoeren, om de predikanten tevreden te stellen. Een enkelen keer gaf daar de onvoorzichtigheid der katholieke geestelijken zelf aanleiding toe.

Maar hoe meer de vrede naderde, hoe minder de vervolgingen werden; de godsdienstige hartstocht hield op, de katholiek kon kwalijk meer voor een geheim aanhanger van Spanje gehouden worden, de oorlog had zelf het karakter van een godsdienstoorlog verloren, en ook in Duitschland was zijn einde,

hoewel niet geheel een overwinning van het protestantisme, nog minder een zegepraal van het katholicisme te noemen. Maar hoewel alles nu vrede ademde, was godsdienstvrijheid nog ver af: de tijd was voorbij, dat Europa door den godsdienst in twee vijandige kampen was verdeeld, dat de godsdienst de machtigste drijfveer was in staat en maatschappij, maar de tijd voor de verdraagzaamheid was nog niet gekomen. Ieder land had een heerschende kerk, ieder land had ook inwoners, die zich niet aan die heerschende kerk onderwierpen, en al naar de aard van volk en regeering was, al naar de omstandigheden waren, was ook de verhouding van den staat tot de inwoners. Hier was die verhouding beter dan ergens elders. Op den duur geraakten de plakkaten in onbruik en was het verschil in toestand tusschen gereformeerden en katholieken niet anders dan tusschen gereformeerden en andere protestanten. Alleen in die streken, waar het katholicisme de overgroote meerderheid der bevolking omvatte, kon dat een onrechtvaardigheid heeten. De uitsluitende handhaving der gereformeerde kerk als staatskerk in Staats-Brabant en Staats-Vlaanderen was zeer zeker drukkend en ergerlijk. Maar al hadden de Staten er een einde aan willen maken, de vraag was of zij 't zouden hebben kunnen doen. Want wat men den onderdanen, den inwoners van het onderworpen land toeliet, kon men kwalijk den burgers der souvereine provinciën weigeren. En wie kon in de zeventiende eeuw aan zulk een emancipatie, zulk een verbreken van den band van kerk en staat denken; zoo waren de tijden nog lang niet! Daar handelden ook waarlijk de katholieken niet naar. Waldenzen en Hugenooten konden het getuigen.

Doch ik eindig. Van de niet-gereformeerde secten behoef ik hier wel niet te spreken. Hun aanhangers vond men op allerlei plaatsen, soms in kleinen getale, soms in dichte groepen vereenigd. Vrij talrijk waren vooral de Lutherschen en doopsgezinden, wier geschiedenis in die dagen wel belangrijk is, maar alleen uit een kerkhistorisch oogpunt. Te Amsterdam en in enkele andere steden vond men ook enkele andere, meest door vreemdelingen gevormde

dissenter-gemeenten. Een er van, die der Brownisten te Leiden, is wereldberoemd geworden wegens haar aandeel in de stichting van Nieuw-Engeland.

Daarentegen vormden de Fransch sprekende gereformeerden, die in menigte uit de zuidelijke gewesten waren overgekomen, wel geheel op zichzelf staande zoogenaamde Waalsche gemeenten, maar deze maakten evengoed als die der andere gereformeerden deel uit van de Nederlandsch-hervormde kerk. Haar afgevaardigden verschenen van oudsher op alle synoden. Natuurlijk, dat alle Fransche en Fransch sprekende protestanten tot haar toetraden, zoodat zij talrijk genoeg bleven om in de voornaamste steden te bestaan. Evenwel eerst later, toen de geloofsvervolging in Frankrijk begonnen was, hebben zij door den toevloed der Hugenooten zulk een belangrijke uitbreiding gekregen, dat zij tot op den huidigen dag zijn kunnen blijven voortbestaan.

In ongeveer gelijken toestand als de dissenters verkeerden de Joden, die, meestal uit Portugal uitgeweken, sedert het laatst der zestiende eeuw, te Amsterdam een vrij aanzienlijke gemeente vormden, die zich streng bleef afzonderen van hun wat later in toenemenden getale uit Duitschland gekomen geloofsgenooten. Zij bewoonden in de stad een eigen kwartier, waar op den duur bijna niemand anders zich vestigde, en dat, als Jodenhoek, al vroeg een zekere vermaardheid bezat. Maar 't was allesbehalve een ghetto, en de Joden waren te Amsterdam volstrekt niet aan al de vernederende uitzonderingsbepalingen onderworpen, welke hun elders het leven zoo moeilijk maakten. Integendeel, op den duur waren zij eerder bevoorrecht boven de dissenters; zij genoten zoo goed als volkomen godsdienstvrijheid. In de meeste andere steden vormden zich allengs ook Joodsche gemeenten, doch nergens kregen die het gewicht van de Amsterdamsche.

De godsdienstoefeningen van de dissenter-gemeenten waren niet openlijk, haar bedehuizen mochten niet het uiterlijk voorkomen van kerken hebben, zij stonden buiten elk verband met den staat, maar zij werden niet bemoeilijkt, want niemand achtte ze een

gevaar; alleen bleven zij uitgesloten van alle aandeel van het bestuur. Trouwens, dat sprak vanzelf in een land, waar een heerschende kerk was, waar het deel hebben aan het bestuur verplichtingen jegens die kerk oplegde.

De Republiek der Vereenigde Nederlanden was door den strijd met Spanje niet alleen een protestantsch land geworden, maar ook een gereformeerd land. Zij is dat gebleven zoolang zij heeft bestaan.

Maar tevens was zij het land gebleven van gewetensvrijheid. 't Ging in het godsdienstige als in het staatkundige. Ieder inwoner was vrij, maar niet ieder inwoner regeerde. Dat was geen ideale toestand, geen dien de hedendaagsche begrippen dulden kunnen. Maar voor de zeventiende eeuw was 't veel. 't Is geen geringe lof voor onze voorvaderen, dat zij, toen zij zich vrijgevochten hadden van de Spaansche en katholieke overheersching, geen wraak namen, geen Calvinistische tirannie vestigden, maar allen volken van Europa het voorbeeld gaven van verdraagzaamheid en vrijzinnigheid. Trouwens, dat werd door iedereen erkend. Naar de begrippen van den tijd gold Nederland in zijn gouden eeuw als het land der vrijheid.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Handel, Nijverheid en Zeevaart.

Als men zich het Nederland der zeventiende eeuw voor den geest wil brengen, dan denkt men vanzelf in de eerste plaats aan den handel. De Nederlanders (ik bedoel natuurlijk hier vooral de Nederlanders der Republiek, niet de bewoners der aan Spanje onderdanige gewesten) golden in de geheele wereld als de kooplieden bij uitnemendheid. Zij waren het handelsvolk; zij waren 't, die de voortbrengselen van ieder land inruilden tegen die van ieder ander land. Andere volken mochten hier of daar in 't bijzonder handel drijven, de Nederlanders waren overal. Men vond ze in het hooge Noorden zoo goed als in 't verste Zuiden, op de eilanden van de zee, die Oost-Azië bespoelde, evenzeer als aan de Amerikaansche of Afrikaansche kusten, in de Oostzee zoowel als in de Middellandsche. Overal bemiddelden zij het verkeer, en waar men ze er van trachtte uit te sluiten, daar zetten zij met geweld hun eisch tot toelating door en verdreven degenen, die door lang gebruik of eerste in-bezit-neming het recht meenden verworven te hebben van alleen den handel te drijven. Voor het belang van hun handel hadden zij alles over; goed en bloed schenen zij even

bereid op te zetten voor de »commercie" als voor de »religie", en de strijd met Spanje scheen op den duur het karakter te gaan dragen van een strijd om de vrije vaart op de beide Indiën. Ja, alle andere belangen werden er voor op zijde gezet; als het handelsbelang sprak, moesten alle andere zwijgen, en de kunstigste combinaties der vorsten en diplomaten leden schipbreuk op de halsstarrigheid der kooplieden, die steeds het belang der commercie in 't oog wilden gehouden hebben en niet wilden toelaten wat daarmede in strijd was.

Met wrevel zagen de andere volken en bovenal hun vorsten en staatslieden het aan, dat een republiek van kooplieden hun de wet wilde voorschrijven; zij noemden de Nederlandsche staatkunde een kleingeestige en baatzuchtige kramerpolitiek, omdat zij openlijk optrad voor het éene groote nationale belang, dat maar enkele malen een oogenblik moest wijken voor dat der religie, voor het belang van het protestantisme. Zij vergaten gewoonlijk alleen maar, dat hun eigen staatkunde niet minder zelfzuchtig was en dat het verschil vooral daarin bestond, dat die zich niet regelde naar de belangen van het volk, maar naar die van den vorst. Maar hoe 't zij, iedereen in de zeventiende eeuw moest rekening houden met het feit, dat de kleine republiek der Vereenigde Nederlanden een staat was, die in de eerste plaats, ja bijna uitsluitend, een handelsstaat was.

Hoe was dat gekomen? Hoe bovenal was 't geschied, dat de aanvang van den strijd met Spanje tevens het begin van de commercieele verovering van bijna de heele wereld was geworden?

Om die vraag goed te beantwoorden moet men twee dingen in 't oog houden: den toestand der Nederlanden en de omstandigheden der andere volken.

De Nederlanden waren, toen in 1572 de opstand voorgoed begon, reeds het voornaamste handelsland van Europa. De zeehandel der noordelijke gewesten was in die dagen misschien al de grootste van de wereld. En hij was dat onafhankelijk van Antwerpen, dat zoo min toen als tegenwoordig een aanzienlijke

Inhoudt der voornaemste Bouwselen, als Kercken, Torens, Bruggen, ende andere vermaerde plaetsen, die men aldus int gesicht aensiet ende beschouwen can.

A. Gheschut-proevingh.
B. Het rijssen hooft.
C. Peperwerf.
D. Monkelbaens toren.
E. De oude wael.
F. De Kraen.
G. De Hooft-brugh.
H. Schrey-hoex toren.
I. Het Camper hooft.
K. De Zuyder Kercke.
L. De Teer-tuynen.
M. Het Princen hof.
aa. Het Stadthuijs.
bb. De nieuwe kerck.
cc. Nieubrughs Steygher.
dd. Jan Roden poort.
ee. St. Jacobs Capel.
ff. De hout-tuynen.
gg. De Sparendammerbrugh.
hh. oude Haerlemmersluijs.
N. St. Olofs Capel.
O. De oude Kerck.
P. De Vlees-hal.
Q. Kamper Steygher.
R. Nieuwe brugh.
S. Oude brugh.
T. Papenbrugh.
V. De Beurs.
X. Den Dam.
Y. Heijligher Ste.
Z. De Waegh.
ii. Haringh packerijen.
kk. De Kruystoren.
ll. nieuwe Haerlemer sluys.
mm. Waterscheeps wael.
nn. Nieuwe wael.
oo. Nieuwe timmerwerf.
pp. Hooghe Noordt.
qq. Stadts palen.

Verclaringhe van de triumphante Vercieringhe, die tot een eeuwighe Memorie, tot lof van dese voortreffelijcke Stadt, hier onder toegevoeght is.

1. In de midden de Amsterdamsche Maeght, sittende opgepronckt als een Keyserinne, op lange gheheijde palen, rondsomme heerlijck verciert, houdende in de rechte handt haer Schip, het welck sy voert tot haer zeghel, ende in de slincke handt haer ghekroonde Wapen, ende de Justitie roede, ontfangende met groote blijdschap alle de voornaemste Volckeren des Aerdbodems, elck met hare voortreffelijckste Coopmanschappen.
2. De Spangiaert, brenghende Wijnen, Olye, Vijgen, Rosijnen, Sout, Rijs, Orangie ende Granaed appelen, ende veelderhande fruyten.
3. De Fransman, met zijne Wijnen, Tarw, Rogge, Sout, Amandelen, ende Canifas.
4. Den Hooghduyts, met zijn Rijnsche Wijnen, Koper, Tin, Loodt, Quicksilver, Koperoose, Aluyn, verscheyden Verwen, ende veelderhande Koperwerck, ende Kramerijen.
5. D'Enghelsman, met fijne Wollen Lakenen, Saffraen, Tin, Loodt, Bier, Huyden, Wolle, Krijdt ende Steenkolen.
6. Den Pool, brengende Tarw, Rogge, in groote overvloedicheyt: Item, Was, Vlas, Waghenschot, ende Claphout.
7. De Amsterdamsche Inwoonders, de vreemde Natien willecom hietende hare Waren ende Coopmanschappen met blijdschap ontfangende.
8. De Deen, ende de Sweed, brengende Ossen, Gerst, Mout, Stockvisch, Talck, Hasenoten, Peck, Teer, Swavel, Bocxvellen, Koper, Yser, ende Metael.
9. De Moscoviter, brengende Hennep, Vlas, Was, Traen, Elands ende Ossenhuyden, ende overvloedighe Pelterijen.
10. De Laplander: 11. Yslander: 12. De Honger: 13. ende Groenlander, brenghende elck hare Landts vruchten.
14. De Oost-Indianen, brengende Peper, Nagelen, Peerlen, Edelghesteenten, overvloedighe Porseleynen, Noten Muscaten, Foly, Paradijsvoghels, Zijde, Damasten, kritsen, kibesols, ende veelderleye Coopmanschappen.
15. De West-Indianen brengen Sout, Suycker, Peerlen, veelderhande costelijcke ghesteenten, Goudt, Silver, Brasilien hout, Tabak, Papegayen, ende veelderhande pluymen.
16. De Guinea, met Leeuwen, Elephantē, Elephants tande, Goud eñde Silver in overvloedicheyt.
17. De Tarter, 18. ende Persiaen, met een Kameel gheladen brengen Edel gesteenten, Orientaelsche Peerlen, de medecinale Steen Bezar, veel Zijdewerck, Balsem olye, ende Wieroock.
19. Paep Jans volck, laten haer int aenghesicht hand-teeckenen stellen, in plaetse van den H. Doop, brenghende hare vruchten.
20. De Cynees brengt met hem Edel ghesteenten, costelijcke Peerlen, Muscus, Rebarber, de hooghberoemde wortel Cyna, Porseleynen, ende groote menichte van Zijde ende Zijdewercken.
21. De Rus, veelderhande velwerck ende alderhande Coopmanschappen van zijn Landt.
22. D'eerste Amsterdamsche bouwers ofte Borgers, gheweest zijnde visschers, soo ons de Cronijcken verhalen, hebben door hare groote neersticheyt, hare inwoonende Borgers niet alleenigh wel ghevoedet, maer hebben oock tot sich ghetrocken alle verre gheleghen Natien, ende deselve niet alleen even vriendelijck ghevoedet, maer oock met blijdschap ontfangen ende gheherbergt.
23. Jagers comende met hare Vogelvang, Conijnen, ende andere wildtvangen, om alle groote Maeltijden te vercieren.
24. Bouwluyden van de ombuerighe plaetsen, brenghende vette Ossen, Schapen, Verckens, Boter, Rogge, Tarw, hennep, vlas, erten ende boonen, met veelderhande ontallijcke fruyten.
25. De Noorderlanders ende Vriesen, brengende overvloedige Boter ende Kaes, Melck, Eyeren, Room, Ja alles daer de Menschen niet alleen hier te lande mede ghevoedet, maer door de overvloedicheyt in alle omliggende Landen ende Coninckrijcken ghesonden ende vercocht werden.

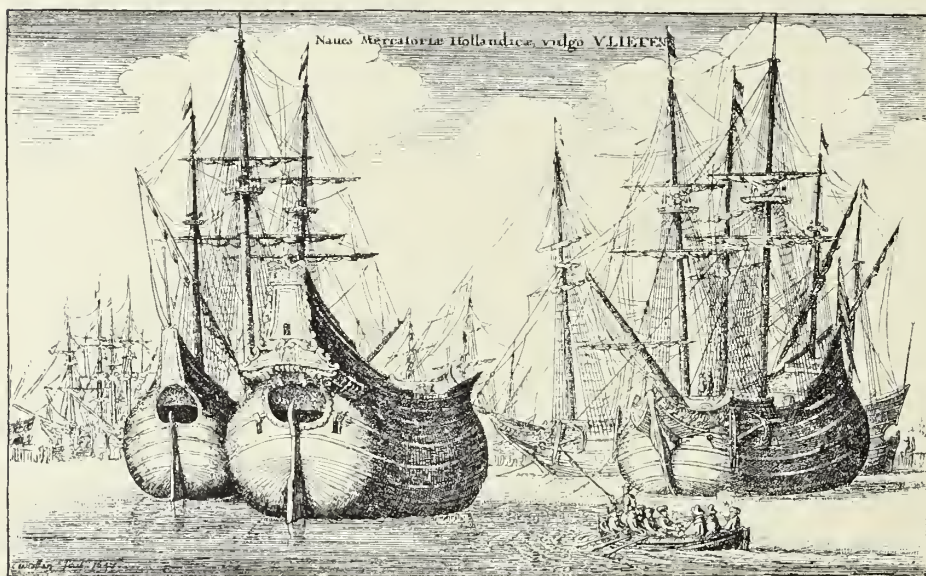
Zinneprent op den wereldhandel van Amsterdam (1611).

Kopergravure van Claes Jansz. Visscher.

eigen handelsvloot had. Want Antwerpen was wel het centrum van den Europeeschen, ja van den wereldhandel, maar 't voerde niet zelf aan, 't was het algemeen entrepot, evenals de Antwerpsche kooplieden de algemeene bankiers waren. De Antwerpsche handel was bij uitstek internationaal, hij droeg een cosmopolitisch karakter, maar omvatte evenmin den handel van geheel Nederland, als tegenwoordig de handel van Londen dien van Engeland. Daarvoor hebben wij geen andere getuigenis van noode dan die van Guicciardini, die reeds vóór het begin van den opstand zijn beroemde beschrijving der Nederlanden in eerste uitgaaf had doen verschijnen en die hoog opgeeft van den omvang van den handel van Amsterdam, de Zuiderzee- en de Maassteden. Zeker, het gebied van den Nederlandschen handel buiten Antwerpen was veel beperkter dan later; de Nederlandsche schepen kwamen in 't Zuiden niet verder dan de havens der Atlantische zee, en van de vaart buiten Europa durfde zelfs de stoutste verbeelding nog haast niet droomen, maar toch was de Nederlandsche koopvaart in die dagen al de voorname bemiddelaar van het verkeer in de West- en Noord-Europeesche wateren en waren de Nederlandsche rivieren al de voedende aders van het verkeer voor Duitschland en voor een deel ook van het overige Middel-Europa. Vooral de zeer nauwe verbinding van handel en visscherij gaf den Nederlandschen zeehandel zulk een omvang, en de visscherij, vooral de *groote*, de haringvisscherij, *de moeder aller commerciën*, zooals men later zeide, behoorde uitsluitend in de noordelijke Nederlanden te huis, vooral in Holland. En evenzoo was 't met den binnenhandel, die in de tallooze binnenwateren overal gemakkelijke wegen vond, waardoor met betrekkelijk geringe kosten de waren van overal naar de groote rivieren konden worden gebracht of andersom van deze naar de havens. 't Is zeer de vraag, of, zelfs als de Schelde geopend ware gebleven, Antwerpen, dat voor den landhandel met Frankrijk en Duitschland over geen rechtstreeksche waterverbinding kon beschikken, de concurrentie met Holland zegevierend had kunnen volhouden. Evenwel dergelijke vragen zijn ijdel. Wat

ik hier bedoelde was slechts aan te duiden, dat de voorbeeldelooze bloei van onzen handel in de zeventiende eeuw niet opeens ontstond, maar reeds sinds lang was voorbereid. Evenwel moet erkend worden, dat hij eerst met het uitbreken van den opstand werd wat hij in de zeventiende eeuw was.

Hoe dat geschiedde is met zóó onnavolgbare helderheid en bondigheid in Fruins T i e n J a r e n v a n d e n T a c h t i g j a r i g e n O o r l o g beschreven, dat ik 't hier niet mag wagen het te her-

„Vlieten" of vliebooten, Hollandsche koopvaardijschepen voor de kleine vaart.
Kopergravure van W. Hollar (1647).

halen. Alleen zal ik herinneren, dat in dat algemeen bekende boek uiteengezet wordt, hoe de uitvoer van den haring en van de boter en kaas, ten gevolge had, dat hier te lande, in 't bijzonder in Holland en Zeeland, zich de zoutnering ontwikkelde en tevens de zouthandel, omdat het uit Frankrijk en Portugal gehaalde zout hier te lande gezoden en daarna voor een goed gedeelte weder uitgevoerd werd, in 't bijzonder naar de Oostzee, naar O o s t l a n d, zooals men nog in de zestiende eeuw placht te zeggen; hoe dat weder den handel in waren, die dat »Oostland" voortbracht,

DE BEURS V...
Naar de schilderij van Jhiob Berckheyd...

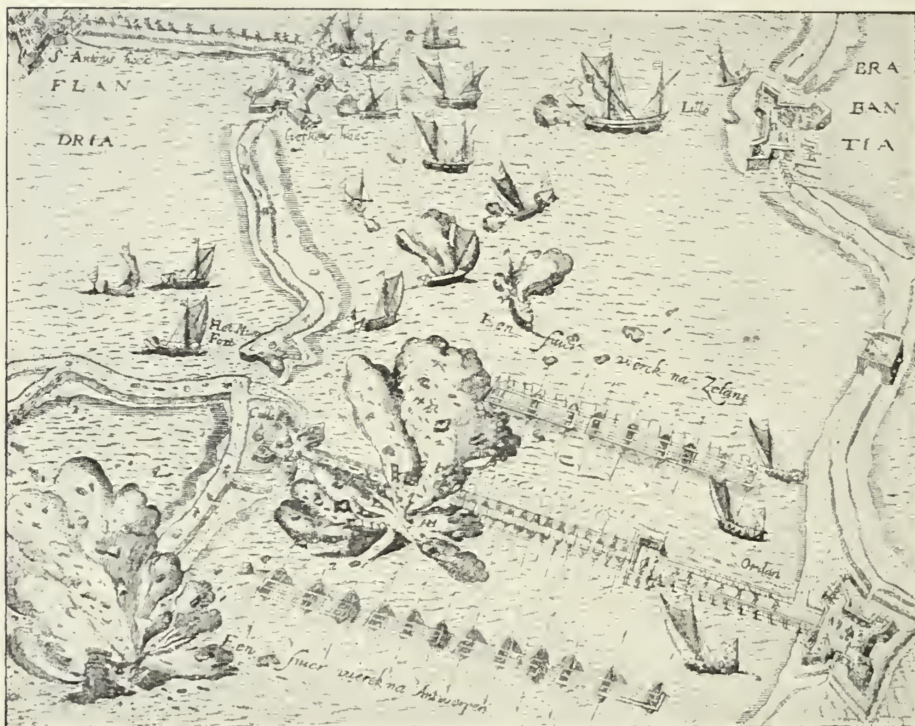

...S VA AMSTERDAM
...ld in het Museum Boymans te Rotterdam

aanwakkerde en deze op zijn beurt weldra aanleiding gaf tot ontzaglijke vermeerdering van dien op Zuid- en West-Europa, daar de Hollanders en Zeeuwen thans de vrachtvaart tusschen Noord en Zuid begonnen. Het gevolg was, dat reeds vóór het begin van den opstand de koopvaart van Europa voor een goed deel in Hollandsche handen was; terwijl de handel op Antwerpen bijna geheel met vreemde of met Hollandsche en Zeeuwsche schepen werd gedreven, waren 't vooral eigen vaartuigen, die in Holland en Zeeland in- en uitliepen. Zoodra nu in 1572 de Schelde geblokkeerd was, werd de handel van Antwerpen niet alleen verbazend belemmerd — wie er heen wilde, moest daarvoor zware verlofgelden betalen —, maar verplaatste zich ook reeds voor een deel naar de Hollandsche en Zeeuwsche havens. Wel werd dat in 1576 anders, daar toen de Schelde weder geheel openkwam, maar weldra werd de toestand van het Zuiden van dien aard, dat de landwegen naar Antwerpen hoe langer hoe onbruikbaarder werden. Dat werd met den dag erger, tot eindelijk het beleg aan de stad den doodsteek gaf. Wel stonden na de overgave de landwegen weder open en werden betrekkelijk veilig, maar de zeeweg was nu voorgoed gesloten; geen schip kon Lillo en Liefkenshoek voorbij. En intusschen had een voortdurende uittocht van Brabanders, Vlamingen en Walen plaats gehad, die niet alleen hun kantoren en fabrieken, maar ook, wat het meeste waard was, hun energie en bekwaamheid, hun handelsbetrekkingen en kapitalen naar het Noorden overbrachten. Vooral naar Holland en Zeeland. Daar concentreerden zich de beste krachten, die het Zuiden groot hadden gemaakt. En tegelijkertijd werd (in de Tien Jaren wordt duidelijk aangetoond, hoe) de concurrentie der Hanze voorgoed overwonnen en bleven er voor de Nederlanders, wij kunnen haast wel zeggen de Hollanders, geen mededingers meer te vreezen behalve Engeland, dat in die dagen zich nog niet had opgemaakt tot den wedstrijd, waarin het een honderd jaar later de zege zou behalen.

'tIs hier de plaats niet om de redenen na te gaan, die 't den

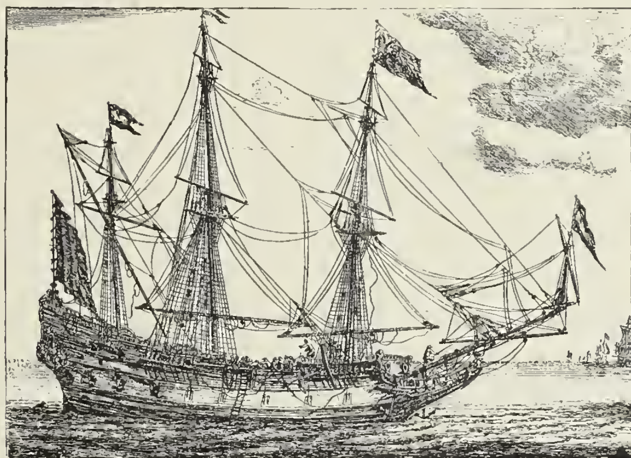
Nederlanders van het einde der zestiende en het begin der zeventiende eeuw mogelijk maakten de ook toen bestaande mededinging van Engeland te overwinnen. Voor een goed deel lag 't zeker daaraan, dat de Engelschen, in die dagen nog geenszins in de eerste plaats een handels- en zeevarend volk, steeds van hun regeering voor hun ondernemingen den steun verwachtten, dien

Lillo en Liefkenshoek, de sleutels der Schelde.
Afbeelding, voorstellende den aanslag op de brug van Parma door Gianibelli.
Uit W. Baudartius. *Veldslagen en belegeringen.* 1615.

zij eigenlijk alleen konden vinden in hun eigen energie. Daar evenwel aan hun regeering de handen gebonden waren, veroorzaakte de wijze, waarop zoowel de regeering als de kooplieden, beproefden den Nederlandschen handel te belemmeren, aan dezen op den duur wel veel last, maar trof toch geenszins het doel. En de andere natiën deden eerder het tegendeel. Hendrik IV van Frankrijk bevorderde eerder onzen handel dan dat hij ernstig trachtte met dezen te concurreeren; de Fransche scheepvaart was

gering. De Fransche producten, de wijn vooral, was voor de Nederlanders een hoofdartikel van invoer in de Oostzeelanden. En 't duurde niet lang, of de Nederlanders ondernamen 't zelve om door te dringen in de Middellandsche zee, waarschijnlijk vooral gedreven door de vrees voor een verblijf in de Spaansche en Portugeesche havens (Portugal was sedert 1580 door Philips II overheerd), waar onverhoedsche inbeslagneming van schepen en goederen, en, nog erger, verlies van vrijheid voor de schepelingen (de kerkers der inquisitie en de galeien op zijn minst dachten

De Vergulde Dolphyn een Straets-Vaerder,

Gedeelte eener ets van Reinier Zeeman.

velen) te verwachten stond. Weinige jaren nadat zulk een embargo voor het eerst had plaats gehad, voeren de eerste Nederlandsche schepen door de straat van Gibraltar, en geen tien jaar later was de Middellandsche zee al bedekt door Nederlandsche handelsvloten, kenden deze zelfs al den weg naar de Levantsche havens, bezorgden zij rechtstreeks het koren, het hout en het ijzer uit de Oostzee aan Italië en Provence en voerden zij al de waren, die vroeger door de Venetianen en Provençalen naar Antwerpen plachten gebracht te worden, naar de Hollandsche havens. De zoogenaamde Straatvaart werd weldra voor Nederland een der hoofdtakken van het handelsverkeer.

Zooals door Fruin zoo duidelijk is uiteengezet, richtten de Nederlandsche reeders den bouw hunner schepen geheel in naar de behoefte van den handel, die minder een snel, dan wel een ruim vervoer eischte. Bij den bouw van de koopvaarders werd dan ook vooral op laadruimte gelet. De gewone handelsschepen der zeventiende eeuw waren zoogenaamde vliebooten; ook de Watergeuzen plachten zich vooral van dat soort te bedienen. In de zeventiende eeuw, althans in de eerste helft, was het fluitschip, of de fluit, zooals men kortheidshalve zeide, de gewone koopvaarder, met bijna ronden voor- en achtersteven, ongeveer als de latere kofschepen. Voor de grootere tochten kwam op den duur echter een scherper gebouwd soort in zwang, ook voor de Straatvaart. Evenwel werden ook onder de naar Indië varende schepen soms fluiten aangetroffen, evenals onder de gehuurde schepen in de oorlogsvloot.

Toen die uitbreiding van ons handelsverkeer in Europa plaats had, weinige jaren vóór het begin der zeventiende eeuw, waren Brazilië en de Westkust van Afrika reeds een bekend handelsgebied voor de Nederlandsche schippers geworden, en 't duurde niet lang meer, of deze begonnen een begeerig oog te slaan op het schijnbaar voor alle natiën gesloten land, waarheen Portugal en Spanje alle toegangen bezet hadden, op Indië. In hun ongeduld sloegen zij zelfs, om dat te bereiken, wegen in, die wel niet tot het beoogde doel leidden, maar hun nieuwe operatie-terreinen ontsloten, de westelijke en oostelijke landen en zeeën van het hooge Noorden en het toen nog bijna ongerepte Noord-Amerika, waar alleen op enkele punten kleine nederzettingen van Engelschen een kommerlijk bestaan leidden.

Een tijdlang verzekerde dat zoeken naar nieuwe zeewegen den Nederlanders een eerste plaats onder de ontdekkers. De tochten ter ontdekking eener noordoostelijke doorvaart hebben de namen van Jan Huyghen van Linschoten, van Willem Barendsz en van Jacob van Heemskerk wereldberoemd gemaakt. Vooral Barendsz heeft zich, hoewel geheel en al een practisch gevormd zeeman, den naam verworven van een der voorloopers der

groote ontdekkers der negentiende eeuw. De waarnemingen en ontdekkingen van hem en zijn metgezellen hebben blijvende waarde gehad, ook toen Nova-Zembla bleek geen diensten aan den handel te kunnen bewijzen, en zelfs toen het belang van Spitsbergen voor de visscherij al verdwenen was. En het ongehoorde feit der overwintering op Nova-Zembla van Barendsz,

Nova-Zembla, volgens de opgaaf van Willem Barends. (1596).
Uit Pontanus. *Rerum et urbis Amst. historia.* Amst. 1611.

Heemskerk en lotgenooten is nog bij het verre nageslacht, en niet alleen hier te lande, in trouwe herinnering bewaard. En zoo die tochten al geen rechtstreeksch voordeel afwierpen, voor de ontwikkeling der zeevaartkunde hebben zij veel gedaan. Deze was toen hier te lande een geliefkoosde wetenschap. Niet alleen mannen van de praktijk, als Linschoten en de piloten, de zeevaartkundige leiders der tochten, zooals Barendsz, maar ook geleerden, als de Amsterdamsche predikant Plancius, hebben haar al spoedig tot een betrekkelijk hoogen trap opgevoerd.

Evenwel de uitbreiding van onzen handel in het hooge Noorden

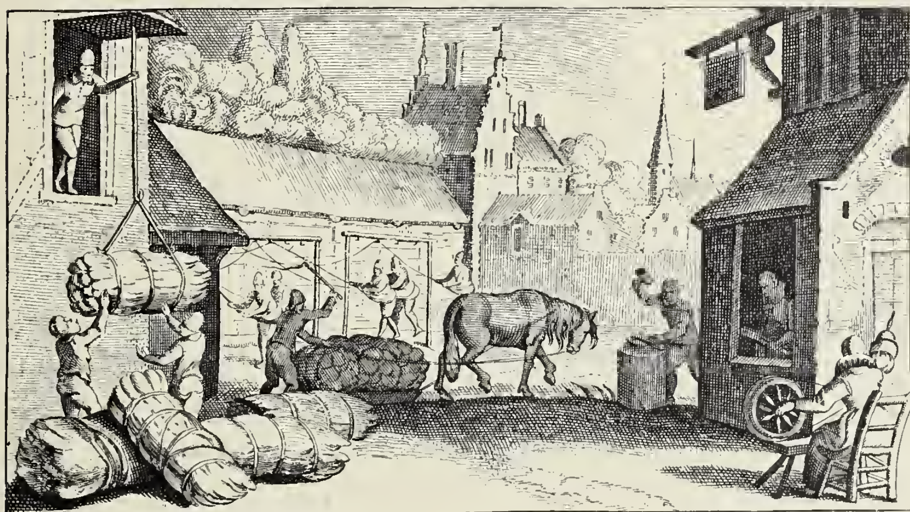
ging betrekkelijk langzaam, — want daar had men met buitengewone moeilijkheden te kampen, — en werd met een veel hardnekkiger en algemeener concurrentie dan ergens elders ontmoet; en 't duurde lang, eer de handel op de pas ontdekte barre en bijna onbewoonde kusten van Amerika, waarop daarenboven ook andere natiën aanspraak maakten, of op de al sinds geruimen tijd bezochte, maar slechts korten tijd toegankelijke havens van Moscovië eenigszins in vergelijking kon komen met dien op zuidelijker landen. Want toen eenmaal de eerste tocht was ondernomen en het waagstuk was volbracht om om de Kaap de Goede Hoop heen, wel niet naar het eigenlijke Indië, maar naar den Indischen Archipel te varen en Nederland van alle landen van Oost-Azië 't eerst op Java de hand had gelegd, als wilde het bij voorbaat aanwijzen, wat de zetel zou zijn zijner toekomstige overzeesche macht, toen kwam er een, zelfs in die tijden vol ondernemings-geest ongehoorde, beweging in de Nederlandsche handelswereld en werden groote kapitalen gestoken in maatschappijen om op Indië te handelen op groote schaal, kapitalen, veel grooter dan behoefden gewaagd te worden bij de gewone ondernemingen om nieuw handelsgebied te gaan ontginnen. Slechts zoo machtige kantoren als dat van Moucheron waagden 't zelfstandig te ondernemen, wat overigens slechts door tot compagnieën vereenigde firma's beproefd werd, want 't gold hier niet alleen handel met den inlander, maar tevens verdrijving van den Portugeeschen mededinger, op enkele punten zelfs van den Spanjaard zelven, die men nu in hun eigen gebied, sinds een eeuw als hun uitsluitend eigendom geëerbiedigd, ging bestoken.

Willem Barendsz.
Naar het portret, voorkomende op een oude kaart.

Naar Indië voer de Nederlander wel is waar vooral om koophandel te drijven, maar daar moest hij er op bedacht zijn desnoods ook oorlog te voeren.

De vaart naar Indië lokte intusschen tot nog stouter tochten. Niet alleen om Afrika heen was Indië te bereiken, ook andersom, langs de zuidpunt van Amerika; de weg, door Magelaan en door Francis Drake op zijn voorbeeldeloozen rooftocht om de wereld gevolgd, werd spoedig door de Nederlanders ingeslagen, en weldra

Vlas- en hennep-industrie in het begin der 17de eeuw.
Uit *Deliciae Batavicae variae*. Amst. 1618, n⁰. 44.

was er geen zee meer op de wereldkaart te vinden, waar de Nederlandsche vlag niet had gewapperd.

Welk een verbazenden invloed die voorbeeldelooze ontwikkeling van den handel op de nijverheid had, behoef ik zeker niet uit te leggen. 't Allereerst was 't de scheepsbouw, die ongelooflijk vermeerderde. Er konden bijna niet genoeg schepen gebouwd worden. En de scheepsbouw had op zooveel takken van bedrijf invloed, dat overal meer werkplaatsen moesten worden geopend en er handen te kort begonnen te komen om al het werk af te doen. En dan vereischte de uitrusting der schepen weder nieuwe

inspanning van andere takken van bedrijf, die weder andere tot nieuw leven opwekten. De houtzagerij, de zeilenmakerij, de touwslagerij namen juist in die dagen verbazend toe. Overal moesten havens aangelegd, pakhuizen, molens en werkplaatsen gebouwd worden. Zelfs het boerenbedrijf ondervond den terugslag. De consumptie zijner producten nam enorm toe, want boter en vooral kaas namen een eerste plaats in op de schaftlijst der zeeschepen en de voor de schepen noodige hennep en vlas werd voor een goed deel hier te lande niet alleen bewerkt, maar ook geteeld. Overal ontstond meer welvaart, overal stegen de loonen, overal rees alles in prijs, overal bijna nam de weelde mede toe, want wie kon bij zulk een verdubbeling van verdienste de eenvoudige wijze der vaderen nog volgen! Doch ook hier zou ik niet anders kunnen doen, dan nazeggen wat vroeger beter is gezegd, wanneer ik in bijzonderheden wilde treden. Laat ik er liever aan herinneren, met welk een voorzichtige hand de staat, onder Oldenbarnevelts leiding, ingreep, waar het noodig was, enkele voorschriften gaf, enkele beperkingen maakte, soms ook hulp verleende. Er werd nimmer gedacht aan bescherming, evenmin aan onder voogdij stellen van den handel, maar wel werd nauwlettend toegezien, dat de groote ijver niet het rechte spoor bijster deed worden. Dat bleek nergens beter dan bij de oprichting der Oost-Indische Compagnie.

Hoewel een der meest bekende feiten uit onze geschiedenis, is 't misschien goed die hier even in herinnering te brengen, want de Compagnie was in Nederlands gouden eeuw een der groote factoren van het bestaan der Republiek, het machtigste en sterkste van alle handelslichamen, die in dien tijd in 't leven werden geroepen, en zonder twijfel dat, welks optreden de meest ingrijpende gevolgen heeft gehad voor de verdere ontwikkeling van Nederland en het Nederlandsche volk.

De afloop van den algemeen bekenden, gewoonlijk met den naam van de Houtman verbonden eersten tocht naar Indië, hoewel niet bijzonder voorspoedig en verre van winstgevend, had toch de

AANKOMST VAN CORNELIS HOUTMAN TE TESSEL, TERU

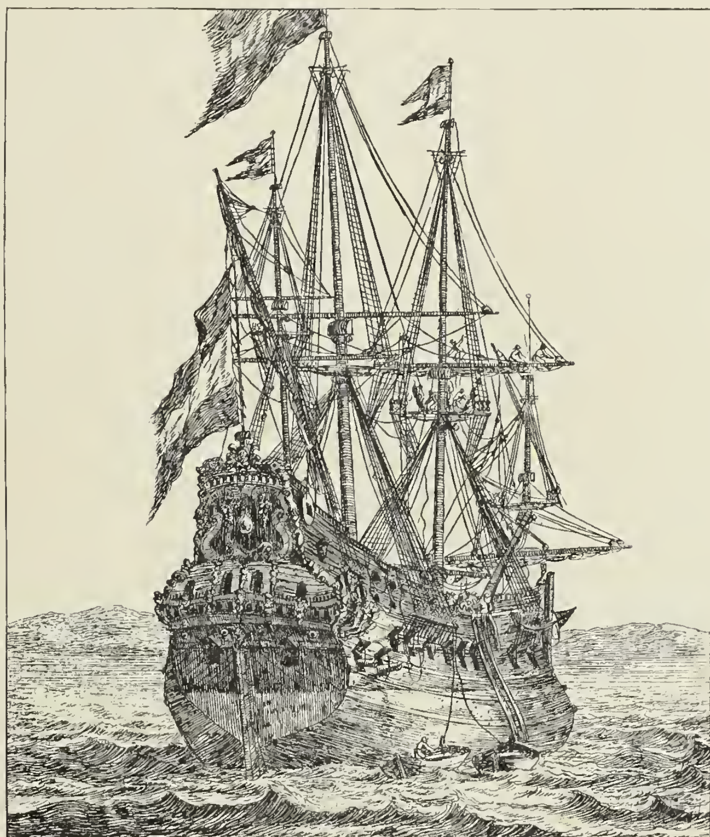
Naar de schilderij van H Vroom (159

KEERENDE VAN ZIJN EERSTE REIS NAAR INDIË (1595)

in het Rijksmuseum te Amsterdam.

verwachtingen overtroffen. De zwarigheden, die in Indië te overwinnen waren, bleken minder groot dan gevreesd was. Vandaar dat, zooals ik boven al aanduidde, niet alleen de te Amsterdam gevormde Maatschappij van Verre reeds in 1598 een vloot uitzond, maar dat ook tal van andere vennootschappen werden

De Paerrel een Oostindis Vaerder,

Gedeelte eener ets van Reinier Zeeman.

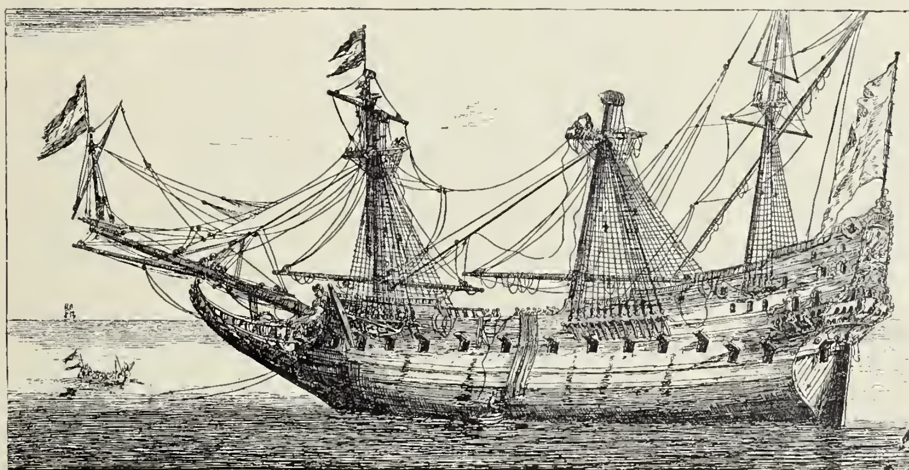
opgericht en er weldra in Indië zulk een groot aantal Nederlandsche schepen kwamen, dat de mededinging onderling heftiger werd dan die met de Portugeezen, terwijl tegenover deze geen voldoende samenwerking bestond. Dat deed het plan rijpen om voor dezen handelstak een organisatie in 't leven te roepen, die, in andere landen zeer gewoon, in Nederland tot nog toe niet was

in praktijk gebracht. 't Was Oldenbarnevelt, die dit plan verwezenlijkt heeft en de gezamenlijke handelscompagnieën, die op Indië lieten varen, deed vereenigen tot één geoctrooieerde Oost-Indische compagnie, welke uitsluitend gerechtigd was om in de Oost-Indische zeeën en landen te handelen en al datgene te doen wat voor het belang van den handel noodig was, tot alle daden van souvereiniteit, in naam der Staten-Generaal, incluis. Na heftigen strijd werd dit plan doorgezet en den 20sten Maart 1602 door de Staten-Generaal met meerderheid van stemmen het octrooi der Vereenigde Generale Oost-Indische Compagnie goedgekeurd. Dat octrooi, steeds voor een betrekkelijk korten tijd, 21 jaren gewoonlijk, vernieuwd, is later maar weinig gewijzigd geworden, hoewel de Compagnie eerst kort vóór den Munsterschen vrede haar binnen- en buitenlandsche vijanden voorgoed wist te overwinnen en tevens aan haar bestuur die haar kenmerkende zelfstandigheid blijvend wist te verzekeren, welke meer in den zin der regenten dan in dien der Nederlandsche kooplieden lag. Want de Oost-Indische Compagnie verschilde ook daarin van andere handelslichamen, dat zij zeer nauw verbonden was aan de regeering van Nederlands eerste koopstad, zoodat deze op haar bestuur een bijzonder overwicht uitoefende. Trouwens van de zes en een half millioen gulden, welke haar kapitaal bij het begin van haar optreden bedroeg, waren meer dan drie en een half door Amsterdamsche kantoren en particulieren gestort.

De voor dien tijd buitengewoon groote schaal, waarop ten gevolge van dit groote kapitaal de Compagnie van den beginne af handelen kon, stak sterk af bij den bekrompen voet van dergelijke lichamen in andere landen. Zelfs de twee jaren te voren opgerichte Engelsche Oost-Indische Compagnie kon niet eens over een millioen gulden beschikken.

Bij de oprichting der Compagnie was de deelneming voor alle Nederlandsche ingezetenen opengesteld en haar aandeelen zijn ook, zoolang zij heeft bestaan, aan de Amsterdamsche Beurs steeds verhandeld geworden. Voor de geschiedenis van den zich

reeds toen ontwikkelenden Amsterdamschen fondsenhandel zijn zij van niet minder belang dan de obligatiën, die Holland en de Staten-Generaal plachten uit te geven. Zij behoorden onder de meest gewone geldbeleggingen, hoewel zij soms aan buitengewone schommelingen onderhevig waren, wat, bij de groote afwisseling in de uitdeelingen, zich zeker bijzonder goed laat begrijpen. Over 't geheel waren die, enkele jaren uitgezonderd, zóó aanzienlijk (in de eerste helft der eeuw, door elkander tusschen de 20 en 25 percent), dat men, daarop alleen lettend,

De Salemander een Oostindis Vaerder.

Ets van Reinier Zeeman.

zich kwalijk kan voorstellen, dat de Compagnie zoo dikwijls in buitengewone moeilijkheden verkeerde en er niet zelden aan haar behoud getwijfeld werd, terwijl het beleid harer bestuurders van alle kanten, zelfs van de zijde harer eigen dienaren, op het strengste werd afgekeurd.

Toch heeft de Compagnie zich niet alleen weten staande te houden, maar heeft ook zoozeer wortel geschoten, dat na den vrede van Munster nimmer weder quaestie van haar opheffing kon zijn en bijna iedereen meende, dat de Oost-Indische handel, reeds toen een der grondzuilen van Neerlands welvaart, met haar stond of viel.

Geheel anders was het met haar zuster, de West-Indische Compagnie, wier oprichting nog oneindig meer strijd kostte en wier vergelijkender wijs kortstondig bestaan er wel veel toe heeft bijgedragen om Nederland de zege op Spanje gemakkelijker te maken, maar niet om het rijk te maken, zooals zeer zeker wel het geval was met de Oost-Indische. Dat kwam, omdat zij niet als vanzelf ontstaan was uit den drang der omstandigheden, maar eerder was opgericht met het doel om de Spaansche macht in haar hartader, West-Indië, of, om 't beter uit te drukken, Zuid- en Midden-Amerika te treffen. Voor het scheppen en in stand houden van een koloniaal rijk was zij echter nog minder geschikt dan haar Oost-Indische zuster, die later ook zelve bewees kwalijk voor zulk een taak berekend te zijn en daardoor eigenlijk is te gronde gegaan. Voor den handel heeft zij in lange na niet zooveel beteekenis gehad als deze en voor de algemeene welvaart nog veel minder bijgedragen. Dat kwam, omdat de Oost-Indische Compagnie haar monopolie met ijzeren gestrengheid kon blijven handhaven, zonder zich om iets anders te bekreunen dan om de vraag, hoe het meest winst te behalen. In het verafgelegen en zoo goed als afgesloten gebied van den Indischen archipel, waartoe slechts de straten van Soenda en Malakka, die weldra beide in haar handen waren, toegang verleenden en waar zij slechts met de betrekkelijk zwakke Portugeezen te strijden had en met de daar niet sterke Spanjaarden, wier eenige nabij zijnde kolonie, Manilla, niet in vergelijking kon komen met hun Amerikaansche bezittingen, kon de Oost-Indische Compagnie haar gezag zoowel als haar monopolie betrekkelijk gemakkelijk handhaven en uitbreiden, vooral toen de een tijdlang zeer gevaarlijke mededinging der Engelsche Compagnie was overwonnen. Vandaar dan ook, dat de hoofdzetel van haar macht op Java gevestigd bleef, niettegenstaande ook de handel op Voor- en Achter-Indië, Perzië, China en Japan betrekkelijk spoedig een groote uitbreiding kreeg. In die streken kon zij echter slechts mededingen; alleen in Japan gelukte 't haar, zij 't ook onder zeer bezwarende en vernederende

voorwaarden, verlof tot handel en verblijf te behouden, toen geen enkel vreemdeling er meer geduld werd.

De handel op die streken was voor haar van te meer gewicht, omdat zij daardoor ook den inlandschen en Chineeschen zeehandel —

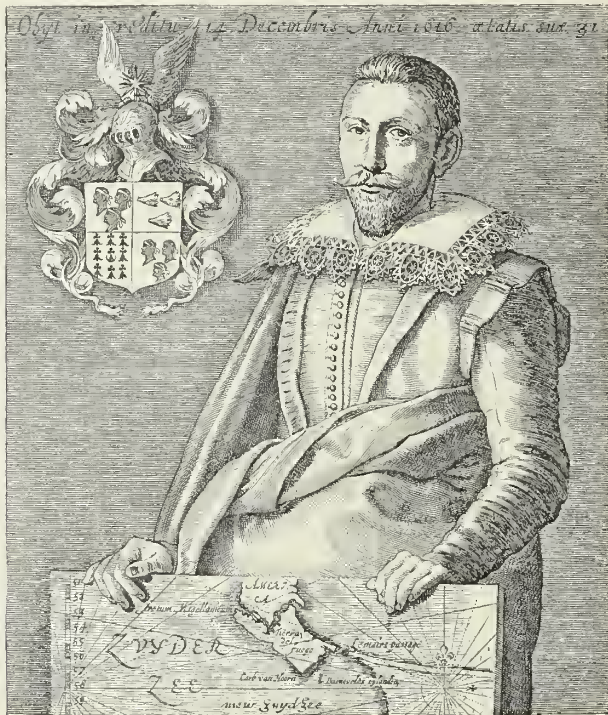

Den Dubbelen Arent een Westindis Vaerder,

Gedeelte eener ets van Reinier Zeeman.

die der Japanners hield weldra op, wegens de afsluitingspolitiek — tusschen die verschillende landen onderling en met den Archipel in handen kreeg, of althans zoodanig onder haar toezicht wist te brengen, dat hij haar belangen, zooals die door haar bestuurders werden opgevat, niet kon schaden. Een ander voordeel voor de Compagnie was, dat zij bij haar oprichting zoo goed als alle

belanghebbenden bij den Oost-Indischen handel omvatte, zoodat slechts enkelen, zeer zeker de machtigsten en kloeksten onder de toenmalige kooplieden, zooals Moucheron en Le Maire, met haar in ernstigen strijd geraakten en ook deze met betrekkelijk geringe

Qui freta lustravit Batavis incognita Nautis,
et non visa priùs per Gallos, atque Britannos,
ac Lusitanos Indorum nomine claros,
Christicolasvè alios, sulcantes æquora velis,
sic sua Jacobus Lemarius ora ferebat.

Jacob Lemaire.

moeite overwonnen werden. De meeste Nederlanders waren nog niet gewoon aan den handel op Oost-Indië, toen de Compagnie dien in bezit kreeg, en zoo deden zij ook geen pogingen om dat handelsgebied te betreden. Toch bleef het vestigen van een monopolie den Nederlanders der zeventiende eeuw tegen de borst stuiten en tegen dat de tijd aanbrak, dat het octrooi vernieuwd zou

Ets van Reinier Zeeman.

worden, is er heel wat strijd tegen haar gevoerd; vooral de jaren 1622 en '44 zijn kritieke jaren voor haar geweest.

Met de West-Indische was 't heel anders. Het gebied, dat deze was toegewezen, was niet alleen verbazend uitgebreid en betrekkelijk nabij, maar bovenal reeds goed bekend en door de Nederlanders reeds bezocht. De Westkust van Afrika zoowel als Brazilië waren, zooals ik al opmerkte, voor de Nederlanders en vooral voor de Noord-Hollanders sinds lang zeer gewone handelsplaatsen. Nu was in de eerste tijden van haar bestaan handel zóó weinig het hoofddoel der Compagnie, dat tegen een niet te zware recognitie de particuliere handel binnen haar gebied zoo goed als vrij was. Later zochten haar bestuurders hierin verandering te brengen, maar zonder gevolg. De Noord-Hollandsche steden vooral bestreden haar monopolie met alle kracht en vonden daarbij van alle zijden steun. Daarenboven begon al spoedig haar macht sterk achteruit te gaan; de vestiging in Brazilië, hoe schijnbaar veelbelovend ook, sedert Johan Maurits van Nassau er aan 't hoofd was gesteld, ging reeds van den beginne af haar krachten te boven en bleek in geen geval te kunnen bestaan zonder allerlei inbreuken op haar recht van alleenhandel, dat weldra tot maar enkele artikelen, vooral verfhout, moest beperkt worden. Zoo had zij al betrekkelijk geringe verdienste in de dagen van voorspoed, en 't duurde niet lang, of de kwade dagen kwamen, toen, na de vrijmaking van Portugal van de Spaansche heerschappij, de Braziliaansche Portugeezen zich tegen het Nederlandsch gezag begonnen te verzetten. Reeds tijdens het sluiten van den Munsterschen vrede was daardoor de toestand der Compagnie allertreurigst. Maar voor den Nederlandschen handel had het, door ons later te bespreken, verlies van Brazilië alleen dit éene rechtstreeksche droevige gevolg, dat de vaart daarheen, daar 't nu een vijandelijk land werd, verloren ging.

Zeer zeker was dit een groot verlies, want had zich daar een Nederlandsche kolonie ontwikkeld, wie weet, welke vlucht dan de handel op Amerika zou genomen hebben! Maar overigens

ondervonden de Nederlandsche kooplieden weinig nadeelen van den achteruitgang van het groote handelslichaam, en niettegenstaande alle verbodsbepalingen gingen zij voort met op Afrika en allerlei andere plaatsen binnen het aan dit voorbehouden gebied te varen. Lorrendraaiers, zooals de schepen heetten, die daaraan zich schuldig maakten, waren er altijd in overvloed en meer Nederlandsche dan vreemde.

Niet veel beter ging 't met alle andere pogingen om geoctrooieerde maatschappijen te stichten, hoewel het gevaar van vreemde mededinging soms niet anders scheen te kunnen worden afgewend dan door het tot één lichaam vereenigen van alle belanghebbenden in één handelstak. Dat was met name het geval met de walvischvangst aan de kusten en in de zeeën van het hooge Noorden. Daar waren Nederlanders al heel lang geleden verschenen. Reeds vóór den opstand, in 1565, had een Enkhuizer schip den tot nog toe door de Engelsche Moscovische Compagnie zorgvuldig voor zich gehouden weg naar de Russische noordkust gevonden, en midden in het heetste van den strijd met Spanje, in 1577, had Olivier Brunel, die reeds bij dien eersten tocht in Rusland was geweest, zijn landgenooten tot nieuwe ondernemingen aangespoord, wat weldra tot de bekende vestiging van factorijen te Archangel aanleiding gaf, waarbij de Moucherons, als later zoo dikwijls, de groote rol speelden. En opnieuw was 't Brunel geweest, die door deze vaart op het denkbeeld was gekomen om naar de noordoostelijke doorvaart om Azië heen of, zooals men toen vrij algemeen voor beter hield, naar een weg over de Noordpool heen naar Indië te zoeken. Dat dit tot de wereldbekende drie tochten, waarvan ik boven al sprak, aanleiding gaf, is genoeg bekend. De onvruchtbaarheid dier pogingen was echter zoozeer gebleken, dat zij vooreerst niet meer herhaald werden. Daarentegen was de bekendheid met de noordelijke vaarwaters zoozeer toegenomen, dat de Nederlanders er weldra niet tegen opzagen de Engelsche Moscovische Compagnie ook in haar tot nog toe schijnbaar geprevilegiëerd jachtveld aan de kusten van

Spitsbergen te volgen en de jacht op walvisschen en walrussen (gewone robben waren toen nog minder in tel) tot een tak van bedrijf te maken. 't Waren al weder de uit Zuid-Nederland gevluchte kooplieden, die daarbij vooraan gingen, en ook weder de Amsterdammers, die door hun overmacht van kapitaal zich het leeuwendeel trachtten te verzekeren, toen de gemeenschappelijke

„Een Hoeker op de Neeringh."
Kopergravure van A. van der Laan, naar S. van der Meulen.

reeders, om de aanvallen der Engelschen te wederstaan, zich tot een compagnie vereenigden, die in 1614 voor drie jaren octrooi van de Staten-Generaal verkreeg en, door voortdurend alle concurreerende maatschappijen op te nemen, zich een tijdlang het monopolie verzekerde. Zooals de namen der Zuid-Nederlanders Moucheron en Le Maire met het ontstaan der Oost-, die van den Antwerpenaar Willem Usselinx met dat der West-Indische

Compagnie nauw verbonden blijft, zoo is 't die van een anderen Zuid-Nederlander, Lambert van Tweenhuysen, die van de Noordsche Compagnie onafscheidelijk is. Zelfs nog veel meer, want, terwijl de eersten al spoedig buiten de, gedeeltelijk door hun energie tot stand gekomen, maatschappijen werden gesloten, bleven bij de Noordsche Compagnie de stichters aan het hoofd, zoolang die bleef bestaan. Evenwel was deze maatschappij geen blijvende stichting: slechts een menschenleven lang heeft zij stand gehouden tegen de mededinging binnen- en buitenslands en den op den duur onoverwinlijken afkeer der Nederlanders van het monopoliestelsel, dat zij alleen in Oost-Indië vruchtdragend achtten.

Nog veel korter was 't bestaan eener, ook door Tweenhuysen en zijne handelsvrienden opgerichte, Compagnie van Nieuw-Nederland, die zich den handel en de kolonisatie van de door Henry Hudson, — den Engelschen Willem Barendsz zou men hem kunnen noemen, — in Nederlandschen dienst ontdekte kusten van Noord-Amerika benoorden de Engelsche nederzettingen aan den Potomac en Delaware ten doel stelde. Want deze ging, zooals alle andere dergelijke vereenigingen van vóór 1621, op in de West-Indische Compagnie.

Ik zou mijn bestek verre te buiten gaan, wanneer ik hier zelfs maar zou willen beproeven het ontstaan en de ontwikkeling der verschillende takken van den Nederlandschen handel na te gaan. Op sommige, die met het begin onzer koloniale macht in verband staan, kom ik later nog terug. Thans mag ik, dunkt mij, volstaan met een blik op den toestand, waarin onze handel in Europa in den tijd van den Munsterschen vrede verkeerde, toen de vrachtvaart nog niet belemmerd was door Cromwells Navigatie-Acte en door Colberts maatregelen ten gunste van Frankrijks nijverheid en handel.

Hoe groot het gewicht der haringvisscherij voor alle takken van onzen handel op het overige Europa was, laat zich nergens beter door verklaren dan door een blik op een der weinige statistische tabellen, die men heeft kunnen opstellen uit werkelijk vertrouwbare gegevens. Want hoewel 't vooral bij buitenlandsche

tijdgenooten, niet ontbreekt aan opgaven omtrent het aantal schepen, dat voor de »groote" visscherij gebruikt werd, omtrent de hoeveelheden der gevangen visch en de sommen, die er mede werden verdiend, zijn die opgaven toch maar zelden zeker genoeg om er een oordeel op te bouwen. Immers, daargelaten nog dat zij veelal afkomstig zijn van schrijvers, wien 't meer te doen was om bewijzen aan te brengen voor het een of ander beweren, dan om

Haringkaken.
Uit *Deliciae Batavicae variae.* Amst. 1618 n°. 42.

volkomen juiste gegevens te verzamelen, zijn de opgaven ook bij degenen, die niet anders dan de waarheid willen zeggen, over 't algemeen uiterst vaag. De stiptheid, welke wij tegenwoordig gewoon zijn bij dergelijke mededeelingen te eischen, werd toen maar alleen gevonden in de boeken der kooplieden en handelslichamen en in de rekeningen der ambtenaren, in zoover die althans geheel ter goeder trouw zijn. Zelfs de mededeelingen, waar ik hier van gebruik ga maken, wemelen nog van allerlei onvolledige posten, van opgaven met naar gissing, omtrent, ongeveer en over, zoodat men ook hier slechts bij benadering een zekerheid vindt, zooals wij gewoon zijn.

Die mededeelingen betreffen de koopvaarders, die in 1645 door de Sont voeren, en zijn afkomstig van den admiraal Witte Corneliszoon de With, die toen de doorvaart naar de Oostzee bewaakte met bepaalden last om op te geven of de van die doorvaart gebruik makende schepen wel voldaan hadden aan de door de Staten-Generaal gemaakte bepalingen. Uit die mededeelingen heeft Kernkamp in zijn uitstekend proefschrift De Sleutels van de Sont tabellen opgemaakt, welke ons in staat stellen den handel op de Oostzee vrij nauwkeurig te leeren kennen. En daaruit zien wij, dat ongeveer een vierde van het duizendtal schepen, dat in dat jaar ongeveer uit Nederland naar

De Sondt.
Vignet uit eene gekleurde kaart van de Sont, door van Keulen.

de Oostzee-havens voer (en dat getal schijnt in dien tijd het gewone te zijn geweest) met haring bevracht was en evenveel met zout, terwijl de overige voor een gedeelte in ballast gingen of, en dat was het meerendeel, met stukgoederen of met een gemengde lading, waarvan echter haring en zout gewoonlijk een hoofdbestanddeel uitmaakten. Wanneer de uitvoer van haring naar de Oostzee alleen reeds zoo belangrijk was, wat moest hij dan niet geweest zijn naar het overige Europa, vooral naar streken, waar de uitsluitend katholieke bevolking zooveel behoefte had aan het Nederlandsche zeebanket. Ook naar Portugal en Spanje behoorde dit tot de voornaamste uitvoer-artikelen, terwijl het zeker ook in menigte langs de rivieren naar Duitschland verzonden werd. Wanneer wij dat bedenken, dan begrijpen wij de verbazende

beteekenis van de haringvangst, dan vinden wij 't niet vreemd, dat die tusschen de 800 en 1000 buizen bezighield, waarvan twee derden in Noord-Holland te huis behoorden, en dan zien wij ook ineens in, hoe daardoor aan allerlei neringdoenden steeds de handen vol werd gegeven. En wanneer wij daarbij herinneren, welk een plaats het zout in de cargalijsten naar de Oostzee beslaat, dan is 't ons duidelijk, waarom de Nederlanders overal, op

Danzig.
Naar een oude Duitsche kopergravure.

de West-Indische en Afrikaansche eilanden zelfs, zout zochten te winnen en er zeer op gesteld waren ook het Portugeesche zout te kunnen blijven halen.

Niet minder leerzaam is de lijst der uit de Noordzee terugkeerende schepen, die tegenover de eerstgenoemde kan worden gesteld. Zij heeft daarenboven het voorrecht van veel vollediger te zijn dan deze, op welke daarenboven een aantal schepen voorkomen, die meer dan eenmaal de reis deden, wat het overzicht natuurlijk moeilijk maakt. Op deze lijst staan onge-

veer 700 Nederlandsche schepen, en daarvan was de helft met granen beladen, vooral met rogge, waarvan 200 uit den grooten Weichsel-haven Danzig kwamen. Veel minder was de houtvaart, die vooral in Riga en Koningsbergen haar ladingen vond, welke afkomstig waren uit de uitgestrekte bosschen en Littauen in Pruisen. Slechts ongeveer een vierde van het geheele getal behoorde daartoe,

Riga.
Kopergravure van P. Schenk.

maar dat cijfer betreft natuurlijk maar een gedeelte van de houtvaart. Want het Noorsche hout behoefde de Sont niet te passeeren, en dat was 't wat voor den scheepsbouw en, behalve in de steden, ook voor de huizen hier te lande 't meest werd gebruikt. Weer geringer is het aantal schepen, die, met ijzer uit Zweden en allerlei andere producten van Noord- en Oost-Europa beladen, naar huis voeren. Vooral waren dat scheepsbehoeften en bewerkt metaal en ijzer, kanonnen enz. De schepen, die aan de Oostzeevaart deelnamen, voeren

voor verreweg het grootste gedeelte van en naar Amsterdam, zonder dat wij met zekerheid zeggen kunnen of zij altijd te Amsterdam te huis behoorden. Van de overige leverden de steden van het Noorderkwartier de meeste, de Maas veel minder, minder zelfs dan Harlingen en niet veel meer dan Zaandam, waar in dien tijd de handel op de Oost- en Noordzee nog niet zulk een omvang had verkregen als later, toen daar (eigenaardig bewijs tegen alle

Houtvlotten vóór Dordrecht.
Kopergravure van en naar K. T. Bendorp.

beperking in handelszaken) vooral ten gevolge van de pogingen, door de regeering van Amsterdam beproefd om alle Zaansche mededinging te fnuiken, de scheepsbouw en de graan- en houthandel een even grooten omvang hadden gekregen als de houtzagerij, de olieslagerij en het herstellen der schepen al had.

Onze tabellen geven ons nog een andere belangrijke bijzonderheid. Wij leeren er uit hoe gering, in verhouding tot de Nederlandsche, de zeevaart der andere volken was. Slechts 49 schepen worden in het register van de With vermeld als komende uit vreemde havens naar de Oostzee en slechts 99 als schepen

van andere natiën, die uit de Oostzee komen. En van de laatste waren nog 18 naar Nederlandsche havens bestemd. 't Waren vooral Engelschen, Zweden en Hanseaten, want de Deensche scheepvaart stond in die dagen ten gevolge van den oorlog meestal stil, maar was ook zonder twijfel niet zóó aanzienlijk, dat zij den Nederlanders bezorgdheid behoefde in te boezemen. Eene eeuw later was dat heel anders: toen geschiedde dezelfde vrachtvaart al voor de helft door vreemde schepen; vooral de Denen dreven toen hun handel uitsluitend met eigen schepen. In de 17de eeuw was de Noorsche, evenals de Rijnsche houthandel

Gezicht op Archangel.
Vignet uit een kaart van Rusland van Cl. J. Visscher (1634).

vooral in 't bezit van Dordsche firma's, die natuurlijk ook een groot gedeelte van den invoer in het zelfs aan vele eerste levensbehoeften gebrek hebbende land in handen hadden en te Bergen naast de Hanseaten hun factorijen vestigden. Daarentegen was de handel op Rusland, op Moscovië, zooals men toen algemeen zeide, langen tijd niet zoo omvangrijk, want het groote rijk bezat nog geen anderen toegang dan de Witte Zee. Toch was 't een tak van handel, belangrijk genoeg om tot het aanknoopen te leiden van staatkundige betrekkingen en zelfs tot stappen voor handelsverdragen. En hoewel dit niet gelukte, kreeg hij zulk een omvang, dat Archangel tegen het midden der eeuw gezegd wordt over de 200 Nederlandsche factorijen te hebben geteld. Natuurlijk was die

handel even winstgevend als wisselvallig, omdat men hier met een half barbaarsch volk te doen had, dat op uiterst willekeurige wijze werd geregeerd door vorsten, die zich meestal door de luimen van het oogenblik lieten besturen.

Heel anders was 't gesteld met den handel met onze naaste buren en mededingers, de Engelschen. Die werd nog altijd beheerscht door het bekende tractaat van Groot Entrecours van Hendrik VII, uit het begin der zestiende eeuw, maar volk en regeering in Engeland waren er steeds op om uit zich daarvan te ontslaan. Doch de Engelschen konden ons nog niet missen. Hun koopvaarders, beter gebouwd en beter bezeild, sterker bemand en veel geschikter om ten oorlog te worden uitgerust, werden in getal en dikwijls ook in laadruimte door de Nederlandsche verre overtroffen, en hoe geneigd de Engelsche kooplieden ook waren in de Nederlanders vijanden te zien, wier nederlaag hun het bezit der zee zou verschaffen, de behoeften van hun volk konden zij niet bevredigen, tenzij zij ruim gebruik maakten van de Nederlandsche vrachtvaart. En aan den anderen kant zochten de Nederlanders ook de Engelsche kooplieden te trekken. Toen het aanzienlijk, vooral op Duitschland handelend lichaam der Merchants Adventures in het laatst der zestiende eeuw naar een zetel in ons land zocht, omdat het Duitschland had moeten verlaten, betwistten de steden elkander langen tijd het voorrecht van het te herbergen, en de Hollanders zagen met leede oogen, dat het eindelijk Middelburg uitkoos, omdat dit van alle zijden vrije gemeenschap te water had. Toch gaven de rechten, die van zijn waren geheven moesten worden, aanleiding tot veel geschil en werd later een der redenen van zijn vertrek.

Gevaarlijk evenwel voor den Nederlandschen handel was die vestiging niet. Eer het tegendeel, want de betrekkingen met Engeland werden er slechts nauwer door aangehaald en daarvoor werd vooral van Nederlandsche schepen gebruik gemaakt. Immers, zelfs ten tijde dat er, ten gevolge dezer vestiging, een aantal Engelsche schepen in de Nederlandsche havens binnen-

vielen, werd er in Engeland geklaagd, dat er tegen één Engelsch schip op Nederland, wel tien Nederlandsche op Engeland voeren. Zelfs in de Engelsche koloniën in Amerika kwamen veel meer Nederlandsche dan Engelsche schepen, en 't was, helaas, een Nederlandsch schip, dat de eerste negerslaven naar Virginië bracht.

Misschien was er echter geen land, waar de Nederlandsche zeeman zulk een gewone gast was als Frankrijk. Daarvoor had zeker de staatkundige richting van Prins Willem I niet weinig gedaan. Van het begin van den opstand af had deze nauwe betrekkingen met Frankrijk voorgestaan, en waren de Fransche havens, waar de Nederlanders al sinds lang geen vreemdelingen meer waren, onafgebroken voor de bondgenooten der Fransche koningen opengezet. Dat was ook later zoo gebleven. Tegenover Spanje hadden Frankrijk en de Republiek één belang, en het bondgenootschap was bij een volk als de Nederlanders onbestaanbaar zonder handelsgemeenschap en bevoorrechting. Gelijkstelling van Nederlanders met Franschen werd voortaan regel bij alle verbintenissen tusschen beide landen. Trouwens, dat was ook in Frankrijks belang. Immers, de Franschen konden onzen handel nog minder missen dan eenig ander volk, want in de zestiende en de eerste helft der zeventiende eeuw was de scheepvaart der Atlantische havens hoe langer hoe meer afgenomen en de uitvoer uit Frankrijk haast geheel en al in Nederlandsche handen. Voor een deel was dit aan het zout te danken, dat aan de Fransche kusten gewonnen werd, in de Brouage, op Ré, Oléron en andere plaatsen, en bijna uitsluitend door de Nederlanders van daar gehaald werd. Wel 500 schepen rekent men, dat jaarlijks daarvoor noodig waren. Maar ook koren, tarwe vooral uit de bloeiende streken van het midden van Frankrijk, was, althans bij goede oogsten, een der aanzienlijkste artikelen van uitvoer en natuurlijk nog meer de wijn, die bijna uitsluitend door Nederlanders naar Duitschland en het Noorden werd vervoerd, hoewel er ook geen gering getal vaten voor eigen gebruik naar Holland ging. Nantes en Bordeaux

waren in Frankrijk de hoofdplaatsen van het Nederlandsche scheepvaartverkeer.

Veel sterker echter dan van de voortbrengselen van zijn grond was Frankrijks uitvoer van voortbrengselen van nijverheid, zijden en andere fijnere stoffen en allerlei artikelen voor kleeding, linnen en andere geweven goederen, meubelen en die duizenden soorten van kleine, vooral ook luxe-artikelen, in welker vervaardiging de Franschen altijd hebben uitgemunt en waarvan het reeds toen voor een gedeelte Europa voorzag. Ook die gingen haast uitsluitend langs den zeeweg op Nederlandsche schepen het land uit. Op 28 millioen gulden werd de waarde daarvan geschat, tegen elf aan wijn en brandewijn en hoogstens vier aan granen.

De Kat, een Frans-Vaerder.
Gedeelte eener ets van Reinier Zeeman.

Daartegenover stond een niet geringe invoer, niet alleen van alle Indische en andere niet uit Europa afkomstige waren, maar ook van de producten van het Noorden. Hout en ijzer kreeg Frankrijk bijna uitsluitend door Nederlandsche bemiddeling. Maar dat alles was niet alleen het voorwerp van het Nederlandsche scheepvaartverkeer in Frankrijk. Zoo bezwaarlijk en kostbaar was daar het verkeer binnenslands, dat de Nederlandsche zeevaart de bemiddelaar begon te worden van het handelsverkeer tusschen het zuiden en het westen en noorden des lands; Frankrijks vaart op de Levant en zelfs de

kustvaart begon in Nederlandsche handen te geraken, en hoe langer hoe sterker rezen de klachten, dat de Fransche koloniën in West-Indië grootendeels door den Nederlandschen smokkelhandel het noodige ontvingen en door dat zelfde middel een goed deel harer voortbrengselen uitvoerden, dank zij de onzinnige, beperkende maatregelen der regeering ten voordeele der gepreviligiëerde maatschappijen. Zelfs de voortbrengselen der Nederlandsche nijverheid vonden in Frankrijk ruimen afzet; want de gewone waren, de stoffen, die het volk en de kleine burger droeg, konden dikwijls goedkooper door het buitenland geleverd worden dan door den Franschen fabrikant, die in zijn aflevering door allerlei tollen en formaliteiten was belemmerd.

Zonder eenigszins te kort te doen aan de energie der Nederlandsche kooplieden en schippers, die van de gelegenheid zulk een uitnemend gebruik wisten te maken, komt men bij het beschouwen van een dergelijke verhouding tusschen Nederland en de twee groote landen van West-Europa vanzelf op het denkbeeld, dat men hier met geheel buitengewone omstandigheden te doen heeft, wier voortbestaan bijna ondenkbaar was, zoodra de bestuurders dier landen gelegenheid hadden den toestand kalm onder de oogen te zien.

Het Frankrijk van Richelieu en Mazarin verkeerde echter in zulk een toestand, dat de regeering geen maatregelen kon nemen, welke aan die voorbeeldelooze bevoorrechting eener vreemde natie paal en perk stelden, en niet anders was 't met Engeland gesteld tot aan het einde van den burgeroorlog, die in 1648 daar reeds sinds zeven jaren woedde. De Nederlanders begrepen dat natuurlijk niet, zij beschouwden 't eenigermate als hun uitsluitend recht, de bemiddelaars van den Engelschen en Franschen handel te zijn. In het volkomen mislukken van pogingen als die door de Engelschen waren aangewend om hun haring in de Oostzeelanden de plaats van den Hollandschen te doen innemen, zagen zij een bevestiging van die meening en niet een waarschuwing.

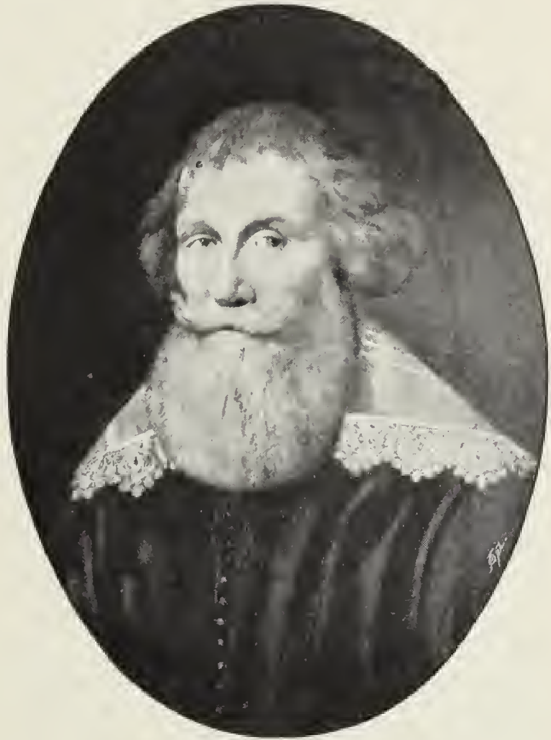
Anders was 't natuurlijk met den handel op Zuid-Europa;

daar ontbraken de krachten, die in Engeland en Frankrijk slechts sluimerden of gebonden waren. Vandaar, dat de Nederlanders, ook toen later vooral Engeland daar krachtig concurreerde, toch de vrachtvaart in de Middellandsche Zee bleven behouden. Want 't lag in het belang dier landen om de Nederlanders in hun havens te zien, omdat zij toch niet zelve in staat waren zich langs den zeeweg van de onontbeerlijke waren te voorzien of hun eigen producten te verzenden en de landweg zoo goed als gesloten was. Want de Dertigjarige oorlog en de aan Venetië vijandige staatkunde van Oostenrijk had den grooten landhandel van dien toen nog machtigen en bloeienden, hoewel steeds verminderenden zuidelijken handelsstaat zoo goed als onmogelijk gemaakt. En de andere Italiaansche landen verkeerden in geen beteren toestand; ook Genua had behoefte aan onzen toevoer van alle voortbrengselen van Noord- en West-Europa. En wanneer de Nederlandsche schippers de gelegenheid schoon zagen, als zij b. v. lang moesten wachten op een retourlading, wat in Italië niet zelden gebeurde, dan plachten zij ondertusschen ook nog korte vaarten tusschen de verschillende havens te doen; zij voerden dan b. v. koren uit Sicilië naar Venetië en namen daar weder een lading in, die in Zuid-Italiaansche havens afzet kon vinden. Zij konden dat natuurlijk tegen veel lager vracht doen dan anderen, omdat zij, die anders nutteloos stil lagen en den reeders onderhoudskosten berokkenden, al bij betrekkelijk lage verdienste aanzienlijk voordeel behaalden. 't Was in dien tijd ook, dat de Nederlandsche schepen soms groote massa's marmer als ballast moesten innemen, omdat hun retourladingen uit Italië niet voldoende waren om het schip vast te doen liggen, en op die wijze aan de Nederlandsche koopmanshuizen, zooals de term voor deftige burgerwoningen luidde, in ruime mate een bouwmateriaal leverden, dat voor hun inwendige versiering in dien tijd zoo karakteristiek is. 't Was juist andersom als in de Oostzee: daarvoeren vele schepen in ballast heen, uit de Middellandsche kwamen zij er mede terug.

In Spanje en Portugal werd onze vlag eerst natuurlijk veel

gezien na den vrede, toen met name de Andalusische havens, Alicante vooral, stapelplaats van het verkeer werden, de uitvoerhavens van de vruchten en den wijn dier zuidelijke streken. Overigens kon zij toen reeds in de Middellandsche Zee de heerschende heeten. Want ook met de Levant bestonden zeer drukke betrekkingen. In den beginne, in de laatste jaren der zestiende en eerste der zeventiende eeuw, geschiedde de vaart op alle aan het Turksch gezag onderworpen plaatsen onder Fransche vlag, want reeds sedert lang bestond er een verbond tusschen Frankrijk en de Porte. Maar hoewel de Turken heel goed wisten, dat de Nederlandsche schepen geen Fransche waren, lieten zij ze toch toe, omdat zij rebellen tegen Spanje als hun natuurlijke bondgenooten beschouwden. Zelfs werden de eerste stappen tot een overeenkomst van de zijde der Porte gedaan, en toen in 1611 de eerste Nederlandsche afgezant, de voor onzen handel en voor ons staatkundig belang zoo uitnemend verdienstelijke orateur Cornelis Haga, te Constantinopel verscheen, baatte de tegenwerking der Engelsche en Fransche diplomatie niet en kwam een verdrag van handel en zeevaart tot stand, dat den Nederlanders groote voordeelen verzekerde en hen, althans in sommige opzichten, tegen de plaag der Middellandsche Zee, de zeerooverij, verzekerde. De eigenaardige toestanden van het Oosten noopten de Nederlandsche kooplieden den Staten te vragen dien handel eenigermate onder toezicht te houden, en daarom werd in 1625 een college van Directeuren van den Levantschen Handel ingesteld, dat te Amsterdam zijn zetel had en welks leden door de burgemeesters dier stad werden aangesteld. 't Had te zorgen, dat de reglementen, die in het belang van dien handel werden gemaakt, werden nagekomen, en had verder op allerlei wijzen te waken voor de Nederlandsche belangen in de Levant en daarover advies te geven. Evenwel werd er nimmer eenig geoctrooieerd lichaam opgericht of de vrijheid van den particulieren handel eenigszins aan banden gelegd. Later werden dergelijke colleges ook in andere steden ingesteld, met name te Middelburg, te Hoorn, te Rotterdam en zelfs te Leiden,

dat wegens den uitvoer zijner fabrikaten groot belang bij dien handel had. De vaart op de Levant had echter steeds haar hoofdzetel te Amsterdam; dan volgde in belangrijkheid Hoorn, vanwaar jaarlijks meer dan vijftig schepen naar het Oosten koers zetten. Aleppo, het eindpunt der groote karavanenwegen, was langen tijd ook het middelpunt van den Nederlandschen Levant-handel. Daar had de consul-generaal zijn zetel, die wel aan den orateur te Constantinopel (eerst veel later kreeg deze den titel van gezant) ondergeschikt was, maar zelf gezag had in de andere schalen (escales), zooals de havens in de Levant geheeten werden.

Cornelis Haga.
Naar de schilderij van een onbekend meester (omstreeks 1630) in het Mauritshuis te 's-Gravenhage.

Alexandrië werd betrekkelijk weinig bezocht, behalve door schepen, die van Italiaansche havens uit als vrachtvaarders daarheen kwamen. Want met Egypte schijnen de Nederlandsche kooplieden veel minder betrekkingen te hebben gehad dan met Syrië en Anatolië. De aanzienlijkste Klein-Aziatische haven, Smyrna, was echter toen nog lang niet zoozeer een middelpunt van handel als thans, en zelfs Constantinopel schijnt in commercieel belang in dien tijd bij Aleppo te hebben achtergestaan, terwijl de Zwarte Zee nog bijna een gesloten vaarwater kon heeten.

't Spreekt vanzelf (ik wees er boven al op), dat de handel

in de Turksche havens zeer eigenaardige bezwaren had. Vooreerst door de toen veel vijandiger verhouding van Mohammedanen en Christenen in 't algemeen en den voortdurenden oorlogstoestand tusschen den Keizer en den Sultan, dan door de diepe minachting, die elke Turk tegenover de »Christenhonden" koesterde, en door de zeer eigenaardige rechtsbegrippen, die in het Oosten golden. Maar erger beletsel nog was de anarchie, die er heerschte, de willekeur en afpersing der ambtenaren, hoog en laag, de plotselinge wisseling der personen, waar men mede te doen had. En moesten alle »Franken" zich veel laten welgevallen, als zij zich onder het gebied der Verhevene Porte bevonden, de Nederlander wist maar al te zeer, dat hij niet te veel op bescherming van de zijde der consuls rekenen kon, want dat het algemeen handelsbelang voor alles een ongestoorde goede verstandhouding met de machthebbers vereischte. Trouwens, krachtig was de houding der Nederlanders in de Middellandsche Zee maar zelden. Ook tegenover andere mogendheden werd niet dikwijls een hooge toon gevoerd, want de schade, die een zelfs maar tijdelijke breuk kon veroorzaken, scheen altijd grooter dan die, waarvan men redres kwam vragen.

Dat gold niet het minst van de betrekkingen met de Barbarijsche roofstaten, wier vaartuigen de schrik waren van alle christenschepen, onverschillig of zij tot vijandelijke natiën behoorden of tot zulke, die niets liever wilden dan met alle vazallen van den Grooten Heer in vrede te leven. Evenwel moet men niet denken, dat die roofschepen, evenals andere zeeroovers (en daarvan waren er ook in de Middellandsche Zee genoeg), op alle koopvaarders zonder onderscheid jacht maakten. Die staten, welke er in slaagden met de verschillende Afrikaansche vazalstaten tractaten te sluiten, konden daardoor hun onderdanen in zekere mate beveiligen, en de Nederlandsche republiek deed dat altijd trouw, omdat de schade, die men ondanks het tractaat leed, en het bezwaar van de schatting, die onder den naam van geschenk werd afgedwongen, gewoonlijk ruimschoots werden opgewogen door de

voordeelen, die de handel behaalde door het verkeer aan de kust van het vijandelijke land. Daarenboven, barstten eenmaal vijandelijkheden uit, dan was de schade zóó groot, was het lot der tot slaven gemaakte zeelieden zóó schriklijk en beliepen de kosten der oorlogsschepen, die dan naar de Middellandsche Zee moesten gezonden worden, zóóveel, dat zelfs vernederende tractaten te verkiezen schenen. Op het point d'honneur placht de Nederlandsche koopman of koopvaarder maar zelden te staan.

De Ruyter te Saleh.
Kopergravure door J Luiken.

En zeker, onder de bestaande toestanden bleef er niet veel anders te doen over. Ook Engeland bleek soms niet in staat den stouten Barbarijers ontzag in te boezemen en Frankrijk dikwijls nog minder, terwijl Spanje en de Italiaansche staten den strijd vrij wel hadden opgegeven en zelfs geen kans zagen hun kusten te beveiligen, wat trouwens ook Frankrijk kwalijk gelukte, hoe goed ook de Fransche betrekkingen met de Porte waren. Want de laatste had over haar vazallen, Algiers, Tunis en Tripoli, feitelijk niet meer zeggen dan over de onderdanen van den van haar onafhankelijken beheerscher van Marokko, die bij hun naburen in geen enkel opzicht achterstonden in hun zucht om zich te verrijken door die eigenaardige soort van ondernemingen, welke men met den naam van la course placht te bestempelen en die vooral op menschenroof gericht was. Voor

den Nederlandschen zeeman leverde de vrachtvaart van en naar de Italiaansche en later ook de Spaansche havens allicht nieuw gevaar, omdat de lading zoo gemakkelijk een voorwendsel kon zijn tot prijsverklaring.

Talloos zijn de overeenkomsten, door Nederlandsche agenten, consuls en scheepsbevelhebbers in naam der Staten-Generaal met de Barbarijsche overheden gesloten en bijna altijd duur gekocht, en dikwijls even spoedig, onder veelal nietige voorwendsels, verbroken. Zoo nu en dan hielden Nederlandsche eskaders de roovers in bedwang, en niet gering was de roem en ook de buit, in menig zegevierend gevecht tegen deze behaald, niet alleen in de Middellandsche Zee, maar soms ver buiten de straat van Gibraltar, tot dicht bij Engelands kusten. Maar, zooals ik zeide, 't was op den duur een te kostbaar en te weinig zeker middel. Tegen Duinkerken kon geen ander worden aangewend, en hoe weinig had het daar eigenlijk geholpen!

Trouwens, zeerooverij en kaapvaart waren in die dagen ware plagen van den zeehandel, maar waaraan men gewoon en, zou ik er haast bijvoegen, zelf niet vreemd was. Want een enkele maal werd de ter verdediging uitgeruste koopvaarder zelf kaper; als hij een zwakker schip ontmoette, dat behoorde aan een vijandige natie, schroomde hij soms niet het aan te vallen. Daarenboven had toen elke oorlogvoerende partij kapers in zee, en bijna altijd waren er oorlogvoerende mogendheden of partijen. Nog tegen den Munsterschen vrede begonnen die van de Engelsche royalisten de zee om Engeland haast even onveilig te maken als eertijds de Watergeuzen hadden gedaan. En de Nederlanders konden niet zeggen, dat zij er vreemd aan waren. Wel oefende niemand het bedrijf op zoo groote schaal uit als Lodewijk de Geer, die in den eersten strijd om de Sont geheele vloten in dienst van Zweden uitrustte, maar dergelijk bedrijf was toen niet zoo vreemd als 't ons wel schijnt. Ook Denemarken nam Nederlandsche schepen in dienst, en de in alle landen gedurig afgekondigde bevelen om geen vreemde mogendheden te dienen, werden op zee niet beter nagekomen dan te

land. Op onze oorlogsvloten ontbrak 't, ook in het volgend tijdvak, allerminst aan vreemd scheepsvolk, zelfs dat afkomstig was uit de landen, waarmede wij in oorlog waren. En zoo was 't overal. Evengoed als in de oudheid was de handel met kaapvaart, ja zeeroof eenigszins verwant. De West-Indische Compagnie was

Lodewijk de Geer.
Kopergravure van J. Falck naar D. Beck.

langen tijd eigenlijk niet veel meer dan een groote kaapvaart-onderneming. En zelfs de vreedzame walvischvangers in het hooge Noorden leverden elkander soms slag, al behoorden zij aan bevriende mogendheden. Trouwens, de visscherij kent nog die ongeoorloofde vijandelijkheden, al beperkt die zich nu tot vernielen of wegnemen van netten en tot een enkele »toevallige" botsing.

Geen wonder, dat in convooi varen toen, zelfs in vredestijd gewoonte was, dat telkens geweldige vloten van twee-, drie-

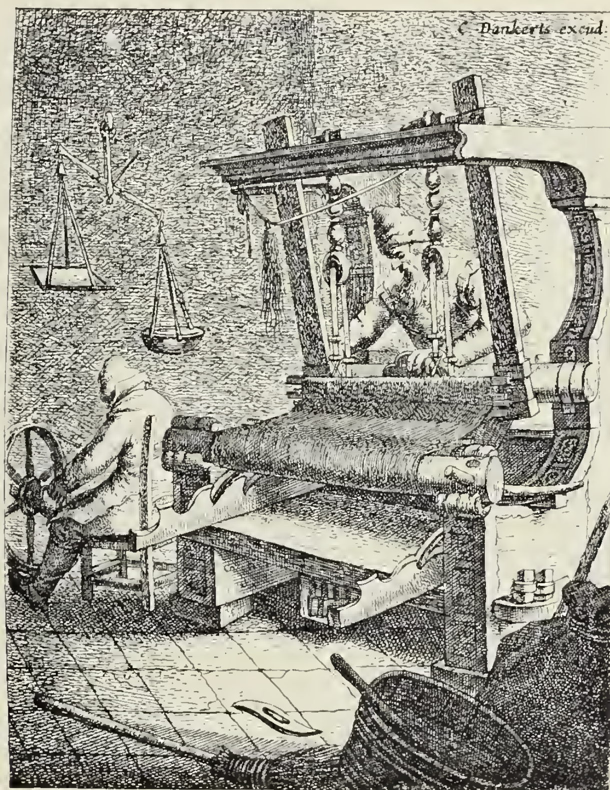
honderd koopvaarders te gelijk uit- en binnenzeilden, dat allerlei bepalingen werden gemaakt om de reeders te verplichten geen schepen »ongemonteerd," dat is ongewapend, uit te zenden in eenig eenigszins gevaarlijk vaarwater. Dezelfde toestanden waren ook oorzaak, dat de Staten er toe overgingen scheepvaartrechten te heffen, wat eigenlijk met de Nederlandsche denkbeelden omtrent den handel niet overeenkwam. Zoo werd in 1623 het Lastgeld ingevoerd, een belasting van een gulden per last van elk schip

Wasscherij en bleekerij.
Uit *Deliciae Batavicae variae*, Amst. 1618, n⁰. 45.

bij het uitklaren en de helft bij den terugkeer, die eerst uitsluitend werd geheven van de zoogenoemde Straatvaart en gestort werd in de kas der Directeuren van den Levantschen handel, ter goedmaking der kosten van de beveiliging. Later kwamen daar nog consulaatrechten bij en de zoogenaamde Levantrechten, die van de in- en uitgaande goederen te gelijk aan de twee schalen van Smyrna en Aleppo werden geheven. Daarentegen diende het in 1645 ingevoerde Veilgeld tot dekking der bij het tractaat van Christianopel vastgestelde afkoopsom van den Sonttol. De tabellen, waarvan ik boven, bij de Oostzeevaart heb gesproken,

dienden dan ook om te controleeren, of werkelijk alle schepen die belasting betaald hadden. De staat daarentegen betaalde jaarlijks een vast bedrag aan de Deensche regeering. Evenzeer werden er reeds spoedig rechten geheven van de vangsten der walvischvangers en andere Noordvaarders. Maar overigens bleef in

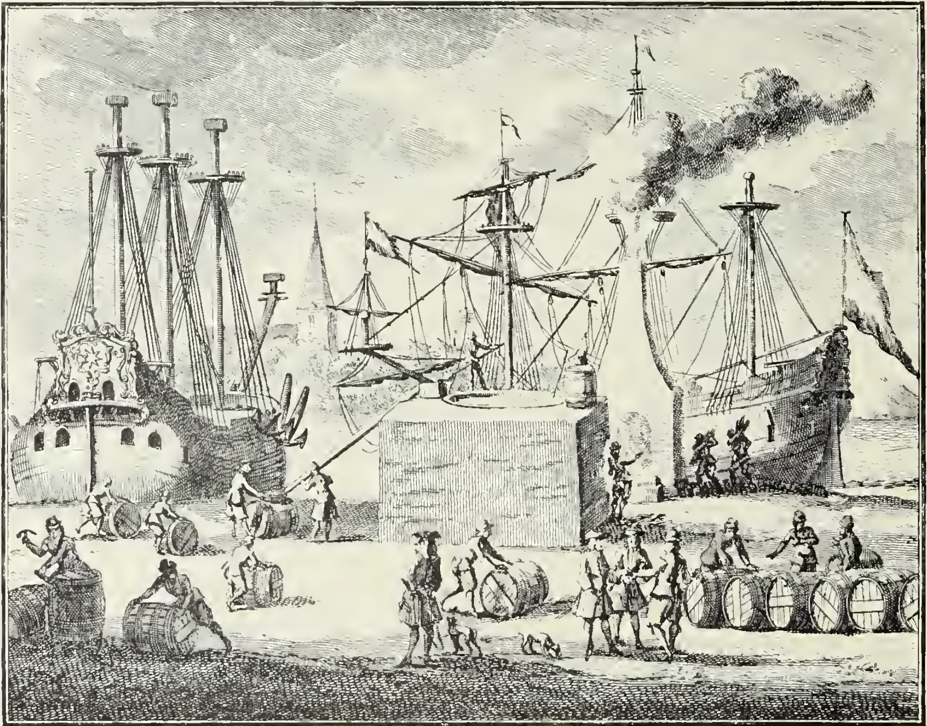

De Wever.

Uit een serie oude kopergravures, uitgegeven door C. Dankerts.

de dagen vóór den Munsterschen vrede de zeehandel vrij: eerst daarna werden alle schepen door het last- en veilgeld getroffen op één uitzondering na, de Oost-Indievaarders.

Doch al die lasten en gevaren waren niet in staat den ondernemingslust der Nederlandsche kooplieden, de waaghalzerij der Nederlandsche zeelieden aan banden te leggen. Onder eigen vlag of onder vreemde, met echte of valsche papieren, waren zij in dien

tijd overal te vinden, altijd gereed voordeel te behalen. Tegen een, die in zijn verderf liep, kwamen er honderd met winst binnen. En 't is niet te zeggen wat de handel niet aan indirecte voordeelen bleef opleveren. De verwerking der aangevoerde grondstoffen deed voortdurend nieuwe takken van nijverheid ontstaan, want de behoeften, die men in vreemde landen ontdekte, zocht

Het koken der traan.
Kopergravure van A. van der Laan naar S. van der Meulen. Uit *Groote Visschery*, Amst. (1700).

men in Nederland aanstonds te bevredigen. Door toch daarin te voorzien, door zelf uit de van overal aangevoerde grondstoffen datgene te vervaardigen, wat het buitenland noodig had, sneed men den handel van andere natiën den pas af, die nu niet in staat waren, tegen uitvoer der eigen fabrikaten, zelve in den invoer der benoodigde producten te voorzien. 't Kwam er daarom op aan de gefabriceerde goederen zóó goedkoop te leveren, dat het voordeeliger voor den buitenlander was ze van de Nederlanders dan

van anderen te koopen, en dat kon nergens beter, dan door de uitvoerrechten, vooral van het eigen fabrikaat, zoo laag mogelijk te stellen. Daar was dan trouwens de geheele belastingregeling op ingericht, terwijl in het buitenland de behoefte aan meer geld onophoudelijk allerlei nieuwe lasten op de nijverheid deed leggen en die daardoor belemmerde. Zoo kwam 't, dat het in Frankrijk, en daar niet alleen, voordeeliger was de uit de eigen grondstoffen gemaakte Nederlandsche fabrikaten te koopen, dan wat er binnens-

Turfgraverij.
Uit *Deliciae Batavicae variae*. Amst. 1618, nº. 46.

lands uit was vervaardigd. Zoo werd Nederland in dien tijd niet alleen het land van den handel, maar ook het land van de nijverheid in het groot, en waren zijn uitvoerartikelen niet alleen de van overal aangevoerde grondstoffen, maar vooral ook de daaruit vervaardigde artikelen. Geheele streken, zooals die langs de Zaan, werden wat wij zouden noemen fabrieksdistricten. Wollen en linnen stoffen werden in groote massa's in de Hollandsche steden gemaakt. Aardewerk werd nergens in zulke massa's vervaardigd, gezaagd hout, bereide traan en oliën uit van overal aangevoerde zaden werden algemeene artikelen van uitvoer. Zelfs in fijnere artikelen

begon men te concurreeren; bekend is 't verhaal van den handschoenmaker te Amsterdam, die ten gevolge van den eersten Engelschen oorlog zijn zaak zoozeer moest inkrimpen, dat hij met drie in plaats van met acht en veertig knechts werkte, wat toch wel niet alleen aan de vermindering in het binnenlandsch verbruik van dat weelde-artikel zal toe te schrijven zijn geweest. Zoodra

„De olislaager".
Uit J. Luiken *Spiegel van het menselyk bedryf.* Amst. 1694.

daarenboven de een of andere grondstof begon in gebruik te komen, zorgde men er voor, dat de bereiding er van hier te lande plaats had. Nauwelijks werd het rooken algemeen, of men legde zich hier toe op de vervaardiging van pijpen in het groot, en toen later daarnaast het snuiven in de mode kwam, werden een aantal snuifmolens gebouwd. Zelfs de mosterdmolens ontbraken niet, en in de behoeften der vrouwen aan gesteven linnengoed en kant werd voorzien door de oprichting van tal van zoogenaamde stijfselhuizen. Al die nieuwe takken van nijverheid schiepen weder nieuwe behoef-

ten: het verbruik van brandstof nam sterk toe, en daar men hier te lande geen brandhout in eenige noemenswaardige hoeveelheid bezat en het aangevoerde hout veel te goed was voor zulk een gebruik, steeg het turfverbruik en daarmede de turfgraverij tot vroeger ongekende hoogte. Zoo bevorderde de bloei van den handel dien der nijverheid en begon ook de laatste niet alleen de

„De wolbereider".
Uit J. Luiken *Spiegel van het menselyk bedryf*. Amst. 1694.

Europeesche markt te beheerschen, maar ook voor de algemeene welvaart een haast even aanzienlijke factor te worden als de eerste. Vandaar, dat later de tegen de Nederlandsche nijverheid gerichte maatregelen van Colbert een tijdlang haast nog zwaarder gevoeld werden dan de vooral de vrachtvaart en den tusschenhandel bekampende Navigatie-acte.

Men zal hier wel niet vorderen, dat ik tracht een schets te geven van de ontwikkeling en den toestand der Nederlandsche nijverheid in den tijd van den vrede van Munster. Zij zou veel

te veel plaats innemen en nog onvollediger zijn dan wat ik van den handel heb gezegd. Maar één zijde er van moet ik nog even aanroeren. Het handwerk in die dagen was niet geheel vrij, ook niet in Nederland. Het gildewezen bestond er zoo goed als elders, en alle oude takken van nijverheid waren daardoor beperkt in hun vrijheid. Vooral daar, waar die in de een of andere stad

„De droogscheerder".
Uit J. Luiken *Spiegel van het menselyk bedryf*. Amst. 1694.

van zóó groot gewicht scheen, dat de regeering er het toezicht over op zich nam, zooals b. v. met de bleekerij en weverij te Haarlem, de laken- en wolnijverheid te Leiden geschiedde. Maar in tegenstelling met de naburige landen, ook met Zuid-Nederland, hadden de gilden hier eerst later wortel geschoten en veel minder diep dan ergens elders, zelfs Engeland niet uitgezonderd. Zij waren daarenboven uitsluitend stedelijke instellingen, dankten hun oorsprong niet aan algemeene wetten en hadden in de meeste steden, waar zij zich invloed op de regeering hadden verworven,

dien weder in den loop der vijftiende of zestiende eeuw meestal verloren.

Zoo lag 't niet in het belang der stedelijke overheden om ze te handhaven, tenzij waar zij dat in het belang der stad achtten, en het gevolg was, dat de in gilden vereenigde ambachten niet in staat waren het handwerk van andere takken van bedrijf aan banden te leggen. Een menigte van deze stonden daarenboven geheel buiten allen gildendwang, omdat zij eerst opgekomen waren in een tijd, toen niemand er meer belang bij had om nieuwe gilden te vormen en vrijheid van nering en bedrijf algemeen was erkend geworden als een ruime bron van welvaart. Zelfs waren de oude gilden hier te lande veel minder gesloten dan elders; men kon er veel gemakkelijker in opgenomen worden. Alleen in uitwendige organisatie geleken zij volkomen op de gilden van Duitschland en Zuid-Nederland. Op het platteland bestonden zij in 't geheel niet. Wel trachtten de steden de nijverheid buiten haar gebied te beperken, zoo stak b. v. die der Zaanlandsche en andere Noord-Hollandsche dorpen den Hollandschen steden erg in 't oog, maar hoewel hier en daar een enkele bepaling werd doorgedreven in het belang eener enkele stad, de onderlinge naijver der steden belette het gewoonlijk, terwijl de vrees, dat de aan banden gelegde nijverheid zich naar elders buiten het gewest zou verplaatsen, er ook niet weinig toe bijdroeg om de zaken haar natuurlijken gang te laten gaan.

In 't geheel was in de zeventiende eeuw de geest der vrijheid vaardig over de Nederlanders en in 't bijzonder over de Hollanders, niet zoozeer om het beginsel dan wel omdat zij in de toepassing dier beginselen het meeste voordeel zagen. Practisch als zij waren, trokken zij leering uit wat zij om zich heen zagen gebeuren en zagen er op den duur van af om zelfs in den handel monopoliën te handhaven, behalve voor de Oost-Indische Compagnie. Maar nòch de visscherij en de handel in het hooge Noorden, nòch de vaart op Amerika en Afrika of ergens elders, bleef op den duur gesloten, en evenzoo ging het met de nijver-

heid. Slechts enkele steden, als Leiden ten opzichte der lakennering, bleven halsstarrig vasthouden aan het begrip, dat men met beperkende wetten een bedrijf in bloei kon houden en dit niet kon overlaten aan zichzelf. Op den duur ondervonden zij er zelve de schadelijke gevolgen van. Maar overigens bleven in den loop der zeventiende eeuw en ook later de Nederlanders zich steeds gelijk en bleven zooveel mogelijk aan allen handel en bedrijf vrijheid verleenen. Behoef ik het te zeggen, dat dit voor verreweg het grootste deel ook de grond der godsdienstige verdraagzaamheid en persoonlijke vrijheid was, die aan ieder, die zich schikken wilde naar de wetten en niemand aanstoot gaf, gelegenheid verschafte om in Nederland te leven en te werken, zooals hij zelf wilde.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

De vestiging der koloniale heerschappij.

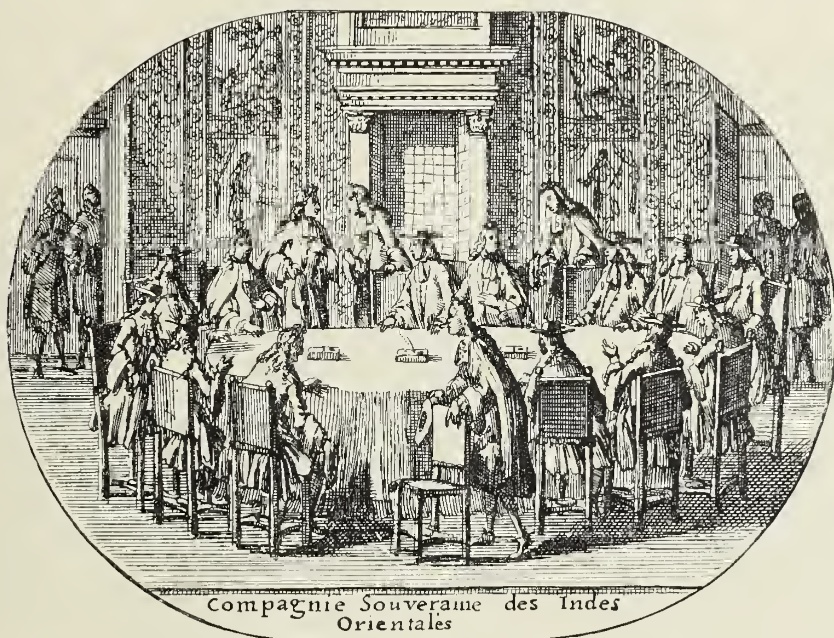
N het vorige hoofdstuk is slechts terloops over den handel buiten Europa gesproken, slechts even gewezen op de wegen, welke hij insloeg, op de zeeën en kusten, welke hij bereikte. De reden daarvan is geen andere dan dat die handel een wezenlijk ander karakter droeg dan die in Europa, omdat hij aanleiding gaf tot vestigingen, die wel grootendeels weder te niet gingen, maar waarvan toch genoeg overbleef om ten grondslag te strekken aan een kolossale macht, welke Nederland een plaats verzekerd heeft onder de Europeesche staten, aanzienlijker dan een klein land, met zoo geringe bevolking, scheen toe te komen.

't Heeft blijkbaar niet in de bedoeling gelegen van de Nederlandsche kooplieden, van wie de eerste ondernemingen buiten Europa uitgingen, om daar bezittingen te verwerven. Hun doel was handel, zoo voordeelig mogelijk en dus, waar het kon, met vernietiging van alle mededinging. De factorijen, welke zij vestigden, hadden vooreerst geen andere beteekenis dan die, welke in afgelegen Europeesche landen, in Rusland b. v., en in de Levant werden gesticht. Maar de omstandigheden dwongen hen

weldra tot een ander optreden. Vooral was dit het geval in Oost-Indië, waar men niet alleen met half beschaafde of zelfs half wilde volken te doen had, maar met den tegenstand der tot nog toe alleen in het bezit van den handel zijnde Portugeezen en met de vijandschap der naburige Spanjaarden, en weldra ook met den naijver der Engelschen, een enkele maal zelfs der Franschen. Daartegen moest men zich wapenen zoowel als vereenigen; wilde men zich niet van den handel uitgesloten zien, dan moest men zorgen voor middelen tot verdediging, vooral van de kantoren en magazijnen, en voor de versterking van vaste punten, waar men zijn krachten kon vereenigen en herstellen, terwijl men te gelijk moest trachten de steunpunten van Spanjaarden en Portugeezen te vernietigen en den mededingenden Engelschen moest zien te beletten zelve dergelijke te verkrijgen. Zoo leidden de omstandigheden daar tot het in bezit nemen van enkele vaste punten en dit weder tot het onderwerpen der bevolking daaromheen. En dit maakte wederom het instellen van een bestuur onvermijdelijk en zelfs van een regeering met een verantwoordelijk hoofd. Daartoe was men, of men wilde of niet, evenzeer gedwongen, als vroeger tot het oprichten eener uitsluitend geoctrooieerde maatschappij en het in 't leven roepen van een monopolie. De inrichting van dit bestuur zoowel als die van de Compagnie zijn zóó algemeen bekend, dat ik er hier maar alleen zeer kort en volledigheidshalve melding van maken zal.

De organisatie der Compagnie was in overeenstemming met den toestand van Nederland. De onderneming was een algemeen Nederlandsche; evenwel Holland en in 't bijzonder Amsterdam had er meer deel aan dan eenige andere provincie of stad. Vandaar, dat het octrooi werd verleend door de Staten-Generaal, de hoogste autoriteit tegenover het buitenland en tevens die, welke voor alle Nederlanders gold. Dit octrooi verleende voor een bepaalden tijd (21 jaar) niet alleen het uitsluitend recht op de vaart en den handel op Indië, 't zij langs de straat van Magellaan, 't zij langs de Kaap de Goede Hoop, maar ook, binnen

dat handelsgebied, alle rechten van souvereinen. De Compagnie was daar de eenige vertegenwoordigster der Staten-Generaal, zij was daar bevoegd tot het sluiten van alle overeenkomsten met vorsten of andere regeeringen, het bouwen van sterkten; leggen van garnizoenen, aanstellen en ontslaan van militaire, burgerlijke en rechterlijke ambtenaren, kortom tot het doen van alles wat een souverein kon doen. Zij voerde de vlag van de

Vergadering van bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie.

Naar een oude kopergravure.

Staten-Generaal, haar officieren en ambtenaren zwoeren haar en den Staten-Generaal trouw. Dit laatste was een der weinige bewijzen, dat de Staten-Generaal een soort van toezicht wenschten te houden. Want het voorschrift, dat de bevelhebbers der terugkeerende vloten hun van hun verrichtingen een rapport moesten inzenden, was slechts een vorm. Alleen bij de instelling van het ambt van gouverneur-generaal (29 November 1609) hebben de Staten hun gezag rechtstreeks laten gelden en ten duidelijkste aangetoond, dat zij zich beschouwden als de souvereinen van de

Compagnie en van alles wat aan de Compagnie onderdanig was. Het gezag van deze laatste was dus een gedelegeerd gezag, zij zelve was de gevolmachtigde van de Staten-Generaal, die haar overigens volle vrijheid liet, zoolang het octrooi gold. Werd dat

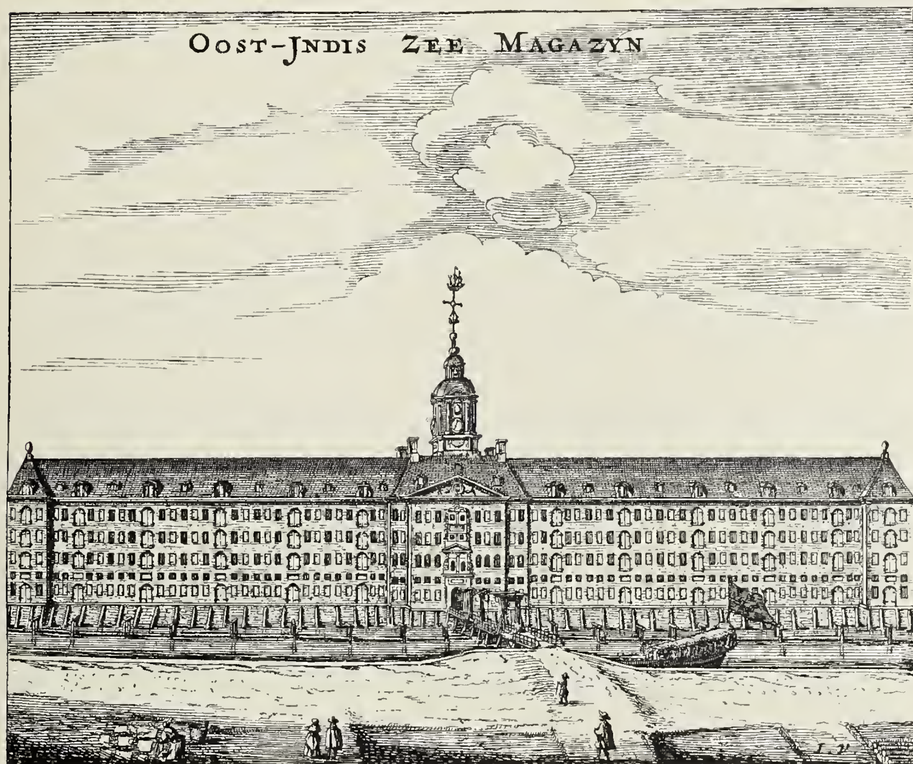

Het Oost-Indisch huis te Amsterdam.
Uit *Beschrijvingh der wijdt-vermaerde Koop-stad Amstelredam*, 1664.

te niet gedaan, dan kwam alles rechtstreeks onder de Staten-Generaal te staan.

Zooals bekend is, was de Vereenigde Oost-Indische Compagnie in kamers verdeeld, die, naar gelang van het kapitaal, dat zij vertegenwoordigden, aandeel hadden in het beheer, in de lasten en in de winsten. Amsterdam had daarom een buitengewoon groot aandeel, want het had meer dan het halve kapitaal bijeengebracht, nl. 37 ton gouds, zooals men toen placht te zeggen, waartegen Zeeland bij de 13 ton aanbracht en Enkhuizen ruim vijf

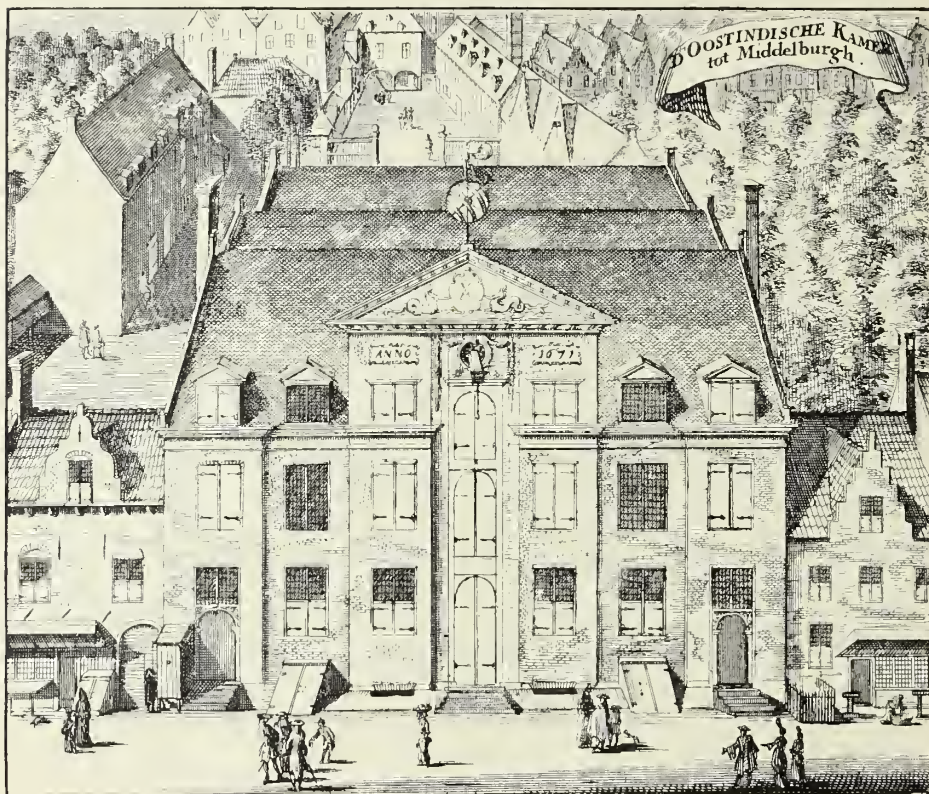
en een halve, Hoorn ruim twee en een halve, Delft meer dan vier en een halve ton, Rotterdam daarentegen slechts 175,000 gulden. Dientengevolge moest Amsterdam ook de helft der uitrusting van elke vloot dragen, Zeeland een vierde, de beide Maassteden en

Het Oost-Indisch zeemagazijn te Amsterdam.
Uit *Beschrijvingh der wijdt-vermaerde Koop-stad Amstelredam*. 1664.

de twee Noord-Hollandsche ieder te zamen een achtste. De aandeelhouders uit andere gewesten werden over de verschillende kamers naar hun provinciën verdeeld, de meeste werden onder Amsterdam gesteld. Die kamer had niet alleen twintig bewindhebbers, tegen Zeeland twaalf, terwijl de vier andere er slechts zeven hadden, maar in het hoofdbestuur, de Kamer van XVII, zooals men placht te schrijven (men zeide steeds »de Heeren Zeventien"), stelden hun bewindhebbers acht leden, terwijl Zeeland

er vier, de andere colleges er ieder maar één benoemden, en de zeventiende bij beurten door elke kamer behalve die van Amsterdam verkozen werd. Wat echter de macht van Amsterdam in de Compagnie vooral verhoogde, was de in de Staten van Holland nog kort vóór de vaststelling van het octrooi doorgedreven be-

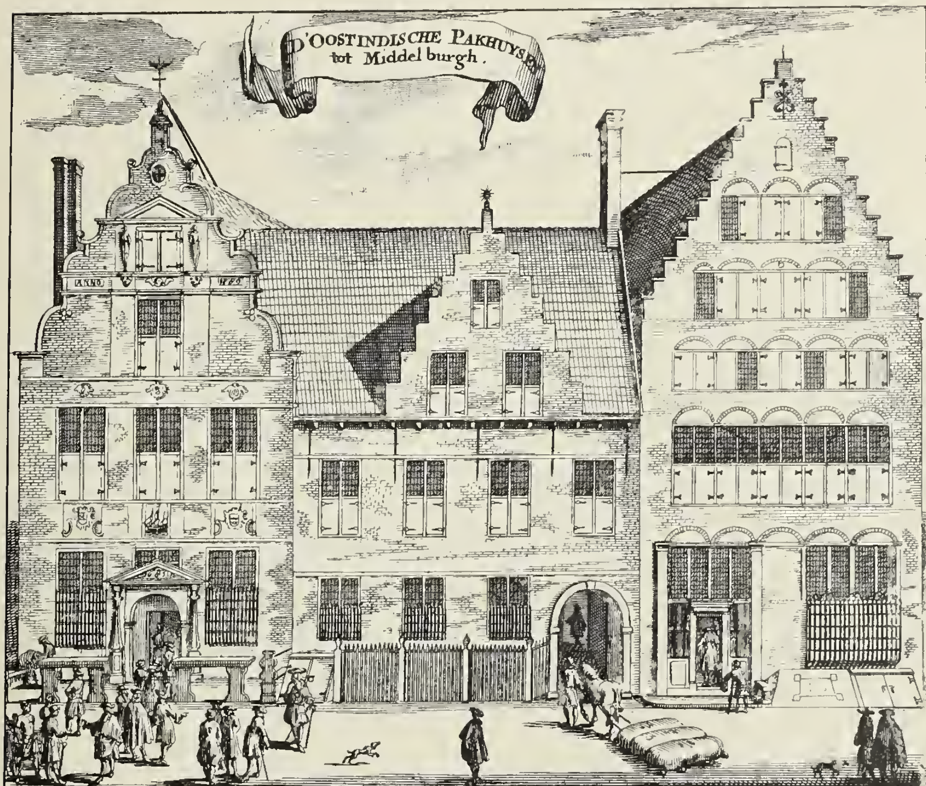

„d'Oost-Indische Kamer tot Middelburgh."
Uit Smallegange, *Nieuwe Cronyk van Zeeland*. Midd. 1696.

paling, dat de keus der bewindhebbers zou worden overgelaten aan de burgemeesters der stad, waar de kamer gevestigd was, zoodat de in het octrooi opgenomen bepaling omtrent de benoeming door de Staten van het betrokken gewest uit een nominatie, door de overige bewindhebbers gepresenteerd, slechts voor Zeeland gold.

Het algemeen beheer berustte uitsluitend bij de Heeren Zeven-

tien; de bewindhebbers der kamers hadden slechts gezag over het deel van iedere uitrusting, dat hun kamer toekwam, en over de retourlading der daar uitgezonden schepen, want elk schip moest terugkeeren bij de kamer, die het had uitgezonden. Van verantwoordelijkheid tegenover de aandeelhouders (de partici-

„d'Oost-Indische Pakhuysen tot Middelburgh."
Uit M. Smallegange. *Nieuwe Cronyk van Zeeland.* Midd. 1696.

panten, zeiden onze voorvaders, met hun wonderlijke voorliefde voor vreemde woorden) was geen spraak, en in den strijd, die daarover tusschen deze en de bewindhebbers ontstond, dolven de eersten het onderspit.

't Was toen een nog gevaarlijker tijd voor de Compagnie dan toen, kort na de eerste jaren, de uitgetreden bewindhebbers, Isaac Le Maire en Pieter Lijntgens hun aanvallen op haar richtten

en hun best deden den Oost-Indischen handel aan Frankrijk in handen te spelen. 't Was niet zoozeer de geringheid als wel de onzekerheid der winst, die het wantrouwen in een beheer, waarop eigenlijk alle contrôle ontbrak, — want het om de tien jaar afleggen van rekening kon niet anders dan een vorm wezen; niemand was bij machte die te verifieeren, — had gaande gemaakt. Want hoewel er jaren waren, dat er niets werd uitgedeeld, bedroeg toch het dividend gemiddeld 25, later meer dan 20 percent in 't jaar; één jaar is er geweest (het jaar 1606), dat er 75 werd uitgedeeld, terwijl er enkele voorkwamen van 50 en meer percent. Maar hoe dat mogelijk was, heeft niemand ter wereld ooit kunnen begrijpen; het beheer der Compagnie is altijd volkomen ondoorgrondelijk geweest. Zelfs nog in de achttiende eeuw, toen haar achteruitgang zichtbaar was, werd gezegd en wel door een zeer betrouwbaar getuige, den bekenden Leidschen hoogleeraar in het staatsrecht Pestel, den leermeester van Gijsbert Karel van Hogendorp, dat gedurende een tijdvak van ongeveer tachtig jaar op een aandeel (van nominaal *f* 3000) aan dividenden meer dan een ton gouds (*f* 107,625) is ontvangen. Voor een deel is dit zeker toe te schrijven geweest aan de hooge prijzen, die de Compagnie wist te bedingen voor de specerijen, wier monopolie zij had.

Hoe zij die op prijs hield is bekend genoeg. Om de productie te beperken deinsden haar ambtenaren voor niets terug, zelfs niet voor het verwoesten van bloeiende eilanden en het uitmoorden eener bevolking, die niets gedaan had dan zich ongehoorzaam betoonen aan het verbod der Compagnie om specerijen te verbouwen. En zeker veel onschuldiger, maar zeker niet minder onze verbazing wekkend was de vernietiging van geheele pakhuizen met specerijen, met het enkele doel om den voorraad te verminderen en daardoor verkoop voor lagen prijs te voorkomen.

Aan de begeerte om hooge prijzen en hooge dividenden te verkrijgen werd ook in een tijd, toen de Compagnie veel meer een staatkundig lichaam was geworden dan een handelslichaam, toen zij al een rijk van millioenen inlanders beheerschte, de wel-

vaart van al haar onderdanen ten offer gebracht zonder eenig bedenken. En tevens werd om dezelfde reden, een zuinigheid, ja bekrompenheid en schrielheid in het beheer toegepast, die haar ambtenaren, van den hoogsten tot den laagsten, tot oneerlijkheid dwong en daardoor aan haar welvaart de ergste afbreuk deed, en die tevens, wat haast nog erger was, de gewichtigste ondernemingen deed verzuimen, of wegens de volkomen onvoldoendheid der aangewende middelen deed mislukken.

Maar genoeg. De Oost-Indische Compagnie is in de voortreffelijke maar, helaas, nimmer voltooide Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland van van Rees zoo uitstekend behandeld, dat ik hier niets zou kunnen doen, dan met andere woorden naschrijven wat daar zoo uitnemend is gezegd. Vandaar, dat ik liever een blik wil werpen op haar inrichting en werkzaamheid in Indië. En die is wel de moeite waard. Want wij mogen veel afkeuren, veel betreuren wat zij deed, de Oost-Indische Compagnie heeft toch ongetwijfeld met betrekkelijk geringe middelen groote dingen gedaan; lang niet het minst heeft zij medegewerkt om Nederland te maken tot wat het geworden is, wat het was en wat het nog is.

Zoodra door haar oprichting samenwerking was verkregen tusschen de tot nu toe in den Archipel — want daar buiten hadden zich de Nederlanders tot zoolang nog weinig bewogen — zelfstandig optredende vloten, begon een stelselmatig pogen om op de kostbare specerij-eilanden, met name op de eigenlijke Molukken, den alleenhandel te verkrijgen. Op Java en Sumatra was daar vooralsnog niet aan te denken, vooral niet, zoolang machtige inlandsche rijken daar voorloopig alle gezag van den Europeaan schenen te tarten en hun regeerders veel te goed begrepen, hoezeer de mededinging der blanken in hun voordeel was. Met echt oostersche, of zal ik liever zeggen, barbaarsche, alleen onbeschaafden volken eigen ontrouwbaarheid tegenover den vreemdeling, — ook de Germanen hadden zich nimmer aan tractaten met de Romeinen gebonden geacht, als deze ze niet met geweld van wapenen konden

handhaven, — plachten de Indische vorsten en hun hooge ambtenaren van partij te wisselen, al naar het belang van het oogenblik dat mede scheen te brengen, en menige daad van geweld is daarom noodzaaklijk geweest, die anders vermeden ware geworden. Maar op de kleine oostelijke eilanden waren de vorsten zwak en verdeeld, en veelal riepen zij zelfs onzen bijstand in tegen de

Jacatra.

Uit *Begin ende Voortgangh der Vereen. Nederl. Geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie*, II. Amst. 1645

naburige Spanjaarden, die van uit de Philippijnen ze geheel onder het juk dreigden te brengen. Wel konden de Nederlanders ook hier niet rekenen op de trouw der inlanders, doch deze werden door eigen belang aan hun zijde gehouden, want het verbond met de Compagnie mocht al spoedig drukkend zijn, de onderdanigheid aan Spanje was nog zwaarder. Die kamp tegen Spanje in de Moluksche wateren dwong de Compagnies-bevelhebbers om daar vaste sterkten aan te leggen, om later enkele eilanden geheel te onderwerpen, als het eenige middel om zich te handhaven,

want hier gold 't vooreerst minder handelsvoordeelen te behalen dan oorlog te voeren. Zoo moest in 1605 in de eerste plaats Amboina worden in bezit genomen, dat gedurende twaalf jaar de hoofdzetel der macht der Compagnie, het hoofdkwartier der eerste gouverneurs-generaal werd. Eerst Coen heeft, door de verovering van Jacatra en de stichting van Batavia met zekeren blik en vaste hand den zetel van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië op Java gevestigd.

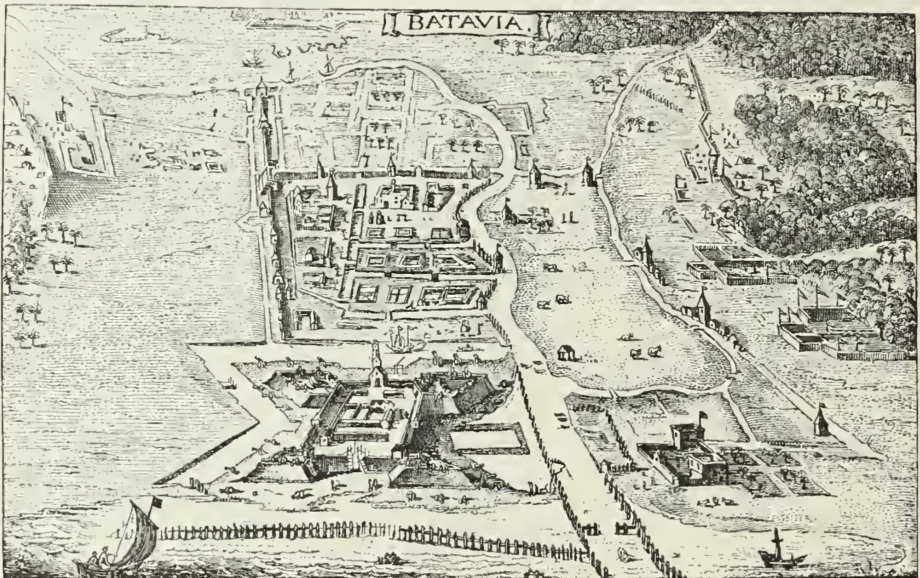

Jan Pieterz. Coen.
Kopergravure door M. Balen.

't Zal, dunkt mij, niet noodig zijn, hier de gebeurtenissen, die daarmede in verband staan, nader te bespreken. Zij zijn, dank zij vooral het talent van de Jonge, de meest, ik zou haast zeggen de eenige, goed gekende onder de gebeurtenissen in Oost-Indië, tijdens de heerschappij der Compagnie. Laat ik er alleen dit van zeggen, dat Coen in die dagen niet alleen den grondslag heeft gelegd voor het Nederlandsch gezag op Java, maar dat ook in Oost-Indië voorgoed heeft beveiligd tegen de Engelsche mededinging. Ware hij er niet geweest, dan zou het condominium, dat nu slechts korte poos bleef bestaan en door Engeland werd opgegeven, omdat hun een vast steunpunt in den Archipel ontbrak, een werkelijkheid zijn geworden, en wat dat voor Nederland zou te beteekenen hebben gehad, vooral in de tweede helft der zeven-

tiende eeuw, is duidelijk genoeg, wanneer men bedenkt, hoezeer Engelands krachten begonnen te groeien, terwijl die van Nederland weldra afnamen.

Alleen reeds daarom verdient de forsche, ja ik durf wel zeggen, grootsche figuur van den stichter van Batavia onze bewondering, al is er misschien veel in hem, wat wij niet kunnen goedkeuren en al hebben ook anderen ruim hun deel gehad aan den opbouw

Batavia in het begin der 17de eeuw.

Uit P. van den Broecke. *Korte Historiael ende Journaelsche Aenteyckeninghe.* Haerl. 1634.

van Nederlands koloniale macht, die door de Jonge, in een natuurlijke opbruising van geestdrift, al te veel aan hem alleen is toegerekend. Daarenboven is Coen een der scherpst geteekende gestalten uit dit tijdvak. Hij is een persoon, de andere grondleggers onzer koloniën zijn voor ons meestal alleen namen.

Coen koesterde geheel andere plannen dan de kooplieden, die in het bewind der Compagnie zaten. Zij begeerden bovenal handelsvoordeelen te verwerven, concurrenten te weren, hij wilde daarenboven een kolonie stichten, misschien zou men in zekeren zin kunnen zeggen, een koloniaal rijk grondvesten.

Maar daarvoor was de tijd nog lang niet gekomen, en de wijze, waarop de uitgezonden kolonisten, de zoogenaamde vrijburgers, behandeld werden, was er niet naar om velen te verlokken zich in de bezittingen der Compagnie neder te zetten, evenmin als die, welke de inlandsche bevolking ondervond, geschikt was om deze voor de Nederlandsche heerschappij te

Batavia in de tweede helft der 17de eeuw.
Uit J. Nieuhofs *Zee- en Lantreize, door Oost-Indien*. Amst. 1682.

winnen. Zoo duurde 't nog langen tijd, eer het bezit der Compagnie iets begon te gelijken op een kolonialen staat, zooals de Portugeesche en Spaansche bezittingen vormden. Om het kasteel Batavia verrees langzamerhand een stad, die zooveel mogelijk, evenals de Spaansche en Portugeesche steden in Azië en Amerika, naar het vaderlandsch model gebouwd werd, met grachten, omzoomd met palmboomen, en met steenen huizen van verscheidene verdiepingen, met trapgevels en luifels. Later heeft de ongeschiktheid

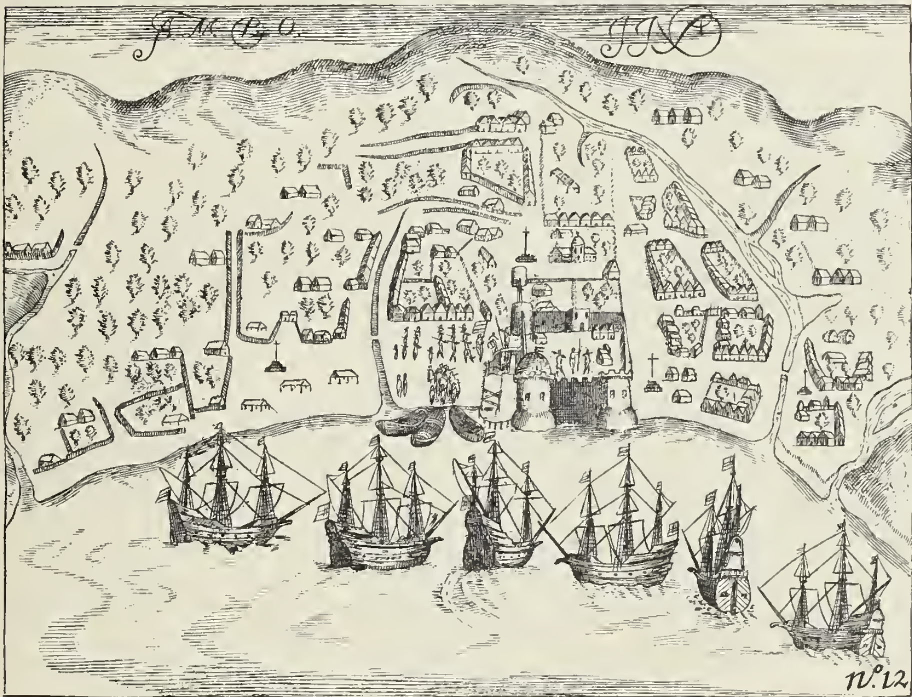
van dergelijke woningen en woonplaatsen in het tropisch klimaat de Nederlandsche bewoners verdreven, maar langen tijd verheugde zich de Nederlander in Indië van in het verre land te kunnen wonen en leven, alsof hij in zijn eigen noordelijk vaderland was. Om deze Hollandsche stad heen lagen de inlandsche wijken en die van de

„De Tijgersgraft op Batavia."
Uit J. Nieuhofs *Zee- en Lantreize, door Oost-Indien*. Amst. 1682.

Chineezen en andere vreemde oosterlingen, die weldra begonnen toe te vloeien. De regeering zetelde op het kasteel, waar ook langen tijd de residentie der gouverneurs was. Ver in het binnenland strekte zich het Compagniesgebied niet uit. In enkele andere havensteden van Java, Grissee, Bantam, Tagal, Cheribon en een tijdlang Japara, bestonden factorijen, meestal ook meer of min versterkt en door bezettingen beschermd, maar daar bevond de Nederlander zich onder het gebied der vorsten van Bantam

of Mataram. In het rijk van de eersten bleven nog meer dan een halve eeuw de Engelsche mededingers gevestigd, maar evenzeer slechts als gasten van den sultan. Een korten tijd bleven deze, ten gevolge van het bekende vergelijk van 1619, ook in de Molukken, maar het geheimzinnige feit, dat in de geschiedenis bekend staat als de moord van Amboina (1623), maakte een einde

Amboina.
Uit *Begin ende Voortgangh der Vereen. Nederl. Geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie.* Amst. 1646.

aan het onhoudbare commercium en condominium der beide volken en had den aftocht der Engelschen ten gevolge, die zich hier, en in die dagen eigenlijk nergens, niet tegen de Nederlanders opgewassen gevoelden. Van toen af waren deze laatsten meesters in den Archipel. Want de Spanjaarden waagden 't niet langer ze van uit Manilla te bestoken en de Portugeezen hadden den strijd in die streken al zoo goed als opgegeven, al vonden wij ze nog overal, waar wij tegenstand ontmoetten, en al zochten zij

ook hun hoe langer hoe meer bedreigde positie te Malakka met de uiterste inspanning vast te houden, die voor hen in vollen zin de sleutel was van den Archipel.

Intusschen hadden de Nederlanders al op allerlei andere punten verbintenissen aangeknoopt en factorijen gesticht. De veelvuldigheid hunner ondernemingen in de weinige jaren tusschen den terugkeer der eerste expeditie en het optreden der vereenigde Oost-Indische Compagnie en de naijver der verschillende Compagnieën en hunner handelsvloten had ten gevolge gehad, dat ieder plaatsen opzocht, waar geen concurrent hem was voor geweest. Vandaar dat zoo spoedig allerlei punten in en buiten den Archipel waren bezocht, niet alleen hoofdplaatsen en de havens van groote inlandsche rijken, maar ook allerlei minder belangrijke steden en streken. Niet alleen in de toen voornaamste haven aan de Oostkust van Voor-Indië, Patani, hadden zij al verkeer gekregen, Borneo al bezocht en met Bali al vriendschap gesloten, maar zelfs op Ceilon betrekkingen aangeknoopt, ja reeds kennis gemaakt met Japan. Alleen in China hadden in die eerste dagen de Portugeezen nog alle toenadering weten af te weren.

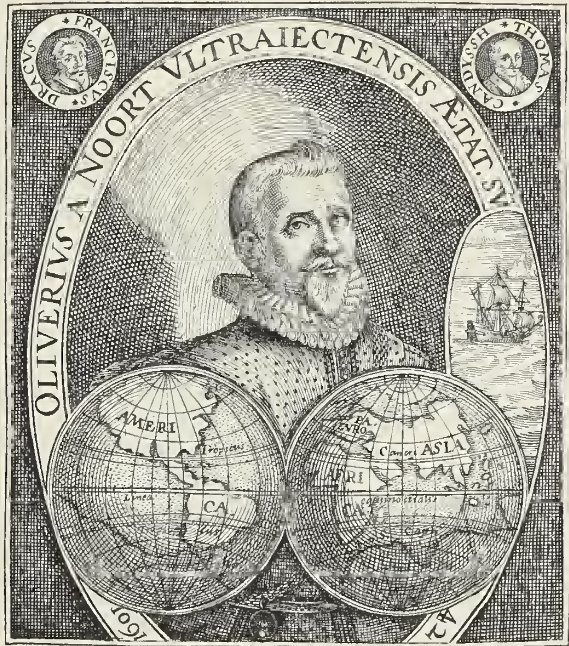

De moord op de Engelschen te Amboina.

Houtsnede uit *Een waer verhael van de wreede ende onmenschelijcke procedure teghen de Enghelse tot Amboina.* 1624.

En behoef ik het te herinneren, dat onder de talrijke reizen

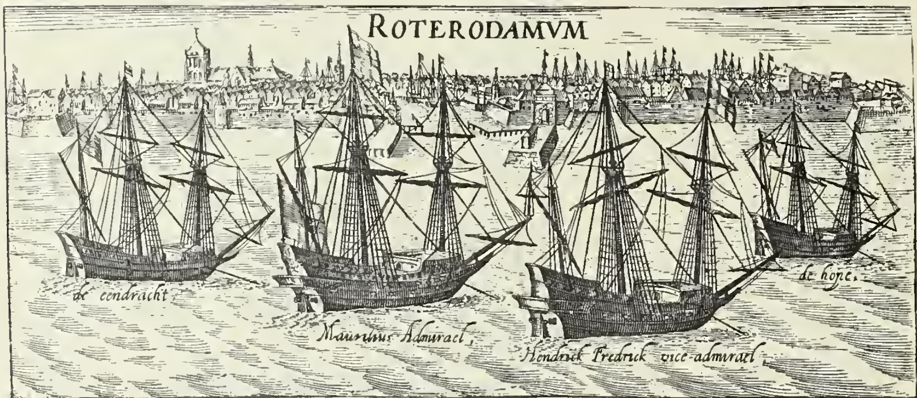
dier dagen al enkele langs den zuidwestelijken weg hadden plaats gehad en dat een daarvan, die van Olivier van Noort, tot den eersten Nederlandschen tocht om de aarde heeft aanleiding gegeven? Hoe gaarne ik ook zou willen al de roemruchte namen van onze stoute zeevaarders te noemen, die toen en later de Nederlandsche vlag overal hebben geheschen, dat verbiedt mij mijn bestek. Ik kan dien van Jacob van Heemskerk of Joris van Spilbergen of Cornelis Matelieff hier evenmin naar eisch doen klinken, als vroeger dien van zoo menig bekend krijgsman of regent. Mijn lezers mogen mij dat verzuim niet aanrekenen; in een schets als deze is maar voor weinig namen plaats.

Olivier van Noort.
Kopergravure van C. de Pas.

Terstond na de vestiging der Compagnie waren die vroeger aangeknoopte betrekkingen overal nauwer aangehaald en op vele eilanden en kustplaatsen nieuwe contracten met de inlandsche machthebbers gesloten, natuurlijk in de eerste plaats tot verzekering der levering van producten, maar ook tot wederkeerige verdediging tegen vijanden; enkele eilanden waren al volledig in bezit genomen — Banda deelde weldra het lot van Amboina, maar slechts na heftigen strijd —; op andere was door den aanleg van sterkten onze invloed verzekerd geworden en overal en tegen ieder werd het monopolie met kracht gehandhaafd. Dat had Isaäc Le Maire onder-

vonden, die tevergeefs had gehoopt, door het vinden en gebruik maken van een nieuwen zuidwestelijken weg, aan de termen van het octrooi te ontsnappen. Reael mocht zoo iets door de vingers zien, Coen liet zich niet verblinden en zag ook hierin, dat humaniteit geen middel was om de alleenheerschappij der Compagnie hoog te houden. Le Maire moest zich vergenoegen met de eer van aan de zeevaart den onschatbaren dienst te hebben bewezen van, in plaats van de nauwe kronkelende straat van Magellaan, een nieuwen weg om Kaap Hoorn heen, door de

Vertrek van de vloot van Olivier van Noort uit Rotterdam (1598).
Titelvignet van *Beschryvinghe vande Voyagie om den geheelen Werelt Cloot, ghedaen door Olivier van Noort.* Rott. 1602.

straat, die nog altijd naar hem heet, te hebben aangewezen. Maar zijn schip werd verbeurdverklaard, en zijns vaders hoop, dat hij aan de gehate Compagnie een zwaren slag zou kunnen toebrengen, werd verijdeld.

Alleen de zekere afhankelijkheid, waarin Nederland toen nog ten opzichte van Engeland verkeerde, ten gevolge van het tractaat van 1585, en de vrees voor een strijd met een bondgenoot, dien men te vriend m o e s t houden, dwong ons voor een oogenblik van dien weg af te wijken en het verdrag van 1619 te sluiten, dat de samenwerking der beide Oost-Indische Compagnieën moest verzekeren, maar eigenlijk een doodgeboren vrucht en, zooals ik al

opmerkte, na 1623 feitelijk vernietigd was. Eerst toen daarna de Engelschen, langzamerhand den Archipel, op Bantam na, verlieten, en tijdens Coens tweede bestuur (1627—'28) de aanslagen der Bantammers op Batavia waren verijdeld en de aanval van den

Ceilon.

Uit *Begin en voortgangh der Vereenighde Nederl. Geoctroyeerde O.I. Compagnie.* Amst. 1646.

beheerscher van Midden- en Oost-Java, den vorst van Mataram, was afgeslagen, kon de Compagnie eerst recht de wieken uitslaan. Vooral de negen jaren van het gouverneur-generaalschap van Antonio van Diemen (1636—'45) zijn jaren van aanzienlijke uitbreiding geweest. Evenwel niet op Java, waar alleen het hoofd-

kwartier gevestigd bleef, maar waar men tevreden was den aanvoer uit de andere eilanden en uit de andere factorijen van Java te concentreeren, zonder er verder naar uitbreiding van bezit te staan. Evenmin had dit nog op de andere groote eilanden, Sumatra, Borneo en Celebes, plaats, waar men tevreden was met de vriendschap der beheerschers van Atjeh en Broenei en Macasser, maar wel op de oostelijke specerij-eilanden, die in dien tijd alle voorgoed onder het juk werden gebracht, en bovenal buiten den Archipel. Den Portugeezen was door de verovering van Malakka in 1641 een onherstelbare slag toegebracht, en niet minder hard viel hun het verlies van een groot deel der kust van Ceilon, dat door de Nederlanders in bondgenootschap met den beheerscher van Kandi hun ontrukt was. Alleen Colombo bleef in hun macht. Reeds waren door de ambtenaren der Compagnie betrekkingen aangeknoopt met allerlei staatjes op de kusten van Malabar en Coromandel, in Orissa en Malabar, en begon de Nederlandsche handel ook in Achter-Indië door de stichting van factorijen vasten voet te vatten in Arracan, in Pegu en in Siam. En westelijk drongen de Nederlanders al de Perzische golf binnen en trachtten er nevens de Portugeesche ook de Engelsche mededingers te verdrijven. In Formosa had men een uitnemend station gevonden om den weldra zeer aanzienlijken handel op China te beheerschen, terwijl die op

Jacob van Heemskerk.

Japan hoe langer hoe meer zich uitbreidde, totdat in het jaar 1641 die verbazende verandering plaats greep, welke het meest voor ontwikkeling vatbare en voor Europeesche beschaving ontvankelijke volk van het verre Oosten, dat tot nog toe de stoutste zeevaarders en vermetelste zeeroovers, de ondernemendste handelaars en moedigste soldaten van Azië door al de Indische wateren had verspreid, tot afgeslotenheid en stilstand dwong, volle twee eeuwen lang. Alleen de Nederlanders (behoef ik er aan te herinneren?) wisten zich, iedereen weet op welke wijze, een zij 't ook uiterst beperkten handel te bewaren, en de Compagnie bleef er daarom schatten verdienen. Trouwens, in dien tijd verdiende zij werkelijk overal schatten, niet echter door de ontzaglijke massa's waren, welke zij vervoerde, zooals de Nederlandsche handel in de Oost- en Middellandsche zeeën deed, waar het juist de kleine winst over groote hoeveelheden was, die het geheim van den Nederlandschen rijkdom kon heeten, maar door de ongelooflijke winsten op betrekkelijk beperkte hoeveelheden waren. Van kruidnagelen en muskaatnoten had de Compagnie zoo goed als het monopolie, en ook voor de peper, die in verbazende hoeveelheden naar Europa ging, kon zij haast zooveel vragen als zij wilde; men had maar te zorgen, dat de prijs met de koopkracht gelijken tred bleef houden. Allerlei fijne lijnwaden en zijden stoffen en allerlei andere producten van Chineesche,

Joris van Spilbergen.
Kopergravure van A. Stock (?)

Indische en Oostersche nijverheid kwamen daarbij, met nog velerlei, meestal alleen voor gegoeden betaalbare specerijen en luxe-artikelen, lakwerk uit Japan, porselein uit China en wat niet al, want eigenlijke voedingsmiddelen uit die streken kwamen toen nog niet op de Europeesche markten. Geen wonder, dat de jaarlijksche retourvloot bij zulke ladingen en bij de wijze, om de schepen overdadig vol te stoppen, volgens een door verkeerde zuinigheid ingevoerde gewoonte, waarvan Linschoten al bij de Portugeesche galjoenen en kraken het gevaar had aangewezen en die de Nederlanders vroeger zoo dikwijls bij hun vijanden hadden bespot, niet talrijk behoefde te zijn en zelden meer dan van tien tot veertien zeilen bedroeg, zij 't dan ook veel grooter schepen, dan overigens in de vaart waren. Een veel grooter aantal was over al de kantoren der Compagnie van de Perzische golf tot aan Japan toe verspreid, niet alleen om die kantoren van de noodige goederen ter verkoop aan de inlanders te voorzien of van het noodige voor het onderhoud der ambtenaren en bezetting, maar bovenal ook om den handel tusschen die landen aan de inlandsche en Chineesche of, in West-Azië, Arabische handelaars te ontrukken. Vooral den kleederhandel tusschen Voor-Indië en den Archipel zocht de Compagnie in bezit te krijgen, want kleedingstoffen waren het hoofdvoorwerp van den invoer in den Archipel, waar de peper en specerijen 't best mede konden betaald worden.

Antonio van Diemen.
Kopergravure door Jongman naar M. Balen.

Jan Huyghensz van Linschoten.

Kopergravure door L. Cornely.

Vooral Sumatra en Java maakte men op die wijs commercieel van zich afhankelijk. Ook rijst werd dikwijls, vooral uit Arracan en Pegu, in den Archipel ingevoerd. 't Was een voortdurend heen en weder varen, dikwijls langs vaste wegen, van het eene station naar het andere, om overal de waren aan te voeren, waaraan gebrek was, en overal lading op te doen, gedeeltelijk ook om die te Batavia in de retourschepen over te laden. Maar zelden was er dan ook daar, aan het algemeen rendez-vous, een

Bantam.

Uit *Begin en Voortgangh der Vereenighde Nederl. Geoctroyeerde O.-I. Compagnie.* Amst. 1646.

voldoende reserve van schepen over, gereed om terstond hulp te brengen, waar de nood aan den man was, en belachelijk gering schijnen soms de middelen, waarmede de Nederlanders geweldige ondernemingen aanvingen als de verovering van Malakka. Trouwens, niet zelden duurde 't jaren, eer zij doel troffen, juist omdat zij niet met voldoende middelen begonnen werden. Want men had voor den oorlog tegen den Portugees (de Spanjaard was al reeds sinds lang niet meer te vreezen en kwam niet meer uit zijn eigen bezit, de Philippijnen) niet veel over; alles moest worden dienstbaar gemaakt aan een enkel doel, hooge dividenden. Daartoe

strekten ook alle instructiën voor nieuwe ambtenaren, daarop was de geheele inrichting gegrond. Den Gouverneur-Generaal (den generaal zeide men veelal) was dan ook niet alleen opgedragen om met bijstand van een nevens hem ingestelden Raad van Indië alle maatregelen van regeering te nemen ten opzichte van personen zoowel als van zaken, maar ook vooral van den handel; hij moest alles doen, zooals de instructie luidde, door de Staten-Generaal zelve den 29sten November 1609 vastgesteld: »wat noodig gedaan dient om den Oost-Indischen handel, tot verbreiding van den naam van Christus, zaligheid der onchristenen, eere ende reputatie van onzen natie en ten profijte van de Compagnie, niet alleen te continueren, maar bij alle mogelijke middelen ende wegen te vergrooten."

Laurens Reael.
Kopergravure van D. Jongman naar M Balen.

Eigenlijk wilde dit, ontdaan van allen omhaal, niets anders zeggen, dan dat hij vóór alles op het handelsvoordeel bedacht moest zijn. Zijn eerste plicht haast was dan ook om te waken tegen den particulieren handel en de misbruiken der ambtenaren (bedienden placht men toen te zeggen) der Compagnie. Met die kleingeestige zuinigheid, van welke onze voorvaderen over 't algemeen niet vrij te pleiten zijn, werden die ambtenaren, te beginnen met den Gouverneur-Generaal, zeer laag bezoldigd, en dus zochten deze zich, ik zou haast zeggen op de gebruikelijke

wijze, schadeloos te stellen, door allerlei dingen te doen, die verboden waren, met name door voor eigen rekening handel te drijven, en door verder allerlei voordeelen voor zichzelve te bedingen, bij hun handelen met de inlanders. Wel waren hun, buiten hun vast traktement, allerlei emolumenten toegestaan, maar juist die gaven gelegenheid tot allerlei onwettige handelingen, daar die geoorloofde voordeelen de dekmantel waren van allerlei kwade praktijken. De Compagnie leed er onder, maar nog meer de openbare zedelijkheid; reeds van den beginne af aan waren er onder haar ambtenaren veel avonturiers en menschen met een verleden, dat niet onbesproken was; maar zeer zelden ontmoet men onder hen leden van regenten-familiën en nog minder personen, die al in het moederland aanzienlijke betrekkingen hadden bekleed. Mannen als Reael en later Hulft waren een zeldzaamheid. Op zichzelf was dit laatste geen nadeel, want de burgerstand, ja de volksklasse leverde genoeg kloeke mannen op, evengoed geschikt voor het uitoefenen van gezag als de zonen der regenten en edelen. Maar ongelukkig hadden de slechte elementen maar al te dikwijls veel te veel de vrije hand. Men behoeft maar te denken aan de tooneelen, die bij den strijd om Jacatra plaats hadden en door de Jonge zijn aan 't licht gebracht, aan de mededeelingen, die overal verspreid zijn in de door dezen uitgegeven

Pieter van den Broecke.

Kopergravure van A. Matham naar Fr. Hals.

correspondenties, omtrent de steeds voorkomende kwade praktijken en slechtigheden. Geen wonder, dat Coen ijzeren gestrengheid noodig achtte en meedoogenloos toepastte. Maar zóó slecht was men in Nederland ingelicht omtrent hetgeen in Indië gebeurde, dat zijn nagedachtenis straffeloos beklad kon worden door iemand als van den Broecke, die zich over de verdiende minachting, die hij van hem had ondervonden (wij weten thans, wat er van zijn bekend

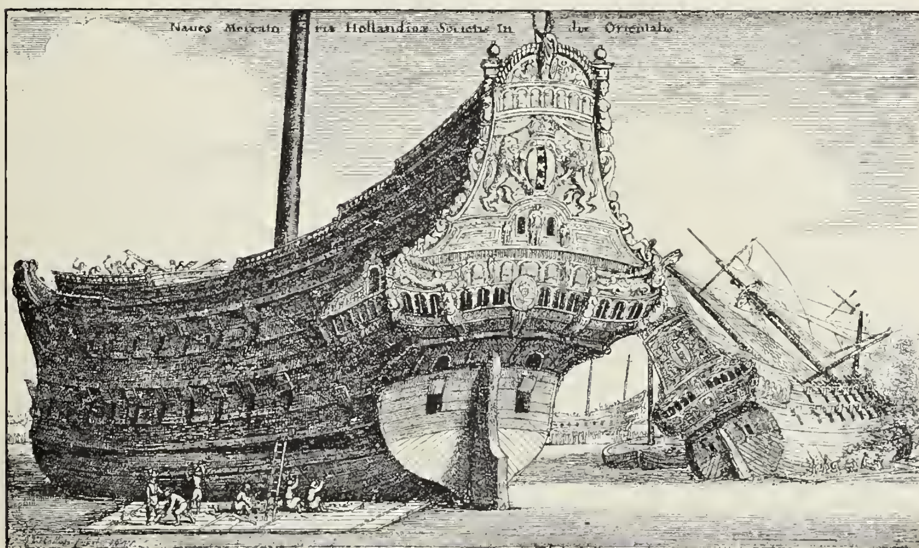

„De vloot by den commandeur Pieter van den Broecke ingebracht int jaer 1630".
Uit *Korte Historiael ende Journaelsche Aenteyckeninghe*, Haerl. 1634.

verhaal omtrent den door hem bij Jacatra betoonden heldenmoed waar is), wreekte, door Coen voor te stellen als iemand, die niemands verdienste wilde erkend zien, alleen om zelf te meer uit te blinken.

Maar over 't algemeen waren de gouverneurs, ja de bewindhebbers zelve maar al te geneigd om een oog toe te drukken, omdat ook zij dikwijls niet geheel vrij waren van schuld. Maakte een ambtenaar 't niet al te bont, dan lieten zij hem ongestraft, ja soms ongestoord zijn gang gaan. Om de belangen der inlanders dacht natuurlijk niemand.

De Gouverneur-Generaal was dus in de eerste plaats belast

met het bevorderen van den handel. Maar daar hij nog zoovele andere dingen had te besturen, was hem eerst een boekhouder-, later een directeur-generaal van den handel toegevoegd, een betrekking, die vanzelf in de handen van een man als Coen tot een soort van vice-gouverneur-generaalschap werd. Daarnaast stond, als adviseerend lichaam, de Raad van Indië, wiens leden meestal beproefde dienaren der Compagnie waren, een enkele maal wel leden van regentenfamiliën, die geneigd waren zich in

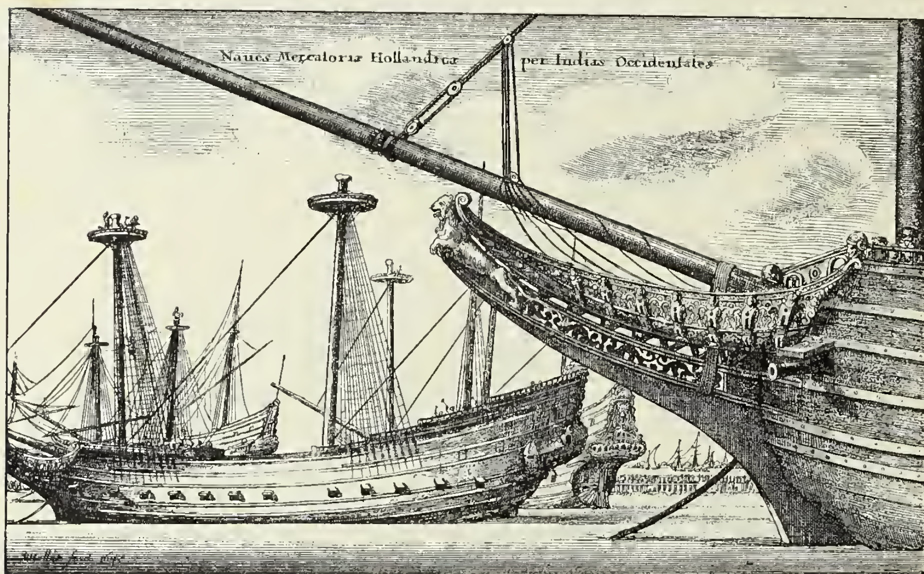
Hollandsche koopvaardijschepen, op Oost-Indië varende.

Kopergravure van W. Hollar (1647).

Indië te laten »gebruiken", zooals men zeide. Gewoonlijk, althans in later tijd, hadden die heeren behoefte om hun financiën te verbeteren. Een aantal bevelhebbers of factorij-hoofden, presidenten zeide men ook wel, konden als buitengewone leden in den Raad optreden.

Belangrijke ondernemingen werden gewoonlijk aan het beleid van een raad van Indië, zooals toen reeds de titel van een lid van den Raad luidde, toevertrouwd, die dan vanzelf als admiraal optrad, toen, zooals wij gezien hebben, meer een post dan een rang. Op de schepen voerden schippers, geen kapiteins als op

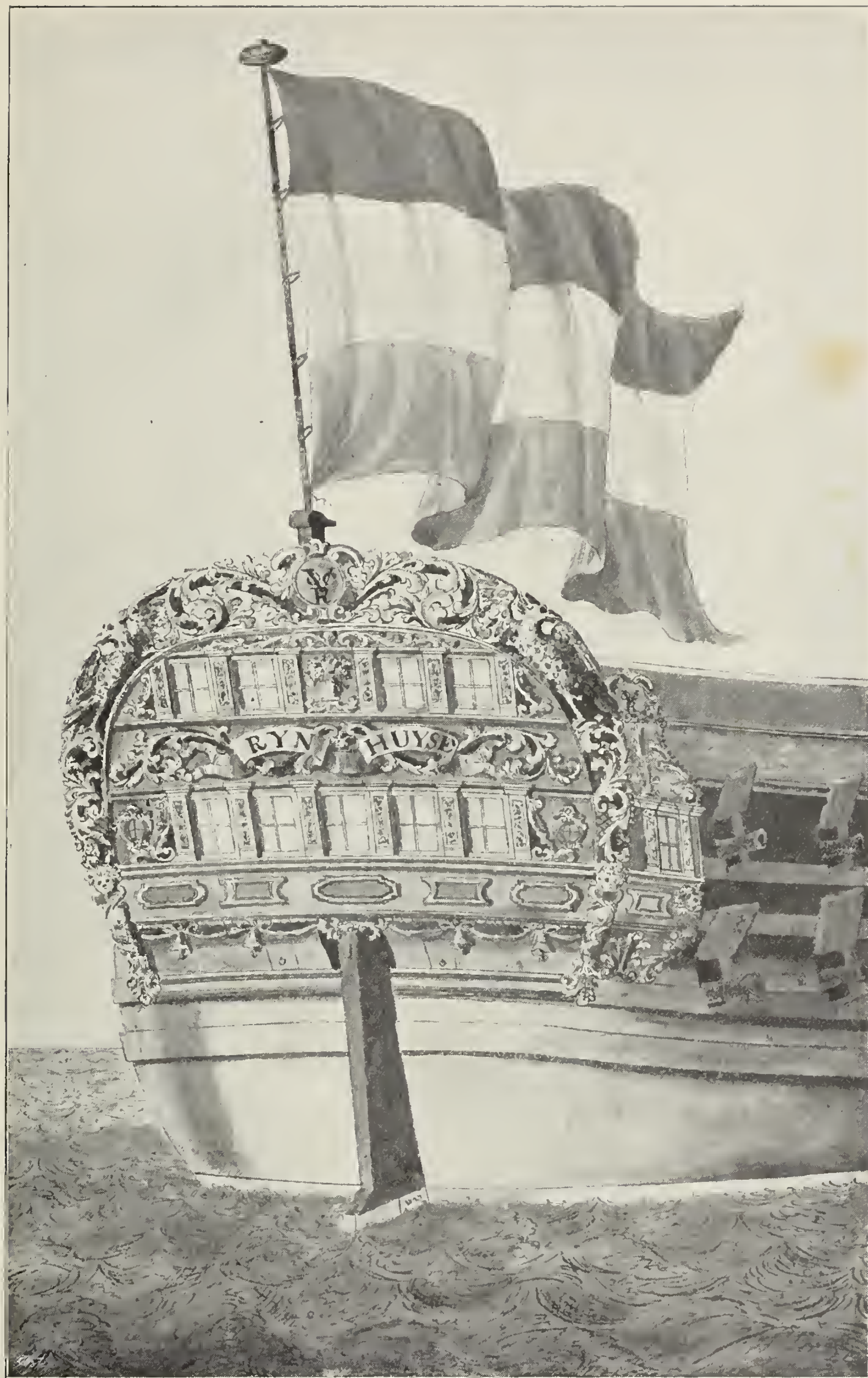
de oorlogsschepen, het bevel, en naast deze stonden voor den handel zoogenaamde kooplieden of supercarga's; maar piloten, als bij de eerste tochten, komen daar ten tijde der Compagnie niet meer op voor. Naar den handel, die hun voornaamste zorg moest zijn, bleven de lagere ambtenaren meestal de titels van opperkoopman, koopman en onderkoopman voeren, al werd ook hun betrekking meer die van een plaatselijk gouverneur of kom-

Hollandsche koopvaardijschepen, op Oost-Indië varende.
Kopergravure van W. Hollar (1647).

mandant, of al had die zelfs meer een militair karakter. Want bij het vrij talrijke krijgsvolk, dat de Compagnie in dienst had, kwamen geen hoogere rangen dan die van hopman voor. Verneemt men een enkele maal van een majoor, zoo duidt dat een post, geen titel aan.

Natuurlijk moest een aanzienlijke scheepsmacht de Compagnie in Indië ten dienste staan. In 1617 telde die 38 groote en kleine vaartuigen, afwisselende van schepen van 500 last (1000 ton) tot op kleine jachten van nog geen 50, en gewoonlijk naar evenredigheid hunner grootte bemand en gewapend, evenwel lang

Spiegel van het schip *Rynhuysen* van de Oost-Indische Compagnie, kamer Rotterdam.

niet zoo sterk als de oorlogsschepen van den staat. Evenwel lieten de Heeren Zeventien de uitrusting afhangen van de omstandigheden, al naar de kans was, dat zij veel vijanden konden tegenkomen, of al naar den dienst, die in Indië te doen was. Zoo vindt men b. v. in de jaren 1620—'22 steeds gewag gemaakt van een eskader van vijf schepen, die nevens een gelijk geta Engelsche, tegen Manilla, ter verdediging der Molukken hadden te kruisen, en die dus meer uitsluitend ten oorlog waren bestemd en uitgerust. De andere waren minder goed gewapend en zeilden dan ook meestal bij eskader om der veiligheid wil. Want niet alleen Spanjaarden, Portugeezen en soms ook Engelschen (niettegenstaande alle tractaten) belaagden onze schepen, ook Japansche, Chineesche, Macassaarsche en andere zeeroovers waren voor een volgeladen, slecht gewapend en onvoldoend bemand schip gevaarlijke vijanden. Hoe zeer het getal toenam, bewijst het feit, dat de lijst van 1622 al 83 zeilen, waaronder eenige veroverde schepen aanwijst; achttien daarvan worden als jachten of schepen van beneden de 100 last, 13 als fregatten (nog lichter en kleiner vaartuigen, meestal, naar 't schijnt in Indië gebouwd) opgegeven, terwijl daaronder ook fluiten worden genoemd, dus ouderwetsche, veel laadruimte aanbiedende, maar weinig voor verdediging geschikte schepen. Twee vaartuigen van inlandsch maaksel komen op een dier lijsten voor, een jonk in Japan, een groote sampan te Batavia. Ter zelfder tijd hadden de Engelschen 23 schepen in Indië, terwijl de Nederlanders er nog 12, meestal groote uit het vaderland hadden te verwachten. In het begin des jaars 1649, toen er vrede met Spanje en een zoo tamelijk gehouden bestand met Portugal was, telde de zeemacht in Indië ook bij de 90 schepen, terwijl er 12 naar Nederland waren vertrokken.

De noordoostelijke vaarwaters werden toen veel minder druk bezocht; de sluiting van Japan had de vaart daarheen sterk doen afnemen. Daarenboven waren er toen veel minder schepen in de Molukken, bij Amboina en Banda. 't Meest echter zijn de getallen gestegen der vaartuigen in Voor- en Achter-Indië, Ceilon, de

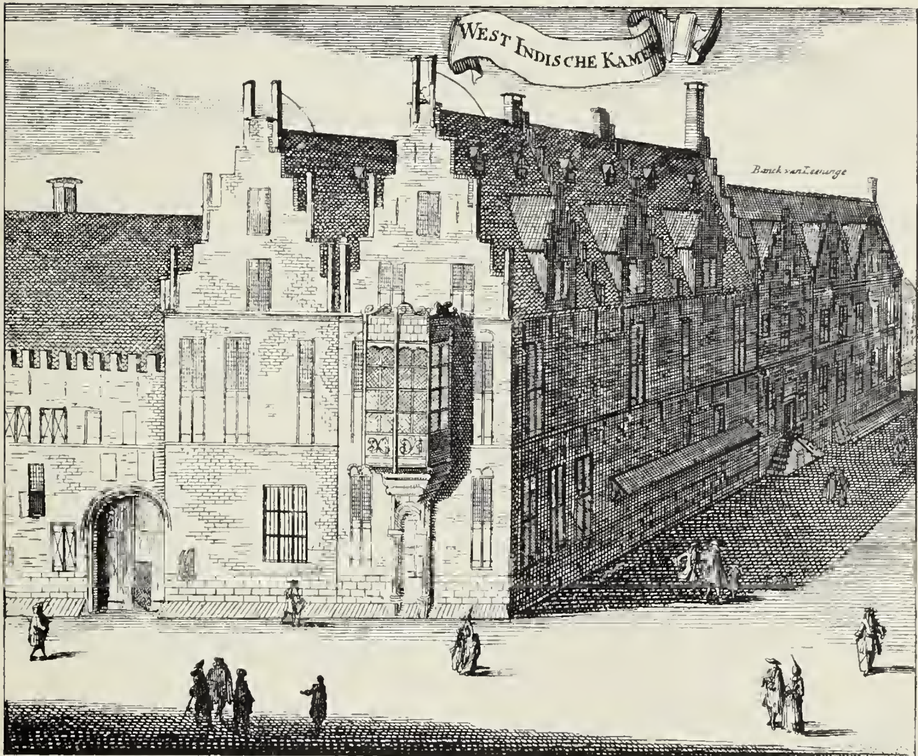
Malabaarsche kust, Suratte, Perzië en Moccha, dat toen nog alleen de meer en meer in aanzien komende koffie leverde. Waarschijnlijk staat dit in verband met den sterk toenemenden kleeder- en rijsthandel van Indië op den Archipel, waarvan boven al gesproken is.

In die dagen was de lust om ontdekkingen te doen weder ontwaakt. De groote tochten om de wereld van van Noort, Spilbergen, Schouten en Le Maire en l'Hermite hadden tot allerlei ontdekkingen geleid van eilanden in den grooten oceaan tusschen Azië en Amerika. Evenwel, die van Spilbergen en l'Hermite waren vooral uitgerust geworden om den vijand afbreuk te doen in de streken, waar als 't ware de grondslagen zijner macht gevestigd waren, de Westkust van Zuid-Amerika vooral, maar wat zij hadden verkregen was van betrekkelijk geringe beteekenis geweest. Men was dan ook tot de overtuiging gekomen, dat dergelijke ondernemingen volstrekt niet zooveel voordeel, zelfs niet zijdelings afwierpen, als zij kosten veroorzaakten, en men liet voortaan af van dergelijke tochten op groote schaal. Maar van Batavia zond men wel schepen uit tot ontdekkingen in de oostelijke zee, vooral in de hoop van het »Zuidland" te vinden, dat zulk een groote rol speelde in de denkbeelden der toenmalige geografen. Coens opvolger Carpentier had daartoe al last gegeven, en zijn naam is dan ook vereeuwigd geworden in den grooten zeeboezem aan de noordkust van het Australische continent, die den naam van golf van Carpentarië tot heden is blijven dragen, nu zoovele andere streken sinds lang den

Pieter de Carpentier.
Kopergravure door H. F. Diamaer naar M. Balen.

haar door Nederlandsche ontdekkers gegeven naam hebben afgelegd. Die ontdekkingen leverden echter weinig voordeel: de kusten van het groote land, waren maar zelden aanlokkelijk, de beste deelen van Australië bleven nog anderhalve eeuw onbekend, en niemand besefte, wat daar van die maar door enkele op den

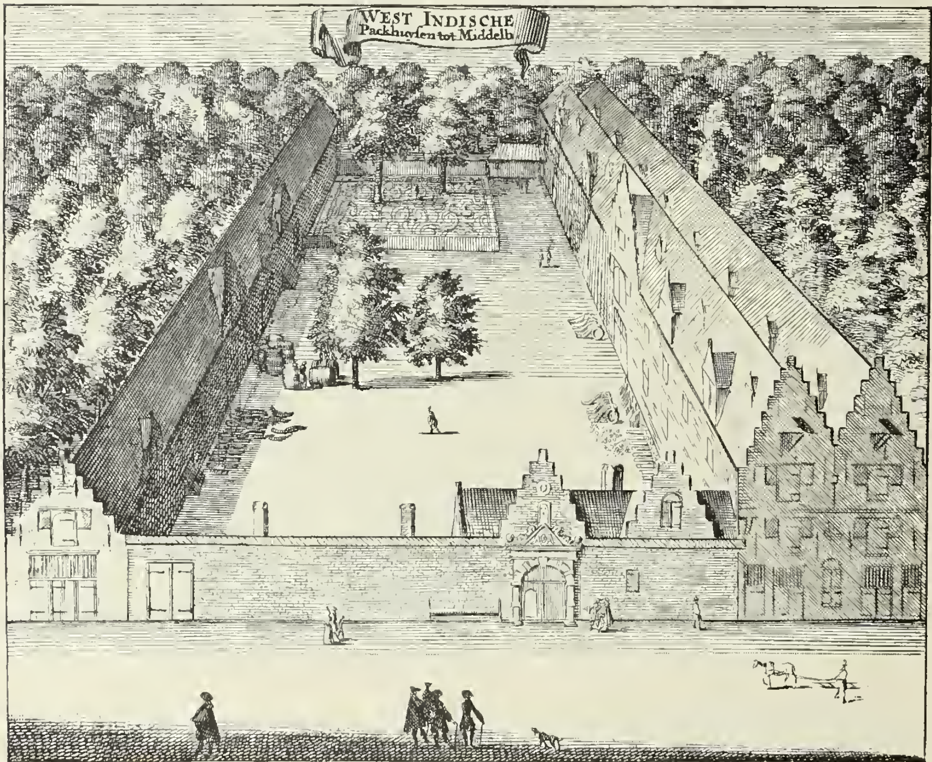

De „West-Indische Kamer" te Middelburg.
Uit M. Smallegange. *Nieuwe Cronyk van Zeeland.* Midd. 1699.

laagsten trap van ontwikkeling staande menschen bewoonde streken zou kunnen worden. Ook daarin onderscheidde zich van Diemen, dat hij die pogingen nogmaals herhaalde en daardoor aanleiding gaf tot de groote ontdekkingen, welke den naam van Abel Tasman hebben verheerlijkt. Eerst door dezen is het eigenaardig insulair karakter van het werelddeel, dat men niet beter dan met de Franschen Oceanië kan noemen, bekend geworden, en zijn niet alleen de beide eilanden van Nieuw-Zeeland, maar is ook het, door

hem van Diemensland geheeten Tasmanië ontdekt en is voorgoed uitgemaakt geworden, dat ook het continent van Australië of, zooals Tasman 't noemde, Nieuw-Holland, een eiland was.

Maar tevens werd nu de overtuiging gevestigd, dat in de Australische eilanden geen geschikt terrein voor handelsoperatiën

„West-Indische Packhuysen tot Middelburg."
Uit M. Smallegange. *Nieuwe Cronyk van Zeeland.* Midd. 1699.

te vinden was, en daar 't den Nederlanders volstrekt niet om ontdekkingen alleen te doen en wetenschappelijke belangstelling aan deze reizen zoo goed als geheel vormden was, werd voortaan Nieuw-Guinea en Nieuw-Holland de grens, waarbinnen zij bleven.

Geen andere gevolgen had ook de ontdekkingsreis van Maarten de Vries in de zeeën benoorden Japan, in het jaar na Tasmans eersten tocht; evenals aan Tasman is ook dezen Nederlandschen ontdekker eerst door het nageslacht, en niet door landgenooten,

Johan Maurits van Nassau (1640).

Kopergravure van W. J. Delff naar M. Miereveld.

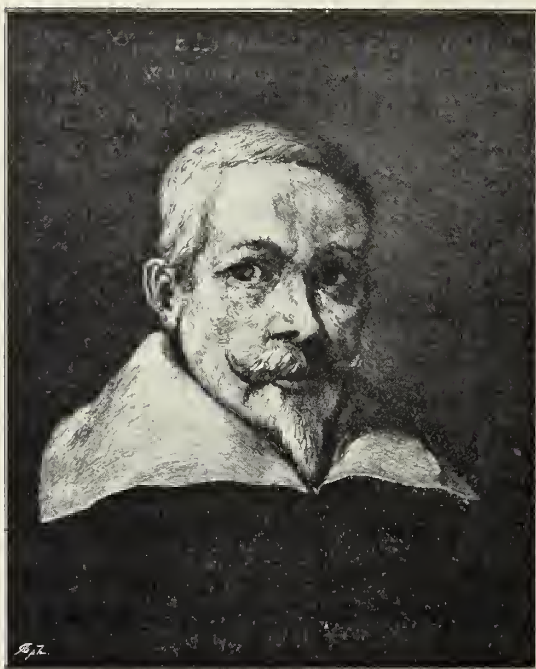
recht gedaan. Voor de zeventiende eeuw waren al hun ontdekkingen en waarnemingen zoo goed als nutteloos. De Oost-Indische Compagnie begeerde geen andere dan dadelijk tastbare voordeelen.

Niet anders trouwens was de begeerte harer jongere, West-Indische zuster, die gedurende korten tijd alles, wat door Nederlanders buiten Europa was gedaan, in de schaduw scheen te zullen stellen.

't Zou veel te lang duren om hier de lange geschiedenis harer oprichting en wat daarmede gepaard ging, in de eerste plaats die van het lijden en strijden van Willem Usselinx te verhalen. Ook daarvoor kan ik grootendeels naar het werk van van Rees verwijzen.

Het denkbeeld harer stichting lag zoodanig voor de hand, dat er nog eerder aan gedacht was dan aan die der Oost-Indische. Maar 't was een geheel ander ding, te bewijzen hoe voortreffelijk 't zou zijn, de Spaansche en Portugeesche bezittingen aan de Amerikaansche kusten te verderven en den handel op West-Indië en Amerika in Nederlandsche handen te brengen, dan de daarvoor noodige samenwerking van menschen en kapitalen te verkrijgen. De man, bij wien dergelijke vage plannen het eerst en best een vasten vorm kregen, Usselinx, een nog jong ,en rijk Antwerpsch uitgewekene, die te Middelburg woonde, was echter een man van onuitputtelijke geestkracht; sedert 1591 hield hij niet op te werken voor het grootsche plan tot het stichten van volkplantingen in Amerika, zoowel tot verhooging der handelsbeweging als tot bestrijding der Spaansche koloniën van nabij, wat met de, vooral te Amsterdam, sterke uitbreiding der vaart op Afrika en Brazilië, samenviel. Toen de eerste tochten naar Indië weldra zulk een uitnemenden uitslag hadden, werd de nu opgewekte ondernemingslust van zeer velen zóó sterk, dat weldra zeer aanzienlijke regenten en rijke kooplieden voor dergelijke plannen ijverden. Evenwel niet geheel voor dat, wat eigenlijk in Usselinx' bedoeling lag; hij wilde vóór alles kolonisatie in nog door geen Europeanen bewoonde streken, vooral aan de Oostkust van Noord-Amerika of ook in het noorden van Zuid-Amerika, terwijl buit

behalen op de Spanjaarden en vernietiging van hun handel bij de anderen op den voorgrond stond. Evenwel, door allerhande wijzigingen der oorspronkelijke plannen geraakten de voorstanders tot overeenstemming omtrent het octrooi, dat men van de Staten-Generaal moest zien te verkrijgen. Want dat men dergelijke plannen niet anders dan door middel eener gepriviligieerde maatschappij als de Oost-Indische Compagnie, maar met nog ruimer middelen voorzien, kon uitvoeren, lag voor de hand, een reden waarom vele tegenstanders van het monopolie er ernstige bezwaren tegen in 't midden brachten. Evenwel zou waarschijnlijk de zaak haar beslag hebben gekregen, als niet Oldenbarnevelt de oprichting van een handelslichaam, dat bovenal een middel tot bestrijding van Spanje moest wezen, op 't oogenblik, dat de onderhandelingen over den vrede of althans het Bestand met Spanje werden aangevangen, onstaatkundig had geacht. En zonder hem was 't in die dagen niet mogelijk iets bij de regeeringslichamen door te zetten, en de zaak bleef slepen. Aan Oldenbarnevelt heeft dit, naar 't schijnt, oneindig veel kwaad gedaan. Usselinx, een man van grooten invloed en groote energie, maar hartstochtelijk en wraakzuchtig, werd zijn doodvijand, en ook andere regenten schijnen zijn houding zeer kwalijk te hebben genomen, terwijl het volk daarin een der bewijzen zag, dat hij door Spanje gewonnen was. Voorloopig echter kwam

Willem Usselinx.
Ets van W. Steelink naar een oud schilderij.

MAGNANIMO VIRO D. PETRO HEINIO PETRIDÆ, SOCIETATIS
INDIÆ OCCIDENTALIS PERMISSÆ, A PROVINCIIS COFOEDERATIS
PRÆFECTO CLASSI,. ET NUNC HOLLANDIÆ ATQUE OCCIDENTALIS FRISIÆ RERUM MARITIMARUM
PRÆFECTO VICARIO, ETC

Wilh. Hondius fecit Hagæ-Comit Cum privil. Illust. DD Ordin Generał foed Belg 1629. Joh. Dane pinx.

Piet Hein.

Kopergravure van W. Hondius, naar Joh. Dane (1629).

door zijn toedoen van het plan niets, Usselinx zelf stak zijn geld en krachten in de droogmaking van den Beemster, waardoor hij per slot van rekening geruïneerd werd, en eerst na den val van Oldenbarnevelt werd de zaak weder opgevat. Zij had zeer veel steun blijven vinden en was gedurig ter sprake gekomen bij de Staten-Generaal zoowel als bij die van Holland, zoodat zelfs zonder de verandering in de staatkundige toestanden een totstandkomen van het plan ware te wachten geweest. Thans was dat verzekerd. Evenwel werd bij het octrooi niet het plan van Usselinx gevolgd, maar dat van een vroeger daartoe door de Staten van Holland gekozen commissie. Zoo werd 3 Juni 1621 in de Staten-Generaal wel het octrooi eener West-Indische Compagnie voorgesteld, maar volstrekt niet eener instelling als haar ontwerper bedoeld had. 't Was gemaakt naar het model van dat der Oost-Indische: de inrichting van beide maatschappijen was ongeveer gelijk; bij de West-Indische stonden negentien bewindhebbers uit de vijf verschillende kamers (Amsterdam, Middelburg, Rotterdam, Hoorn en Groningen) aan het hoofd, in plaats van zeventien; de Staten-Generaal hadden in dat college eenigen meerderen invloed, evenals de participanten bij de keuze der bewindhebbers der kamers; en het octrooi zou ook wat langer, voor 24 jaar, gelden. Maar overigens kwam alles vrij wel overeen. De Compagnie ontving het monopolie van handel en vaart langs de Westkust van Afrika bezuiden den Kreeftskeerkring en op de geheele Oostkust van Amerika en alle eilanden en continenten, welke daar tusschenin en bezuiden gelegen waren. Evenwel hiermede was niet, als bij de Oost-Indische Compagnie, alles beslist. 't Duurde tot midden in 1623, eer de West-Indische Compagnie in werking trad, met een kapitaal van ongeveer gelijke grootte als dat der Oost-Indische, dat echter niet zonder moeite was bijeengebracht, terwijl ook allerlei wijzigingen in het octrooi tot haast eindelooze geschillen en compromissen aanleiding hadden gegeven. Met name de West-Indische zoutvaart had veel bezwaren opgeleverd. 't Had lang geduurd, eer die onder het monopolie der Compagnie was gebracht.

Bij de stichting der West-Indische Compagnie scheen 't noodig eenigszins langer stil te staan, omdat 't van belang was aan te duiden, dat haar stichting niet, als die der Oost-Indische, als 't ware een gevolg was van de omstandigheden. Deze toch kwam tot stand, toen de vruchtbaarheid van den Oost-Indischen handel zonneklaar bewezen was, maar 't onmogelijk bleek dien in stand te houden, zonder concentratie van krachten en opheffing der onderlinge concurrentie. Daarentegen moest de West-Indische eigenlijk nog haar gebied in handen krijgen, en was de noodzaaklijkheid van haar oprichting voor den handel allesbehalve bewezen. Zij was dan ook, zooals al vroeger gezegd is, eerder een maatschappij om Spanje afbreuk te doen, dan een handelsvennootschap, die ten behoeve van den handel groote voorrechten en een, om zoo te zeggen, gedelegeerde staatsmacht verwierf. Van de kolonisatieplannen van Usselinx kwam niets. In arren moede verliet hij het land, om te beproeven ze bij andere mogendheden ingang te doen vinden.

Vergadering der West-Indische Compagnie.
Gedeelte eener oude kopergravure.

Het geschiedkundig belang der West-Indische Compagnie ligt dan ook minder in haar verrichtingen ter uitbreiding van onzen handel, dan in haar strijd tegen Spanje en Portugal. Want per slot van rekening was 't weder dat ongelukkige land, dat, met geweld aan Spanje vastgeketend, voor Spanje het gelag moest betalen. Immers de heftigste aanvallen der Compagnie waren tegen Brazilië en het Portugeesche gebied in Afrika gericht. 't Was echter eerst nadat het aan haar gelukt was den hoogsten prijs te behalen, d. w. z. de Spaansche Zilvervloot te bemachtigen, waar zij van den beginne aan op gevlast had, dat zij in staat was, daar werkelijk

vruchtdragende ondernemingen te beginnen. Tot zoolang hadden haar, door den Staat krachtig ondersteunde ondernemingen den vijand wel veel schade toegebracht, maar haar winsten bleven steeds beneden de verwachting. Eerst toen kon zij 50 percent uitdeelen en haar krediet voor eenigszins langen tijd vestigen.

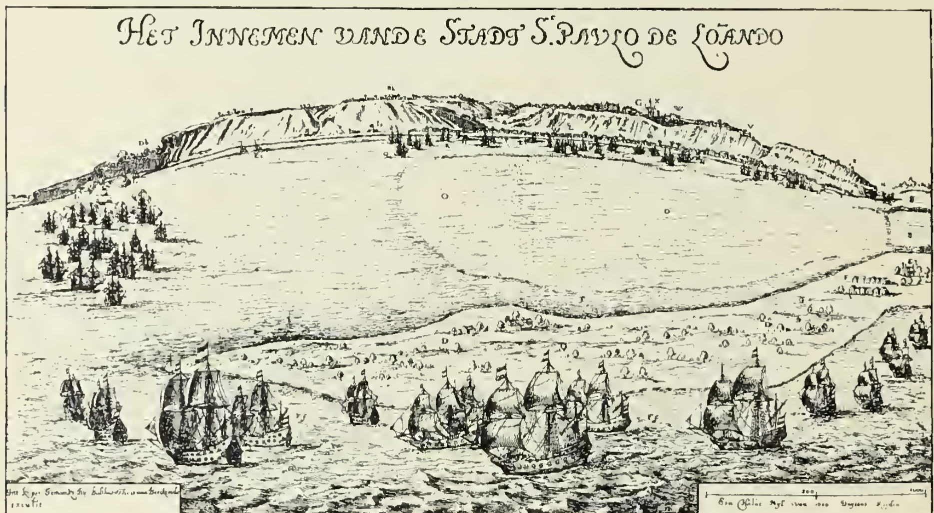

Hendrick Cornelisz. Loncq.
Kopergravure van H. Hondius naar Is. Mytens.

Twee jaren later, in 1630, begonnen de eerste blijvende veroveringen in Brazilië.

't Gaat hier natuurlijk niet aan de groote daden van Piet Hein, Loncq, Pater, Ita, Jol of Houtebeen, den ouderen Bankert en wien al niet meer in dienst van de West-Indische Compagnie te beschrijven; de zeeoorlog op groote schaal, die sedert den slag bij Gibraltar in Europa niet meer gevoerd werd, dan in het enkele

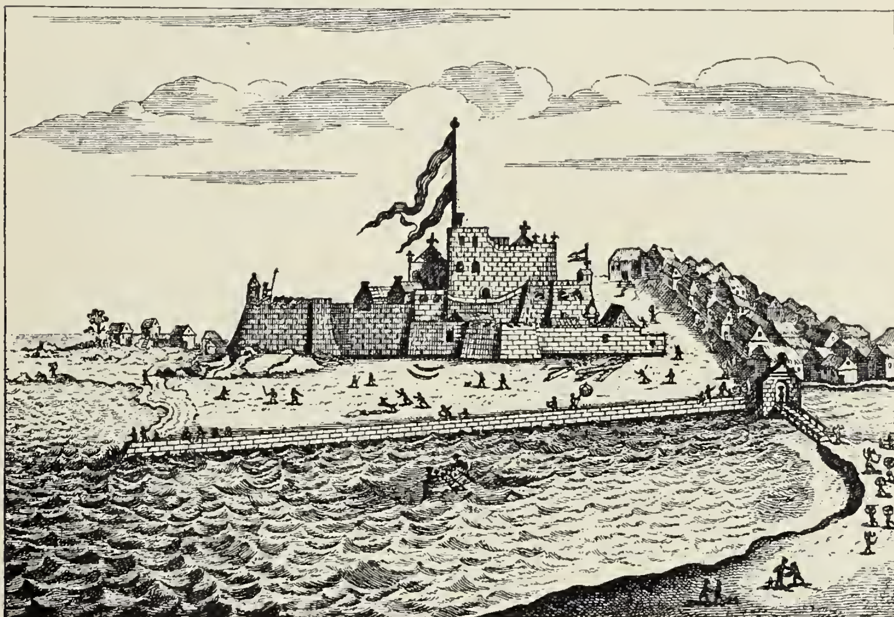
jaar 1639, was nu overgebracht naar de Amerikaansche wateren. Talloos waren de heldendaden onzer zeelieden, al liepen ook niet alle ondernemingen goed af, en onberekenbaar was de schade, die Spanje leed. Maar 't waren daden van oorlog; dat, wat bij een vennootschap als de West-Indische Compagnie eigenlijk op den voorgrond had moeten staan, handel en kolonisatie, zooals ook Usselinx gewild had, en, zij 't ook niet op de wijze als deze bedoelde, door de Oost-Indische Compagnie met zoo

Het innemen van de stadt St. Paulo de Loando.
Kopergravure van Balthasar Florisz. van Berckenrode. Gedeelte eener grootere prent.

uitnemend gevolg werd toegepast, bleef ver beneden ieders verwachting. Alleen op de Westkust van Afrika, in Guinea, begon de Nederlandsche vlag de Portugeesche te vervangen, later, in 1637, werd zelfs de hoofdplaats Sint George del Mina voorgoed Nederlandsch, maar overigens waren de commercieele resultaten gering. De oorlog verslond schatten. Ondernemingen werden op touw gezet van voor Nederland ontzaglijke afmetingen, waarbij dan ook een aantal staatsche oorlogsschepen de vloot der Compagnie kwam versterken, die zelve al uit een groote menigte veel meer ten oorlog dan voor den handel toegeruste schepen bestond. Zij waren dan ook door elkander veel zwaarder, naar gelang

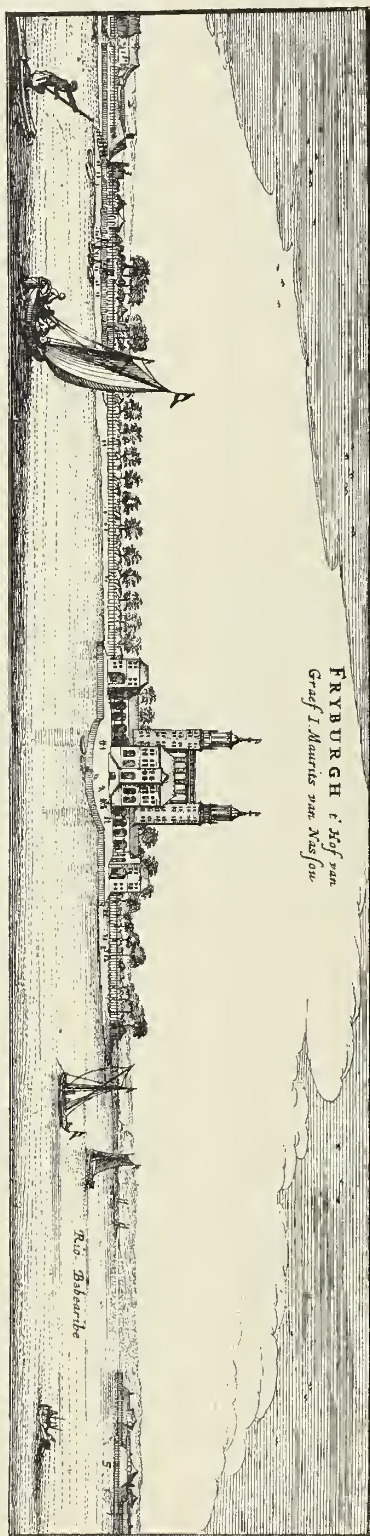
hunner grootte, bewapend en bemand dan die der Oost-Indische Compagnie. Schepen van 40 en meer kanonnen waren er bij, en de helft althans bestond meest uit schepen boven de 22 stukken en met meer dan 120 man, twee derden matrozen, een derde soldaten gewoonlijk. 't Spreekt vanzelf, dat dergelijke toerustingen kosten na zich sleepten, zóó aanzienlijk, dat, als de verovering der

St. George del Mina.
Gedeelte eener oude kopergravure.

Zilvervloot niet zulk een ontzaglijk voordeel had geleverd, de Compagnie misschien reeds na weinige jaren zou zijn bankroet gegaan.

Maar toen zij eenmaal vasten voet in Brazilië had gevat, begon men hoop te koesteren, dat zij door het bezit van dat rijke land en de gemeenschappelijke exploitatie daarvan door nieuwe kolonisten en de oude bevolking, zich een welvaart zou verwerven, welke die der Oost-Indische zou in de schaduw stellen. Te meer, toen zij het geluk had voor het bestuur dier gewesten een zoo bij uitnemendheid voor die betrekking berekend man te vinden als graaf Johan Maurits van Nassau. Maar daargelaten

Fryburgh, 't Hof van Graef J. Maurits van Nassou.
Vignet van een oude kaart van Brazilië, door P Nolpe.

nog de uiterst moeilijke omstandigheden, waarmede ook deze op den duur te kampen had, de leiding der Compagnie berustte in de handen van een college, de Heeren Negentien, dat alle gebreken had, welke zijn Oost-Indische evenknie onderscheidde, en wier leden nog veel minder dan hun Oost-Indische collega's tot het rechte besef schenen te kunnen geraken van wat zij behoorden te laten en te doen.

De geschiedenis van het »verzuimd Braziel" is te bekend om er hier meer dan enkele feiten uit te herinneren.

In 1630 was Olinda, de hoofdstad van de noordelijke provincie van dat land Pernambuco, door Loncq veroverd en op het nabij gelegen Recife de Pernambuco een vesting aangelegd geworden. Van daar uit werd in de volgende jaren de kring der bezittingen der Compagnie door menig wapenfeit uitgebreid, terwijl er veel gedaan werd om de medewerking der Portugeesche inwoners te verkrijgen, die evenzeer in de Spanjaarden hun dwingelanden zagen. Zoo werd dan ook in

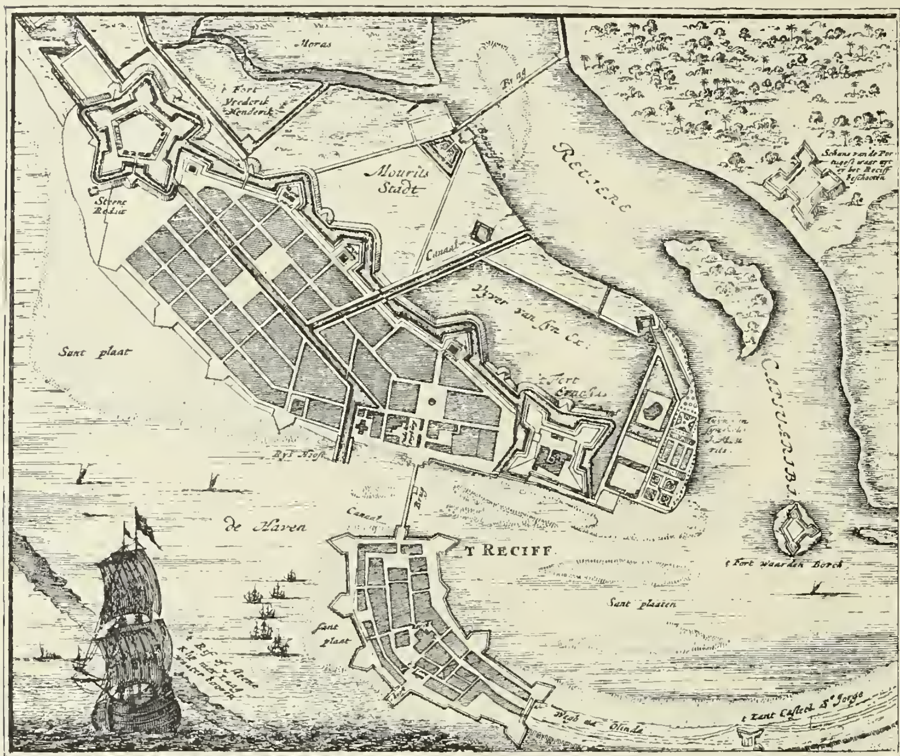

Het innemen van Olinda de Pernambuco (13 Februari 1630).

Naar een opgekleurde kopergravure van Cl. J. Visscher.

Brazilië vrijheid van godsdienst ingevoerd op veel ruimeren voet dan in Nederland zelf bestond. De vele Joden onder de Portugeesche bewoners voeren daar vooral wel bij. Geen wonder, dat bij de zwakke krachten der Portugeesche regeering, een gedeelte der noordelijke provinciën van Brazilië zich aan de Compagnie onderwierp, zoodat Johan Maurits bij zijn komst alle reden had om met vertrouwen de toekomst te gemoet te zien. Althans, wanneer de Compagnie, aan wie het onderhoud harer koloniale land- en zeemacht (volkomen vertrouwbare cijfers bezitten wij daaromtrent niet) met elk jaar bezwaarlijker viel, in staat was het zóó lang uit te houden, dat de vruchten van het nu gevolgde stelsel konden worden geplukt. Intusschen, zoolang Johan Maurits het bestuur voerde, bleef zich het Nederlandsch Brazilië ontwikkelen, vooral nadat in 1639 de groote onderneming der Spanjaarden ter herovering was afgeslagen. Vooral de suiker werd het groote artikel van uitvoer, maar daarnaast ook allerlei andere waren, verfstoffen en gewassen, als cacao en salseparille. De Portugeesche bevolking werd niet minder welvarend dan de zich hier en daar neerzettende Nederlandsche. Vooral de Joden verkregen groote beteekenis.

Maar een gebeurtenis, die overigens bijzonder veel heeft bijgedragen om de Spaansche monarchie te verzwakken, de Portugeesche omwenteling van 1640, had op den duur voor het Nederlandsch gezag in Brazilië allernadeeligste gevolgen. De Braziliaansche Portugeezen hadden het voorbeeld van het moederland gevolgd en het Spaansche juk afgeworpen, en evenals in Indië was ook in Brazilië in 1642 een bestand met Nederland het gevolg van de gelijksoortige verhouding van beide volken tot Spanje. Maar sedert het Portugeesche Brazilië weder een nationale regeering had verkregen, had het Nederlandsche geen aanlokselen meer voor de bewoners van het eerste. Integendeel, het religieuze en nationale element kwam ook daar in verzet tegen de heerschappij der kettersche vreemdelingen. Daarbij kwam de geringe ondersteuning, die de gouverneur-generaal van de zijde der Heeren Negentien ondervond, de weinig oordeelkundige wijze, waarop de laatsten de

Braziliaansche zaken behandelden, hun bekrompenheid in zaken van handel, nijverheid en godsdienst; de onhandige wijze van behandeling van Portugeezen en inlanders door de ondergeschikte Nederlandsche ambtenaren en bovenal de kenlijke verwaarloozing der verdedigingsmiddelen ter zee en te land, welke uit het toenemend

Het Reciff.
Uit J. Nieuhofs *Gedenkweerdige Brasiliaense Zee- en Lantreize.* Amst. 1682.

geldgebrek der Compagnie voortsproot. Hoe langer hoe meer ontstonden onaangenaamheden tusschen den graaf en het opperbestuur in het moederland, en per slot van rekening nam de eerste zijn ontslag. Met zijn vertrek in het begin van 1644 ging de gelukszon voor het Nederlandsche Brazilië onder. Nog in hetzelfde jaar begon Vieira daar den opstand. Een voorbeeldelooze reeks van misslagen van het opperbestuur, gevoegd bij wanbeheer en verdeeldheid in de kolonie, deed alle maatregelen, ook de tusschen-

komst der Staten-Generaal mislukken. Na weinige jaren bestond de eenmaal over bijna de geheele noordelijke helft der Braziliaansche kust zich uitstrekkende Nederlandsche heerschappij uit enkele forten en de hoofdstad Recife; drie jaren na den Munsterschen vrede ging ook die verloren en verlieten de Nederlanders voorgoed hun kostbaarste kolonie.

De maatschappij, die deze verworven had, was toen al in hopeloozen toestand. Midden in een tijd van ongekenden bloei had het monopoliestelsel zijn onhoudbaarheid, tenzij onder zoo bijzondere omstandigheden, als waarin de Oost-Indische Compagnie verkeerde, voldingend bewezen. Want zelfs de kortstondige welvaart van Nederlandsch Brazilië was allerminst aan strenger toepassing van dat stelsel te danken, maar eerder aan het tegendeel. Want alleen aan den vrijen handel en de vrije cultuur, die er, zij 't ook onder beperkingen, werd geduld, aan de bevordering der welvaart van Portugeezen en kolonisten door Johan Maurits was het toe te schrijven geweest, dat er een korten tijd hoop bestond, dat de kolonie zou kunnen blijven bestaan.

Ook in een ander deel der Nieuwe Wereld, aan de oevers van den Hudson, waar zich thans de groote Empire-city verheft, maakte het monopoliestelsel een niet minder erg, zij 't ook in die dagen minder in 't oog vallend fiasco. Een oogenblik moeten wij daarbij stilstaan en een blik slaan op de stichting van Nieuw-Nederland en haar veelszins rampspoedige geschiedenis.

Kort na de ontdekking door Hudson in 1609 waren op het eiland Manhattan eerst een paar blokhuizen gebouwd door de bemanning van de door Tweenhuysen en andere Amsterdamsche reeders, van wie ik al in 't vorige hoofdstuk gewag maakte, naar die streken gezonden schepen; nog iets later, in 1614 hadden deze daar een klein fort gesticht en de grondslagen gelegd voor een sterkte, die Nieuw-Amsterdam zou heeten. Pelshandel was in die slechts door zwervende roodhuiden bewoonde streken vooreerst het hoofddoel, hoewel weldra bleek, dat de bodem letterlijk alle niet uitsluitend tropische gewassen kon voortbrengen en dat ook

de eindelooze wouden rijk waren aan het kostelijkste timmerhout. Evenwel veel acht werd er niet op de kleine nederzetting geslagen, totdat de West-Indische Compagnie werd opgericht en Nieuw-Nederland, als elke Nederlandsche bezetting binnen het bereik van haar octrooi, onder haar gezag werd gesteld. Van toen af begon de kolonie, hoewel zeer langzaam, toe te nemen. Wie kolonisten

Nieuw Amsterdam.
Uit A. Montanus *De Nieuwe en Onbekende Weereld*. Amst. 1671.

wilde aanvoeren, kon van de Compagnie zooveel grond krijgen, als hij noodig had, en over deze en de bewoners een aantal rechten blijven uitoefenen. Eenige Nederlandsche kooplieden, vooral uit Amsterdam, werden op die wijze »patronen" van nieuwe vestigingen; enkelen onder hen, zooals van Renselaer, zijn er zelve gaan wonen en zijn de stamvaders van enkele der zoogenaamde Knickerbocker-geslachten geworden. Maar vergeleken bij de naburige vestigingen der Engelschen (de vermaarde Pelgrimfathers, die eerst

een schuilplaats in ons land hadden gevonden, waren in 1620 in Nieuw-Engeland geland en weldra gevolgd door steeds talrijker scharen van godvreezende uitgewekenen), beteekende de Nederlandsche kolonie, hoewel zij grond genoeg in beslag nam, maar weinig. De wijze, waarop het opperbestuur, de Heeren Negentien zoowel als de door deze aangestelde gouverneurs — alleen de eerste, Peter Minnewit uit Wezel, maakte een uitzondering — de

Het vertrek der Pelgrimsvaders uit Delftshaven.
Naar een oude schilderij.

kolonisten behandelde, was nog minder geschikt om nieuwen toevoer te lokken dan de maatregelen, welke op de immigratie in Brazilië werden toegepast, en zoo bleef de kolonie zoo goed als onverdedigbaar, niettegenstaande noordoostwaarts het land Connecticut er in opgenomen werd. Onverstandige behandeling der Indianen deed een verderflijken strijd met deze ontbranden, en de naburige Engelschen maakten gedurig nieuwe inbreuken op de grens.

De toestand werd dus meer en meer onhoudbaar, niettegen-

48

staande de voortreffelijkheid van den grond, de geschiktheid van het klimaat voor Europeesche kolonisten, de zeldzame voordeelen der ligging van Nieuw-Amsterdam en der naburige dorpen op de eilanden aan den Hudsonmond iedereen in 't oog moesten vallen.

Maar toen dit werd erkend en men de kolonie op andere wijze begon te behandelen, was 't al te laat. Daarenboven moet men in 't oog houden, dat de lust tot landverhuizen in die dagen zoo goed als onbekend was. Ongeveer iedereen, die toen naar vreemde landen ging, deed dat, omdat hij niet in zijn eigen land kon blijven, of wel met het doel om na korter of langer tijd terug te keeren. Vandaar dan ook de treurige toestand, het gebrek aan een behoorlijke bevolking in bijna alle koloniën in Amerika, zelfs, alhoewel in mindere mate, omdat zij al zoo lang bestonden, in die der Spanjaarden en Portugeezen. Alleen door verzekering van groote voordeelen, vóór alles door zekerheid van leven en welvaart, had dus een emigratie naar Nieuw-Nederland verkregen kunnen worden, en daartoe was zoomin de Compagnie, die door Brazilië geruïneerd was, in staat, als eenige andere vereeniging of particulier, omdat, na al die mislukte pogingen van kolonisatie, niemand daarin meer zijn kapitaal wilde wagen. Zoo kwam 't dan ook, dat het verstandig optreden van den laatsten gouverneur, Stuivesant, die in 1646 het bewind overnam en de bewindhebbers der Amsterdamsche Kamer, welke het beheer over Nieuw-Nederland in handen had, overhaalde om den kolonisten vrijen handel en meer zelfbestuur toe te staan, niet meer baten kon, al kwam er toen ook eenige vermeerdering van bevolking en al zag men een begin van nijverheid op allerlei punten aan den Hudson. Nog echter scheen er geen gevaar te zijn, dat de Engelsche buren de Nederlandsche kolonie zouden overweldigen, al kon men van deze vooralsnog geen groote dingen verwachten. Weldra evenwel zou dat anders worden.

Ook in Afrika leidde de verovering van S. Paulo de Loanda, welke die van geheel Angola ten gevolge had, tot geen blijvende uitbreiding van de macht der Compagnie. Zij was veel te laat,

eerst in 1641, toen haar krachten al uitgeput waren, ondernomen, vooral met het doel om van daar de noodige werkkrachten voor Brazilië te trekken, — want ook een man als Johan Maurits achtte daar slavenarbeid noodzaaklijk en slavenhandel een wettig bedrijf, — en het klimaat was uiterst ongunstig, zoodat het weldra aan de noodige manschappen ontbrak om de bezitting te verdedigen, die op die wijze weldra weder in handen der Portugeezen viel. Eerst in later tijd heeft de handel op Afrika een hooger vlucht genomen; voor de Compagnie was 't niet weggelegd ergens een vergoeding voor het verlies van Brazilië te vinden. Zelfs de onder haar gezag met het doel om goud te zoeken ondernomen ontdekkingsreizen, zooals die van Brouwer naar Chili in 1643, hebben niemand voordeel opgeleverd.

Zoo bleef, terwijl bijna overal het geluk de Nederlanders op al hun ondernemingen vergezelde, het werk der West-Indische Compagnie als met onvruchtbaarheid geslagen. Toen de vrede van Munster werd geteekend, was Brazilië zoo goed als reddeloos; Nieuw-Nederland kwijnde; haar andere ondernemingen en stichtingen waren, daarmede vergeleken, van gering belang en konden de daar geleden verliezen niet goedmaken. Geen wonder dan ook, dat men in die dagen er nog eenmaal ernstig aan gedacht heeft om de beide Compagnieën tot één groot handelslichaam te vereenigen, geen wonder waarlijk evenmin, dat de Oost-Indische Compagnie voor geen prijs ter wereld daarin treden wilde; hoe kon men trouwens van haar eischen, dat zij zulk een desolaten boedel zou overnemen? Maar al ware de erfenis der West-Indische Compagnie geen desolate boedel geweest, dan zou toch die vereeniging geen ander gevolg hebben gehad dan dat de val der Oost-Indische anderhalve eeuw vervroegd was geworden. Want deze, en ik durf wel zeggen geen enkele, handelscompagnie, ja het toenmalige Nederland zelf zou niet zijn opgewassen geweest tegen de taak, die aan de West-Indische in die dagen was opgelegd. Ik spreek hier niet van Nieuw-Nederland; uit hetgeen ik daarover zoo even zeide volgt, dunkt mij, vanzelf, dat het niet

te redden viel, al had zijn val ook niet zoo schielijk en zoo smadelijk behoeven te zijn, als wij te gelegener tijd zullen moeten vermelden. Maar alleen reeds in Brazilië was haar taak oneindig veel te zwaar. Immers, die was een heel andere, dan die, welke in Oost-Indië te volbrengen was. In den Archipel was 't in die dagen mogelijk de Engelschen uit de vaart te drijven, de kleine eilanden aan Spanjaarden en Portugeezen te ontrukken en hun bevolking te dwingen, alleen voor de Nederlandsche markt te arbeiden, in de groote zich het monopolie te verschaffen. Dat kon geschieden met een betrekkelijk niet overmatige inspanning en met in 't oog houden van het hoofddoel der Compagnie, het verkrijgen van handelsvoordeelen. En evenzeer was 't mogelijk zonder al te groote inspanning den handel op Voor- en Achter-Indië in handen te krijgen, de Portugeesche sterkten en factorijen, meestal met medewerking der bevolking, te veroveren en op die wijze zich in de plaats der Portugeezen te stellen. Maar de West-Indische Compagnie had, toen zij in Brazilië vasten voet vatte, een geheel andere taak aangevat. Immers, eerst gold het een groot, men zou kunnen zeggen onbegrensd land te veroveren, dat door Portugal niet alleen, maar ook door Spanje met inspanning van alle krachten werd verdedigd en van die landen minder ver verwijderd was dan van Nederland. Dat land werd daarenboven bewoond door een bevolking van kolonisten, die in de Nederlanders hun erfvijanden zagen, die slechts in dat éène punt met hen eenige sympathie hadden, dat zij het Spaansch gezag ongaarne duldden. Wilde men dat land tot een vruchtbaar bezit maken, dan moest men het geheel veroveren en de bevolking òf voor zich winnen, waar weinig, òf vernietigen, waarop, bij haar betrekkelijke talrijkheid, bij de menigte der hulpbronnen, waarover zij te beschikken had, en bij de grootte van het land, nog minder kans bestond. Want hetgeen, en 't was waarlijk niet weinig, in de eerste tien jaren na de verovering, vooral tijdens het bestuur van Johan Maurits was verricht, bleef toch steeds half werk. Deze toch had een klein stuk van hèt geheele land, nog niet de helft van wat door de Portugeezen

eenigszins in cultuur was gebracht, veroverd en er een voor overwinnaars en overwonnenen draaglijken toestand in 't leven geroepen; hij had daarenboven getracht in de kolonie een Nederlandsch element te brengen en haar op die wijze eenige sterkte te verschaffen, maar steeds had hij den vijand aan de grenzen, steeds moest hij bedacht zijn op aanvallen van de zeezijde — de groote aanval van 1639/40 bewees, hoe groot het gevaar daarvan was —, en tevens op oproer van de onderworpen kolonisten. En nu werd door de Portugeesche omwenteling het tweede gevaar wel weggenomen, maar het derde was des te dreigender geworden. Wel volgde een schijnvrede met Portugal, maar iedereen kon begrijpen hoe gering de waarde daarvan was. Slechts met behulp eener sterke land- en zeemacht kon het veroverde bezit behouden worden, maar de Compagnie was uitgeput door de inspanning voor de verovering en reeds half bankroet. In plaats dus van meer lasten te dragen, moest zij vermindering eischen, en vermindering stond gelijk met opgeven der kolonie. Zoodra de door Vieira met groot beleid en nog grooter volharding geleide opstand van 1645 uitbarstte en niet terstond te smoren bleek, was Brazilië verloren. Dat dat verlies zoo schielijk en zoo smadelijk was, dat was de schuld der Compagnie, dat lag aan 't gemis van den leidsman, dien deze had laten gaan, omdat hij, met zulke geringe middelen, als zij voor hem beschikbaar stelde, en met zulk een tegenwerking, als hij van haar ondervond, de hem opgelegde taak niet wilde voortzetten. Maar het vertrek van Johan Maurits en de onbekwaamheid zijner opvolgers heeft het verlies van Brazilië alleen verhaast; de oorzaak lag veel dieper, lag in de veel te groote uitgebreidheid der ondernomen taak.

Zeker, één middel zou, tijdig aangewend, gebaat hebben, een kolonisatie door Nederlanders en andere protestanten op groote schaal. Maar die, ik merkte het al op, was toen niet denkbaar, allerminst bij een compagnie, wier eerste plicht was voor de handelsbelangen te zorgen.

't Is dan ook merkwaardig op te merken, hoe angstvallig de

Oost-Indische Compagnie 't zocht te vermijden de richting op te gaan, die de West-Indische van den beginne af op het verkeerde spoor voerde. Bijna instinctmatig hielden haar bewindhebbers dat vol, tot de omstandigheden haar te machtig werden en haar dwongen niet alleen handelsplaatsen, versterkte factorijen en kleine specerij-eilanden in bezit te nemen, maar ook geheele rijken te veroveren. En zoodra dit gebeurd was, zag ook zij haar ondergang te gemoet.

En al had de staat de erfenis der Compagnie overgenomen, wat zou dat gebaat hebben? Waarlijk, millioenen schats op te offeren om de kans te verwerven van een later rentegevend bezit te verkrijgen, daartoe waren de Nederlanders van 1648 niet bereid. Dat hebben zij voldoende getoond, zooals wij weldra zullen zien. En dat ware toch noodig geweest!

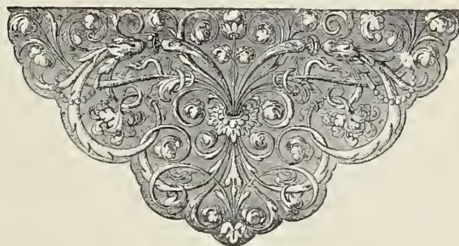
Zoo wreekte de Nieuwe Wereld de vijanden der Republiek, die in de Oude overal voor haar moesten bukken. Daar lag niet het land, waar zij voordeelen kon behalen. 't Was als 't ware de donkere schaduw in het zonnig tafereel, dat zij in 1648 aanbood.

Zij had in Europa de vrachtvaart haast geheel en van den overigen zeehandel een goed gedeelte in bezit en was daardoor zóó rijk en welvarend geworden, dat zij in staat was om in de wereld als groote mogendheid op te treden. Spanje had den strijd tegen haar moeten opgeven en vrede sluiten op de voorwaarden, die zij wilde. Denemarken had voor haar moeten bukken en Zweden moest erkennen, dat het slechts door haar hulp de Deensche heerschappij over den toegang tot de Oostzee had kunnen verijdelen. Frankrijk kon er haar niet voor straffen, dat zij het verdrag, dat haar aan zijn staatkunde ketende, eigenmachtig verbrak. Portugal had zijn Indisch rijk al half aan haar verloren, zijn handel door haar verdorven gezien en kon zich slechts wreken door ter sluik den Braziliaanschen opstand te steunen en aan te stoken. Alle andere volken beijverden zich met haar op goeden voet te staan. Zelfs Engeland kon zijn meerderheid tegen haar niet handhaven.

En dat alles was verkregen binnen twee menschenleeftijden,

onder een voortdurenden strijd, met een vijand, die haar zóó verre scheen te overtreffen, dat het denkbeeld, dat de groote Spaansche monarchie door den kleinen rebellenstaat kon worden overwonnen, haast belachelijk scheen.

Waarlijk, 't laat zich wel begrijpen, dat de Nederlanders dier dagen zich voor een uitverkoren volk hielden, dat zij soms dingen aandurfden, waar zij, bij nader inzien, hadden moeten begrijpen niet tegen opgewassen te zijn. Te eerder, omdat zij ook op velerlei ander gebied, dan op dat van staatkunde, oorlog, handel en nijverheid, zich haast het eerste volk der wereld konden gevoelen, omdat niet alleen hun welvaart en hun rijkdom die der andere natiën te boven ging, maar zij ook, zij 't dan ook niet heel helder, moesten gevoelen, in de kunst op dit oogenblik alle andere volken te overtreffen, in letterkunde en wetenschap, in bijna alles wat een volk onderscheidt, bij geen andere natie achter te staan.

INHOUD.

EERSTE BOEK.

De Republiek in de jaren harer opkomst 1588—1648.

Bladz.

LIJST DER PLATEN.

De Kerk, links onder in de gravure (boven een afzonderlijke voorstelling, in een cartouche, afgebeeld als een lelie onder de doornen), was in beklagenswaardigen toestand geraakt, zooals uit de houding van het dertiental personen moet blijken. Links de oorlogswolf, geketend door het bestand; de Vrede voedert Nederland (voorgesteld als een koe) met lauweren, maar godsdienstgeschillen rijzen in het land op. Het zevenhoofdig monster der Arminianerij tracht niet alleen den bijbel te vertreden, maar ook den pijlbundel (de Eendracht) door te zagen en den melkemmer, waarop men „Voorsichticheit" leest, om te trappen, terwijl het met de punt eener zaag de koe kwetst, die door twee mannen (een Hollander en een Spanjaard?) gemolken, uitgeput wordt. Maurits treedt echter het monster op den kop, naast hem Willem Lodewijk van Nassau, mede den pijlbundel omvattende, door Maurits met beide handen vastgehouden. De Staten der zeven provinciën, ten blijk hunner oppermacht allen met gedekte hoofden en met uitgetrokken zwaarden in de hand, waarop verschillende opschriften, afgebeeld, zien dit met welgevallen aan. Zeven predikanten (?) juichen hen met bazuinen toe. De ware Kerk, beschenen door hemelsch licht, staat op de koe, welke wordt vastgehouden door „Getrouwen Raedt", d. i. Koning Jacobus I van Engeland.

Bovendien zijn ontleend aan Thibault. *Academie de l'Espee,* Leiden 1628: de kopstukken op bl. I, 3, 48, 61, 178, 231, 273, 385, 390; de initiaal op bl. 48 en de sluitstukken op bl. VIII, 90, 178, 172, 389.

Aan Pontanus. *Rerum et urbis Amst. historia,* Amst. 1611: sluitstuk op bl. 129 en de initialen op bl. 231 en 273.

Aan J. J. von Walhausen. *L'art militaire pour l'infanterie,* Leeuw. 1630: de initialen op bl. 91 en 178 en het sluitstuk op bl. 128.

Aan J. Orlers, *Den Nassauschen Laurencrans,* Amst. 1610: de initiaal op bl. 129.

Aan H. Hugo, *Le siege de la ville de Breda,* Antw. 1631: de initiaal op bl. 3.

Enkele drukfouten in de onderschriften der prenten zijn in deze lijst verbeterd.

